

Danmarks Stednavne 100 år

Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret
for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne

Redigeret af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
under medvirken af Birgit Eggert

Museum Tusculanums Forlag
København 2022

Danmarks Stednavne 100 år

Navnestudier
udgivet af Arkiv for Navneforskning
Nr. 46

Danmarks Stednavne 100 år

Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret
for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne

Navnestudier nr. 46

Udgivet af Arkiv for Navneforskning
Københavns Universitet

Redigeret af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
under medvirken af Birgit Eggert

Museum Tusculanums Forlag
København 2022

© 2022 Forfatterne og Arkiv for Navneforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner og virksomheder, der har indgået aftale med Copydan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Grafisk tilrettelæggelse: Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

Alle artikler i bogen er fagfællebedømt.

Bogen er udgivet elektronisk hos Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab samt hos Museum Tusculanums Forlag.

ISBN: 978-87-635-4707-9

ISSN: 0470-5165

I kommission hos
Museum Tusculanums Forlag
Rådhusvej 19
2920 Charlottenlund
www.mtp.dk

Forsideillustration:

Udsnit af kort over Samsø (*Samos Baltica vulgo Samsöe*) tegnet af Diderich Christian Fester i 1763 og udgivet i Erich Pontoppidans *Den Danske Atlas* bind II fra 1764. Mens stednavne i selve tekstafsnittene af atlasset er excerperet og gengivet i *Danmarks Stednavne 1: Samsøs Stednavne*, så er navneformerne på atlassets tilknyttede Samsø-kort ikke medtaget i bindet. © Det Kgl. Bibliotek.

Indholdsfortegnelse

Forord	7
RIKKE STEENHOLT OLESEN	
Individ og kollektiv – At løfte <i>Danmarks Stednavne</i>	9
JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN	
DS 1: <i>Samsøs Stednavne</i> – 100 år efter	31
BENT JØRGENSEN	
Huller i osten. Om mangler i <i>Samsøs Stednavne</i>	51
GILLIAN FELLOWS-JENSEN	
Onsbjerg on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire	59
BIRGIT EGGERT	
<i>Samsø</i> og andre navne på store jyske øer	69
LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD	
<i>Bødker, Klejs og Pedersen</i> . Om brugen af mellemnavne på Samsø i det 18. og 19. århundrede	79
MARTIN SEJER DANIELSEN	
Stedse og i over 20 år kendt under tilnavnet <i>Fabricius</i>	113
MICHAEL LERCHE NIELSEN	
<i>Kornmaaler</i> og andre samsiske efternavne	139
SUSANNE VOGT	
Iver Ellung (1757–1820) – geografisk-økonomisk landinspektør og antikvar. Mere end bare stednavne	153
BENTE HOLMBERG	
<i>Snekke</i> -navne nok engang	179
SOFIE LAURINE ALBRIS & ANDERS PIHL	
Bornholms førkristne landskab og bebyggelse. Nogle ekstralingvistiske perspektiver på <i>Danmarks Stednavne 10</i>	199
PEDER GAMMELTOFT	
Viden og vanvid – om stednavneværker i digital form	249
BIRGIT EGGERT	
<i>Danmarks Stednavne</i> – en bibliografi	261

Forord

I 1922 udkom første bind af værket *Danmarks Stednavne* med bindtitlen “Samsøs Stednavne”. I dag, ethundrede år senere, består værket af 27 bind fordelt på 30 bøger. Hvert bind behandler stednavne i et geografisk afgrænset område af Danmark, typisk i form af et amt eller et herred, og med de 27 bind er godt to tredjedele af det nuværende Danmark blevet toponomastisk behandlet. Opgaven er således langt fra fuldbragt endnu. Alligevel vil vi på Arkiv for Navneforskning tillade os en pause i det fortsættende redaktionsarbejde for at fejre det nu hundrede år gamle bogværk med nærværende jubilæumsskrift. *Danmarks Stednavne 100 år* er en antologi bestående af tolv artikler, der alle er skrevet af forskere, som på den ene eller anden måde har arbejdet nært med *Danmarks Stednavne*.

Artikelrækken indledes af en af seriens nuværende redaktører, Rikke Steenholt Olesen, som i artiklen “Individ og kollektiv – At løfte *Danmarks Stednavne*” gør rede for værkets redaktionelle historie med primær fokus på perioden 1922–1951, hvor arbejdet udførtes under en fælles redaktionsgruppe, men med stadig mere individuelle tendenser. En anden af de nuværende redaktører, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, beskriver, hvordan formen i værket har ændret sig i den hundredårige periode ved at vise, hvordan bind 1 om “Samsøs Stednavne” ville have set ud, hvis den var blevet lavet i dag. Bent Jørgensen, der har forestået udgivelsen af syv bind af serien i perioden 1988–2013, påpeger i sin artikel “Huller i osten” nogle mangler i Samsø-bindet og søger bl.a. at identificere et hidtil overset middelalderligt belæg på den samsiske sogneby *Brottrop*. Siden dansk navneforsknings begyndelse har man kendt værdien af at sammenligne det danske materiale med det skandinaviske navnemateriale fra vikingetidens England. Gillian Fellows-Jensen, der i en menneskealder har forestået arkivets Danelagen-samling, giver i sin artikel et meget personligt eksempel på sådanne komparative stednavnestudier med eksemplet

Onsbjerg på Samsø og Roseberry Topping i Yorkshire. Den samsiske stednavnesektion rundes af med en artikel af Birgit Eggert, der også indgår i den nuværende redaktion, hvor hun tager ønavnet *Samsø* op og påviser en sproglig navneforbindelse til andre større jyske øer som Als, Mors og Læsø.

Herefter følger en sektion med tre artikler, der alle omhandler personnavne på Samsø. Lars-Jakob Harding Kællerød beskriver i sin artikel hvordan brugen af mellemnavne gradvist blev indført på Samsø i det 18. og 19. århundrede. Martin Sejer Danielsen belyser med nogle konkrete samsiske eksempler, hvordan det ved nye lovmæssige tiltag i 1904 og 1905 blev udbredt at antage hidtidige kaldenavne som officielle efternavne. Og Michael Lerche Nielsen gennemgår i sin artikel hvordan visse sådanne nye efternavne har haft særlig udbredelse på Samsø, som f.eks. *Kornmaaler*.

I jubilæumsskriftets tredje sektion forlader vi Samsø og vender tilbage til værket *Danmarks Stednavne*, der her belyses ud fra forskellige vinkler. Susanne Vogt giver et grundigt portræt af korttegneren Iver Ellung, der i årene 1786–1809 producerede en lang række konceptkort til Videnskabernes Selskab, der i dag er en væsentlig kilde til vort kendskab til historiske stednavneformer. Bente Holmberg tager i sin artikel et gensyn med en særlig stednavnetype bestående af navne med forleddet *Snekke*-, hvoraf der siden hendes første behandling af emnet i 1990'erne er dukket flere navne op. Sofie Laurine Albris og Anders Pihl påviser i deres fælles artikel, hvordan man med arkæologisk og naturgeografisk viden kan revurdere en del af stednavnetolkningerne for Bornholm, hvilket formentlig også vil gælde andre steder. Og endelig giver Peder Gammeltoft, der også fortsat bidrager til redaktionsarbejdet, en opskrift på hvordan fremtidens digitale udgivelsesarbejde i stednavneforskningen med fordel kan gøres – samt hvilke faldgruber man skal være sig for.

Afslutningsvis har Birgit Eggert samlet en bibliografi for *Danmarks Stednavne*, hvor de enkelte bind dels er oplistet i oversigtsform, og hvor hun dertil har samlet en litteraturoversigt over anmeldelser og andre redaktionelle oversigtsartikler om vort jubilerende bogværk.

Fra redaktionen skal lyde en stor tak til de anonyme fagfællebedømmere, samt til Gillian Fellows-Jensen for hjælp til summaries.

God læselyst – og tillykke til fødselaren.

Birgit Eggert og Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
København, december 2022

Individ og kollektiv

- At løfte *Danmarks Stednavne*

RIKKE STEENHOLT OLESEN

Lærd interesse for gamle stednavnes tolkning og betydning rækker betydeligt længere tilbage i historien end til udgivelsesserien *Danmarks Stednavne* (DS). Sagnomspundne og historisk centrale bebyggelsesnavne er i flere tilfælde søgt tolkede allerede i middelalderen. Et godt eksempel er stednavnet *Roskilde*, der senest er tolket af Bent Jørgensen som sammensat af mandsnavnet glda. *Roir* og substantivet glda. *kelde* 'kilde' (DS 26: 48). Nye(re) behandlinger af ældgamle stednavne i DS tager gerne læseren med gennem fortidens tolkningsforsøg. I Jørgensens artikel om Roskilde anføres eksempelvis tolkningen "Ros kilde" baseret på sagnet om byens grundlægger, kong Ro, som ifølge overleveringen skulle have navngivet byen efter sig selv. En anden præsenteret tolkning afspejler middelalderens lærdes oversættelse af navnet til latin "fons rosarum" 'rosernes kilde'. Nævnt er også den middelnedertyske tolkningstradition, som i stednavnet *Roskilde* identificerer en sammensætning af adjektivet *rød* og substantivet *skjold*. Disse gamle tolkningsforsøg er ikke valide set i lyset af nutidens viden, men de afspejler en tidlig interesse for stednavnes sproglige indhold og betydning, og de viser, at stednavnes tolkning spiller en rolle i såvel den nære som den fjerne fortid og i nutiden i form af DS.

Historien forud for at serien DS blev en realitet, omhandler både etableringen af den sprogvidenskabelige forskning, etableringen af en moderne retskrivning og en sprogpolitisk interesse for stednavne. Først med etableringen af Stednavneudvalget i 1910 var kimen reelt lagt til det arbejde, som var navneforskernes primære målsætning, nemlig at få iværksat en udgivelsesserie efter norsk og svensk forbillede. Hvor forskningen generelt naturligt nok er præget af individuelle forskningsbidrag, blev udgivelsen af DS, der har karakter af at være et leksikografisk værk, i høj grad løftet som en kollektiv opgave, på samme måde som andre ordbogsprojekter dengang og nu.

Indhold og kildegrundlag

I det følgende er fokus rettet mod den danske stednavneforsknings forholdsvis nære fortid fra tiden op til oprettelsen af Stednavneudvalget i 1910, mod de tre første årtiers redaktioner og ikke mindst mod personerne, som var involveret frem til redaktionssekretær og kontorchef (Hans) Gunnar Knudsens død i 1952. I dag er førstehandsvidner til Stednavneudvalgets arbejde og til arbejdet med DS i de første årtier ikke længere i live, men den første jubilæumsberetning om Stednavneudvalgets arbejde (Knudsen 1935) indeholder mange oplysninger, som er indhentet og brugt i denne artikel. Hvert bind af DS har et forord, som vidner om arbejdsprocessen for det enkelte bind, og af disse kan man udlede en udvikling over tid.

I Stednavneudvalgets arkiv (som i praksis opbevares i et klimasikret kælderrum) forefindes mødereferater fra udvalgs- og underudvalgsmøder sirligt pakket ned i sorte fiberkasser. Af disse fremgår uoverensstemmelser mellem Stednavneudvalgets medlemmer under tiden meget tydeligt, men det drejer sig først og fremmest om divergerende holdninger i normeringssager (Olesen 2022). Det interne, redaktionelle arbejde og de personlige relationer mellem medlemmer af redaktionsgrupperne og de tilsynsførende for det enkelte DS-bind, er knap så veldokumenterede. Der findes forskelligartet dokumentation fra redaktionsudvalgsmøder, men faglige diskussioner refereredes tilsyneladende ikke, omend en smule fremgår af notater på korrekturblade.

Der opbevares tillige et brevarkiv, hvoraf langt det meste naturligt nok er skrivelser sendt til Gunnar Knudsen. Disse skrivelser vedrører gennemgående ikke DS-redaktionen, men er typisk forespørgsler om stednavne, indsigelser mod normerede former og/eller stednavnetolkninger, takkebreve i forbindelse med fx modtagne artikler, ønsker om besøg i kontoret, forhold vedrørende økonomi, indkøb og ansættelser med videre. Stednavneudvalgets sekretær og kontorchef indtog naturligt en fremtrædende rolle i Stednavneudvalgets virksomhed. Både mødereferater, jubilæumsberetningen over udvalgets første 25 år og forordene i DS er forfattet af Gunnar Knudsen. Det gør ham til en interessant person i forhold til udvalgets historie, men muligheden for at danne sig et objektivt og klart indtryk af dynamikken mellem de involverede forskere, er også begrænset heraf.

Optakten i 1800-tallet

Den moderne sprogvidenskab blev etableret i første halvdel af 1800-tallet med blandt andre sprogforskerne Rasmus Rask og N.M. Petersen som frontløbere. Som enhver stednavneforsker vil vide, blev N.M. Petersen også grundlægger af den moderne stednavneforsknings sprogligt funderede metode på baggrund af undersøgelsen *Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring* udgivet i 1833.

Retskrivningsdebatter udgjorde en central del af de lærde diskussioner gennem 1800-tallet, hvor samfundet i stadig højere grad efterspurgte sproglig ensretning i skole- og administrationsvæsen, og der udkom en række (uofficielle) retskrivningslærer; se fx oversigten over retskrivningslærer i *Dansk Sproghistorie* (Hjorth 2016: 272). Groft sagt var lejren delt i to. På den ene side stod modernisterne med Rask og N.M. Petersen i spidsen med det der siden er kaldt den Rask-Petersenske retskrivning (om denne se Jacobsen 2010 (kap. 3.10): 351 ff.). Forskerne mente, at skriftsproget burde reformeres med basis i en lydbaseret ortografi på bekostning af den gamle, i praksis fremmede (tyske) og forældede ortografi fyldt med overflødige bogstaver og bogstavkombinationer, som for eksempel *ch*, *th*, *oe*, *ae*, *x* og *z*. På modsat side stod traditionalisterne, som talte for at fastholde de nedarvede stavekonventioner.

I 1869 deltog Svend Grundtvig, der er kendt for sine folkemindestudier og for udgivelsen af *Danmarks gamle folkeviser* (Grundtvig 1853–1976), i et nordisk retskrivningsmøde, som fik stor betydning siden hen, fordi en række retskrivningsprincipper i modernisternes favør blev vedtaget på mødet. Disse blev i det store hele implementeret allerede i de første tilløb til en officiel dansk retskrivning, som Grundtvig efterfølgende publicerede i 1870 (Spang-Hansen 1970: 37). Med visse justeringer fik den moderniserede retskrivning to år senere en ministeriel anbefaling, og principperne videreførtes også senere som officiel vejledning i Viggo Saabyes retskrivningsordbog *Dansk Retskrivningsordbog. Udarb. i Overenstemmelse med de ministerielle Retskrivningsregler af 7. juni 1889* (Saaby 1891). De ministerielle retskrivningsregler indeholdt oprindelige en stednavneparagraf, hvis formulerede hovedprincip var, at stednavne skulle staves efter samme principper som dansk sprog i øvrigt (Mikkelsen 2009: 296–297), men fælles for de tidlige retskrivningsvejledninger og -ordbøger er, at disse ikke indeholder navnestof.

Vekslende staveformer af stednavne var en udfordring for statsadministrationen, fordi de enkelte institutioner ikke nødvendigvis anvendte samme skriftform. Der betød risiko for fejllokaliseringer og problemer med at samkøre registre. Derfor var en ensretning påkrævet, og standardiseringen af stednavne kom siden til at spille en rolle for institutionaliseringen af dansk stednavneforskning i form af Stednavneudvalget, og blev på sin vis også en forudsætning for serien DS (se også Olesen 2022).

Olrik og Kristensens parløb

På tærsklen til det nye århundrede var Svend Grundtvigs elev og arvtager, folkemindeforskeren Axel Olrik, blandt de mest indflydelsesrige personer i forhold til institutionalisering af den nordiske filologi, og han blev naturligt også forkæmper for “Stednavnesagen” sammen med nordisk filolog Marius Kristensen, der siden blev medlem af det første Stednavneudvalg. De to arbejdede allerede i 1880’erne sammen på at fuldende Grundtvigs påbegyndte værk *Danmarks gamle Folkeviser*, og i 1904 grundlagde de i fællesskab tidsskriftet *Danske Studier*, som blev formidlingsplatform for forskningsbidrag inden for dansk litteratur, folkemindeforskning og filologi, herunder bidrag til navneforskningen.

Allerede året efter havde Marius Kristensen en længere artikel om nordisk stednavnegranskning i tidsskriftet. Artiklen indeholder en gennemgang af bidrag til forskningen gennem 1800-tallet og er også en slags statusrapport, der med al tydelighed viste, at Danmark haltede bagefter. Kristensen argumenterede i artiklen for en professionalisering og institutionalisering af arbejdet med danske stednavne. Den danske indsats skulle kunne stå til måls med den videnskabelige optegnelser- og udgivelsesvirksomhed som for længst var realiseret i Norge (*Norske Gaardnavne*) og Sverige (*Sveriges ortnamn*). Desuden argumenteredes for videnskabelig tilgang til fastsættelse af stednavnes stavemåde og imod at folk uden sproghistorisk uddannelse, fx “aldeles ukyndige Jærnbanefunktionærer og andre ansvarløse Personer” skulle kunne fastslå “den Sprogform vore Stednavne skal have” (Kristensen 1905: 13).

Gennem de næste år arbejdede Olrik og Kristensen på ideen om et Stednavneudvalg finansieret af statsmidler, som skulle varetage både videnskabelig udgivelse og videnskabelig baseret standardisering af danske stednavne. Rent praktisk var der et udtalt samfundsbehov for fælles standarder, og det forhold gav projektet en vis politisk opmærk-

somhed (Olesen 2022). På et møde afholdt den 17. april 1909 enedes Olrik med en lille gruppe delegerede, som ud over sprogforskere talte en repræsentant for henholdsvis postvæsen og generalstab, om ordlyden i en skrivelse rettet til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen med ønske om et finansielt tilsagn til foranstaltning af en offentlig stednavneundersøgelse. I skrivelsen blev der henvist til norske og svenske initiativer og til det konkrete behov for standardisering af stednavnes retskrivning i statsadministrationen. Det blev foreslået, at et udvalg blev nedsat til at varetage opgaven, og at der til dette blev udpeget repræsentanter for forskellige interesser og indsigter i stednavne. Underskrivernes primære ønske var, at der som resultat af en sådan undersøgelse måtte “fremgaa et Værk over danske Stednavne, som indeholder hvert Navns Normalform, ældste Former og dets Udtale i Folkemaal, samt Navnets Tydning i de Tilfælde, hvor denne kan gives med Sikkerhed eller med overvejende Sandsynlighed” (citeret efter Knudsen 1935: 10). Her er grundprincippet for udgivelsesserien, der sidenhen realiseredes som DS, præcist beskrevet, og det er endnu i dag det grundlæggende princip for arbejdet på serien. Udvalget skulle desuden inden for “et kort Aaremaal” tilvejebringe en “Fortegnelse over den normale Form for alle praktisk vigtige navne, herunder i hvert fald Landsbynavne og Navne af tilsvarende Betydning for Land og Sø” (ibid.). Trods nogle bump på vejen lykkedes det til sidst at få Kultusministeriets foreløbige accept af projektet og et foreløbigt udvalg kunne nedsættes.

I den første indledende argumentation for et Stednavneudvalg stod ønsket om et værk over danske stednavne nævnt først og standardiseringsprojektet i form af retskrivningslister nævnt som nummer to (dog skulle værket også indeholde normalformer dvs. opslagsformer (Knudsen 1935: 10)). Det foreløbige udvalg byttede om på rækkefølgen i det endelige udkast til et kommende Stednavneudvalgs arbejdsportefølje (Knudsen 1935: 13). Det var formentlig strategisk fornuftig i forhold til at kunne opnå bred støtte og finansiering. En fast bevilling blev det ikke til i første ombæring, men det blev til finansiering af et pilotprojekt i form af prøvearbejder til en indledende stednavneundersøgelse, det vil i praksis sige til indsamlings- og optegnelsesarbejde, som var forudsætningen for de to hovedopgavers realisering. Marius Kristensen blev medlem af udvalget, mens Axel Olrik helligede sig andre videnskabelige opgaver. Det indledende arbejde med at skaffe politisk velvilje og finansiering blev i praksis efterfulgt af en periode udfyldt af forskellige prøvearbejder. Der skulle kontinuerligt arbejdes for

bevillinger, men kildeudgivelser blev valideret og afsøgt for middelalderlige stednavneformer, stednavne og udtaleformer i udvalgte områder blev optegnet, matrikler afskrevet med videre, og grundlæggelsen af arkivets hovedsamling – en topografisk ordnet stednavnesamling – var på plads omkring 1916, og herefter var perioden, som Gunnar Knudsen kaldte Stednavneudvalgets “prøveaar” (1935: 13), afsluttet.

Den topografiske samling bestod (og består) i praksis af fiberkasser, som hver indeholder et antal papirlæg, som er topografisk ordnet efter et nummersystem, der bygger på administrative opdelinger af landet i amter, herreder og sogne. Et sognelæg indeholder typisk et lille, lokaliserende kortudklip, fonetiske optegnelser, stednavne-excerpter fra skriftlige, middelalderlige kilder (fx breve, diplomer og skøder) for hvert bebyggelsesnavn samt notater om andre stednavne af væsentlighed, herunder fx naturnavne, som er overleveret i middelalderen. Samlingen, som i dag er scannet og digitalt tilgængelig, udgjorde og udgør stadig en forudsætning for arbejdet med DS, men der skulle gå yderligere en årrække med indsamlinger og forberedende arbejde, før det første bind af DS kunne publiceres.

Danmarks Stednavne tager form med Samsøs Stednavne

1916 blev året, hvor Stednavneudvalget endelig kom på finansloven, og tillige det år, hvor basis for det første bind af DS-serien forelå, dels i kraft af den topografiske samling, dels i kraft af en indsamling foretaget i felten af den senere rigsarkivar Svend Aakjær. Han havde i sin studietid arbejdet på *Ordbog over det Danske Sprog* og siden også for Stednavneudvalget, og han var en god ven af Gunnar Knudsen. I sommeren 1916 var Aakjær vendt hjem fra en optegningsrejse på Samsø, hvor han havde indsamlet lokale stednavne, inklusiv mark- og naturnavne, og tillige optegnet disse navnes lokale udtale. Udtaleoptegnelser var på dette tidspunkt for mange områder i Danmark en mangelvare for Stednavneudvalget. Det var et særdeles tidskrævende feltarbejde at optegne, men her forelå altså et færdigt og anvendeligt materiale. Der blev søgt særlig finansiering, som blev bevilget på finansloven 1919–1920, og arbejdet med første bind af serien DS, *Samsøs Stednavne* (DS 1), gik dernæst i gang som et kollektivt projekt.

Det med det kollektive er kendetegnende for de første bind af serien, hvor medarbejderne bag de enkelte bind og de enkelte navne-

artikler ikke eksplicit blev fremhævet. De indtog en anonym rolle som redaktører af det enkelte bind i serien, mens Stednavneudvalget stod som udgiver. Særligt fastlæggelsen af artikelteksterne var en kollektiv opgave, hvor redaktørerne i fællesskab diskuterede, tog stilling til og hierarkiserede navneelementernes betydningsmuligheder. Arbejdsgangen var i ikke enestående i samtiden, hvor flere store ordbøger og opslagsværker realiseredes, fx overgik *Ordbog over det danske Sprog* i 1915 til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (oprettet 1911) og til Lis Jacobsens reorganisering efter grundlægger Verner Dahlerup. I praksis bestod denne i at planlægge arbejdet minutøst, at udarbejde klare principper for redaktionen og sidst, men ikke mindst, at få ansat folk til i fællesskab at løfte opgaven (Pedersen 2003). Organisatorisk snilde og gennemslagskraft besad både Lis Jacobsen og Gunnar Knudsen, og det er nok nøglen til succes på sådanne projekter. Enhver der har prøvet at arbejde redaktionelt, ved hvor svært det kan være at lande en tekst, som alle involverede finder fuldt dækkende.

Figur 1. Arbejde på Stednavneudvalgets kontor i de tidlige år. Fra venstre Kristian Hald, Jean Adigard des Gautries, Gunnar Knudsen, Rikard Hornby, S.K. Amtoft og Knud B. Jensen. Foto i Stednavneudvalgets arkiv af ukendt fotograf.

Nogle af de mest indflydelsesrige danske sprogforskere har gennem tiden været medlem af Stednavneudvalget, tidligt Marius Kristensen og H.V. Clausen og siden fx Johannes Brøndum-Nielsen, Peter Skautrup m.fl. Andre var i perioder ansat under udvalget, og det var disse navneforskere, der fungerede som forfattere og redaktører af DS. De respektive personer var aktører i samtidens nordisk filologiske netværk og sad typisk i de samme udvalg og redaktioner af betydningsfulde serier, ordbøger og tidsskrifter såvel som i diverse selskaber og bestyrelser.

Gunnar Knudsen synes at have været en talentfuld iværksætter, der havde flair for at skaffe finansiering og for at organisere både materiale og mennesker. Selvom han i en nekrolog af Jens Heltoft beskrives som stille type, der ikke brød sig om at træde frem i offentligheden og heller ikke "holdt af at være førende eller meget talende i drøftelser" (Heltoft 1953: 8), har han sat sit præg på Stednavneudvalgets arbejde og eksistens, på DS og på en række andre udgivelsesprojekter som redaktør og forfatter. Han blev Stednavneudvalgets sekretær allerede i 1914, i øvrigt samme år, som han blev redaktionssekretær ved tidsskriftet *Danske Studier*, som han i flere tilfælde redigerede sammen med Marius Kristensen og var udgiver af næsten frem til sin død. Allerede i 1917 blev han leder af Stednavneudvalgets kontor med titel af kontorchef, og samme år fik Stednavneudvalget egne lokaler stillet til rådighed af Rigsarkivet (Knudsen 1935: 17). Knudsen blev på den måde ansvarlig for arkivets samlinger og dets medarbejdere samt for udvalgets praktiske arbejde. I 1919 blev han også redaktør af det historiske tidsskrift *Fortid og Nutid*, og i 1921 af J.P. Trap: *Kongeriget Danmark* (4. udgave). Et andet stort udgivelsesprojekt, som Knudsen fik sat i søen, blev opslagsværket *Danmarks gamle Personnavne*. Personnavnene var nok en slags hjertebarn for Gunnar Knudsen, der i hvert fald tidligt ytrede ønske om fokus på ældre personnavne i samlingen. En bevilling til arbejdet fik han skaffet hjem i 1929, og selve redigeringen påbegyndtes i 1933 i samarbejde med Marius Kristensen (Eggert 2016: 60–61). Siden blev Knudsen også medredaktør af den nordiske navneforsknings vigtigste tidsskrift *Namn och Bygd*. Ud over det omfattende redaktionelle arbejde stod Knudsen bag en række mindre både videnskabelige og populærvidenskabelige bidrag om især stednavne, udgivelser af et par gammeldanske håndskrifter m.m. (Andreasen [u.å.]). I praksis har Gunnar Knudsen fungeret som hovedredaktør af de første bind af DS, men det fremhæves ikke eksplicit i de første udgivelser.

I redaktionen af *Samsøs Stednavne* indgik ud over Gunnar Knudsen og Svend Aakjær, der leverede materialet, også Stednavneudvalgets faste assistent i perioden 1917–1925, filologen Viggo Brøndal. Brøndal blev siden professor i romanske sprog (1928) og var engageret i lingvistikken blandt andet som medstifter af lingvistikredsen i 1932. Tilsyn med arbejdet førtes af Marius Kristensen og sprog- og folkemindeforskeren Henrik Ussing. Ussing havde en stilling som lærer i Vejen 1902–1905 og blev i den periode bekendt med Marius Kristensen, der på daværende tidspunkt selv var lærer på den nærliggende Askov Højskole. Kristensen introducerede Ussing for sine indsamlingsmetoder for stednavne og folkemål, og i ovennævnte Danske Studier 1905 udgav også Ussing en artikel. Den var om stednavne i Erritsø sogn og indbefattede optegnelser af samtlige stednavnes udtale, hvilket afspejler tidens forskningsmæssige fokus på lokal udtale i stednavneanalyser og fagets nære forbindelse til dialektforskningen. At udtaleoptegnelser var central for etableringen af en institutionaliseret stednavneforskning fremgår af opgaveporteføljen for Stednavneudvalget (Knudsen 1935: 12–13), og særligt af Knudsens afsnit om “Fonetiske optegnelser” (ibid. 25 ff.). Vægten på det dialektale aspekt er sidenhen nedtonet noget i forskningen, men spiller dog stadig en vis rolle (Jørgensen 1989: 14). I 1909 deltog Henrik Ussing i Udvalg for Folkemåls første optegnelsesrejse til Als sammen med Marius Kristensen og Johannes Brøndum-Nielsen samt Nicolaj Andersen, en mand med særlig viden om musikalske accenter (Gudiksen & Hovmark 2009: 18; Andersen 1932: 163). Udvalg for Folkemål var blevet stiftet samme år med Marius Kristensen, Verner Dahlerup og Dines Andersen som medlemmer med det formål at få indsamlet og optegnet (de hastigt uddøende) danske dialekter (Forord i Gudiksen et al. 2009: 7). En sidebemærkning til personsammenfaldene er i øvrigt, at Gunnar Knudsen ifølge Svend Aakjær “afgjort var en af Verner Dahlerups yndlingselever” (Aakjær 1952: 6), og at det muligvis var gennem netop Verner Dahlerup, at Gunnar Knudsen første gang allerede i 1913 blev ansat som medhjælper i Stednavneudvalgets kontor (ibid.). Desuden kan det bemærkes, at både Gunnar Knudsen, Johannes Brøndum-Nielsen og Viggo Brøndal blev medlemmer af Udvalg for Folkemål i forbindelse med en reorganisering i 1922 (Andersen 1932: 167). I 1960 blev Udvalg for Folkemål til Institut for Dialektforskning, i dag Center for Dialektforskning under Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, og Stednavneudvalgets kontor blev til Institut for Navneforskning, i dag Arkiv for Navneforskning samme sted.

Kredsen omkring udgivelsen af DS 1 bestod således af sprogforskere med rige kundskaber inden for ordbogsarbejde, dialekt- og folkemindeforskning, ældre dansk sprog og kilderne dertil. Derudover havde Knudsen erfaring med statistisk-topografiske beskrivelser af Danmark fra sin redaktørrolle på J.P. Trap: *Kongeriget Danmark*. I arbejdet kunne de forskellige individuelle kompetencer med fordel udnyttes og samles i det kollektive bidrag. Ambitionen var en udtømmende behandling, som skulle omfatte samtlige stednavne på øen, også de mange indsamlede mark- og naturnavne, som ellers ikke udgjorde en del af den topografisk ordnede navnesamling, hvis hovedvægt lå på bebyggelsesnavne, dvs. navne på byer, gårde og huse. Ønsket om også at inkludere mark- og naturnavne hang sammen med, at man forstod, at disse ligesom de gamle dialekter var i overhængende fare for at gå tabt, noget som Kristensen allerede påpegede i sin artikel fra 1905. At søge så bred en dækning generelt viste sig dog snart at være for omfattende, hvis optegnelser skulle gennemføres af medarbejdere knyttet til Stednavneudvalget, og samme år som *Samsøs Stednavne* udkom, altså 1922, i værksattes et datidens *crowd sourcing*-projekt, de såkaldte 'sogneoptegnelser' (Knudsen 1935: 29). Skolelærere i det enkelte sogn blev bedt om at optegne stednavne, herunder også mark- og naturnavne, på fortrykte blade og stedfæste dem på tilhørende kortudsnit for dernæst at indsende dem til Stednavneudvalget. Denne samling udgør den dag i dag et unikt materiale i Arkiv for Navneforsknings samlinger, og en scannet version vil snart blive offentligt tilgængelig via web.

DS 2 Frederiksborg Amts Stednavne

Persongalleriet i redaktionerne af de forskellige bind af DS har naturligvis ændret sig løbende såvel som omfanget og karakteren af det kildemateriale, udgiverne har haft til rådighed. Valget for bind 2 i serien faldt på Frederiksborg Amt, og at det blev netop dér hang sammen med muligheden for at udnytte middelalderligt kildemateriale fra *Esrums Klosters Brevbog* og *Repertorium* 1451–1513 (Eggert, Jakobsen & Olesen 2022: 15). Udvalget af stednavne blev et helt andet end i Samsø-bindet, som havde vist sig for ambitiøst og tidskrævende. Derfor blev de behandlede navne i DS 2 begrænset til et udvalg af navne, som redaktørerne vurderede var vigtige, i praksis navne på bebyggelser og større naturlokaliteter belagt med skriftlig overlevering før 1700 (ibid.). Det giver det indtryk, at man ikke fra begyndelsen havde fastlagt sig på et format for udgivelsesprincippet selvom artiklerne grundlæggende er

bygget op på samme måde i hvert bind (se også Eggert, Jakobsen & Olesen 2022: 14; Jørgensen 1989: 14 f.). I redaktionen af *Frederiksborg Amts Stednavne* indgik igen Gunnar Knudsen, men denne gang i samarbejde med udvalgets nye assistent, Kristian Hald, samt medhjælperen, Knud B. Jensen, som 1916–19 havde været ansat som assistent for udvalget. Væsentligt for valget af Jensen var formentlig, at han i 1923 havde arbejdet som optegner for Udvalg for Folkemål i netop Frederiksborg Amt.

Brøndum-Nielsen var trådt ind i Stednavneudvalget og kom til at fungere som tilsynsførende ved udgivelsen af *Frederiksborg Amts Stednavne*. Brøndum-Nielsens virke i Stednavneudvalget fremhæves ikke i omtaler af hans levned og karriere, selvom han sad i Stednavneudvalget i over 40 år. Måske fordi det arbejde ikke på samme måde som andet i hans karriere har afsat et aftryk udadtil. I *Dansk Biografisk Leksikon* står der blandt andet, at han var en flittig bidragsyder til dagspressen. Han blev eksempelvis kendt i en større offentlighed for at yde kraftig modstand mod retskrivningsreformen af 1948, men hans rolle i Stednavneudvalget er faktisk slet ikke nævnt (Hjorth [u.å]). Han har med sin viden om middelaldersproget og danske dialekter utvivlsomt været en enorm kapacitet som tilsynsførende for redaktionen. Han var dog også en udfordring for Stednavneudvalgets arbejde med fastsættelse af danske stednavnes stavemåde, for i det arbejde viste han sig som en udpræget traditionalist. Han var fortaler for stavemåder i henhold til skriftradiation og praksis (Mikkelsen 2009: 298), og dette synspunkt stod faktisk i direkte kontrast til et af udvalgets tidligt formulerede grundprincipper for fastsættelse af danske stednavnes form; “Stavemåder, der afspejler ældre Tiders Skrivevaner, maa i det hele vige for Former som stemmer med den officielle retskrivning” (Danske Stednavne (retskrivningsliste) 1920: 6; se også Olesen 2022).

Medredaktøren af *Frederiksborg Amts Stednavne*, den unge Kristian Hald, var også en personlighed og særlig kapacitet. Han kom siden til at forme navneforskningen som selvstændig universitetsdisciplin, og han var professor i nordiske sprog ved Københavns Universitet i perioden 1953–1974. Kousgård Sørensen ([u.å.]) skrev om ham, at han som navneforsker “hørte til Nordens betydeligste”, og blandt hans arbejde findes også betydningsfulde bidrag vedrørende jyske dialekters udvikling. Han er den forsker, som har bidraget til flest bind i DS-serien og over længst tid. Han indgik i redaktionen af bind 2–9 og var eneforfatter på DS 18,1 (Galten herred) og 18,2 (Rougsø Herred). Kristian Hald var med andre ord aktiv redaktør og udgiver af DS i en

periode på over 50 år omend kadencen var lav i lange perioder, hvilket hænger sammen med at DS-arbejdet kun udgør en brøkdel af Halds samlede bidrag til dansk navneforskning, der blandt andet tæller afhandlingen *De danske Stednavne paa -um* (1942), det mere alment formidlende værk *Vore Stednavne* (1950, anden udgave 1965) samt leksikografiske artikler for de fleste danske stednavneendelser til *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (KLN 1956–1977).

DS 3-7: Sønderjyske forbindelser

Arbejdet med sønderjyske stednavne havde fra begyndelsen et særligt fokus, og genforeningen i 1920 affødte både praktiske behov for danske stednavneformer og på et politisk/ideologisk plan et behov for fastforankring af dette område som en naturgiven del af det danske sprogområde. Stednavneudvalget var på forkant med begivenhederne, idet udvalget allerede i 1920 kunne udgive *Fortegnelse over Navne på Sogne, Kommuner og Trafiksteder i Nord- og Mellemslesvig, en retskrivningsliste, vedtaget af Stednavneudvalget 1919*. Gunnar Knudsen udgav i 1921 artiklen “Lidt om Sønderjyske Stednavne” i det historiske tidsskrift *Fortid og Nutid*, som han som nævnt ovenfor var medredaktør af. Stednavneudvalget arbejdede på anmodning fra Landbrugsministeriet allerede fra 1922 med at etablere danske navneformer og listeføre disse til brug for matriklen. Det omfattende arbejde med de sønderjyske landsdele, fortrinsvis ved Viggo Brøndal, var både krævende og udfordrende, men som der står i forordet til *Tønder Amts Stednavne* “tilfredsstillede denne form for Navnebehandling ikke Udvalget helt” (DS 5 [Sønderjyske Stednavne III]: v). Det omfattende materiale burde behandles i dybden og udgives, så der kunne etableres et sikkert grundlag for valg af danske navneformer. Selvom DS 2 endnu ikke var færdiggjort, blev det besluttet at søge penge til at udgive fire sønderjyske amtsbind samt et femte bind med indledning og registre, og pengene blev bevilget på finansloven 1928/29.

Tønder Amt (DS 5), som dækkes af det tredje af de fem sønderjyske bind, blev som det første udgivet i 1933. Det kom i praksis til også at omfatte dele af Ribe Amt. Indberetninger fra sogneoptegnelsesprojektet kunne nu delvis inkluderes, men der blev foretaget nye optegnelser for det meste af området af Anders Bjerrum, der selv var sønderjyde. Han huskes først og fremmest for sine dialektundersøgelser af det uddøende sydslesvigske fjoldemål. Peter Jørgensen, der siden blev professor gennem 20 år i tysk og germansk filologi ved Københavns

Universitet, foretog ved denne lejlighed også lydoptegnelser, ligeledes gjorde Kristian Hald. For DS' dækning af Sønderjylland nord for grænsen kan man endnu engang hæfte sig ved vægtningen af den kollektive indsats. Redaktionen bestod også her af Gunnar Knudsen, Anders Bjerrum, Kristian Hald og Knud. B. Jensen, men i forordet er det denne gang udspecificeret, hvem der har forfattet hvilke sogne. Gunnar Knudsen fremhæver følgende: "Selv om hver Medarbejder saaledes har skrevet Tekst til sine bestemte Sogne, maa det dog anføres, at denne Tekst i mange tilfælde er Resultatet af et Samarbejde, idet alle vanskeligere Spørgsmaal er blevet drøftet paa Kontoret, ligesom Manuskript og Korrekturer er gennemgaaet af samtlige Medarbejdere, og Resultatet heraf atter forelagt Redaktionsudvalget" (DS 5: v). Af en sådan fremhævnings af samarbejdet kan man muligvis udlæse, at den kollektive tilgang var kommet en smule under pres under arbejdet med Tønder Amts stednavne. I øvrigt er arbejdsmetode og -fordeling for bindet *Tønder Amts Stednavne* generelt beskrevet mere detaljeret end i de to tidligere bind. Det beskrives fx hvordan arbejdet var forløbet i to tempi, dels indsamling og ordning af belæg fra det etablerede arkiv, dels affattelse af selve teksterne. Det fremgår tillige tydeligt af forordet, at brugen af meddelere var af særlig væsentlighed for udarbejdelsen af dette bind, da disse er nævnt i det afsluttende takkeord.

Det andet udgivne bind af delserien *Sønderjyske Stednavne, Aabenraa Amtsrådsreds* (DS 6 [Sønderjyske Stednavne IV]) udkom i 1936. Redaktion og tilsynsførende udvalg var det samme som i DS 5. Denne udgivelse er i det væsentlige udarbejdet på samme måde som den første, men af forordet fremgår nogle redaktionelle valg, som er forskellige fra Tønderbindet og som i bund og grund handlede om at spare plads. Dette skete blandt andet ved at reducere formkatalogets eksempellantal og udskille alt, hvad man kunne enes om var "rent appellativisk Stof" (DS 6: iii). Det blev også besluttet at knytte naturnavne topografisk til de enkelte byer under hvert sogn, hvor man tidligere havde listet naturnavne samlet under hvert sogn med bogstavkoder for ejerlagsbeliggenhed. I de følgende bind af *Sønderjyske Stednavne* fulgtes denne model. I *Sønderjyske Stednavne, Sønderborg Amtsrådsreds* (DS 7, 1939) var redaktionen den samme.

Endnu en af samtidens betydningsfulde filologer, Peter Skautrup, blev involveret som medlem af Stednavneudvalget og som medlem af det tilsynsførende redaktionsudvalg for bindet der skulle dække Haderslev Amt (DS 4, 1942). Skautrup var ikke egentlig navneforsker og bliver som Brøndum-Nielsen sjældent fremhævet for sin indsats for

navneforskningen, men han var højt kvalificeret til rollen som tilsynsførende. Han kendte bedre end nogen sin egen vestjyske dialekt, Hardsysselsmål, som han skrev en guldmedaljebelønnet afhandling om (Skautrup 1927-30). Han havde erfaring med leksikografi gennem arbejde på *Ordbog over det Danske Sprog* (herunder som redaktør 1924–28), og særligt i forhold til DS, havde han i øvrigt gjort sig bemærket gennem en anmeldelse af DS 2 trykt i *Danske Studier* 1929. Skautrup er siden bedst kendt for at have grundlagt *Jysk Ordbog*, for udarbejdelsen af mastodontværket *Det danske sprogs historie* 1–4 (1944–1968) og for at være den første formand for Dansk Sprognævn (1955–1961). At også han var medudgiver af J.P. Trap: *Kongeriget Danmark* (5. udgave), ved nok færre.

Marius Kristensen døde i 1941, hvilket var et stort tab for Stednavneudvalget og for redaktionen af DS 4. Bindet udkom året efter, og Kristensen synes at have været aktiv til det sidste. I hvert fald fremhævede Gunnar Knudsen i forordet, at manus var gennemlæst af både ham selv og Marius Kristensen. I redaktionen af DS 4 indgik ud over Knudsen og Kristensen ligesom i DS 3 Anders Bjerrum, Kristian Hald og Knud B. Jensen. Et afsluttende registerbind (DS 3) blev i 1944 udgivet som formel indledning på hele den sønderjyske delserie. Som følge af udfordringerne med den geografiske afgrænsning af Sønderjylland er Nørre-Tyrstrup herred, som det hidtil eneste sted i landet, blevet behandlet parallelt i to forskellige bind af DS: dels indgår herredet i registerbindet til den sønderjyske delserie, DS 3, hvortil det af pladshensyn var flyttet fra DS 4 om Haderslev Amt, dels i DS 8 *Vejle Amts Stednavne*. De to bind blev sågar udgivet samme år, nemlig 1944.

En bibemærkning til de sønderjyske forbindelser er, at Anders Bjerrum, Peter Jørgensen og Kristian Hald på et senere tidspunkt arbejdede videre sammen om en særlig udgivelse uden for DS-regi med titlen *Sydslesvigs Stednavne*. De nåede at udgive tre af i alt tolv planlagte bind – bind 2, 4 og 7 – som dækkede omtrent den nordligste tredjedel af Sydslesvig, herunder Fjolde sogn (bind 4 ved Anders Bjerrum 1979–86). Serien har siden henligget som et til dato uafsluttet projekt, hvortil et supplerende bind med indledning og registre udkom 1993.

Det overlappende DS 8: *Vejle Amts Stednavne*

I forordet til DS 8 fremhæves, at dette amt allerede var grundigt undersøgt tidligere, faktisk helt tilbage i de første år af Stednavneudvalgets eksistens, af Henrik Ussing. Ussing indgik derfor naturligt i tilsynet

sammen med Svend Aakjær, rigsarkivar Axel Linvald og Peter Skautrup. DS 8 om stednavnene i Vejle Amt adskiller sig fra de sønderjyske bind ved at være tilrettelagt ud fra samme materialeafgrænsning som DS 2, dvs. med kun et begrænset antal naturnavne. Interessant i denne sammenhæng er en ændring af redaktionel praksis, og hvad der kan udlæses som (endnu) en nedjustering af det kollektive forfatterskabs gyldighed. Diskussionerne var nok fælles, men det ideelle slutresultat, en fælles tekstformulering, var vanskeligt at nå frem til, når der “indenfor Medarbejdernes kreds herskede stærkt divergerende Opfattelser” (DS 8: iv). I DS 8 blev det derfor efter svensk forbillede indført, at medarbejderne fik mulighed for at “tilføje andre Tolkingsforslag, signerede med deres egne Forbogstaver” (DS 8: v). Hermed blev det tydeliggjort, at uenighederne primært drejede sig om tolkningsspørgsmål. Gunnar Knudsen selv omtales i forordet som leder af udgivelsen og som en af de fire “Hovedmedarbejdere” (DS 8: iv), der havde gennemlæst manuskriptet, men hvor der i tidligere bind står, at “mange” teksters endelige formuleringer var blevet til i samarbejde, hedder det nu, at teksterne “i flere Tilfælde” er resultatet af samarbejdet mellem hovedmedarbejderne (jf. citat ovenfor fra DS 5: v og DS 8: v).

DS 9 og 10: Svend Aakjærs genkomst og kollektivindsatsens nedtoning

DS 9 udkom i 1949, og valget af undersøgelsesområde var denne gang faldet på Viborg Amt. Det særlige for Viborg var, at en del materiale for længst var indsamlet af samme Svend Aakjær, som tre årtier tidligere havde leveret materiale til DS 1. Han synes her at have fået mere end sædvanlig indflydelse på det redaktionelle i sin rolle som medlem af det tilsynsførende redaktionsudvalg. I hvert fald skrev Knudsen (DS: 9 iv) “under Udgivelsen har AAKJÆR, der i 1943 blev Medlem af Stednavneudvalget og af dettes Redaktionsudvalg, læst kritisk Korrektur på Værket og meddelt mange værdifulde Berigtigelser og Tilføjelser af forskellig Art”. Praksissen med forbogstaver videreførtes i DS 9, og også Svend Aakjærs initialer forekommer i navnetolkningerne. Redaktionen bestod igen af forfatterne Anders Bjerrum, Kristian Hald og Knud B. Jensen, mens Gunnar Knudsens egen redaktionelle indsats tog afsæt i det foreliggende manus. I forbindelse med dette bind konfronteredes man med det problem, at opslagsformerne i DS ikke altid ville kunne forventes at følge de autoriserede former af stednavne, eftersom disse først lå fast efter bogens trykning. Den udfordring gælder i princippet

stadig, idet autoriserede former på udgivelsestidspunktet kan risikere senere at blive ændret, men i den elektroniske udgave af DS tilstræbes i dag brug af aktuell autoriseret form som opslagsform.

DS 10, *Bornholms Stednavne* (1951), blev det sidste bind med Gunnar Knudsen som leder af redaktionen. I redaktionen sad endnu engang, ud over Knudsen selv, Anders Bjerrum, Kristian Hald og Knud B. Jensen, og nu indgik også dialektforsker og ømålskender, Christian Lisse, som endnu en manifestation af dialektforskningens affinitet til navneforskningen. Man vedtog, at i dette bind skulle medtages alle stednavne, bebyggelsesnavne såvel som naturnavne, men Bornholm bød både med hensyn til kilder (Eggert, Jakobsen & Olesen 2022: 18) og med hensyn til dialektale forhold på nye udfordringer, og selvom redaktionens medlemmer ikke var uefne, havde ingen i redaktionen særlig kundskab om den bornholmske dialekt. Derfor blev Aage Rohmann og H.A. Koefoed hyret ind til at optegne lokalt. Rohmann havde ordbogserfaring fra både ODS og fra eget ordbogsprojekt, og han kom også til at fungere som tilsynsførende i en rolle, der minder om den Svend Aakjær indtog i DS 9. Faktisk var der ikke det, Rohmann ikke leverede til arbejdet med DS 10: "Aage Rohmann er for Tiden ubetinget den bedste Kender af det bornholmske Sprog, og det har været af allerstørste Betydning at have ham som Medarbejder. Under Arbejdet er han ustandselig blevet raadspurgt om alle vanskelige Spørgsmaal, ikke alene filologiske, men ogsaa topografiske, historiske, geologiske og naturhistoriske, og altid har han beredvilligt stillet sin Viden til Disposition" (DS 10: vi). Selv Koefoeds arbejde måtte Rohmann sagkyndigt eftergå (Rohmann 2006: 116). Den nye linje, hvor den enkelte medarbejder kunne knyttes til en bestemt tolkning ved initialer blev videreført. Gunnar Knudsen skrev: "Rohmanns Gennemgang af Manuskript og Korrektur har fjernet mange Fejl, som Medarbejderne ikke selv har opdaget, og tilført Værket meget betydelige positive Værdier i Form af Nytolkninger, hvad der vil kunne ses af Hyppigheden af hans Signatur "R", men det skal indrømmes, at mange af hans gode Forslag efter hans eget Ønske staar usignerede" (DS 10: vi-vii). Man fornemmer, at Knudsen opfattede denne uselviske gestus overfor kollektivindsatsen som både hæderlig og rosværdig. Kendetegnende for DS 10 er i øvrigt også, at en del tolkninger er knyttet an til sagnfortællinger, hvilket formentlig afspejler Rohmanns interesse for folke-minder (Rohmann 2006: 118–119). Rohmann er i dag mest kendt for sit engagement i udarbejdelsen af *Bornholmsk Ordbog*, selvom projektet i praksis gik stå i løbet af 1940'erne. I dag er ordbogsarbejdet genoptaget

og foreligger i en digital udgave af Alex Speed Kjeldsen. Blandt nye redaktionsmedarbejdere på DS 10 er endvidere første gang nævnt den unge John Kousgård Sørensen, der blev mag.art. i nordisk filologi samme år som DS 10 udkom, siden blev professor i dansk sprog, og hvis videnskabelige arbejder for størstedelens vedkommende blev inden for sted- og personnavneforskning (Kjær & Harding [u.å.]).

Afsluttende bemærkninger: Fra Gunnar Knudsens død til DS' fremtid

Gunnar Knudsen døde i efteråret 1952, og dermed afsluttedes en æra både for Stednavneudvalget og for serien DS. Der kan næppe herske tvivl om, at Gunnar Knudsen havde talent for det organisatoriske og for at navigere i oprørte vande. "Det har ikke altid været let at tilfredsstille de mænd med meget forskellige Meninger, som havde sæde i Udvalget", skrev Svend Aakjær, der i øvrigt mindedes ham som en "ualmindelig elskværdig Chef" og bemærkede Knudsens sjældne evne til at "tale med alle slags Mennesker på den mest forekommende og elskværdige Måde" (1953: 6). En bemærkning hos Heltoft (1953: 7) omkring en udgivelse i *Årbog for Sorø Amt* af Gunnar Knudsens egen fars optegnelser, indicerer at den ellers elskværdige Knudsen også kunne agere unødigt pedantisk: "Ikke et komma måtte ændres, ikke engang et æ til e i ortografien, selv om man måske syntes, at en så ringe ændring ikke kunne såre nogen". I brevarkivet findes en hel del brevkort, som på høfligste vis meddeler kontorchefen, at afsender kommer for sent til et møde. Man kan af disse nok tillade sig at konkludere, at det ikke just huede Gunnar Knudsen at folk kom for sent. En ting som har undret denne artikels forfatter er, at Gunnar Knudsen slet ikke er mindet i forordet til DS 11. Det er i hvert fald et sted, hvor man kunne have ladet et par ord falde om en mand, der havde været primus motor for *Danmarks Stednavne* gennem mere end 30 år på samme måde, som Rikard Hornby skrev nogle mindeord om sin afdøde kollega i forordet til DgP 2 (Hornby 1952: upagineret). Som vist gennem Knudsens egne forord er det rimeligt at konkludere, at det blev tiltagende sværere at nå frem til enighed i DS-redaktionerne, men det vil blive for spekulativt at gå ind i yderligere tanker om personlige relationer op til Knudsens død.

Det står dog klart, at da Gunnar Knudsen ikke længere stod ved roret, var tiden moden til en ny måde at udgive på, som lagde mindre vægt på det kollektive og mere vægt på den individuelle præstation og den enkelte udgiver, i hvert fald udad til. DS 11, *Maribo Amts Stednavne*

(1954), blev det første bind, hvor navnet på redaktørerne nævnes på titelbladet. Helt glemt var Knudsens ideologi om en fælles redaktionsindsats dog ikke, idet det i forordet til DS 11 understreges, at de to forfattere, Bjerrum og Lisse, havde læst hinandens manuskriptdele, som også var blevet gennemlæst af andre tidligere redaktionsmedlemmer, blandt andre Hald, Jensen og Kousgård Sørensen. Sidstnævnte skulle blive den første hvis navn alene stod på titelbladet af et DS-bind, for Kousgård Sørensen blev klar som eneudgiver af DS 13, *Svendborg Amts Bebyggelsesnavne*, allerede i 1958 – endda samme år som han forsvarede sin disputats *Danske Bebyggelsesnavne på -sted*. DS 12, *Stednavne i Århus og Skanderborg Amter* (1964), som Bjerrum og Lisse var gået i gang med efter udgivelsen af DS 11, blev dermed overhalet af DS 13 med hele seks år. Kousgård Sørensen udgav endnu et bind alene, DS 14 *Odense Amts Bebyggelsesnavne* (1969). Året efter med DS 15 *Svendborg Amts Naturnavne I. Sunds Herred* kom kvinderne til fadet, idet Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert udgav bindet i fællesskab. Samtlige bind herefter til og med DS 27 *Læsøs Stednavne* (2022) ved Birgit Eggert, er udgivet som solopræstationer.

I praksis ville det være umåde overmodigt at stå helt uden kollegaers sparring og kritiske blik i arbejdet med DS, og det seneste bind, DS 27, er også blevet kritisk læst og vurderet internt af medarbejdere ved Arkiv for Navneforskning. Den nuværende redaktions medlemmer arbejder på hver deres individuelle områder, men har alle været igennem en årelang og givtig sidemandsoplæring hos Bent Jørgensen, der aktuelt er og med al sandsynlighed også i al fremtid vil være den, der har leveret den største enkeltmandspræstation i forhold til DS med hele syv individuelle udgivelser (DS 19–20 og 22–26) udgivet i perioden 1988–2013. Ifølge planen bliver det næste bind af DS Ods Herreds Stednavne, der vil få navnet på denne artikels forfatter på titelbladet, men det vil i sagens natur også være resultatet af en kollektivt løftet redaktionel opgave. I forordet vil der stå alt om proces og arbejdsfordeling, så den videnskabshistoriske arv kan tages op og belyses igen – fx når *Danmarks Stednavne* dækker hele Danmark.

Kilder og litteratur

- Andersen, Poul (1932): Beretning om Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1909-1932, i: *Fortid og Nutid* 9, s. 161–210.
- Andreasen, Uffe (u.å.): Hans Gunnar Knudsen, i: *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk; <https://biografiskleksikon.lex.dk/Hans_Gunnar_Knudsen> [Hentet 18. september 2022].
- DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.
- Danske stednavne. Retskrivningsliste over de for Administration og Samfærdsel vigtigste danske Stednavne vedtaget af Stednavneudvalget 24. juni 1920*, København 1920.
- Eggert, Birgit (2016): Danmarks gamle Personnavne – En milepæl i dansk personnavneforskning. I anledning af 80-året, i: *Danske Studier* 2016, s. 60–83.
- Eggert, Birgit (2022): *Læsøs Stednavne* (Danmarks Stednavne 27), København.
- Eggert, Birgit, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen & Rikke Steenholt Olesen (2022): 100 år med *Danmarks Stednavne* – og et kig ind i fremtiden, i: *Danske Studier* 2022, 5–26.
- Fortegnelse over Navne på Sogne, Kommuner og Trafiksteder i Nord- og Mellemslesvig, en retskrivningsliste*, udg. af Stednavneudvalget, København 1919.
- Grundtvig, Svend (1870): *Dansk Retskrivningsordbog, stemmende med de på det nordiske Retskrivningsmøde i Stockholm 1869 vedtagne Regler*, København.
- Grundtvig, Svend (1872): *Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Retskrivning*, København.
- Grundtvig, Svend m.fl. udg. (1853-1976): *Danmarks gamle Folkeviser*, København.
- Gudiksen, Asgerd et al. [red.] (2009): *Dialektforskning i 100 år*, København.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009): Måske husker De noget alle andre har glemt, i: *Dialektforskning i 100 år*, red. A. Gudiksen et al., København, s. 13–64.

- Hald, Kristian (1942): *De danske Stednavne paa -um*, København.
- Hald, Kristian (1950): *Vore Stednavne*, København.
- Hald, Kristian (1965): *Vore Stednavne*, 2. reviderede og forøgede udgave, København.
- Heltoft, Jens (1953): Gunnar Knudsen [nekrolog], i: *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt* 1953, s. 7–8.
- Hjorth, Ebba [hovedred.] (2016): *Dansk sproghistorie 1: Dansk tager form*, 1. udgave, Aarhus.
- Hjorth, Poul Valdemar Lindegård (u.å.): Johs. Brøndum-Nielsen, i: *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk; <https://biografiskeksikon.lex.dk/Johs._Br%C3%B8ndum-Nielsen> [Hentet 30. august 2022].
- Hornby, Rikard (1952): Forordet til *Danmarks gamle Personnavne* 2:2 (Tilnavne), udg. af Gunnar Knudsen & Marius Kristensen under medvirken af Rikard Hornby, København 1954–64, upaginerede sider [1-2].
- Jacobsen, Henrik Galberg (2010): *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739–2005* (Dansk Sprognævns skrifter 42), Odense.
- Jørgensen, Bent (1989): Sted- og personnavneudgivelser, i: *Forskningsprofiler*, red. Bente Holmberg, Britta Orlík Frederiksen & Hanne Ruus, København, s. 9–26.
- Kjeldsen, Alex Speed: *Bornholmsk Ordbog*; <<https://bornholmskordbog.ku.dk/q.php?p=bo>> [besøgt 2. december 2022].
- KLNM = Kristian Hald, artikler om stednavneendelser i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, 1956–1977.
- Kjær, Iver & Merete Harding (u.å.): John Kousgård Sørensen, i: *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk; <https://biografiskeksikon.lex.dk/John_Kousg%C3%A5rd_S%C3%B8rensen> [Hentet 22. september 2022].
- Knudsen, Gunnar (1935): *Stednavneudvalget gennem 25 aar. 1910 - 13de Juli, 1935*, København.
- Kristensen, Marius (1905): Nordisk Stednavnegranskning. Et historisk overblik, i: *Danske Studier* 1905, s. 177–193.

- Mikkelsen, Jørgen (2009): 100 års debat om stednavnes retskrivning – Nogle refleksioner i anledning af Stednavneudvalgets 100 års jubilæum, i: *Fortid og Nutid* 2009, s. 293–304.
- Norske Gaardnavne*, udg. af Oluf Rygh, Kristiania/Oslo 1897–1936.
- Olesen, Rikke Steenholt (2022): Divergens og konvergens i standardisering af danske stednavne – fra 1910 til nutiden, i: *Namn og Nemne* [2022; under udgivelse].
- Pedersen, Inge Lise (2003): Lis Jacobsen (1882–1961), i: Dansk Kvindebiografisk Leksikon, red. Jytte Larsen & al., København, s. 170; <<https://www.kvinfo.dk/side/170/bio/681/>> [Hentet 2. december 2022].
- Petersen, Niels Mathias (1833): Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring, i: *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 2, s. 34–111.
- Rohmann, Jonna (2006): Mag. Art. Aage Rohmann 1895–1982, i: *Bornholmske Samlinger* 2. rk. 20 (2006), s. 64–66.
- Skautrup, Peter (1927–29): *Et Hardsysselmaal*, København.
- Skautrup, Peter (1929): Anmeldelse af ‘Danmarks Stednavne Nr. 2. Frederiksborg Amts Stednavne’, i: *Danske Studier* 1929, s. 176–182.
- Skautrup, Peter (1944–70): *Det danske Sprogs Historie* 1-5. København.
- Skautrup, Peter (1970 ff.): *Jysk ordbog*, Aarhus; <<http://www.jysk-ordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html>> [Hentet 2. december 2022].
- Spang-Hansen, Henning (1970): Den retskrivningsmæssige udvikling i Danmark siden det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, i: *Sprog i Norden* 1:1, Odense, s. 37–48.
- Sveriges ortnamn*, udg. af Institutet för språk och folkminnen, Stockholm 1906 ff.
- Sydslesvigs Stednavne*, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund, København 1948–93.
- Saaby, Viggo (1891): *Dansk Retskrivningsordbog. Udarb. i Overensstemmelse med de ministerielle Retskrivningsregler af 7. Juni 1889*, København.
- Trap, J.P.: *Kongeriget Danmark*, 4. udgave, København 1920–32.

RIKKE STEENHOLT OLESEN

Trap, J.P.: *Danmark*, 5. udgave, København 1953–72.

Ussing, Henrik (1905): Stednavne i Erritsø Sogn, i: *Danske Studier* 1905, s. 157–168.

Aakjær, Svend (1953): Gunnar Knudsen; i: *Danske Studier* 1953, s. 5–8.

Summary

Individual and collective: To carry *Danmarks Stednavne*

The article is an historical account of the period down to, and subsequently after, the founding of the Danish Place-Name Committee, which marked the beginning of the linguistic publication of the place-names of Denmark. The focus is mainly concentrated on the first thirty years of publication, during which Gunnar Knudsen was the head of the committee's office and (chief) editor of the series *Danmarks Stednavne* ('Place-Names of Denmark'). The gallery of characters associated with the series includes not a few highly respected Danish linguists and Nordic specialists and reveals their many interdisciplinary relationships as actors in the same scholarly circles. In some cases their posthumous reputation lacks any mention of their work in the field of place-name normalization and research. This is primarily illuminated by Knudsen's description of the work and work-processes involved in the introductions to the individual volumes, where the starting-point was ideally a task performed collectively but in the course of time this became difficult to maintain with continually more frequent adjustments towards an acknowledgement of individual contributions as a consequence. Finally there is a brief account of the period after the death of Gunnar Knudsen in 1952 and a comment on present and future publications.

DS 1: *Samsøs Stednavne*

– 100 år efter

JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN

Med nærværende jubilæumsbog fejrer vi hundredeåret for udgivelsen af bind 1 af *Danmarks Stednavne* i 1922. Som bindtitlen *Samsøs Stednavne* indikerer, omhandler bindet stednavnene på Samsø. Der var umiddelbart ikke noget specielt logisk ved, at man skulle indlede serien med netop Samsø. Allerede ved påbegyndelsen af den topografiske navnesamling i 1913 havde Stednavneudvalget valgt at følge den matrikulære inddelingsorden af Danmark, som for eksempel også kendes fra de fem første udgaver af *Trap Danmark*. Denne indledes med hovedstaden fulgt af de sjællandske amter (med Frederiksborg Amt som det første), Bornholm, Fyn, Lolland og Falster, hvorpå de jyske amter følger fra nord mod syd. Som et indledende udgivelsesprojekt havde Samsø imidlertid den store fordel, at der var tale om en klart afgrænset geografisk størrelse af overskueligt omfang. Den udslagsgivende årsag for valget var dog ifølge bindets eget forord, at den senere rigsarkivar Svend Aakjær som ung i 1916 havde været på Samsø, og herfra havde hjembragt en uhyre righoldig optegnelse over ikke blot øens bebyggelsesnavne og navne på større naturlokaliteter, men også »Navne paa næsten ethvert Jordstykke«, og man besluttede derfor at lade dette arbejde danne grundlag for det første bind i serien (Knudsen 1935: 35). Manuskriptet blev udarbejdet af Svend Aakjær selv i samarbejde med Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen.

Siden da er der i skrivende stund udgivet i alt 27 bind i serien, det seneste i indeværende jubilæumsår, der sammenlagt dækker cirka to tredjedele af nutidens Danmark. Selvom hovedprincipperne i den redaktionelle linje for *Danmarks Stednavne* er blevet fastholdt op gennem århundredet, så er der trods alt også sket nogen udvikling og vekslen frem og tilbage, først og fremmest hvad angår kriterierne for udvælgelsen af medtagne navne i de enkelte bind, men også for de indledende kapitler, katalogstrukturen, og omfang og udformning af kildebelægsliste ved hvert navn. Hvor formen af tolkningsteksterne nok i højere grad har

holdt en fast linje, så kan selve tolkningerne af de enkelte navneelementers betydning selvfølgelig også have ændret sig i takt med udviklingen af fagets generelle forskningsindsigt. I denne artikel vil der blive forsøgt givet et indtryk af, i hvilket omfang et bind om Samsøs stednavne ville have set tilsvarende eller anderledes ud, hvis det var blevet udgivet med de aktuelle redaktionsprincipper og vor nuværende onomastiske viden.

Hele grundidéen om, hvordan man bedst udgiver et nationalt værk med individuelle belægsserier og tolkninger af et lands stednavne, kunne man i Danmark hente inspiration til i vore nordiske nabolande, hvor Oluf Rygh siden 1897 havde forestået udgivelsen af *Norske Gaardnavne*, mens man i Sverige havde påbegyndt udgivelsen af *Ortnamnen i Älvsborgs län* i 1906. Principperne fra disse to værker har således dannet et naturligt udgangspunkt for udformningen af *Danmarks Stednavne*. En nærmere, sammenlignende undersøgelse af ligheder og forskelle i den redaktionelle linje i de skandinaviske stednavneudgivelser kunne være uhyre fagligt interessant, men ligger uden for rammerne af nærværende artikel, der må nøjes med at fokusere på de danske forhold.

Indledende kapitler

Den fortsat gældende grundform i *Danmarks Stednavne* med en indledende del fulgt af selve katalogdelen blev lagt allerede i bind 1. Efter forordet fulgte dengang som nu en gennemgang af det undersøgte områdes hyppigste efterled og endelser, der her behandles nærmere, således at der ved behandlingen af de enkelte navne i kataloget kan henvises hertil for en grundigere udredning. Hvor dette indledningskapitel også vil indgå i fremtidens planlagte udgivelser, så vil der fremover også komme en kort tolkning af selv sådanne hyppige stednavneefterled i katalogdelen. Så hvor efterleddet f.eks. for et navn som *Tranebjerg* i DS 1 (s. 4) tilsyneladende blev anset for så selvindlysende, at det end ikke er nævnt i tolkningsteksten, og det i senere bind blot ville være omtalt således: “Efterleddet *bjerg* se indl.” (f.eks. jf. DS 26: 122), så vil man fremover kunne forvente en forklaring i stil med “Efterleddet er substantivet *bjerg* (glda. *biargh*, n.) ‘bakke’ (se indledning).” Formålet med denne ændring fra hidtidig praksis er en tilstræben efter at man med ét opslag skal kunne få en hel tolkning af stednavnet – men altså fortsat også kunne få en mere grundig udredning i indledningen om eksempelvis *-bjerg*-navnetypen og dens eventuelle karakteristika i netop denne del af Danmark.

Også de indledende kapitler med forklaring af kilde- og litteraturreferencer, øvrige forkortelser og lydskrift har indgået uden væsentlige forandringer siden DS 1 og frem til i dag. En indledende indholdsfortegnelse indgik ikke i DS 1. En sådan var først at finde i delserien om Sønderjyske Stednavne (DS 3–DS 7) og har indgået fast siden DS 12 fra 1964. Et oversigtskort over det pågældende binds undersøgelsesområde optrådte første gang i DS 12 og DS 14, og siden fast fra DS 17 (2,2).

På ét punkt har indledningerne i DS gennemgået en vekslen frem og tilbage, der betyder, at man i et nutidigt bind om Samsø formentlig ville gribe tingene an på samme måde, som man gjorde i DS 1, hvilket derimod kunne have set anderledes ud, hvis bindet var blevet udgivet i den mellemliggende periode. I ti bind af DS findes således i indledningen et kapitel om bebyggelseshistorien i det undersøgte område. Mens dette som sagt ikke indgik i DS 1, så blev et sådan kapitel introduceret allerede i DS 2 og har siden indgået i DS 8 til DS 17 – dog ikke i DS 15, der kun omhandler naturnavne. I hovedparten af de bind, hvor et bebyggelseshistorisk kapitel indgår, er der tale om meget kortfattede præsentationer af kronologisk adskilte stednavne baseret på kortlægning af de mest udbredte henholdsvis før-middelalderlige og middelalderlige endelsestyper. Eftersom kapitlerne typisk fylder tre sider, hvoraf cirka halvdelen udfyldes af de to respektive oversigtskort, er den ledsagende tekst nærmest at betegne som en udvidet figurtekst til kortene. I DS 11, DS 16 og DS 17 (2,2) er kapitlet dog noget mere omfattende, især i sidstnævnte, hvor Gordon Albøge over fjorten sider kortlagde og analyserede udbredelsen af en række forskellige stednavneendelser typiske for Ringkøbing Amt. Siden da har bebyggelseshistoriske kapitler ikke indgået i DS. Beslutningen om dette skyldes ikke mindst Bent Jørgensen, der som redaktør af DS 19–DS 20 og DS 22–DS 26 har tegnet udgivelserne i nyere tid. Det var hans vurdering, at DS burde koncentrere sig om selve stednavnene, herunder deres geografiske placering, etymologiske tolkning og mulige aldersbestemmelse. Dermed ikke sagt at navneforskere bør afholde sig fra bebyggelseshistoriske studier, men sådanne bør i givet fald foregå inden for andre rammer end DS. På det mere praktiske plan kan tilføjes, at kapitlerne i den form, de fik i DS 11, DS 16 og DS 17, havde udviklet sig til ganske krævende analysestudier, der fjernede ressourcer fra det egentlige udgivelsesarbejde. Den nuværende redaktion påregner at følge Bent Jørgensens linje, eventuelt suppleret med oversigtskort over særligt hyppigt forekommende endelsestyper med en ledsagende forklaringstekst.

Katalogstruktur

Hele grundregistreringen af danske stednavne har som allerede nævnt siden tidernes morgen (dvs. i denne sammenhæng 1913) fulgt den matrikulær-topografiske inddelingsorden af Danmark. Denne orden følges også i katalogdelen af de enkelte binds stednavnebehandling, hvilket i praksis betyder, at der indledes med kapitler om eventuelle købstæder, fulgt af herreder (med herredsnavn og eventuelle ikke-præcist stedfæstede navne inden for herredet) og dernæst de enkelte landsogne. Denne linje følges fortsat, og for Samsøs vedkommende ville kapitelinddelingen med selve ønavnet *Samsø* (inkl. farvands- og herredsnavne), Tranebjerg sogn, Kolby sogn, Onsbjerg sogn, Besser sogn og Nordby sogn således også være blevet anvendt i dag. Det forhold, at de fem samsiske sogne i 2014 blev lagt sammen til ét fælles Samsø sogn ville ikke have ændret på praksissen i DS, der fortsat følger sognestrukturen gældende ved stednavnearkivets oprettelse i 1913. På samme måde følges også herredsinddelingen, selvom herrederne reelt udgik som administrative enheder i Danmark i 1960. Dette kan måske synes arkaisk, men vurderes at være det mest praktiske i forhold til arkivets opbygning og bibringer endvidere en mere kontinuerlig struktur til en udgivelsesserie, der strækker sig over mere end et århundrede. Ved et nyt bind om Samsøs stednavne i DS-regi ville det dog indledningsvist blive noteret, at de fem sogne siden 2014 har været lagt sammen, ligesom et oversigtskort ville vise grænserne for den gamle sogneinddeling.

I DS 1 er de enkelte sogne yderligere opdelt i en sektion A om bebyggelsesnavne og dernæst en sektion B om naturnavne. Dertil er bebyggelsesnavnedelen yderligere underinddelt i afsnit relateret hvert af sognets ejerlav, nummereret med romertal. Naturnavnedelen omfatter alle sognets naturnavne oplistet i alfabetisk orden, men med en romertalsmarkering af det tilknyttede ejerlav. Inddelingen i ejerlav har siden da kun været praktiseret i DS 22 og DS 25 (begge Københavns Amt) for både naturnavne og ejendomsnavne. Behandlingen af bebyggelsesnavne og naturnavne i forskellige sektioner har derimod været fast praksis, om end det har vekslet, om naturnavnene behandledes under det respektive sogn eller samlet til sidst under hvert herred. Det kan ikke siges helt sikkert, hvordan det ville have været grebet an i dag. I DS 25 er naturnavnene behandlet separat og sognevis, mens de meget få medtagne naturnavne i DS 26 er behandlet samlet herredsvis. I det netop udgivne DS 27 om *Læsøs Stednavne* er alle øens naturnavne behandlet i et samlet kapitel til sidst, hvilket ikke mindst skyldes den særlige omstændighed,

at kapitlet omhandler ganske mange maritime naturnavne fra havet omkring Læsø, der ofte ikke meningsfuldt kan henføres til ét bestemt af øens tre landsogne. I de fremtidige bind af DS påtænker redaktionen en helt ny praksis, hvor alle navne – bebyggelsesnavne og naturnavne under ét – behandles i alfabetisk orden i kapitler inddelt efter sognetilhørsforhold alene. Det vil da tydeligt fremgå efter hvert navn hvilken lokalitetstype (eller lokalitetstyper) der er tale om, såvel nutidigt som historisk.

Omfang af inkluderede navne

Den mest varierende faktor i *Danmarks Stednavne*'s redaktionelle historie igennem det forgangne århundrede har været omfanget af de inkluderede navne. Eller sagt på en anden måde: afgrænsningen for hvilke stednavne der er medtaget i behandlingen og hvilke der ikke er. I DS 1 blev barren sat omtrent så lavt som den overhovedet kunne, således at alle ældre såvel som nye bebyggelsesnavne er inkluderet (inklusive navne på gårde, huse og villaer fra tiden omkring 1900), ligesom samtlige marknavne nævnt i markbøgerne fra 1683 og på matrikelkortene fra 1790'erne. En så ambitiøs linje er aldrig siden blevet implementeret i noget bind af serien. Materialets og arbejdets omfang kom da nok også lidt bag på redaktionen, og allerede i forordet til DS 1 måtte man erkende, "at det vil være vanskeligt fremtidig at udgive alle Egnes Stednavne i lignende udførlig Behandling" (DS 1: iv). Denne bredtfavnende inklusion betød, at DS 1 sammenlagt medtog 2.147 stednavne, fordelt på 8 navne på større områder, 263 bebyggelsesnavne og 1.873 naturnavne. Det store antal navne siger måske ikke i sig selv så meget, men til sammenligning behandlede DS 26 (dækkende hele Roskilde Amt) i alt 923 stednavne. En væsentlig forskel på de to bind er også omfanget af hvert navns behandling, idet DS 1 kunne behandle sine 2.147 navne på 116 sider (i gennemsnit $18\frac{1}{2}$ navn pr. side), mens DS 26 brugte 232 sider på at behandle sine 923 navne (i gennemsnit 4 navne pr. side). Man kan også sammenligne de to bind på den måde, at hvis DS 1's afgrænsning af medtagne navne havde fulgt samme udvælgelseskriterier som i DS 26, ville blot omkring 75–100 samsiske stednavne være blevet inkluderet! Den redaktionelle linje i DS 26 har dog langt fra altid været den fulgte i DS 1's eftertid, og hvis man i stedet havde praktiseret afgrænsningen i DS 25 (for den sjællandske del af Sokkelund herred), ville antallet af medtagne navne i DS 1 have været 1.923 – idet den primære forskel da havde bestået i et fravalg af gård-, hus- og villanavnene fra efter år 1800.

Kriteriet for om et stednavn er blevet medtaget i *Danmarks Stednavne* eller ej går først og fremmest på hvor gammelt navnet synes at være – eller mere konkret, hvornår det er belagt i kilderne første gang. Denne navneforskningsmæssige præference for ældre navne afspejler sig også i DS 1, for selvom dette bind som nævnt inkluderer såvel gamle som nye navne, så er en uddybende behandling primært forbeholdt de gamle, mens de allernyeste kun står oplistet med navns nævnelse. Det afgørende alderskriterium har i de fleste bind af DS været forskelligt for bebyggelsesnavne og naturnavne, ligesom den præcise tidsbarre har vekslet imellem de enkelte redaktioner (for en nærmere gennemgang se Eggert, Jakobsen & Olesen 2022). I DS 26 er alderskravet til bebyggelsesnavne, at de skal være belagt senest omkring år 1800 (dvs. fra før udskiftningen), mens naturnavne skal være middelalderlige. Samme alderskriterier planlægges praktiseret i kommende DS-udgivelser – dog er aldersgrænsen sat længere op i 1800-tallet for DS 27 på grund af en særlig kildesituation for Læsø.

En nyudgivelse af *Samsøs Stednavne* efter de aktuelt gældende redaktionsprincipper ville således betyde en markant reduktion i antallet af medtagne navne fra 2.147 til omkring 100. Men faktisk ville en nyudgivelse ikke kun involvere et bortfald af navne, idet der også ville være en mindre tilgang af nye navne. I 1932 udkom Stednavneudvalgets retskrivningsliste (SUR) over stednavne på Sjælland, hvortil Samsø endnu regnedes amtsmæssigt på denne tid. Da en revideret udgave af listen udkom i 1978–85, indgik Samsø i bindet om ‘Stednavne i amterne vest for Lillebælt’ fra 1985; siden da er listerne udgivet digitalt og samtidigt for hele riget. I tillæg til ovenfor omtalte alderskriterium er det i de nyere bind af *Danmarks Stednavne* også blevet en adgangsbillet til redaktionel behandling, hvis et stednavn er autoriseret og dermed indgår på retskrivningslisten – uanset navnets alder. På denne konto alene kvalificerer 22 stednavne (overvejende naturnavne) i DS 1 sig også til at kunne indgå i en nyudgivelse, hvortil kommer seks helt nye navne (overvejende på sommerhusbebyggelser), der ikke indgår i DS 1: *Ballen Strand*, *Brundbymark*, *Frederiksberg*, *Hårdmark Mark*, *Mårup Østerstrand* og *Strandskoven*. Hertil vil redaktionen fra og med DS 27 desuden inkludere alle navne gengivet på *Trap Danmarks Topografiske Atlas* (2. udgave fra 2017), der er tegnet i målestoksforholdet 1:75.000, hvilket betyder 40–50 navne på bakker, skove, bække, holme og kystfrespring ville blive inkluderet i en tænkt fremtidig udgivelse for Samsø; af disse ville dog kun nogle få være nye i forhold til DS 1, hvilket f.eks. gælder *Stavns Made*. Den forskningsmæssigt mest opsigts-

vækkende nytildførsel i en ny udgave ville nok være det middelalderligt belagte landsbynavn *Brottrop*, omtalt som sogneby i 1454, hvilket burde have været kendt for redaktørerne af DS 1 i 1922, men af uvisse årsager ikke er medtaget (se Jørgensen 2022).

Historiske kildeformer

De enkelte stednavnebehandlinger eller artikler har stort set ikke ændret redaktionel form fra DS 1 til DS 26. Artiklen indledes med den nugældende opslagsform af navnet i fed skrift, fulgt af en kronologisk liste over registrerede og (som regel) daterede staveformer af navnet (= belæg), efterfulgt af en lang streg — til markering af, at herefter starter tolkningsafsnittet. De enkelte belæg er opstillet med dateringen og/eller kildereferencen først (efterfulgt af en eventuel afskriftsdatering i parentes) og indbyrdes adskilt med semikolon; i tilfælde af flere kronologisk følgende belæg med samme staveform er formen kun angivet én gang med de foranstillede referencer indbyrdes adskilt med komma. Som eksempel på opstillingen følger her DS 1-artiklen om navnet *Brundby*:

Brundby. [*brʊmbøj*]. — 5/4 1445 Brønby; LensR 1579-80 Bronbye; Mandt 1603, KronSk 1661 Brøndbye; M 1664, M 1688 Brundbye; Resen Brund-by; JSørensen Brunby, Brambye; Thurah 1755 Brunby; Thurah 1758 Brumbye; M 1844, Gst Brundby. — Af *Brønd*, oldn. *brunnr* (saaledes allerede E. Madsen p. 365). Naar der i enkelte ældre Former findes *m i St. f. n(d)*, er det efter Udtalen, hvor *m*'et er opstaaet ved Paavirkning af den følgende Læbelyd *b*. Jvfr. Brøndbyøster og -vester i Smørum Herred og Brunby i Luggude Herred i Skaane.

Efter de redaktionelle principper anvendt i DS 26 ville samme artikel have set ud som følger:

Brundby, lb. 5/4 1445 Brønby; KancBr 19/10 1567 Brundbye; KancBr 31/7 1575 Brundby; LensR 1579-80 Bronbye; KancBr 18/12 1586, Mandt 1603, KronSk 1661 Brøndbye; Matr 1664 Brundbye; Resen 1675 Brund-by; Matr 1688 Brundbye; JS Kort 1690-91 Brunby, Brambye; Thurah 1755 Brunby; Thurah 1758 Brumbye; DAtl 1764, VSKOrig 1777 Brundbye; Matr 1844, Gst 1892, Gst 1922 Brundby; SAa 1918 [*brʊmbøj*]; TopA 2008 Brundby. —

Forleddet er som allerede foreslået af Madsen 1863 p. 365 subst. *brønd*, glde. *brunn*, m. '(naturlig) kilde, brønd'; efterleddet *by* se indl. Når der i enkelte ældre former findes *m* i stedet for *n(d)*, er det efter udtalen, hvor *m*'et er opstået ved påvirkning af den følgende læbelyd *b*. Jfr. Brøndbyøster og -vester i Smørum h. og Brunnby i Luggude h., Skåne.

Forskellen består primært i, at der fra og med DS 2 umiddelbart efter opslagsnavnet er angivet hvilken lokalitetstype (eller -typer) navnet gælder, her med forkortelsen *lb.* for landsby, samt at udtaleformen er flyttet ind på sin kronologiske plads i belægsrækken med årstal og initialer for indsamleren (her *SAa* for Svend Aakjær).

Rækken af kildebelæg på navnets staveform ville i DS 26-praksissen også have været let udvidet. Dengang som nu indgik konsekvent alle middelalderligt belagte former – i praksis frem til 1513, hvilket svarer til perioden dækket af *Repertorium Danici* (Rep) – uden yderligere kildeangivelse, hvis de er udgivet i nævnte *Repertorium* (eller senere i *Diplomatarium Danicum* (DiplDan)). Dernæst følger kildebelæg excerperet til navneforskningsarkivet fra en række udvalgte kilder. I DS 1 omfatter disse først og fremmest *Frederik I's Registranter* (FrIReg) fra 1523–32; *Danske Kancelli-Registranter* (KancReg) fra 1535–50; *Kronens Skøder* (KronSk) bd. I-II for perioden 1535–1688; lensregnskaber (LensR) fra 1579–80; et ekstraskattemandtal (Mandt) fra 1603; matriklerne fra 1664, 1688 og 1844 (M 1664, M 1688, M 1844); Peder Resens Samsø-beskrivelse fra 1675; Jens Sørensens søkort fra 1690–91; Laurids de Thurahs kort over og beskrivelse af Samsø fra henholdsvis 1755 og 1758; samt endelig staveformen på generalstabens høje målebordsblade (Gst), der for Samsø er fra 1892. I tillæg hertil er der for andre navne i DS 1 også høstet belæg fra markbøgerne (MB) fra 1683; *Danske Atlas* (DAtl) fra 1764; *Videnskabernes Selskabs Kort* (VSK) fra 1787; matrikelkortene (MK) fra 1789–96; J.H. Mansas kort fra 1860–61; de såkaldte guideoptegnelser (forlæg til generalstabskortene) fra 1863 og 1890; og endelig Postadressebogen (PostAdr) fra 1915.

I DS 1 er alle de her nævnte efter-middelalderlige kilder dog langt fra anvendt systematisk for alle de behandlede stednavne på Samsø. For øens veldokumenterede bebyggelsesnavne, som f.eks. *Tranebjerg*, der går tilbage til middelalderen, er den eneste oplistede kortkilde Gst, dvs. staveformen på de høje målebordsblade, selvom navnet også optræder på alle de øvrige oplistede kortserier. Redaktionen synes således at have besluttet, at hvis der for et stednavn fandtes adskillige skriftlige belæg

fra tiden før de første kort, så rakte det med et enkelt kartografisk belæg – og her så endda det nyeste i rækken. Til sammenligning har et yngre bebyggelsesnavn i samme sogn, *Brattingsborg*, der menes opstået omkring 1680, kun få traditionelle, skriftlige kildebelæg at støtte sig på, hvorfor redaktionen her inddrog de kartografiske belægsformer fra både VSK, Mansa, Guide (to udgaver) og Gst. Det er dog ikke kun alderen på navnet og antallet af de til rådighed stående belæg for det, der har bestemt omfanget af kortenes inddragelse, også navnets forskningsmæssige interesse synes at have spillet ind. Mens det sagnomspundne herregårdsnavn *Brattingsborg* tydeligvis pirrede navneforskernes nysgerrighed, så fik det ikke meget yngre navn på et gartnerhus i samme sogn, *Ørnslund*, belagt fra 1740'erne, en lidt mere stedmoderlig behandling med blot tre kartografiske belæg (VSK, MK og Gst) og slet ingen tolkning. For huse og udflyttede gårde anlagt efter udskiftningen (i nævnte sogn f.eks. *Hjalmargård* og *Parrislund*) er Gst-formen typisk oplistet som det eneste navnebelæg. Overordnet kan man altså konstatere, at kartografiske kildebelæg især er blevet tillagt betydning af stednavneforskere, jo yngre navnet er (Jakobsen 2021: 189-192). Dette gælder også for naturnavne, der generelt kun sjældent er overleveret i middelalderens skriftlige kilder. Hvis et naturnavn optræder i markbøgerne fra forarbejdet til Matriklen 1688 (MB 1682-83), vil det i DS 1 typisk være oplistet med markbogsbelægget fulgt af det ældste kartografiske belæg (som regel MK). Alternativt optræder 'mindre naturnavne' typisk kun med deres ældste kartografiske belæg (dvs. typisk MK, Guide eller Gst). De anvendte kilder i DS 1 er faktisk så godt som identiske med dem, der indgår i de nyeste DS-udgivelser. Den primære forskel er, at den noget vekslende praksis i DS 1 med hensyn til om alle de registrerede belæg er gengivet i udgivelsen eller ej, i nutidens udgivelser ville være afløst af en mere konsekvent medtagen af (næsten) alle registrerede belæg. I forhold til DS 1 ville en udgivelse i DS 26-formen desuden have medtaget tre belæg fra *Kancelliets Brevbøger* (KancBr) fra årene 1567-86, anvendt de ældre og mere detaljerede konceptkort til VSK (VSKOrig) fra 1777 i stedet for den endelige kortserie (VSK) fra 1787, hvortil der ville være inkluderet to yngre kortserier, dels de lave målebordsblade (Gst), der i den ældste serie for Samsø er fra 1922, dels *Topografisk Atlas* (TopA) i 1:100.000 fra 2008.

Mens man således ville skulle kigge relativt godt efter for at finde forskelle i belægskataloget i DS 1 sammenlignet med en nyudgave redigeret efter principperne i DS 25 og 26, så fremstår formen noget anderledes i DS 27 og fremefter. Her bliver alle belæg nemlig oplistet i

en kolonne med én linje for hver kildeform, og selvom flere kilder, der følger hinanden i tid måtte have præcis samme staveform, så vil disse stadigvæk blive gengivet fuldt. Dertil vil der også blive medtaget belæg excerperet fra f.eks. folketællingen (Ft) 1787, Trap (4.–5. udgave) og retskrivningslisterne (her SUR 1932, 1985 og den nyeste (f.eks. 2022)) samt *Trap Danmarks Topografiske Atlas* 2017. Udover den ændrede opsætningspraksis i belægsrækken vil den efterfølgende forklarende tekst blive ombrudt i flere afsnit. I den fremtidige form ville artiklen om Brundby således komme til at se ud i stil med dette:

Brundby, landsby.

Rep 5/4 1445 Brønby
KancBr 19/10 1567 Brundbye
KancBr 31/7 1575 Brundby
LensR 1579-80 Bronbye
KancBr 18/12 1586 Brøndbye
Mandt 1603 Brøndbye
KronSk 1661 Brøndbye
Matr 1664 Brundbye
Resen 1675 Brund-by
Matr 1688 Brundbye
JensSørensen 1690-91 Brunby, Brambye
Thurah 1755 Brunby
Thurah 1758 Brumbye
DAtl 1764 Brundbye
VSKOrig 1777 Brundbye
Ft 1787 Brunby
MK 1793 Brundbye
Matr 1844 Brundby
Gst (Hmbl) 1892 Brundby
Gst (Lmbl) 1922 Brundby
SAa 1918 [*brɔmbøj*]
Trap⁴ 1920 Brundby
SUR 1932 Brundby
Trap⁵ 1954 Brundby
SUR 1985 Brundby

TrapTopA 2017 Brundby

SUR 2022 Brundby

Forleddet er substantivet *brønd* (gl. *brunn*, m.) ‘(naturlig) kilde, brønd’. Efterleddet er substantivet *by* (gl. *bý*, m.) ‘landsby’ (se også indledning).

Når der i enkelte ældre former findes *m* i stedet for *n(d)*, er det efter udtalen, hvor *m*’et er opstået ved påvirkning af den følgende læbelyd *b*. Se også Brøndbyvester og -øster i Smørum h. (DS 19: 37 og 51), samt Brunnby i Luggude h., Skåne (SkO 12: 89–90).

Tolkning (form og indhold)

Af de 2.147 stednavne oplyst i DS 1 er det så langt fra dem alle, der er blevet tolket af redaktionen. Størst karrighed med tolkningerne er der for navne på større områder og bebyggelser, hvor kun 70 af de sammenlagt 274 medtagne stednavne kan siges at have fået nogen egentlig tolkning med på vejen, hvilket foruden selve ønavnet primært gælder landsbyer og større gårde, samt i et vist omfang gård- og husnavne fra 1800-tallet. Dertil kommer, at kun forled som hovedregel overhovedet er behandlet i katalogdelen, idet læseren forventes selv at kunne udlede efterleddet og fremsøge dets behandling i indledningskapitlet; i en nutidig udgave ville også efterleddet blive identificeret, hidtil som oftest med en henvisning til indledningen, fremover også som minimum med en kort eksplicit forklaring (jf. ovenfor). Som eksempel på beskedent eller slet ikke tolkede navne i DS 1 kan fra side 5 (Tranebjerg s.) nævnes *Ellegård*, der kun er oplyst med en udtaleform og et belæg fra Postadressebogen, mens *Sofusminde* kort berettes at være “Af Personnavn Sofus”. For gårdnavnet *Egebjerggård* henvises til naturnavnet *Egebjerg*, mens man for *Dalløkkegård* og *Eskemosegård* i tolkningsmæssig henseende blot får beskeden “Se naturnavne”, uden anførsel om hvor eller hvilke. Selvom behandlingen af de 1.873 naturnavne i DS 1 i sagens natur for hvert navn er holdt ganske kort, typisk en til to linjer (inkl. belæg), så gives der her vitterligt en form for tolkning for omkring 60 % af navnene, hvilket er en ganske imponerende bedrift. I den henseende står DS 1 faktisk ikke meget tilbage for DS 25, der er det seneste bind i serien med inklusion af det udvidede naturnavnemateriale.

Med de ovenfor omtalte forskelle imellem dengang og nu in mente, har selve strukturen og formuleringsformen i tolkningsafsnittene

for de enkelte navne ikke ændret sig væsentligt. For den almene, stednavneinteresserede læser har *Danmarks Stednavne* næppe nogensinde været nem at tilgå, men det er sådan set heller ikke meningen. Serien tilbyder en videnskabelig udredning af de enkelte stednavneelementers oprindelige betydning og efterfølgende sproglige udvikling, og hvis dette skal gøres fagligt forsvarligt og seriøst, så må det nødvendigvis ofte blive i lidt sværttilgængeligt sprog og form. For dog forhåbentlig at afhjælpe læsningen lidt, vil unødigt brug af forkortelser og leksikalsk reducerede formuleringer fremover forsøges undgået, men den almene efterspørgsel efter entydige og samlede navnetolkninger (Tranebjerg > “bakken med tranerne”) må fortsat finde sin dækning i Bent Jørgensens (2008) mere populært rettede stednavneleksikon.

Hvad angår selve tolkningerne, ville en nutidig udgave af *Samsø Stednavne* langt hen ad vejen være enig med udgiverne i 1922, men på nogle punkter har opfattelsen ændret sig i løbet af de forgangne hundrede år. Af de i DS 1 i alt 70 tolkede område- og bebyggelsesnavne er 25 tillige blevet tolket efterfølgende af Bent Jørgensen i dennes *Danske Stednavne* (2008); fire af navnene er desuden senest behandlet af Birgit Eggert i *Trap Danmark* 6. udgave (2020). For seksten af disse stednavnes vedkommende er tolkningen stadig helt eller næsten helt den samme. Som eksempel på de fuldt fastholdte tolkninger kan nævnes *Onsbjerg*, hvor forleddet i DS 1 konstateres at være gudenavnet *Odin*, hvilket efterfølgende er blevet stadfæstet af bl.a. Kristian Hald (1986: 681), Jørgensen (2008: 219), Eggert (2020: 43) og senest Gillian Fellows-Jensen (2022). Faktisk rækker tolkningen helt tilbage til 1600-tallet, idet den også blev fremført af Peder Resen og senere er blevet gentaget af bl.a. L. de Thurah, N.M. Petersen og O. Nielsen (jf. DS 1: 48). Når andre tolkninger fra samme gruppe kun klassificeres som “næsten fastholdte”, kan det give sig udslag i at alternative tolkningsmuligheder fremført i DS 1 som mindre sandsynlige siden hen er helt forladt. Det gælder f.eks. tolkningen af forleddet i landsbynavnet *Vadstrup*, der i DS 1 foreslås som snarest værende substantivet *vad* ‘vadested’, om end et mandstilnavn *Vaði* også anføres som formel mulighed (DS 1: 49–50). For samme navn har Jørgensen kun oplistet vadestedet som tolkningsforslag, med den supplerende og tolkningsbegrundende oplysning, at “Vadstrup ligger hvor vejen fra Langemark til Onsbjerg krydser afløbet fra Bjørnedam” (Jørgensen 2008: 318).

En lidt større divergens, uden at man ligefrem kan betegne det som rene nytolkninger, kan observeres for navnene *Hårdmark*, *Lange-mark* og *Nordby*, samt for selve ønavnet *Samsø*. For de to førstnævnte

anfører DS 1 ganske vist adjektiverne *hård* og *lang* som mulige forledstolkninger, idet dog personnavnene *Harth* og *Lange* fremføres som de foretrukne muligheder (DS 1: 33 og 73). I begge tilfælde har Jørgensen kun fundet adjektivtolkningerne værd at gentage (Jørgensen 2008: 140 og 173). Dette skifte kan ses som et udslag af navneforskningens generelle bevægelse væk fra ældre tiders udtalte præference for personnavnetolkninger i stednavneforled (jf. Lerche Nielsen 1997).

For *Samsøs* og *Nordbys* vedkommende er situationen en anden. Efter en gennemgang af ældre tolkningsforslag vedrørende ønavnets betydning nåede DS 1-redaktionen frem til, at der snarest var tale om et ord med en -s-afledning (i stil med *Mors*), hvortil endelsen -ø senere var tilføjet; men om hvad dette ord mon kunne være, "lader der sig ikke udtale nogen begrundet Formodning" (DS 1: 1–2). Mens også Hald i *Nudansk Ordbog* lod grundstammen i navnet henstå i "uvis oprindelse" (Hald 1986: 812), så har Nyman siden identificeret ordet som roden af oldislandsk *samr* 'samme, forenet', vel i betydningen »Den sammenhængende (ø)« sigtende til øens form med en smal tange på midten (Nyman 2004); samme tolkning er efterfølgende gentaget af Jørgensen (2008: 244) og Eggert (2020: 12), hvor sidstnævnte i øvrigt gør nærmere rede for *Samsø*-navnet andetsteds i nærværende udgivelse (Eggert 2022). Et næsten tilsvarende, opklarende forløb kan noteres for landsbynavnet *Nordby*, om hvilket DS 1 kraftigt antyder, at opfattelsen af forleddet som det retningsangivende adverbium *nord* snarest er en yngre udvikling og at det "som antydnet kan være af en hel anden Oprindelse" (DS 1: 94) – dog også her uden at der gives noget konkret bud på hvad det oprindelige ord kunne være. Jørgensen derimod er ikke i tvivl om, at der oprindeligt er tale om substantivet *nor*, der på *Samsø* snarest skal forstås i betydningen 'indsnævring' med sigte til den smalle landpassage mellem nord- og sydøen langs Stavns Fjord (Jørgensen 2008: 207); samme tolkning gentages af Eggert (2020: 45). Tolkningsforslaget er dog ikke uden problemer, idet der er hen ved 5 km imellem landsbyen og den potentielt navngivende landtange, hvortil kommer, at flere landsbyer har ligget i det mellemliggende område. Det bør da også hertil nævnes, at i sin behandling af *Nordby* tolkede Hald tilsyneladende alle landets eksempler på stednavnet under ét med adverbiet *nord* (Hald 1986: 659) – så måske er spørgsmålet trods alt ikke helt afklaret endnu.

I fem tilfælde har man i eftertiden foretrukket helt andre tolkninger end hvad der blev givet i 1922. Forud for DS 1 var forleddet i *Tranebjerg* af den stednavneinteresserede militærkartograf Emil Madsen, der så naturforhold i de fleste stednavneelementer, blevet tolket som

fuglebetegnelsen *trane* (Madsen 1863: 370). Dette kunne ifølge DS 1 imidlertid ikke være rigtigt af udtalemæssige årsager, hvorfor flere alternative – om end noget hypotetiske – forslag blev opstillet, f.eks. en form af mandsnavnet glɔa. *Thronð* (af oldislandsk *Þrándr*) eller et fra jysk kendt substantiv *trant* ‘tragt’, her i en mulig betydning ‘kløft’, der gennem palatalisering (*nt* > *nd* > *n*) skulle have ført til den nutidige udtale og stoveform (DS 1: 4). Senere tiders navneforskere har dog foretrukket kaptajn Madsens mere enkle tolkning og ladet stedet være opkaldt efter fuglen (Hald 1962: 982; Jørgensen 2008: 303; Eggert 2020: 41). Også for to andre stednavne, *Besser* og *Tanderup*, foreslog redaktionen af DS 1 gamle mandsnavne, henholdsvis *Betær* og *Tonni* (eller *Tumi*) (DS 1: 72), som ikke længere anses for sandsynlige. For *Tanderups* vedkommende har Jørgensen i stedet foretrukket hele tre mulige forledsalternativer: ønavnet *Tunø*, substantivet glɔa. **thund* ‘forhøjning’ eller substantivet *tun* ‘indhegning’ (Jørgensen 2008: 291). I navnet *Besser*, hvor alle i øvrigt er enige om at endelsen er *-ør(e)* ‘gruset strandbred’, så Hald et sandsynligt forled i en genitivform af substantivet glɔa. **bēt* ‘båd’ (Hald 1962: 83), mens Jørgensen foreslår et substantiv glɔa. **bēti* ‘græsgang’ (Jørgensen 2008: 33). Selvom adskillige foreslåede personnavneforled i de ældre årgange af *Danmarks Stednavne* som ovenfor nævnt i eftertiden er blevet fragået for andre tolkningsforslag, så kan udviklingen ind imellem også gå den modsatte vej, hvilket faktisk er sket for et af de samsiske stednavne. Mens forleddet i *Kolby* i DS 1 blev tolket som substantivet *karl* ‘mand’, jf. de mange *Karleby*-navne fra vikingetidens Norden (DS 1: 32), så foretrak både Hald og Jørgensen her i stedet at se et mandsnavn **Kali* (Hald 1962: 486; Jørgensen 2008: 160). Endelig må der bare konstateres fortsat grundlæggende tvivl blandt navneforskerne om betydningen af forleddet i landsbynavnet *Mårup*. DS 1 foreslog enten lerbetegnelsen *mo*, et mandsnavn afledt af oldislandsk *Morðr* eller substantivet oldisl. *mága* ‘svigerfar’ (DS 1: 95–96), mens Jørgensen har antaget et mandsnavn glɔa. **Māi* eller fuglebetegnelsen *måge* (glɔa. *mā*) (Jørgensen 2008: 202).

Afrunding og konklusion

Da Svend Aakjær, Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen udgav DS 1 om *Samsøs Stednavne* i 1922, havde de næppe forventet, at udgivelsesarbejdet med *Danmarks Stednavne* stadig skulle pågå hundrede år senere. En del af forklaringen på at cirka en tredjedel af landet fortsat mangler at blive toponomastisk behandlet i DS-regi antydes faktisk i

forordet til bind 1, hvor redaktionsgruppen allerede da måtte konkludere, at man næppe fremover kunne gennemgå resten af rigets stednavne med tilsvarende stor grundighed – først og fremmest med tanke på marknavnematerialet. Ikke desto mindre blev den omfangsmæssigt tunge inklusion af marknavnene gentaget i adskillige af eftertidens bind, nemlig DS 3–DS 7 (Sønderjylland), DS 10 (Bornholm), DS 18 (Galten og Rougsø h.), DS 19–DS 20 (Smørum h.), og DS 22 og DS 25 (Sokkelund h.), hvortil deciderede naturnavnebind foruden DS 15 (Sunds h.) var tiltænkt for hele Svendborg, Odense og Maribo amter. Og selvom der har været flere forskellige årsager til at redaktionsarbejdet med *Danmarks Stednavne* nu går ind i sit andet århundrede, så må det også konstateres, at et tilbagevendende ønske hos flere redaktører om at inkludere de gamle marknavne utvivlsomt har været en medvirkende faktor til at arbejdet er trukket ud. Af tekniske årsager er stednavnene i ét herred, Nørre Tyrstrup, blevet behandlet i to forskellige bind, dels som en del af Sønderjylland i DS 3 og dels som en del af Vejle Amt i DS 8, som kuriøst nok endda begge blev udgivet i 1944. Som illustration af den ganske betydeligt øgede arbejdsopgave ved at inddrage marknavnematerialet er det ganske sigende, at herredet i den udvidede sønderjyske redaktionsform (med marknavne) fylder 124 sider, mens det i den ordinære amtsform (uden marknavne) kunne behandles over blot 17 sider. Forskellen skyldes ikke kun forskellige redaktører. Mens Bent Jørgensen kunne behandle stednavnene i den ordinære form i hele Roskilde Amt for to købstæder og seks herreder i ét bind (DS 26) over 292 sider, så måtte hans behandling af det enlige og nærliggende Sømme herred i den udvidede form gøres over to bind (DS 19–DS 20) og sammenlagt 538 sider. Under ønske om at *Danmarks Stednavne* skal kunne afsluttes inden endnu et århundrede er gået, vil redaktionen derfor fremover følge udgivelsesformen uden den ressourcekrævende behandling af hele marknavnematerialet, og kun inddrage dette, hvor det vurderes at have betydning for behandlede bebyggelsesnavne eller andre væsentlige naturnavne.

Hvis redaktionsgruppen fra 1922 kunne se nutidens DS-udgivelser, ville de dog næppe undre sig videre over værkets form og udseende, der med få undtagelser følger den udstukne linje fra DS 1 og måske i endnu højere grad det efterfølgende DS 2 (Frederiksborg amt) fra 1928, hvis form synes fastlagt allerede ved udgivelsen af DS 1. Den primære forskel mellem DS-formen dengang og nu er inddragelsen af belæg fra et større antal kilder og en noget mere udvidet tolkningstekst, idet ingen navneelementer længere anses for så selvindlysende for

læseren, at de kan forbigås i tavshed. Redaktørerne ville måske spærre øjnene lidt op over den fremtidige opsætningsform, med belægskatalog i én kolonne og mere luft i artiklerne, idet de dog næppe ville beklage dette, idet den gamle form var direkte foranlediget af økonomiske hensyn i forbindelse med bøgernes trykning.

Det, der i virkeligheden nok ville interessere de herrer Aakjær, Brøndal og Knudsen mest, er hvordan nutidens navneforskere ville tolke de samme stednavne. Her er det egentlig ganske imponerende, at af de 25 stednavne, der både er grundigt tolket i DS 1 og efterfølgende tillige er behandlet af Kristian Hald (1962/1986) og Bent Jørgensen (2008), så er det faktisk kun for fem af navnene, at den gamle tolkning helt er blevet forkastet til fordel for en ny. Med andre ord kan man således også konstatere, at hele 80 % af tolkningerne i DS 1 stadig anerkendes af nutidens forskning. Hvis den nuværende redaktionsgruppe kan opnå en tilsvarende høj succesrate, når vort arbejde skal revurderes af fremtidens kollegaer om yderligere hundrede år, så kan vi vist være godt tilfredse.

Kilder og litteratur (med kildeforkortelser anvendt i DS)

DAtl = *Danske Atlas*, udg. af E. Pontoppidan & al., København 1763–81; bd. 2 (1764) om bl.a. Samsø anvendt i DS 1.

DiplDan = *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938–2021.

DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.; hyppigt omtalte enkeltbind er refereret selvstændigt nedenfor.

DS 1 = *Danmarks Stednavne 1: Samsøs Stednavne*, København 1922.

DS 25 = *Danmarks Stednavne 25: Stednavne i København og Københavns Amt (Sokkelund Herred - Sjællandsdelen)*, red. B. Jørgensen, København 2006.

DS 26 = *Danmarks Stednavne 26: Stednavne i Roskilde Amt*, red. B. Jørgensen, København 2013.

DS 27 = *Danmarks Stednavne 27: Læsøs Stednavne*, red. B. Eggert, København 2022.

- Eggert, Birgit (2020): Stednavnets betydning (Samsø, Tranebjerg, Onsbjerg, Nordby), i: *Trap Danmark. 6. udgave*, bd. 13 (Horsens, Odder, Samsø, Hedensted), Hørsholm, s. 12, 41, 43 og 45.
- Eggert, Birgit (2022): *Samsø og andre navne på store jyske øer*, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 69–78.
- Eggert, Birgit, Johnny G.G. Jakobsen & Rikke Steenholt Olesen (2022): 100 år med Danmarks Stednavne – og et kig ind i fremtiden, i: *Danske Studier 2022*, s. 5–26.
- Fellows-Jensen, Gillian (2022): Onsbjerg on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 59–67.
- FrIReg = *Kong Frederik den Førstes Registranter*, udg. af K. Erslev & W. Møllerup, København 1879.
- Gst = Generalstabens kortlægning af Danmark. Betegnelsen anvendes i DS om flere kortserier fra midten af 1800-tallet og et århundrede frem, i praksis dog primært om de høje- og lave målebordsblade i 1:20.000, der for Samsø stammer fra 1892 (Hmbl) og 1922 (1. udgave af Lmbl). Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.
- Guide = Generalstabens guideoptegnelser. Forarbejde til de forskellige Gst-kortserier, bl.a. med optegnelse af stednavne, hvoraf ikke alle altid blev medtaget på kortene. For Samsø er i DS 1 anvendt guideoptegnelser fra 1863 og 1890.
- Hald, Kristian (1962): *Nudansk Ordbog* (stednavneartikler), 3. udgave, København.
- Hald, Kristian (1986): *Nudansk Ordbog* (stednavneartikler), 13. udgave, København.
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig (2021): [Kort som kilde til Danmarks stednavne – Brugen af historiske kort i dansk stednavneforskning](#), i: *Brugen af historiske kort - fag for fag* (Geoforum 38), red. P. Dam & al., København, s. 185–197.
- Jens Sørensen = *Danske Søkort af Jens Sørensen 1646–1723*, udg. af J. Knudsen, København 1916.
- Jørgensen, Bent (2008): *Danske stednavne*, 3. udgave, København.

Jørgensen, Bent (2022): Huller i osten: Om mangler i *Samsøs Stednavne*, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 51–57.

KancBr = *Kancelliets Brevbøger 1551-1660*, udg. af C.F. Bricka & al., København 1885-2005.

KancReg = *Danske Kancelliregistranter 1535-50*, udg. af K. Erslev & W. Møllerup, København 1881-82.

Knudsen, Gunnar (1935): *Stednavneudvalget gennem 25 år*, København.

KronSk = *Kronens Skøder*, udg. af L. Laursen & al., København 1892-1955; kun bd. 1-2 (dækkende perioden 1535–1688) var udkommet før udgivelsen af DS 1.

LensR = Lensregnskaber, her for Samsø fra 1779-80. Rigsarkivet.

Lerche Nielsen, Michael (1997): Vikingetidens personnavne i Danmark – belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på -torp sammensat med personnavneforled, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

Madsen, Emil (1863): Sjælandske Stednavne, undersøgte med Hensyn til Betydning og Oprindelse, i: *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1863, s. 179-363.

Mandt = Ekstraskattemandtal (som bilag til lensregnskaberne), her for Samsø fra 1603. Rigsarkivet.

Mansa = Flere kortserier tegnet af J.H. Mansa i midten af 1800-tallet; i DS 1 er anvendt hans kort over Nørrejylland fra 1860–61.

M/Matr 1664, 1688 og 1844 = Matriklen 1664, Matriklen 1688 og Matriklen 1844. Rigsarkivet.

MB 1682–83 = Markbøgerne, forarbejde til Matriklen 1688, udført for Samsø og Jylland i 1683. Rigsarkivet.

MK = Matrikelkort (udskiftningskort og O1-kort) udarbejdet i årtierne omkring 1800, for Samsø især i 1789–96. Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur, og Brattingsborg Godsarkiv.

Norske Gaardnavne, udg. af Oluf Rygh, Kristiania/Oslo 1897–1936.

Nyman, Eva (2004): Samsø, Namenkundliches, i: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 26, Berlin og New York, s. 408–409.

- Ortnamnen i Älvsborgs län* (delserie af Sveriges ortnamn), udg. af Kungl. ortnamnskommittén, Stockholm 1906–48.
- Peder Resen = *Atlas Danicus*, udg. af Peder Resen, København 1677; bind om Samsø, *Descriptio & Illustratio Samsoæ*, København 1675.
- PostAdr = *Postadressebog for kongeriget Danmark*, serie af postadresseoversigter udgivet i 1800- og 1900-tallet; i DS 1 er anvendt den da nyeste 8. udgave, København 1915.
- Rep = *Repertorium diplomaticum regni Danici medii aevi*, udg. af K. Erslev & W. Christensen, København 1894-1939.
- SkO 12 = *Skånes ortnamn 12: Luggude härad med Höganäs stad [och] Helsingborgs stad*, red. B. Ejder, Lund 2003.
- SUR = Stednavneudvalgets retskrivningslister, udgivet i trykt form i tre udgaver fra 1922, 1932-69 (bl.a. *Fortegnelse Sjællands Stednavne*, København 1932) og 1978-85 (med *Stednavne i amterne vest for Lillebælt*, København 1985); siden da opdateres listen løbende digitalt på <https://www.stednavneudvalget.ku.dk/autoriserede_stednavne/>.
- Thurah = Laurids de Thurah, *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsø*, København 1758 (med kort over Samsø dateret til 1755).
- TopA 2008 = *Topografisk Atlas (Danmark 1:100.000)*, udg. af Kort & Matrikelstyrelsen, København 2008.
- Trap⁴ = *J.P. Trap: Kongeriget Danmark*, 4. udgave, København 1920–32; bd. 2 med Samsø fra 1920.
- Trap⁵ = *J.P. Trap: Danmark*, 5. udgave, København 1953–72; bd. III:2 med Samsø fra 1954.
- Trap⁶ = *Trap Danmark*, 6. udgave, Hørsholm 2016–22; bd. 13 med Samsø fra 2020.
- TrapTopA = *Trap Danmark Topografisk Atlas (1:75.000)*, 2. udgave, udg. af Trap Danmark, Hørsholm 2017.
- VSK = Videnskabernes Selskabs Kort (1:200.000), trykt kortserie over Danmark og Slesvig, udgivet af Videnskabernes Selskab, København 1768-1825; kort nr. 10 med Samsø fra 1787.
- VSKOrig = Forarbejder (konceptkort) til VSK tegnet i 1:20.000 i årene 1762-1809. Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur; kort nr. 1a over Samsø fra 1777.

Summary

DS 1: *Samsøs Stednavne* – 100 years after

This article celebrates the centenary of the series *Danmarks Stednavne* ('Place-Names of Denmark') and the publication of its first volume (DS 1) on *Samsøs Stednavne* ('Place-Names of Samsø') in 1922. It does so with a comparative analysis to the editorial form of later volumes in the same series, particularly the most recent ones (DS 26 and DS 27) from 2013 and 2022, and the ones in present planning for the near future. The editorial principles laid out in DS 1 and perhaps even more so in DS 2 (based on the experiences from DS 1) is virtually still standing in the present-day form of the series. If *Samsøs Stednavne* was to be published in a 2nd edition by today's editors, it would be highly recognizable for the original editors. A number of additional instances of the names from historical and present sources, which have been extracted by the Archive of Name Research since then, would have extended the catalogue, and a slightly more elaborate text would have explained the etymology of the individual place-name elements, especially in those cases, where this was seen as obvious by the editors in 1922 with no need of explaining. The most profound difference between a 1st and 2nd edition of DS 1 would probably have to do with the number of included place-names. While the volume of 1922 contains 2,147 individual names, only 75–100 of these would have qualified to be in a 2nd edition following the principles of DS 26, while perhaps around 150 names would be in a version following the present editorial line. The huge difference derives from the question of whether or not to include the historical field-names (mainly recorded in two sets of sources from 1682–83 and around the 1790s); in order to hopefully finishing the series before another century has passed, field-names are *not* intended for systematic inclusion in the volumes of the near future. One hundred years is a long time within any scientific school in terms of how to interpret its source material. On that account it is quite impressive that 80 per cent of the place-name interpretations made in both DS 1 from 1922 and in the most recent Danish place-name dictionary from 2008 are still held to be valid. The present editors can only wish for a similar rate of success in a hundred years' time.

Huller i osten

Om mangler i *Samsøs Stednavne*

BENT JØRGENSEN

I forordet til *Danmarks Stednavne 1: Samsøs Stednavne* kan man bl.a. læse, at i “den foreliggende Behandling af Samsøs Stednavne har man søgt saavidt muligt at faa alle ældre Navne med, for at Bogen samtidig kunde bidrage til at gøre opmærksom paa, hvor overordentlig mange Navne, der findes fra gammel Tid [...]. Samsøsamlingen indeholder alle forefundne Naturnavne og Marknavne, men dette er ellers i Almindelighed ikke Tilfældet med Udvalgets topografiske Samling, der har lagt Hovedvægten paa Bebyggelsesnavne (Byers, Gaardes og Huses Navne) [...]. Udvalget [dvs. Stednavneudvalget] er klar over, at det vil være vanskeligt fremtidig at udgive alle Egenes Stednavne i lignende udførlig Behandling”. Hermed er sporet lagt ud for den bredde i materialeudvælgelsen, der kendetegner udgivelsen af *Danmarks Stednavne* (DS) frem til vore dage. *Samsøs Stednavne* kommer derved til at ligge nærmest op ad DS bd. 3–7 (Sønderjylland), bd. 10 (Bornholm), bd. 13 + 15 (Sydfyn-Tåsinge), bd. 18 (to herreder i Randers amt), bd. 19–20 (et herred i Københavns amt), bd. 22 (Amager) og bd. 25 (et herred i Københavns amt).

I udgavens kildefortegnelse (s. xiii–xiv) fås et dækkende indblik i, hvilke kilder der er benyttet, og afslutningsvis også en kort begrundelse for, hvorfor navneformer fra udskiftningstidens taksationer og delingsplaner i almindelighed er forbigået, når der er bevaret originale udskiftningskort. Da kortene er basis for hele det videre udskiftningsforløb, er det med rigtig god grund, at det er deres navneformer, der lægges til grund. Det er ikke her, man med rimelighed kan lede efter eventuelle mangler inden for den selvopstillede ramme. De mangler og kompletteringsmuligheder, som den følgende fremstilling handler om, beror dels på (1) iagttagelse af et enkelt fraværende bebyggelsesnavn, (2) iagttagelse af et enkelt fraværende kort som kilde og (3) mere generelle overvejelser over ikke medtagne navnekategorier.

Brottrop

I *Acta pontificum Danica – Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark* (APD) bd. 3, der dækker perioden 1431–1471 og som udkom i 1908, finder man i dokument nr. 2025 med datoen 14. september 1454 en tekst, der omtaler, at Århuskanniken Arnold Henriksen både har et kanonikat og præbende i Århus samt “parrochiale ecclesiam in Brottrop in Samsø Arusiensis diocesis”, dvs. ‘sognekirken i Brottrop på Samsø i Århus stift’. I registret til APD noteres *Brottrop* som et sogn på Samsø med tilføjelsen “Ellers ukendt”. I Arkiv for Navneforsknings samlinger er navnet i den topografiske samling noteret i herredslægget i samme kontekst som i kildeudgaven men uden yderligere bemærkninger, hvilket betyder ‘ulokaliseret på øen’, og i det alfabetiske middelalderregister er navnet noteret på samme måde men med tilføjelsen “Besser S?”. Navnet optræder dog ikke i lægget for Besser sogn. Det er muligt, at det forsigtige forslag udspringer af en idé om samhör med *Bratten Bøgebjerg* i Østerby ejerlav (DS 1: 76) eller *Brodbjærg* i Besser ejerlav (DS 1: 76). Overleveringen af disse navne støtter dog ikke nogen identifikation. Registreringerne i Arkiv for Navneforsknings samlinger er sket efter udgivelsen af *Samsøs Stednavne*, men i betragtning af at kilden er udgivet i 1908 og endda i en central serie vedrørende Danmarks middelalder påbegyndt allerede i 1904, burde udgiverne af *Danmarks Stednavne* have opfanget navnet *Brottrop*.

Et sogn med dette navn optræder kun denne ene gang, og dets mulige tolkning burde naturligvis have interesseret udgiverne af *Samsøs Stednavne* stærkt. Der er ingen tvivl om, at navnets efterled er *torp*, glde. *thorp*, n., der er vidt udbredt i Danmark og også optræder i en række landsbynavne på Samsø. Det antages almindeligvis at betyde ‘udflytterbebyggelse’, hvad der dog ikke hindrer, at det mange steder i landet indgår i sogne- og ejerlavnavne (se f.eks. Dam 2015: 74–80). Det er ofte sammensat med et personnavn som forled. På Samsø er det i al fald tilfældet i *Agerup*, *Alstrup* og de forsvundne *Glistrup* og *Olstrup*. I *Samsøs Stednavne* vil man finde flere forslag til personnavn som forled i *-torp*-navne, men nyere forskning er generelt mindre tilbøjelig til at vælge denne tolkningsmulighed som den principale. For *Brottrops* vedkommende foreligger der ikke nogen umiddelbar oplagt personnavnemulighed. Skrivemåden med *-tt-* indikerer, at forleddet i sig selv har indeholdt *-tt-* eller har endt på en dental (*-t*, *-d* eller *-th*), der eventuelt efter apokope er smeltet sammen med efterleddets indledende *th-* til *-tt-*. *Danmarks gamle Personnavne* (DgP) anfører under opslagsformen

Broddi en sagnhistorisk kæmpe og en lægbroder i Lund (DgP I: 162 f.), og det er ikke meget at bygge på. Det lidt hyppigere mandsnavn Brod (DgP I: 162) har -s- i genitiv og kommer derfor ikke på tale. Uden sproglige vanskeligheder kan navnet forklares som en sammensætning med som forled subst. *bråde*, gllda. broti, m. ‘dyngede fældede træer, forhug’ (Kalkar I: 291 f., V: 147).

Figur 1. Kortudsnit fra det høje målebordsblad (1890) over Tranebjerg by. I byens nordvestlige udkant er med signatur markeret kirkens og kirkegårdens beliggenhed. Umiddelbart sydvest herfor er indtegnet en bakkesignatur med et X til markering af voldstedet for ‘Bratingsborg’. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.

Også lokaliseringen på Samsø burde udgiverne naturligvis have interesseret sig for. Er det et af de eksisterende sogne, der har forandret navn? Har der været endnu en kirke? Til det sidste spørgsmål må man sådan set svare ja. Voldstedet Gammel Bratingsborg midt i Tranebjerg by rummer foruden borgterrænet også resterne af en kirke, der af *Danmarks Kirker* (DK, Holbæk amt: 2562) foreslås muligvis at være den omtalte Brottrop. DK lader stå åbent, om det blot har været en kirke for borgen, men Skov (2020: 101) skriver, at det ser ud til, at kirken blev istandsat efter borgens ødelæggelse i 1289 og i hvert fald var i brug indtil omkring 1320–30. Det må da have været som sognekirke. Dens efterfølger er naturligvis Tranebjerg kirke få hundrede meter væk. Den synes bygningshistorisk kun at kunne spores tilbage til sidste del af

1300-tallet, og i historiske kilder er den først kendt i 1500-tallet, idet to belæg Tranberich 30/3 1454 (APD VII 5883 og 5886) må anses for at vedrøre Tranbjerg sogn i Ning herred. DK antyder, at *Brottrop* (DK skriver uvist hvorfor *Brottrop*) også kunne tænkes at have vedrørt en mulig forsvundet kirke ved Brundby, men anfører selv at der her helt mangler fysiske spor efter en sådan.

Endnu en mulig, ja oplagt tilknytning til Tranbjerg repræsenteres af selve borgtomten ved Tranbjerg. Den har nu navnet *Gammel Brattingsborg*, men var, indtil Søllemarksgård sydligst i sognet i slutningen af 1600-tallet sneg sig ind på navnet ved at kalde sig *Ny Brattingsborg*, den egentlige og eneste bærer af navnet. Det er nærliggende at forestille sig, at denne borg efter sin beliggenhed oprindeligt har været kaldt **Brottropsborg*. Man kan ganske vist ikke én til én opstille sproglige udviklingsregler, som fører fra **Brottropsborg* til *Brattingsborg*, men to gode argumenter for forbindelsen kan dog opstilles. For det første har sammensætninger, hvis første led i sig selv er en sammensætning, en tendens til at mishandle det mellemste af de tre led, det der typisk har det svageste bitryk. Mærk i den forbindelse eksempler som *Oremandsgård* på Sydsjælland (1356 (1476) Ormæhowet + gård; DS 16: 208), *Engelstholm* vest for Vejle (28/11 1452 Engylstholm – af **Engelsted* + holm; DS 8: 98), *Temmeshave*, huse på Vestfyn (1682 Tømmemosehaufue; DS 14: 301), *Skanderborg* i Østjylland (6/7 1176 (ca. 1500) Sklandethorp + borg; DS 12: 12), og *Vindbyholt* ved Præstø (29/6 1387 (1400) Windebotheholt; DS 16: 110). Det må også anføres, at det ikke er nogen væsentlig hindring, at der i forleddet veksles mellem *o* og *a*, jfr. Hansen 1962: 51.

For det andet bliver *Brattingsborg* i middelalderen og den efterfølgende tid et yndet navn til forskellige borge eller borgrester eller formodede sådanne. Kernen i denne sammenstilling er der allerede redegjort for i DS 1: 3, herunder også forbindelsen til folkevisenavnet *Birtingsborg*, men udbredelsen over det danske sprogområde havde pionererne bag DS 1 naturligvis ikke overblik over, og der foreligger faktisk stadig ikke nogen gennemarbejdet og med sikkerhed udtømmende oversigt. For så vidt angår forekomsten i folkeviser, kan der nu henvises til registerbindet til DgF. For forekomst i øvrigt i Danmark kan nævnes lokaliteterne *Brattingsborg*, Brovst sogn, Øster Han herred (et sagnslot, jfr. Trap 1960: 395 og DS 21: 80); *Brattingsborg*, Klejtrup sogn, Rinds herred (et voldsted; jfr. Trap 1962: 288); *Brattingsborg*, Dollerup s., Nørlyng h. (et voldsted som del af Hald hovedgårdskompleks på Resens Atlas ca. 1670, jfr. Trap 1962: 313 f.);

Brattingsborg, Hørning sogn, Sønderhald herred (en banke med en helligkilde, Trap 1963: 892); *Brattingsborg*, Sottrup sogn, Nybøl herred (et areal ved en kystskrænt; jfr. DS 7: 35); og *Birtingsborg*, Grønholt sogn, Lyng-Kronborg herred (forsvundet gård; 16/1 1497 Byrtingsburgh, 1542 DaMag 3 rk VI: 346 Biertingsborig). Hertil kommer i Skåne *Brattingsborg* i Ivö sogn, Villands herred (SkO 21: 113).

Det må stå klart, at med en sådan repræsentation må tolkningen af navnet søge ét fælles ophav, og det må betragtes som lige så klart, at det som allerede anført i DS 1: 3 har tilknytning til folkeviserne om Didrik og hans kæmper (DgF bd. 7–10). Det er derimod mindre overbevisende, når DS 1 med forskellige hjemmelsmænd vil forbinde navnet med det oldn. adj. *bjartr* ‘strålende’ eller adj. *brat* ‘stejl’, og når disse muligheder igen dukker op i DS 21. I DS 21 anerkendes dog overordnet navnets tilknytning til det franske landskabsnavn *Bretagne*, en indsigt der vist nok tidligst ekspliciteres af Hald (1950: 193 f.) og i øvrigt følges op af Andersson (1972: 10 f.) med tilslutning fra Hallberg (1976: 69), Jørgensen (1982: 23 f.) og Sandnes (2016: 113). Det kan naturligvis sagtens tænkes, at lokale forhold opfattet som ‘strålende’ eller ‘stejl’ kan have medvirket til nogle steder at tiltrække navnet, men for Samsøs vedkommende er den her fremsatte forklaring, at et gammelt voldsted og et næsten forsvundet stednavn, *Brottrop*, har tiltrukket folkevisenavnet *Brattingsborg*.

Ikke medtagne navne

Udgør fraværet af navnet *Brottrop* et lidt svært undskyldeligt hul i *Samsøs Stednavne*, er der andre påviselige huller i osten, som det er rimeligt at diskutere betimeligheden af at kritisere. Den indledende kildeoversigt i DS 1: xiii–xiv dokumenterer, at udgiverne har søgt at dække både dybt og bredt, og at der naturligvis alligevel findes noget, der måske burde have været medtaget, er et vilkår, som alle udgivere af DS og tilsvarende værker er undergivet.

En enkelt kilde undrer det mig dog, at man har forbigået, nemlig Videnskabernes Selskabs konceptkort (VSKOrig) fra 1777. Ganske vist er der gjort brug af Laurids de Thurahs kort fra 1755, og det har både en pålidelig gengivelse af øens form og et rimeligt pænt antal stednavne, men der er omkring 35 navne, hvor VSKOrig kan præstere en ny ældste eller yngste form, og der er omkring 25 navne, hvortil VSKOrig er den eneste kilde. Usikkerheden omkring talangivelserne skyldes, at enkelte navne muligvis skal kombineres med marknavne eller andre naturnavne,

der ikke er overleveret på kort. På den måde er brugerne af DS 1 unddraget bekendtskabet med *Madposen* lidt nord for Stavns, med *Bagerbroe* på Hjortholm, med *Tingbjerg* lidt sydvest for Besser og med *Tanghave* mellem Grydenæs og Vesborg for nu blot at anføre nogle få eksempler.

Figur 2. Original- eller konceptkortene til Videnskabernes Selskabs kortlægning af Danmark i 1760-80'erne rummer en mængde flere stednavne end hvad der er medtaget på de bedre kendte, trykte kort. På kortet over Samsø, der er fra 1777, ses f.eks. 'Madposen' nord for Stavns by i kortudsnittets øverste kant, mens 'Bagerbroe' er at finde på øen Hjortholm i Stavns Fjord. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.

En kilde, som i nyere bind af DS har fået en mere central plads, er de forskellige gejstlige optegnelser vedrørende præsternes jordtilliggende i de såkaldte herredsbøger. De er alle bevarede for Samsøs vedkommende med datering 1690 og 1772, men kun udnyttet for Nordbys vedkommende og dér kun indirekte, idet de tilsyneladende indgår i den samling af håndskrifter, der i DS 1: xiii betegnes "Jac.", dvs. håndskrifter eller optegnelser foretaget af pastor Jacobsen, der var præst i Nordby 1851-67. Plusstoffet i disse optegnelser om præstejorden er beskedent, men dog til stede. Det fremgår således, at det navn, der i DS 1: 34 er opført som ?Boven og alene er overleveret gennem en optegnelserform indhentet til DS 1, kan genkendes allerede i herredsbogen 1690 for

Kolby sogn i formen 'bouspiald'. I Tranebjerg sogn leverer herredsbogen 1772 navnet *Bødker-stykket*; det kendes ikke andre steder fra.

Blandt osteelskere er Samsø en ost med få mellemstore, ensartede huller. Sådan forholder det sig ikke med stednavneudgaven for Samsø. Her er hullerne mere uensartede. Det er dog ikke meningen her at gå nærmere ind på andre enkeltkilder, men blot helt generelt konstatere at der med flid og grundig arkivsøgning vil kunne lægges adskillige stednavne til den i DS 1 præsenterede mængde, og at man med optegnerblokken i hånden i vore dage ville kunne supplere med mange yderligere stednavne, som slet ikke fandtes på udgivelsestidspunktet. Det gælder en lang række mindre ejendomme, herunder ikke mindst sommerhuse forskellige steder ved kysten, og det gælder øens forskellige veje, hvoraf kun et meget lille antal havde navn i 1922. Lige så lidt som i 1922 er det i vore dage noget ideal for DS at beherske og medtage den slags navnestof. Dets registrering og tolkning varetages ofte meget bedre lokalt, så lad hermed denne opfordring være givet videre.

Kilder og litteratur

Andersson, Thorsten (1972): *Litterära ortnamn, i: Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift 1972*, s. 3–20.

APD = *Acta pontificum Danica – Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark*, udg. af A. Krarup & J. Lindbæk, København 1904–43.

Dam, Peder (2015): *Bebyggelser og stednavnetyper* (Navnestudier 44), København.

DaMag = *Danske Magazin* (1. række), *Nye Danske Magazin* (2. række), *Danske Magazin* (3. række ff.), København 1745 ff.

DgF = *Danmarks gamle Folkeviser*, udg. af Svend Grundtvig m.fl., København 1853–1976.

DgP = *Danmarks gamle Personnavne*, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby, København 1936–64.

DK = *Danmarks Kirker: Holbæk Amt*, udg. af Nationalmuseet, København 1979–94.

DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.

BENT JØRGENSEN

- Hald, Kristian (1950): *Vore Stednavne*, 1. udgave, København.
- Hallberg, Göran (1976): Kring några skånska namnmiljöer: indelningsverk, herrgårdskultur och uppkallelse efter utomskånska förebilder, i: *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1976*, s. 43–91.
- Hansen, Aage (1962): *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden* (bind I: Vokalismen), København.
- Jørgensen, Bent (1982): *Dansk Stednavneleksikon* (bind 2: Jylland – nordlige del), 1. udgave, København.
- Kalkar = Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog*, København 1881–1918; fotografisk optryk med ændringer, København 1976.
- Sandnes, Berit (2016): *Skånes ortnamn: Villands härad och Kristianstads stad* (SkO 21), Göteborg.
- SkO = *Skånes ortnamn*, serie A (Bebyggelsenamn), Lund 1958 ff.
- Skov, Hans (2020): Samsøs borge, i: *Bebyggelse på Samsø i vikingetid og middelalder*, red. J. Linaa & L.K. Larsen, Højbjerg, s. 99–109.
- Trap = *J.P. Trap: Danmark*, 5. udgave, København 1953–72.

Summary

Holes in the Cheese: Absences in *Samsøs Stednavne*

This article deals with various forms of absence in DS 1. The main content is the treatment of an unmentioned medieval parish name *Brotthrop*, which is thought to contain the noun ODan *broti* m. ‘pile of felled trees, abatis’ and the noun *torp* ‘thorp, secondary settlement’. Attention is also paid to one particular source, the original maps produced by Videnskabernes Selskab, which were not used in DS 1 and which can supplement a number of names that were treated there. A few other omitted names are mentioned in passing.

Onsbjerg on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire

GILLIAN FELLOWS-JENSEN

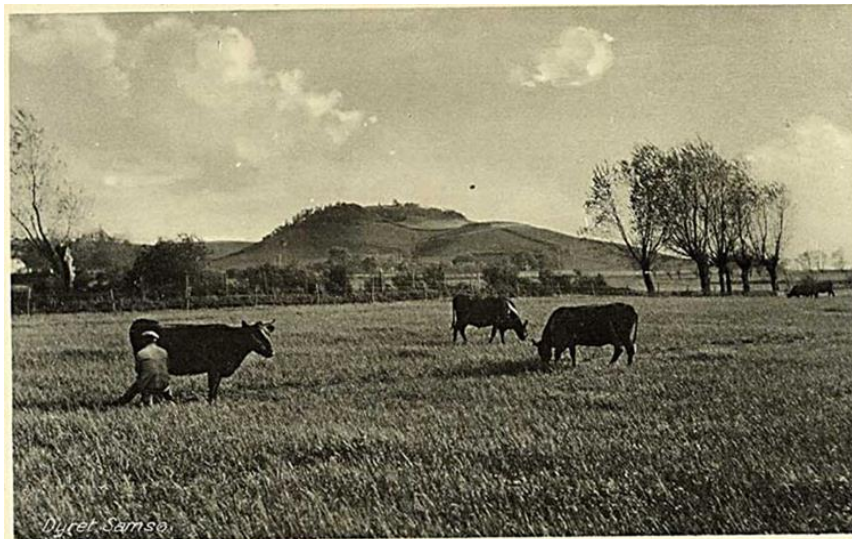
I had long tried to remember why I, an English woman born in Manchester, should have chosen to write now about the link between Onsbjerg parish on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire. I knew that my first published reference to this link was to be found in a lecture I held in 1977 in Århus entitled ‘Scandinavian settlement in the Danelaw in the light of the place-names of Denmark’ (Fellows-Jensen 1981). My main topic there had been Scandinavian settlement names in the Danelaw but I note on p. 135 that there is one interesting name in Yorkshire that is not the name of a settlement but that of an isolated, originally cone-shaped hill (320 m high), an outlier of the North Yorkshire Moors, where its top of hard grit had protected the alternating layers of harder and softer rocks beneath it from erosion. It is now known as Roseberry Topping, but early forms of the name show that it had once been *Óðinsberg* that is ‘Odin’s hill’.

I decided to try and find my earliest reference by searching through my diaries and was soon successful. I discovered that on February 24th 1963 not only did my husband, Verner Jensen, celebrate his 34th birthday but it was on the same day that Professor A.H. (Hugh) Smith celebrated his 60th birthday and was presented with a congratulatory volume (Brown & Foote 1963). This book had been open for subscription and naturally both I and University of Copenhagen’s Institut for Navneforskning were mentioned in the ‘List of subscribers’. The books were delivered to us on March 1st in those long-forgotten careless days when Denmark had an efficient postal service. I spent the next couple of weeks reading the contributions. These had been written by distinguished friends and colleagues of Hugh Smith.

Hugh Smith (on the left) outside University of Copenhagen's main building in company with a Danish colleague K.B. Jensen on 21st May 1962. Photo in author's possession by unknown photographer.

One contribution was by Kristian Hald, professor of Danish Language in Copenhagen. His paper was entitled ‘The cult of Odin in Danish place-names’ (Hald 1963). In 1963 I was employed as a post-doc at the University of Copenhagen, not only compiling a dictionary of Danish personal names recorded in English sources but also editing an Icelandic text, *Göngu-Hrólfs saga*. I knew Professor Hald quite well, as he was kindly and uncomplainingly engaged in transferring the many volumes of the Lincoln Record Society back and forth between his private home, to which they had been temporarily consigned, and Institut for Navneforskning, where they belonged, because there was no longer room for them there. It was in the paper written for Hugh Smith that Kristian Hald shows that the name of the heathen god, Odin in Danish but Óðinn in Icelandic, is compounded with the element *berg* ‘hill’ in a parish-name on Samsø, as already established in the first volume of *Danmarks Stednavne* in 1922 (DS 1: 48). The present spelling of the name is Onsbjerg but it was recorded in 1424 as *Othensberg*. The pronunciation in 1922 is recorded as [won’sbjör’ə] and this can be compared with the spelling of the name Odin in other place-names recorded in a Jutland dialect, e.g. Vojens (1421 *Wodens*) and Vonsild (1452 *Wondsyld*).

The hill ‘Dyret’ near Onsbjerg on Samsø; a possible candidate for the original ‘Odinsbjerg’? Photo on a postcard by an unknown photographer at an uncertain date.

As noted later by Bent Jørgensen (1982: 98–99; 2008: 219), the settlement of Onsbjerg lies on comparatively low ground but is surrounded by a number of hills of which the most striking one to the south is Dyret (51 m high). Its Danish name should really be interpreted as ‘the stout hill’ but has come to be misunderstood as meaning ‘the animal’, which may have been employed instead of the actual settlement name that was perhaps thought to be heathen and therefore necessary to avoid using. It has recently been suggested by Stephen A. Mitchell (2020: 283–295) that *Dyret* was a euphemism for the hill, which was the presumed location of heathen activities that had been coined by later Christian residents on Samsø.

Dyret on Samsø as the hill looks today – with the author in front of it. Photo by William Fellows-Jensen, 2022.

I must admit now that although Hald’s article was certainly what first made me think about Onsbjerg, it certainly did not make me think immediately of Roseberry Topping, since I was at this period also studying Icelandic texts.

There are, however, good reasons why I might have come to think about Roseberry Topping. Since I was interested in the Icelandic sagas as well as Danish personal names, I may well have been led to read about the island of *Samsey*, that is Samsø, in *Hervarar Saga ok Heiðreks*, which was one of the only two sagas that I actually had on my bookshelves at home at that period. I admit, however, that it is more likely that I had read about Roseberry Topping in the first edition of

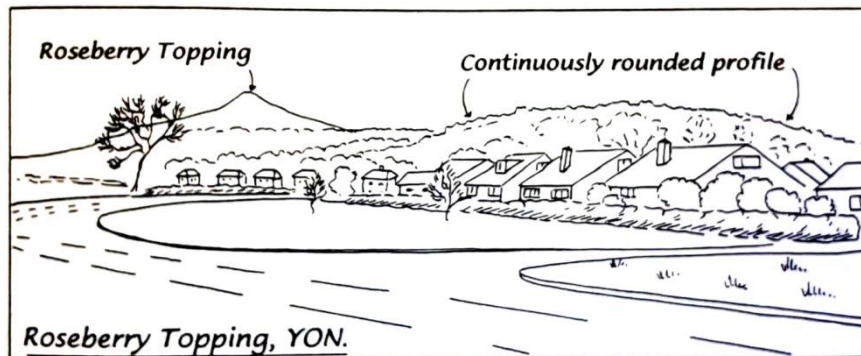
Kenneth Cameron's *English Place-Names* (Cameron 1961), where Cameron writes "The only name of a Scandinavian heathen god which appears in a modern English place-name is Odin, in Roseberry Topping (North Riding of Yorkshire), earlier *Othenesberg* 'hill dedicated to Odin'". It cannot have been as late as in the copy of the new edition of Cameron's book, which I am proud to say that he presented to me personally in 1996, and where the same opinion is reiterated on page 121.

The most reasonable explanation of my interest in the Yorkshire name was that Hugh Smith was also the author of *The Place-Names of the North Riding of Yorkshire*, first published in 1928, when he was astonishingly only 26 years old. Here he notices on p. 164 that the earliest records for Roseberry Topping, including those both from the Guisborough Cartulary and the Whitby Cartulary, all point to an "interesting derivation, viz. that *Othenesberg* is a Scandinavian parallel to the well-authenticated OE *Wodenesbeorg* (cf. IPN 38) and that this remarkable hill was a centre of the worship of Othin". Smith also notices here that there is an exact parallel to the name in Danish Onsbjerg. It is also Hugh Smith who explained how the name of the Yorkshire hill came to be turned into Roseberry because the name of the neighbouring settlement Newton had come to be referred to as *Newton-under-Ouesbergh* and this had therefore resulted in metanalysis of Ouesbergh with the final -r in -under.

It will be seen from the entries in the two above-named cartularies that the name-forms clearly support the spellings of the name as containing Odin. In the Guisborough Cartulary (1889 and 1894) it appears as Ohenesberg, Othenesberg, Outhenesbergh, Otheneberg, Utheneberg, Onesberghe and Ounesberg and in the Whitby Cartulary (1878 and 1879) as Othensberg, Odenesberg, Ohtneberg and Oonsbergh. I also note here the form that is found in my copy of the last edition of the topographer William Camden's *Britannia* to be printed in his lifetime, namely 1607, which is *Ounsbery siue Rosebery Topping* (Camden 1607: 587). It would seem that it was in the late sixteenth century that Roseberry Topping began to appear as an alternative name for the hill.

In 1990 I mentioned my interest in Onsbjerg and Roseberry in a brief article entitled 'Cultic Place-Names, A view from the Danelaw' at a NORNA-symposium in Gilleleje (Fellows-Jensen 1992) and this led to my being questioned about the matter by Per Vikstrand at the 25th International Congress of Onomastic Sciences in Glasgow in 2014. In

the congress proceedings, he claims that Fellows-Jensen is not convinced that the Yorkshire name is a 'real' sacral place-name and that it may be a name that had been brought over ready-coined by the incoming Danes (Vikstrand 2016: 181). I am convinced that the Danes named the place after Odin but hardly that they associated it with heathen worship.

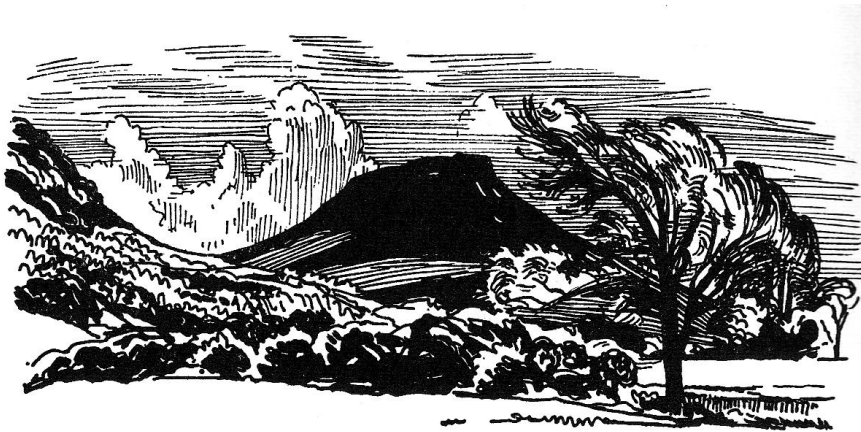

Line-drawing by Ann Cole of Roseberry Topping, published in Gelling & Cole 2000: 147. © The English Place-Name Society.

I had not expected that discussion as to the correct location and significance of this name would begin again in the present century. In the year 2000, however, Margaret Gelling and Ann Cole in their shared project published much valuable information, including about Roseberry Topping. There is a very useful line-drawing of its situation by the geographer Ann Cole, in which an arrow points to the hill in question and two other arrows point to the 'Continuously rounded profile' of a neighbouring hill (Gelling & Cole 2000: 147). In the relevant text Margaret Gelling first cites the hill as being *Othenesberg* 1119, the Norse equivalent of English Woodnesborough (in Kent), meaning 'hill of Odin' but then goes on to say that there are actually two hills close together and that 'The one called Roseberry Topping is a spectacular peaked eminence, the other has the smooth, rounded shape normally associated with *berg* names in Yorkshire' (Gelling & Cole 2000: 151–152). So far so good. And then comes the claim that the *berg* element here could be taken to refer to the rounded hill overlooked by the Topping. And this is where I become involved because Gelling then adds, 'This interpretation seems at least as likely as the suggestion in Fellows-Jensen 1981 (p. 135) that the Yorkshire name is a rare instance of a transfer from the Danish homeland, being a replica of Onsbjerg on

Samsø'. As mentioned above, however, I would still assert that this is what I think.

I have admired the iconic silhouette of Roseberry Topping both in early artistic representations and on several occasions and from several different sites in the years while I was studying Yorkshire place-names but I never came as close to it as did William Camden or the two Yorkshire topographers, Marie Hartley and Joan Ingilby, who have described it so well and succinctly. They note that the hill was used as a mark of direction for sailors and as a weather forecast for neighbours, who have a proverbial rhyme, *When Rosebery Topping wears a cap: Let Cliveland beware a Clap* (of thunder). They also note that the hill must have been higher in Camden's time because he had seen there near its top a spring of curative water which is long gone. They can also record that a hoard of socketed axes and other finds from the Late Bronze Age, which is well before the arrival of the Vikings, were discovered on the south side of the hill in the middle of the nineteenth century and that these are now to be found in Sheffield Museum. Sadly in 1912, perhaps as a result of mine-working for alum and ironstone, the summit collapsed (Hartley & Ingilby 1959: 242–243).

Roseberry Topping. Drawing by Marie Hartley in Hartley & Ingilby 1959: 242. © J.M. Dent & Sons, London.

When I wrote to tell my cousin's-cousin, Ian Fellows, last Christmas that I was writing about Roseberry Topping, he wrote back and told me that he had actually climbed it. I have never been a rock-climber, not even in my younger days. I understand now, however, that an ascent of

Roseberry Topping is at present classified as a walk rather than a climb but I shall nevertheless keep well away from it. I am certainly convinced that the original name of Roseberry Topping was coined by people in the area who knew about Danish heathendom but not necessarily that they had also been familiar with Onsbjerg in Suffolk in its heathen days. Both Roseberry Topping and Dyret south of Onsbjerg have commanded and still command wonderful views over both sea and land.

Source publications and literature

- Brown, Arthur & Peter Foote [eds.] (1963): *Early English and Norse Studies*, London.
- Camden, William (1607): *Britannia*; published in *Anglistica & Americana*, Hildesheim and New York 1970.
- Cameron, Kenneth (1961): *English Place-Names*, 1st ed., London 1961; 2nd ed., 1966.
- DS 1 = *Danmarks Stednavne* vol. 1 ('Samsøs Stednavne'), ed. Stednavneudvalget, Copenhagen 1922.
- Fellows-Jensen, Gillian (1981): Scandinavian settlement in the Danelaw in the light of the place-names of Denmark, in: *Proceedings of the Eighth Viking Congress*, eds. Hans Bekker-Nielsen, Peter Foote & Olaf Olsen, Odense, pp. 133–145.
- Fellows-Jensen, Gillian (1992): Cultic Place-Names, A view from the Danelaw, in: *Sakrale Navne* (NORNA-rapporter 48), eds. Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg, Uppsala, pp. 265–272.
- Gelling, Margaret & Ann Cole (2000): *The Landscape of Place-Names*, Stamford.
- Hald, Kristian (1963): The cult of Odin in Danish place-names, in: *Early English and Norse Studies*, eds. Arthur Brown & Peter Foote, London, pp. 99–109.
- Hartley, Marie & Joan Ingilby (1959): *The wonders of Yorkshire*, London.
- Hervarar Saga ok Heiðreks*, published with notes and glossary by G. Turville-Petre, introduction by Christopher Tolkien, London 1956.

- Jørgensen, Bent (1982): *Dansk Stednavneleksikon: Jylland – nordlige del*, Copenhagen.
- Jørgensen, Bent (2008): *Danske stednavne*, Copenhagen.
- Mitchell, Stephen A. (2020): Place-Names, Periphrasis, And Popular Tradition: Odinic Toponyms on Samsø, in: *Making the Profane Sacred in the Viking Age. Essays in Honour of Stefan Brink*, eds. I.G. Losquiño, O. Sundqvist & D. Taggart, Turnhout, pp. 283–295.
- Smith, Hugh (1928): *The Place-Names of the North Riding of Yorkshire*, 1st ed., Cambridge.
- Vikstrand, Per (2016): Place Names and Viking Age Religion, in: *Names and Their Environment, Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 25-29 August 2014*, vol. 2, Toponomastics II, eds. Carole Hough & Daria Izdebska, Glasgow, pp. 177-184.

Resumé

Onsbjerg på Samsø og Roseberry Topping i Yorkshire

Det var med Kristian Halds artikel om Odins rolle i dansk navneforskning, et bidrag til festskriftet for Hugh Smith i 1963, at jeg begyndte at tænke på Onsbjerg på Samsø i forbindelse med bjerget Roseberry Topping in Yorkshire. Det var Hugh Smith, der i *The Place-Names of the North Riding of Yorkshire* (1928) selv havde gjort opmærksom på, at navnet på bjerget i Yorkshire oprindeligt havde haft en form, som kan betyde *Odinsbjerg*. Dette navn har en klar parallel i Onsbjerg på Samsø. Næsten halvtreds år senere skrev jeg om sammenhængen mellem Onsbjerg og Roseberry Topping i et foredrag i 1977 (trykt i 1981) og en mulig overførsel af et dansk stednavn med hedensk betydning, som kunne være bragt til England af hedenske danskere. Endnu tyve år senere indtil Ann Cole og Margaret Gelling i 2000 foreslog en anden fortolkning af bjergets navn, men den finder jeg mindre tiltalende.

Samsø og andre navne på store jyske øer

BIRGIT EGGERT

Ønavnet *Samsø* går formentlig, ligesom mange andre danske stednavne, meget langt tilbage i tiden. Det kendes fra skriftlige kilder helt tilbage i 1000-tallet, og navnets sproglige beskaffenhed tyder på en høj alder. Navnet menes nemlig at være dannet som en gammel *s*-afledning. Denne oprindelse vil der her argumenteres for, kan være fælles for ønavnene *Samsø*, *Mors*, *Als* og *Læsø* som alle betegner store jyske øer. Dette har været fremført gennem længere tid for de tre førstnævnte øer, men også *Læsø* er for nyligt blevet tolket som en mulig gammel *s*-afledning. Dermed ser det ud til at de større jyske øer kan være navngivet efter den samme skabelon.

Formålet med denne korte artikel er ikke at bringe ny viden frem. Men jeg ønsker at vise at de fire store jyske øer har navne som med stor sandsynlighed er dannet med den samme afledningsendelse og dermed følger det samme navngivningsmønster. Samtidig er artiklen ment som et forsøg på at formidle viden om disse meget gamle og vanskeligt tolkede navne til et bredere publikum end dem som sædvanligvis deltager i diskussioner omkring denne type navne.¹

s-afledninger og de store jyske øer

En stor del af vores ældste stednavne er dannet ved afledning. Det vil sige at eksisterende ord eller ordrødder blev tilføjet et afledningselement som ikke var et selvstændigt ord, men som konkretiserede det

¹ Jeg takker min anonyme fagfællebedømmer som med kritiske, men konstruktive kommentarer og fyldige henvisninger til den meget spredte litteratur om *s*-afledninger har gjort det muligt for mig at finde frem til den relevante litteratur og at få overblik over de langstrakte diskussioner omkring navnetypen. Skulle der fortsat være upræcisheder i teksten, skyldes det således alene min egen noget sparsomme erfaring med disse meget gamle navne.

betydningsindhold som fandtes i de ord eller ordrødder afledningen var knyttet til. Derved blev der dannet et stednavn eller et nyt ord som kunne bruges som stednavn. Afledning med *s*-suffiks tilhører denne form for stednavnedannelse.

Nordiske stednavne dannet med *s*-suffiks er senest behandlet af den svenske navneforsker Eva Nyman (2004a). Hendes kortlægning af nordiske *s*-afledte stednavne viser at der findes en del i Norge, nogle enkelte i Danmark og ret få i Sverige. Det beror hovedsageligt på at de svenske *s*-afledninger ikke er undersøgt lige så grundigt som de danske og norske, men også at der sandsynligvis ikke er ret mange *s*-afledte stednavne i Sverige (Nyman 2004a: 61). I Danmark har *s*-afledningerne en vestlig udbredelse og findes hovedsageligt langs den jyske kyst, mens de ikke træffes på Øerne (Nyman 2004a: 63). De danske og norske *s*-afledninger er hovedsageligt ønavne, men typen findes også som ånavn i Danmark (DSÅ 8: 237), fx **Diūrsa* (det nuværende *Djurs* i *Djursland*; DSÅ 1 s. 308–309) og **Maks(a)* som indgår i det nuværende *Mavsing* (Vinderslev s., Lysgård h.; DSÅ 5: 24).

Fælles for de fire jyske ønavne *Samsø*, *Mors*, *Als* og *Læsø* er at de tidligste tolkninger går på at de er sammensat af et mandsnavn i genitiv og efterleddet *ø*. Det afvises imidlertid af både Hald (1950: 188–189) og Nyman (2004a: 67) at så store øer kan have tilhørt en enkelt mand – et argument som tidligst blev fremført af historikeren Johannes Steenstrup (1910–12: 71–72). Derfor er det mest sandsynligt at navnenes *-s* ikke afspejler genitiv, men at der er tale om *s*-suffiks. Efterleddet *-ø* er et senere tilføjet epexegetisk led (jf. Hald 1950: 189). *Læsø* skiller sig dog lidt ud ved at det tidligst er tolket som indeholdende genitiv af jættenavnet *Læ* (alternativt navn til *Ægir*) og således ikke et egentligt mandsnavn, se mere om dette nedenfor.

Dateringen af disse ønavne er uhyre vanskelig at fastsætte ligesom ved mange andre naturnavne. Kristian Hald mener at mange danske ønavne sandsynligvis går tilbage til ældre urnordisk tid eller endnu tidligere (Hald 1971: 74). Urnordisk dateres normalt til ca. 200–800 e.Kr. (Karker 1996: 634), og således kan man med forsigtighed datere *s*-afledningerne til århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse idet Hald også mener at de allerældste ønavne er dem der er dannet ved suffiksafledning (Hald 1971: 75). Den svenske navneforsker Thorsten Andersson daterer endda nogle afledte svenske ønavne betydeligt længere tilbage, herunder det *s*-afledte *Mölsön* i Bråviksbygden i Östergötland. Han mener at disse navne snarest er dannet i urgermansk tid (som han regner fra ca. 500 f.Kr og frem til urnordisk tid), men at de

måske går endnu længere tilbage til førgermansk tid (Andersson 2012: 114). Det er ikke urimeligt at antage at danske s-afledte ønavne kan være af tilsvarende høj alder.

Samsø

I det jubilæumsudløsende første bind af *Danmarks Stednavne* (DS 1), Samsøs Stednavne, findes en længere udredning om tolkningen af øens navn. Her forklares efterleddet uproblematisk som substantivet ø, mens forleddet foretrækkes identificeret som “et ældgammelt Ønavn paa -s” (DS 1: 2), men uden at man kan sige hvilket ord eller hvilken rod navnet skulle være dannet til. Ældre tolkninger af forleddet afvises i forskellig grad. Den ældste af disse går på at forleddet er genitiv af et mandsnavn svarende til norrønt *Sámr*, en anden tidligere dominerende tolkningsmulighed er at forleddet skulle være identisk med et gammelt dansk ord *sams* ‘samling’ (DS 1: 2).

Afvisningerne af de ældre tolkningsforslag og den foretrukne tolkning som en s-afledning efterlod navnet *Samsø* som semantisk utolket gennem mange år selvom dannelsen som s-afledning har været accepteret siden DS 1. Selvom navnets ældste belæg går ret langt tilbage efter danske forhold, er der ikke meget hjælp at hente i dem med hensyn til at komme nærmere navnets tolkning. Blandt de ældste danske belæg er følgende (* angiver at kilden kun er bevaret i en senere afskrift): *ca. 1075 Samse, *ca. 1200 Samsa (latin) og Sampsø, *1231 Samsø. Blandt de ældste belæg findes også en række norrøne former som afspejler formerne *Sámsey* og *Samsey*, altså hvor nogle af belæggene har et langt *a* (skrevet *á*), men entydige tegn på en lang vokal findes ikke i den øvrige overlevering og skal måske tilskrives en omdannelse i norrønt.

I Kristian Halds artikel “De danske Ønavne” fra 1971 anføres heller ikke en tolkning af s-afledningens basis, hvilket heller ikke gives i Bent Jørgensens *Dansk Stednavneleksikon* (bind 2, 1982). Først med Eva Nymans artikel om navnet *Samsø* i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* i 2004 kom der et forslag til en tolkning af det gamle ønavn (Nyman 2004b). Her anses navnet fortsat for at være en s-afledning, og som dannelsens basis foreslås et ord som svarer til norrønt *samr* med betydningen ‘forenet, sammen’. Ønavnet sigter ifølge Nyman sandsynligvis til at øen er forenet af den smalle landtange som sammenbinder dens nordlige og sydlige dele. Denne tolkning er således formentlig beslægtet med den af DS 1 afviste, ældre tolkning af ønavnet som det

gamle danske ord *sams* 'samling' som er nævnt ovenfor. Efterledet *ø* er således stadig tolket som en senere epexegetisk tilføjelse.

Nymans tolkning er fortsat den gældende i navnelitteraturen og gentages af Bent Jørgensen i den tredje udgave af ovennævnte stednavneleksikon (2008) og af Birgit Eggert i 6. udgave af *Trap Danmark* (2020).

Et af de ældste bevarede kort hvor Samsø optræder med navn, er på *Carta Marina* af svenskeren Olaus Magnus fra 1539 hvorfra udsnittet her stammer. Der er tale om øen "SÅPSE" mellem Århus og et indtegnet skib i Kattegat. Stregen over A'et i ønavnet viser at kartografen har forkortet (mindst) et bogstav væk hvilket må formodes at være et M, hvorfor ønavnet skal læses SAMPSE. © Uppsala universitetsbibliotek.

Mors

Ligesom med *Samsø* er navnet *Mors*' tidlige overlevering meget ensartet: *1075 Morse, *1231 Morsø, 1250 Morsæ, 1329 Mors. Det er kun efterledet -ø som veksler, og det er – ligesom i *Samsø* – et epexegetisk led der ikke er stabilt i dette navn som veksler mellem former med og uden efterled gennem hele overleveringen og frem til i dag hvor øen fortsat hedder *Mors*, mens den lokale kommune hedder *Morsø Kommune* (jf. fx Eggert 2017: 12). Også for *Mors* findes en række norrøne belæg i

navnets ældste overlevering; de afspejler formerne *Mársey* og *Marsey* og altså altid med efterleddet *-ey* 'ø'. Dog afviger vokalismen i de vest-nordiske belæg fra den øvrige overlevering og er derfor problematisk at give stor vægt i tolkningen.

Allerede i DS 1 under behandlingen af *Samsø* nævnes det at også ønavnet *Mors* er en *s*-afledning, men uden yderligere forklaring eller kommentarer (DS 1: 2). Kristian Hald sammenstiller imidlertid allerede i første udgave af *Vore Stednavne* (1950: 187 og 189) *Mors* med det norske elvenavn *Moss*, norrønt *Mors*, og sætter dem i forbindelse med en rod **mer-* som betyder 'knuse', og som sandsynligvis indgår i navnet i betydningen 'grus' (se også Nyman 2004a: 66 med anført litteratur). Den saglige baggrund til navnet skal sandsynligvis findes i de iøjnefaldende skrænter af moler på øens nordkyst, hvilket er påpeget af Eva Nyman (2006: 141).

Den forklaring på navnet *Mors* som Hald præsenterede i 1950 er udbygget af Eva Nyman og er forsat den gældende i dansk navneforskning. Den er gentaget af Bent Jørgensen i hans stednavneordbøger (1981–83; 1994; og 2008) samt af Birgit Eggert i *Trap Danmarks* 6. udgave (2017: 12).

Als

Som med *Samsø* og *Mors* er navnet *Als*' ældste overlevering tostavet med efterleddet *-ø*: *1183 *Alsø*, *1231 *Alsæ*; først i *1286 *Als* ses navnet enstavet. Også *Als* findes i norrøne kilder og benævnes således i *Knytlingasaga*: *Alsey* – altså med efterleddet *-ø* i den norrøne form *-ey*.

I DS 7 (s. 139) tolkes *Als* som en sammensætning med genitiv af mandnavnet **Alir* som forled og substantivet *ø* som efterled. Dette afvises af Kristian Hald (1950: 188–189) med det ovenfor anførte argument om at en enkelt mand ikke kan have ejet hele den store ø, og han mener derfor at man må regne med en *s*-afledning i *Als* (ibid.). Han anfører desuden at *Als* kunne have en forbindelse til træbetegnelsen *el*. I 1972 gør også den svenske navneforsker Thorsten Andersson et forsøg med en tolkning af *Als* som en *s*-afledning til roden **al-* med betydningen 'vokse' (Andersson 1972: 47).

Anderssons tolkning synes ikke fuldstændig accepteret i dansk navneforskning, men angives med usikkerhed. Således anføres den ganske vist af Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen (1972: 179), men med et spørgsmålstegn: "*Als* (<**Alsō* til roden i verbet *ala* 'føde, nære'?)". Bent Jørgensen skriver i sit leksikon i 1981 at navnet

“snarest” er en *s*-afledning, men anfører både den mulighed at afledningen måske kan være dannet til roden i træbetegnelsen *al* ‘elletræ’, og at det “snarere” er til roden i verbet **ala* ‘nære, føde’ og forklarer at denne rod findes i en række gammeleuropæiske navne og menes at sigte til rigdom og rigelighed (Jørgensen 1981–83). I *Den Store Danske Encyklopædi* (bind 1, 1994) forklares navnets oprindelse som omstridt og måske af verbet *ala* ‘føde, nære’. Jørgensen fastholder i de følgende udgaver af sit leksikon de nævnte tolkningsmuligheder. I den danske litteratur er det altså betydningen af verbet *ala* som er angivet, og ikke betydningen af roden **al-* som verbet er dannet til, og som ifølge Anderssons tolkning også ligger til grund for ønavnet *Als*. Senere udfoldede Andersson (2007: 10) sine ræsonnementer om roden **al-* og konkluderede blandt andet at det med grundbetydningen ‘voksende’ kan indgå i navne på steder med høje, bratte sider. Dette kunne for *Als*’ vedkommende sigte til de stejle skrænter som findes flere steder langs øens kyster, især på den sydlige del af øen som eksempelvis ved Klinting Hoved sydøst for Sønderborg.

Læsø

Også ønavnet *Læsø* kendes fra skriftlige kilder tilbage i 1000-tallet, og igen repræsenteres en del af den ældste overlevering af norrøne kilder. De ældste belæg er således de norrøne genitivformer **1062 Hleseyiar* og **12. årh. hléseyiar* som repræsenterer den ret fyldige norrøne overlevering meget fint da den første vokal ofte, men ikke altid, angives som lang (*é*), og da det initiale *H-* altid er med. Dette initiale *H-* er derimod aldrig at finde i den danske overlevering af navnet hvor det tidligst skrives **ca. 1200 Lessø, 1219 Leshø, *1231 Læsø* (jf. Eggert 2022: 39 ff.). Det stemmer med at *h* i forlyd foran *l* altid er forsvundet i danske kilder, mens det er bevaret i norrønt.

De tidligste tolkninger sætter *Læsø* i forbindelse med det mytologiske jættenavn *Læ* (norrønt *Hlér*). Faktisk kommer denne forbindelse allerede til udtryk i de norrøne kilder hvor jætten *Læ* (*Ægir*) siges at bo på *Læsø* (Eggert 2022: 43–44 med henvisninger). Senere anså man imidlertid de norrøne kilders initiale *H-* og det hyppigt forekommende lange *e* (skrevet *é*) for at være uoprindelige tilføjelser som skyldes ønsket om at forbinde jætten *Hlér* og *Hlésey*, hvilket da forklarede som en såkaldt folkeetymologi (ibid.).

Kristian Hald konstaterede at den danske overlevering og den kendte udtale af navnet tyder på at vokalen i *Læsø* er kort, og han tolkede

ønavnet som indeholdende et glda. **Læs* < **Lasiō*, en *iō*-afledning til et ord beslægtet med substantivet *læs* ‘græsgang’ som kendes fra oldengelsk. Dette ord er af Magnus Olsen sat i forbindelse med det norske bygdenavn *Lesjar* (Hald 1965: 217 med henvisninger). Denne tolkning gentager Bent Jørgensen i sin stednavneordbog, men jeg finder det utilfredsstillende at der i navnet på en vigtig, stor dansk ø skulle indgå et ord som kun kendes fra oldengelsk selvom det er en formel mulighed (se dog Eggert 2022: 43–44 med en problematisering af dette). Når der findes hjemligt ordstof som er velbelagt i kilderne, er det at foretrække når det er formelt muligt og semantisk egnet. På opfordring fra Bent Jørgensen (mundtligt oplyst) i forbindelse med udgivelsen af *Læsø Stednavne* (DS 27) har jeg derfor søgt efter hjemligt, kendt ordstof som kunne give en enklere tolkning end den som er præsenteret af Hald.

Allerede i *Lexicon Poeticum* (1913–16) antydes det faktisk at *Læsø* kunne være dannet til substantivet *læ*, og et godt bud på en enklere tolkning af *Læsø* er at den oprindelige navneform er en *s*-afledning netop til substantivet glda. **læ*, n. ‘læ’, urnordisk **hlewa-*, norrønt *hlé*, n. (jf. Eggert 2022: 44). Ved tilføjelsen af det epexegetiske efterled *-ø* kan der være sket en forkortelse af den lange vokal. Dermed kan ønavnet *Læsø* ses i sammenhæng med de øvrige navne på store jyske øer som også er dannet som *s*-afledninger. Faktisk kan det også ses i sammenhæng med den anden Kattegatø *Anholt* hvis oprindelige form er *Anund* der er tolket som en *und*-afledning til verbet **ana* ‘ånde, puste’ hvorfor navnets betydning menes at være “den vindomsuste” (Kousgård Sørensen 1994: 427, Dalberg 1999: 43). *Læsø* og *Anholt* repræsenterer dermed de to modsætninger “læ” og “vind” som er helt centrale for sejlende.

En betydning af *Læsø* som “den lægivende” sammenholdt med de meget vanskelige sejlforhold som er rundt om øen, kan sagtens tænkes at have givet anledning til jætten *Ægirs* andet navn *Læ* (*Hlér*) og efter traditionen at have ladet ham bo på *Læsø*. For at det kan forholde sig sådan, forudsættes det at ønavnet *Læsø* (og tilføjelsen af det epexegetiske *-ø*) er ældre end jættenavnet *Læ* som alternativ til *Ægir*, og det kan formentlig ikke afgøres med sikkerhed om dette kan have været tilfældet.

Afsluttende bemærkninger

Som Kristian Hald (1971: 71) skriver, er de meget gamle ønavne hovedsageligt dem som betegner de store øer samt mindre øer ved vigtige sejlveje som på grund af de sejlende var kendt vidt omkring og dermed havde gode vilkår til at blive overleveret fra generation til generation.

Der er næppe nogen i den nordiske navneforskning som betvivler dette, men netop navnenes høje alder gør at der er store usikkerheder og vanskeligheder ved deres tolkning. Netop tolkningen af navnene kræver et betydeligt kendskab til den tidligste sproghistorie for både de nordiske sprog og de øvrige germanske sprog, et kendskab som færre og færre besidder. Som det fremgår af det ovenstående er det først inden for de senere årtier at man har fundet rimelige bud på tolkningen af flere af de gamle navne, og disse tolkninger er uddybet og forfinet gennem faglige diskussioner i flere af hinanden afhængige artikler.

For dem som søger viden om disse meget gamle navnes dannelse og tolkning, kan det være vanskeligt at finde den relevante litteratur. Det måtte jeg selv sande da jeg lavede det første udkast til denne artikel. Måske er tiden inde til at lave en indføring i metoder og teori til arbejdet med de gamle afledte navne med en afdækning af forskningshistorien inden for feltet samt en opstilling af relevante problemer, faldgrupper og fejlkilder.

Som det nævnes i indledningen, ønskede jeg her at samle den gældende viden om navnene på de fire store jyske øer Samsø, Mors, Als og Læsø fordi jeg mener at de alle tilhører de s-afledte navne. Det er rimeligt at antage at ensartede lokaliteter kan have ensartede navne, og trods min begrænsede erfaring med arbejdet med disse gamle afledte navne, mener jeg at jeg i det ovenstående har sandsynliggjort at det er tilfældet for de fire behandlede ønavne, og således at *Læsø* bør inkluderes i gruppen af s-afledte jyske ønavne (jf. Eggert 2022: 39–45).

Kilder og litteratur

Andersson, Thorsten (1972): Norden og det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband, i: *Namn och bygd* 60, s. 5–58.

Andersson, Thorsten (2007): Al- i ortnamn, i: *Namn och bygd* 95, s. 5–13.

Andersson, Thorsten (2012): *Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden. Uppsala* (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 120), Uppsala.

Christensen, Vibeke & John Kousgård Sørensen (1972): *Stednavneforskning 1*, København.

- Dalberg, Vibeke (1999): Ønavnet Anholt, i: *I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999*. Lund, s. 43–46.
- Den Store Danske Encyklopædi*, udg. af Danmarks Nationalleksikon (Gyldendal), København 1994–2001.
- DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.
- DSÅ = *Danske sø- og ånavne*, red. John Kousgård Sørensen, København 1968–96.
- Eggert, Birgit (2017): Stednavnets betydning: Morsø, i: *Trap Danmark*, 6. udgave, bind 6: *Morsø, Vesthimmerland, Rebild, Mariagerfjord*. Hørsholm, s. 12.
- Eggert, Birgit (2020): Kommunenavnets betydning: Samsø, i: *Trap Danmark*, 6. udgave, bind 13: *Horsens, Odder, Samsø, Hedensted*. Hørsholm, s. 190.
- Eggert, Birgit (2022): *Læsøs Stednavne* (= DS 27), København.
- Hald, Kristian (1950): *Vore Stednavne*, København.
- Hald, Kristian (1965): *Vore Stednavne*, 2. udgave. København.
- Hald, Kristian (1971): De danske ønavne, i: *Namn och bygd* 59, s. 71–84.
- Jørgensen, Bent (1981–83): *Dansk Stednavneleksikon*, København.
- Jørgensen, Bent (1994): *Stednavneordbog*, 2. udgave. København.
- Jørgensen, Bent (2008): *Danske Stednavne*, 3. udgave. København.
- Karker, Allan (1996): Dansk Sprog, i: *Den Store Danske Encyklopædi*, bind 4, s. 628–637.
- Kousgård Sørensen, John (1994): Anholt, i: *Den Store Danske Encyklopædi*, bind 1. København, s. 427.
- Lexicon Poeticum. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Forfattet af Sveinbjörn Egilsson, forøget og genudgivet ved Finnur Jónsson. København 1913–16.
- Nyman, Eva (2004a): Das -s-Suffix in nordischen Ortsnamen, i: *Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004*, red. Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala 2004, s. 61–73.

Nyman, Eva (2004b): Samsø. Namenkundliches, i: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, 2. Aufl. 26, Berlin og New York, s. 408–409.

Nyman, Eva 2006: *Mjær och Mors*, i: *Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006* (Namn och samhälle 17), red. Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams, Uppsala, s. 131–146.

Steenstrup, Johannes (1910–12): Ønavne, i: *Historisk Tidsskrift* 8. rk. bind III, s. 70–78.

Summary

***Samsø* and other names on large Jutland islands**

The island-name *Samsø*, just like many other Danish place-names, goes far back in time. The name is considered to be formed as an old, presumably Primitive Norse (or perhaps even older) *s*-derivative. This origin will here be considered to be shared by the island-names *Samsø*, *Mors*, *Als* and *Læsø*, which all denote large Jutland islands. This is not new for the three former names, but *Læsø* has only recently been interpreted as an old *s*-derivative (Eggert 2022: 39–45), so that it would now seem that all these names on larger Jutland islands have been following the same model. As Kristian Hald (1971: 71) writes, the oldest island-names are mainly those that denote large islands and those close to important navigation routes, which because of the busy traffic were known far and wide and, thus, had favourable conditions for surviving from generation to generation.

My purpose with this article was not to bring about new information on the four island-names, but to gather the current knowledge about the names, since I believe that they all belong to a group of *s*-derived names and they have never been treated together before. It is reasonable to assume that uniform localities can have uniform names, and despite my limited experience in working with these old derived names, I believe that I with this article have established a probability for this being the case for the four island-names treated. On the basis of all this I consider that it is reasonable to see *Læsø* as a name formed in the same way as the three other large Jutland islands *Samsø*, *Mors* and *Als*.

Bødker, Klejs og Pedersen

Om brugen af mellemnavne på Samsø i det 18. og 19. århundrede

LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD

Indledning

I den danske folketælling fra 1880 optræder på Samsø en bolsmandssøn ved navn Niels Bødker Chrestensen (Tanderup, Onsbjerg sogn), en smed med navnet Niels Søren Klejs Rasmussen (Torup, Besser sogn) og en ung maler, der er optegnet med navnet Jens Pedersen Stjerne (Torup, Besser sogn). Udover at disse tre personer alle har opholdt sig på Samsø den 1. februar 1880, dagen for folketællingen, har de det til fælles, at de står oplistet med navne, der fra et nutidigt perspektiv må betegnes som mellemnavne, nemlig *Bødker*, *Klejs* og *Pedersen*.

Termen *mellemnavn* er et forholdsvist nyt begreb, der i personnavnejuridisk henseende første gang blev anvendt i 1960 i *Betænkning om en ny lovgivning om personnavne*, som dannede grundlag for *Lov om Personnavne* fra 1961. Men hverken i betænkningen eller selve lovteksten defineres mellemnavnet (jf. Hjorth Pedersen 1983: 78 f.). En definition er heller ikke givet, da Eva Villarsen Meldgaard i 1965 første gang har anvendt termen i videnskabelig sammenhæng i appendikset til sit studie af navnebrugen i Skast herred i Sydvestjylland, hvor eksempler på mellemnavne i undersøgelsens kildemateriale er oplistet (Meldgaard 1965: 115 f.).

I sin samtid er navnene *Bødker*, *Klejs* og *Pedersen* hos de ovennævnte personer sandsynligvis ikke anset som mellemnavne, men når vi fra et moderne synspunkt anskuer dem som sådan, skyldes det, at de opfylder de to betingelser, der siden er defineret for navnetypen. Det skete i 1981 da Birte Hjorth Pedersen, i forbindelse med et symposium om personnavneterminologi i Lund, definerede mellemnavne som navne, der dels positionsmæssigt er opstillet efter personernes sidste fornavn og før deres efternavn, dels er slægtsnavnetypologiske (Hjorth Pedersen 1983: 84).

Ud fra denne definition synes det ganske ligetil at identificere mellemnavne, men navnetypen er på mange måder et diffust begreb. I almindelig sprogbrug opfattes et mellemnavn ofte som det eller de navne, der optræder imellem det første fornavn og efternavnet i en persons fulde navn, uanset hvilken typologi det pågældende navn har (Meldgaard 1983: 116). Mange anser således navnene *Cecilie* og *Troels* ligeså meget som mellemnavne hos Frederikke Cecilie Nielsen og Anton Troels Schmidt som *Jakobsen* og *Aagaard* hos Christine Jakobsen Beyer og Lars Aagaard Olsen. Dette er da også i overensstemmelse med den definition, der er givet i *Ordbog over det danske Sprog* i 1932, hvor mellemnavnet karakteriseres som “..de(t) mellemste af en persons navne” (ODS: Mellemnavn). Men fra den videnskabelige definition er det kun *Jakobsen* og *Aagaard* af de nævnte eksempler, der kan betegnes som mellemnavne, mens *Cecilie* og *Troels* begge betragtes som et andet fornavn hos navnebærerne. Den videnskabelige definition er dog ikke uden problemer, da en lang række navne typologisk er både fornavne og slægtsnavne, og dermed også potentielle mellemnavne, hvilket *Kjær*, *Martin* og *Rose* er eksempler på.

Da Danmarks seneste lovgivning på personnavneområdet, *Navneloven 2005*, trådte i kraft den 1. april 2006, blev det muligt for enhver at tage et hvilket som helst fornavn som mellemnavn uden hensyn til, hvilket køn det pågældende navn normalt optræder som fornavn hos (Navneloven 2005: Kapitel 2 § 11, nr. 4). Dette havde ellers ikke været en mulighed, og derfor kan mellemnavnet i dag bestemmes mere åbent (Estrup & Aarø-Hansen 2006: 135). Men mellemnavnet forbliver et begreb, der vanskeligt lader sig entydigt definere, hvilket ifølge Bent Jørgensen overvejende skyldes, at der ved denne navnetype opereres med både en typebestemmelse og en ren positionsbestemmelse, som er uskarp (Jørgensen 2013: 13 f.). Ifølge dansk lovgivning er det imidlertid kun muligt at have ét efternavn (Navneloven 2005: Kapitel 1 § 8 og § 10), og derfor synes begrebet mellemnavn at være nødvendigt af administrative grunde, om end det blandt andet i forskningsøjemed forårsager en række problematikker.

Inden for den danske personnavneforskning har mellemnavnet indtil for nyligt været et næsten uberørt område, og derfor har vi meget lidt kendskab til, hvordan mellemnavne er kommet i brug, hvordan de har manifesteret sig, og hvordan de har indgået i danskernes navnebrug. Med min afhandling, *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen. Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet* (Kællerød 2018), der på baggrund

af navnene i folketællingen fra 1880 har form som en større systematisk undersøgelse af såvel kvantitativ som kvalitativ karakter over mellemnavnebrugen i Danmark i det 19. århundrede, har jeg dækket dele af dette videnshul. Afhandlingen, der blev forsvaret i april 2019, ligger til grund for denne artikel, hvor fokus rettes mod brugen af de efternavnetypologiske mellemnavne på Samsø. Når der i løbet af artiklen refereres til 'hovedundersøgelsen', 'resultaterne på landsplan' og lignende, er det afhandlingen, der henvises til.

I artiklen gives først en kort indføring i mellemnavnebrugen i Danmark før det 19. århundrede, og en række lovmæssige bestemmelser, der formodes at have påvirket brugen af mellemnavne i Danmark i den undersøgte periode, præsenteres. Efterfølgende gives en kort indføring i folketællingen fra 1880 som kilde, hvorefter blikket vendes mod Samsø. Mellemnavnebrugen på Samsø i 1880 belyses med udgangspunkt i en række kategorier af mellemnavne, og de gennemgås blandt andet med henblik på at afklare navngivningsmotiver, når disse er mulige at udlede af kilden. Resultaterne sammenholdes med mellemnavnebrugen på landsplan. Derefter præsenteres en række 'sjældne' mellemnavne, som optræder på Samsø, inden der til sidst gives en kort fremstilling af mellemnavnebrugen på øen før 1880, som den kan udledes af folketællingerne fra 1787, 1801 og 1840.

Mellemnavnenes indtog i Danmark

Selvom det først er i 1960'erne, at mellemnavnet som begreb kommer til at indgå i både den juridiske og den videnskabelige terminologi, er navnetypen i praksis betydeligt ældre, hvilket *Bødker*, *Klejs* og *Pedersen* på Samsø jo også vidner om. Allerede i middelalderlige kilder forekommer mellemnavne, men de er sjældne, og de optræder hovedsageligt i form af patronymer, der er anført mellem et fornavn og et tilnavn eller slægtsnavn. Af de tidligste eksempler på dansk grund kan nævnes Pæter Palnisun Hvitæ, der er omtalt i Kong Valdemars Jordebogs såkaldte Broderliste, som synes at være påbegyndt i slutningen af det 12. århundrede (VJb: 84 ff., 164 ff. og 55r ff.; Holmberg 2006: 123).

Kong Frederik I pålagde i 1526 den danske adel at føre faste slægtsnavne, så adelige, der førte det samme våbenmærke, også havde samme slægtsnavn (Vogt 2005: 383). Denne praksis blev efter reformationen efterlignet i det højere borgerskab og præstestanden, hvor det efterhånden blev mere almindeligt at føre fast slægtsnavn, og undertiden blev især primærpronymer indskudt i navnerækken, hvormed de fik

karakter af det, der i dag forstås som mellemnavne. Jens Lauridsen Zeuthen (1573–1628), sognepræst ved Sankt Knuds Kirke i Odense, søn af sognepræst Laurids Sørensen i Søften, er et eksempel på dette, og samme motiv findes hos hans børn, deriblandt Christen Jensen Zeuthen og Anna Jensdatter Zeuthen (jf. Kællerød 2018: 55).

I bondestanden har faste slægtsnavne og mellemnavne dog været så godt som ukendte frem imod år 1800. Bønder, daglejere, fiskere, mange håndværkere og lignende har holdt fast i en århundreder gammel tradition, hvor der blev givet fornavn, som regel kun ét, og det var ofte bestemt ved opkaldelse, samt et primærpatronym som 'efternavn', og undertiden et uofficielt distinktivt tilnavn, der har været kendt af lokalbefolkningen (Kisbye 1981: 125 f.). Det skal bemærkes, at det ikke er uproblematisk at kalde primærpatronymet et efternavn, da man i samtiden formodentlig slet ikke har anset det som et navn. Patronymer, og metronymer for den sags skyld, er man i praksis født med, og deres semantiske indhold afspejler mere, hvem en person *er*, end hvad en person *hedder* (jf. Kousgård Sørensen 1975: 112). I løbet af det 19. århundrede er det blevet mere almindeligt i den brede befolkning at have længere navnerækker, der undertiden indeholder et mellemnavns-lignende navn. Det skete omtrent samtidig med, at lovmæssige bestemmelser udfasede brugen af primærpatronymer.

Restriktioner i den danske navngivning i det 18. og 19. århundrede

Den århundreder gamle navngivningstradition, der bestod i bondestanden, medførte en særdeles ensartet navnebrug, særligt foranlediget af sædvanen om opkaldelse. I artiklen *Almuens fornavne omkring år 1800* (Eggert 2009) belyses det, at navnene *Anne*, *Karen* og *Marie* samt *Hans*, *Jens*, *Niels* og *Peder* tilsammen har været båret af mere end halvdelen af den samlede danske befolkning, og samtidig har de almindeligste patronymer været dannet til de nævnte mandssnavne. Da patronymerne i sin natur har vekslet fra generation til generation i den enkelte familie, er visse vanskeligheder efterhånden opstået i forbindelse med landets administration (Degn 2001: 15 f.).

Allerede i 1771 førte den traditionelle navnebrug til et reskript i Slesvig og Holsten, hvor det faste slægtsnavn blev introduceret til befolkningen i hertugdømmerne (CS 1771). Selvom intet tyder på, at problematikken omkring brugen af patronymer har været mindre udfordrende i kongerigets administration, var det først med *Dåbsforordningen af 1828*, udsendt den 30. maj 1828, at slægtsnavne blev påbudt hele den danske befolkning. I modsætning til det slesvig-holstenske

reskript gives ingen begrundelse for, hvorfor det faste slægtsnavn ønskes indført i kirkebøgerne i Danmark, men det synes oplagt, at hensigten, akkurat som i hertugdømmerne, har været at gøre landets administration mere effektiv (Pedersen 2001: 203 f.).

Dåbsforordningen af 1828 påbød, at et barn blev navngivet med et "Familie- eller Stamnavn" (§ 18), altså et efternavn. Der stod imidlertid intet om, hvilke typer af navne, der kunne anføres som sådanne, ligesom det heller ikke var anført, hvem der kunne bestemme navnet, og rundt om i landet har de fleste præster formodentlig anset patronymet som den korrekte form for familienavn (Dansk Navneskik: 114 ff.). Som opfølgning til Dåbsforordningen fulgte senere i 1828 og i 1829 cirkulærer, som blandt andet fastslog mulighederne for, hvordan et slægtsnavn kunne dannes, og det blev understreget, at alle børn i en søskendeflok, drenge som piger, burde få det samme slægtsnavn. Det betød, at pgebørn, når de fik patronymiske navne, skulle navngives med navneelementet *-søn* (*-sen*), som om de var drengebørn (Degn 2001: 17; Pedersen 2001: 204). Det gik dog trægt med at få indført faste slægtsnavne, men den 6. august 1856 var det officielt slut med det frie navnevalg, da Kirke- og Udenrigsministeriet rundsendte en skrivelse til samtlige biskopper, hvori det blev betonet, at slægtsnavnet skulle være arveligt (Algreen-Ussing 1862: 253).

Navnerestriktionerne betød et opgør med det traditionelle navngivningsmønster med fornavn(e) og det primære patronym, der var dannet til faderens fornavn. I samme periode synes flere og flere i landbobefolkningen at få slægtsnavnetypologiske navne indskudt mellem fornavn(e) og slægtsnavn. Disse mellemnavne kunne veksles frit mellem generationer, og dermed kunne de i praksis være en måde til at fortsætte en navngivningspraksis lig den traditionelle, samtidig med at de påbudte krav blev indfriet (jf. Hornby 1978: 69 f.). Resultaterne af førømtalte afhandling viste også, at en del af mellemnavnene i Danmark i 1880 udgøres af primærpatronymer, men dog ikke i en påfaldende høj grad (Kællerød 2018: 134 ff., 264). Andre motiver må altså også have været i spil.

1880-folketællingen som kilde

Som tidligere nævnt har denne artikel sit afsæt i en større landsdækkende undersøgelse af brugen af mellemnavne i 1800-tallet, som den kan udledes af folketællingen fra 1880 (Kællerød 2018), men artiklens hovedfokus er på de fem sogne, der frem til 2014 udgjorde den kirke-

administrative inddeling på Samsø. Folketællingen findes online tilgængelig i Rigsarkivets faksimiledatabase *Arkivalieronline* (AO) og i en digitaliseret udgave i dataarkivet *Dansk Demografisk Database* (DDD), som er et igangværende crowdsourcing-projekt, der ligeledes forvaltes af Rigsarkivet. Til undersøgelsen af mellemnavnebrugen i 1880 er fortrinsvis anvendt dataudtræk fra den digitaliserede udgave, men originaler i faksimiledatabasen er anvendt supplerende, hvor dette er fundet nyttigt. Det må holdes for øje, at den digitaliserede database er under stadig udvikling, hvorfor der grundet korrekturlæsning, rettelser og lignende ikke altid er harmoni mellem de statistiske iagttagelser, der præsenteres her, og det der i dag vil kunne fremsøges i databasen. Efter flere stikprøver er det dog hovedindtrykket, at disse forskelligheder ikke rykker væsentligt ved det samlede billede af mellemnavnebrugen i Danmark i 1880, om end der vil være lokale afvigelser, hvilket også er tilfældet på Samsø. Her skal også nævnes, at Rigsarkivet i 2021 lancerede et historisk og demografisk projekt kaldet *Folk i fortiden* (FOF), hvorfra nyere digitaliserede versioner af blandt andet folketællinger kan hentes. For at resultaterne i denne artikel er sammenlignelige med afhandlingens resultater, er der for 1880-folketællingen holdt fast i brugen af DDD. Imidlertid har FOF dannet grundlag for data til undersøgelsen af mellemnavne i de tre tidlige folketællinger.

Som kilde udmærker folketællinger sig ved at give øjeblikksbilleder af samfundet og den navnebrug, der har været gældende på den tid, en given optælling er foretaget. Der må dog tages visse forbehold med hensyn til navnestoffet i denne form for kilde, da der kan være væsentlige afvigelser i en persons navn fra folketælling til folketælling. Det er ikke alene forskellige stavemåder for et navn, der er tale om, men også større forskelle som fremkomst eller fravær af hele leksikalske navne (jf. Eggert 2017). Dette kan blandt andet skyldes, at skriverne, der har stået for optegnelserne, har haft forskellige holdninger til, hvorvidt lokal-kendte tilnavne er fundet relevante eller irrelevante at anføre i listerne, og dette kan have direkte indvirkning på, hvor mange navne der optræder som mellemnavne. De nærmere omstændigheder for, hvordan navneoplysningerne i praksis er givet til de enkelte skrivere, kendes ikke, og fremgangsmåden kan have varieret fra sogn til sogn. I forlængelse heraf skal det også nævnes, at skrivere kan have anført navne forkert eller have personlige stavepræferencer.

Hovedlisterne i folketællingen 1880 rummer elementære oplysninger om tællingsstedet (lokalitet, sogn, herred og amt for landsogne såsom de fem sogne på Samsø). Individider i en husstand er anført

sammenhængende, eksempelvis hufader efterfulgt af huftru, børn, familiemedlemmer i aftægt og tjenestefolk eller en håndværksmester efterfulgt af huftru, børn og lærlinge. Ifølge de retningslinjer, der står anført på hver enkelte hovedliste i folketællingen, skulle alle enkelte individer anføres med fulde navn. Hovedlisterne indeholder desuden felter til registrering af køn (M(and) eller K(vinde)), alder (anført med det fyldte år), ægteskabelig stilling (U(gift), G(ift), E(nkemand) eller E(nke)), trosbekendelse, fødested, stilling i familien (husfader, husmoder, barn, tjenestetyende med mange flere) samt erhverv eller næringsvej, hvilket muliggør socioonomastiske undersøgelser.

Melleminavnebrugen på Samsø i 1880

Som nævnt flere gange har denne artikel sit udspring i en landsdækkende undersøgelse af brugen af melleminavne i 1800-tallet (Kællerød 2018). For at et navn er blevet inkluderet i denne undersøgelse, skal det optræde mindst 25 gange i folketællingen fra 1880, og mindst fem gange skal det være opført umiddelbart før et individs efternavn. Hovedundersøgelsens samlede melleminavnekorpus består af 111.428 løbenavne, der tilsammen fordeler sig på 1.799 stavemåder, der repræsenterer 1.052 leksikalske navne. Disse melleminavne er blevet inddelt i fem hovedkategorier (patronymiske navne, stedbeteqnelser, erhvervsbeteqnelser, inkolentnavne og folkelige tilnavne), der tilsammen rummer 28 underkategorier, samt en kategori med fire underkategorier for øvrige navne. For at holde artiklen sammenlignelig med afhandlingen er samme kriterier og kategorier fulgt i den følgende gennemgang af melleminavne på Samsø i 1880. Siden følger dog en præsentation af et udvalg af "sjældne" navne, der optræder som melleminavn på Samsø i 1880, men som ikke opfylder kriteriet på 25 optegnelser på landsplan. Disse navne er udeladt af de følgende oversigter og statistikker, således at Samsø ikke fremstår med et kunstigt højt antal melleminavne i sammenligningen med det øvrige Danmark. Der henvises til afhandlingens kapitel 4 (Kællerød 2018: 75 ff.) for en detaljeret beskrivelse af databehandling samt praksisser for lemmatisering og kategorisering.

Undersøgelsen vedrører alene de efternavnetypologiske melleminavne, der optræder umiddelbart før efternavnet i individernes navne. Det er alligevel på sin plads at nævne, at der på Samsø er fundet seks personer med to melleminavne. Det drejer sig om Anders Møller Christiansen Egede, Henning Hansen Rønne Lund, Martin Jensen Holm Hansen og Søren Thunbo Pedersen Stauns (alle Besser sogn), Bertel

Eriksen Hansen Bødker (Kolby sogn) samt Rasmus Hansen Sørensen Thygesen (Tranebjerg sogn). Kun det sidste af de to mellemnavne indgår i det følgende.

De 111.428 personer med mellemnavne, der blev fundet på landsplan, modsvarer en frekvens på 6,2 % af den samlede befolkning. På Samsø er noteret 689 mellemnavne, hvilket svarer til, at 10,6 % af øens 6.515 indbyggere bærer et sådant navn – altså en væsentlig højere andel, end der ses i det samlede Danmark. På Samsø ses relativt store forskelle på sogneniveau, hvilket fremgår af tabel 1. Den største andel af mellemnavne er noteret i Kolby sogn, hvor 131 af sognets 948 indbyggere er registreret med navnetypen, hvilket modsvarer 13,8 % af personerne i sognet. Onsbjerg sogn har den laveste andel mellemnavne på øen, men også her er frekvensen højere end landsgennemsnittet, da mellemnavne findes hos 90 af sognets 1.228 indbyggere, svarende til 7,3 %.

Tabel 1: Oversigt over andelen af mellemnavne i de fem sogne på Samsø i 1880.

Sogn	Indbyggere	Mellemlavne	Andel
Tranebjerg sogn	2.024	247	12,20 %
Kolby sogn	948	131	13,82 %
Onsbjerg sogn	1.228	90	7,33 %
Besser sogn	1.209	104	8,60 %
Nordby sogn	1.106	117	10,58 %
Samsø	6.515	689	10,58 %

Kønsmæssigt er der tale om en meget ulig fordeling, da 84,6 % af mellemnavnene på Samsø, 583 i alt, er noteret hos mænd, og blot 15,4 %, 106 mellemnavne, er hos kvinder. Dette modsvarer nogenlunde den kønsmæssige fordeling, der er fundet på landsplan, hvor tallene er henholdsvis 81,4 % og 18,6 %. Denne fordeling hænger formodentlig sammen med tidens patriarkalske normer. Mænd stod først i arvefølgen, indtil kvinder i nogen grad opnåede ligestilling i arveretlig henseende i 1857 (Nielsen & Tamm 2021; jf. Bentzon 1931: 24). Det må formodes, at det derfor har været mere væsentligt at vise familiære tilhørsforhold ved drengebørn.

De 689 løbenavne fra Samsø fordeler sig på 81 leksikalske navne, hvoraf halvdelen, 40, er noteret blot én gang. Som det fremgår af tabel 2, er *Jensen* med 138 tilfælde det klart almindeligste mellemnavn på øen, hvor navnet optræder mere end dobbelt så ofte end det næstmest frekvente mellemnavn, *Sørensen*, der er fundet 63 gange.

Tabel 2: Oversigt over mellemnavne på Samsø, 1880. Navne i skarp parentes angiver et navns hovedform i den landsdækkende undersøgelse, som ikke er fundet på Samsø, mens navne i almindelig parentes angiver stavevarianter.

Antal	Navn
138	<i>Jensen</i>
63	<i>Sørensen</i>
53	<i>Nielsen</i>
48	<i>Rasmussen</i>
47	<i>Mortensen</i>
42	<i>Jørgensen, Pedersen</i>
29	<i>Hansen</i>
21	<i>Mikkelsen (Michelsen)</i>
17	<i>Christensen</i>
13	<i>Frederiksen</i>
12	<i>Larsen (Larssen)</i>
10	<i>Holm, Olesen</i>
9	<i>Andersen, Snedker</i>
8	<i>Møller</i>
6	<i>Petersen</i>
5	<i>Beyer, Madsen, Olsen</i>
4	<i>Christiansen, Clausen, Clemmensen, [Gylding] (Gylling), Jacobsen, Klemmensen, Knudsen</i>

3	<i>Fabricius, Johansen, Poulsen (Poulsen)</i>
2	<i>Birkedal, Bødker, Degn, Foged, Friis (Fris), Henriksen, Haaber, Jensdatter, Lassen, Rye (Ry)</i>
1	<i>Andreassen, Andresen, Astrup, Barfred, Bech, Bertelsen, [Boesen] (Bosen), Borch, Bugge, Ebbesen, Eliassen, Eriksen, Fischer, Gommessen, Hegelund, Hermansen, Husted, Jeppesen, Jørgensdatter, Karstensen, Klausen, Kristiansen, Ladefoged, Lauridsen, Legaard, Mariager, [Markusen] (Marcussen), Munk, Nielsdatter, Nyholm, Rønne, Skipper, Smed, Sørensdatter, Thomsen, Thygesen, Tomasen, Tønnesen, Villumsen, Vinther</i>

De patronymiske navne er særdeles dominerende, og samtlige af de 12 almindeligste mellemnavne på Samsø henføres til denne kategori. På landsplan er *Møller* som det eneste ikke-patronymiske navn blandt de 30 almindeligste mellemnavne væsentlig mere udbredt end øvrige ikke-patronymiske navne, men på Samsø overgår *Møller* akkurat af både *Holm* og *Snedker*.

Tabel 3 viser med tydelighed de patronymiske navnes markante dominans blandt mellemnavnene på Samsø. 51 af de leksikalske navne henhører til denne kategori, og de bæres af til sammen 619 personer, hvilket svarer til næsten 90 % af det samlede mellemnavnekorpus. Dermed udgør kategorien "patronymiske navne" på Samsø en endnu højere andel af mellemnavnene, end tilfældet er i den landsdækkende undersøgelse, hvor 82,7 % af mellemnavnene er patronymer.

Tabel 3: Oversigt over mellemnavnenes typemæssige fordeling på Samsø, 1880.

Kategori	Leksikalske navne	Løbenavne	Andel
Patronymiske navne	51	619	89,84 %
Stedbetegnelser	14	29	4,21 %
Erhvervsbetegnelser	10	30	4,35 %
Inkolentnavne	2	7	1,02 %
Folkelige tilnavne	4	4	0,58 %
I alt	81	689	100,00 %

Den næststørste gruppe af mellemnavne på øen er “stedbetegnelser”, hvortil 14 leksikalske navne, der bæres af i alt 29 personer, er henregnet. “Erhvervsbetegnelser” indeholder et enkelt løbenavn mere, og hertil er ti leksikalske navne henført. I den landsdækkende undersøgelse er kategorien “inkolentnavne” den mindste både med hensyn til antallet af leksikalske navne og løbenavne, men på Samsø har færre personer mellemnavne, der er henregnet til kategorien “folkelige tilnavne”.

Mellemnavne dannet til patronymer

Analogt med det landsdækkende studie er det altså patronymiske navne, der i særlig grad dominerer mellemnavnebrugen på Samsø. Navnet *Jensen* er på Samsø såvel som på landsplan det absolut mest udbredte mellemnavn, men derudover findes nogle iøjnefaldende forskelle. I det samlede Danmark følger *Nielsen* som det næstmest udbredte navn, og derefter *Hansen* med afstand til *Pedersen* og *Andersen*. *Sørensen*, der indtager en relativt klar andenplads på listen over mellemnavne på Samsø, er blot det sjette almindeligste mellemnavn i Danmark. *Rasmussen* og *Mortensen*, der begge er blandt de fem hyppigste mellemnavne på Samsø (jf. tabel 2 ovenfor), er længere nede på mellemnavnelisten for det samlede Danmark, hvor *Rasmussen* er nummer ti, mens *Mortensen* blot er nummer 22.

En forklaring på den relativt høje frekvens af mellemnavnene *Sørensen*, *Rasmussen* og *Mortensen* må findes i udbredelsen af de fornavne, de pågældende patronymer er dannet til, *Søren*, *Rasmus* og *Morten*. I den tidligere nævnte artikel *Almuens fornavne omkring år 1800* (Eggert 2009) redegøres for den geografiske spredning af de hyppigste fornavne i Danmark ved begyndelsen af det 19. århundrede, og her er både *Søren* og *Rasmus* iblandt. For navnet *Søren* ses en tydelig koncentration i Østjylland, hvilket formodes at være forårsaget af dyrkelsen af helgenen Sankt Søren (eller Severin) i Ry mellem Silkeborg og Skanderborg, hvor en kilde var indviet til helgenen. Koncentrationen af fornavnet *Søren* strækker sig til Samsø (Eggert 2009: 110 f.), der ligesom Ry indgår i Aarhus stift. Fornavnet *Rasmus* har en bemærkelsesværdig spredning, da navnet er koncentreret i et nærmest halvmåneformet bælte, som strækker sig fra det nordlige Djursland, ned gennem Østjylland, over Fyn og de sydfynske øer til Lolland og Falster. Samsø ligger i periferien af den højeste koncentration, men navnet er alligevel frekvent på øen (Eggert 2009: 109 f.). For *Rasmussen* som mellemnavn går denne kuriøse spredning igen i 1880, dog i en lidt mindre tydelig grad, end det er tilfældet for *Rasmus* godt 80 år tidligere (Kællerød 2018:

149 f.). Det pågældende område falder nogenlunde sammen med Aarhus stift og Odense stift, og det synes derfor oplagt, at der er en form for tilknytning mellem navnebrugen og en kirkelig liturgisk praksis vedrørende Sankt Erasmus. En sådan forbindelse er imidlertid ikke fundet (jf. Meldgaard 1992). I Danmark er ingen kirker viet til Sankt Erasmus, hvilket formodentlig skyldes, at hans helgenkult først er blevet særligt udbredt på et tidspunkt, hvor de danske kirker i reglen stod færdigbyggede (Jørgensen 1909: 115). Navnet *Morten* indgår ikke i Eggerts undersøgelse, men måske Samsø indgår i eller ligger i nærheden af en koncentration af dette navn.

Meget få patronymiske mellemnavne indeholder den feminine endelse *-datter*, jf. tabel 4, hvilket er interessant, da der intet har været til hinder for at navngive pigebørn med denne navnetype. Alligevel er 100 kvinder noteret med et patronymisk mellemnavn dannet til den maskuline endelse *-sen*, mens blot fem kvinder bærer et mellemnavn med endelsen *-datter*. Dette kan være et udtryk for, at de patronymiske navnes betydningsindhold og den identitet, der må have været forbundet hermed, hurtigt er blevet forskudt, efter at de faste slægtsnavne blev introduceret med navnerestriktionerne i 1828 og 1856. De patronymiske navnes funktion kan være gået fra at være individualudpegende (Kristine Olesdatter, datter af Ole) til at vise slægtstilhørighed (Kristine Olsen, tilhører Olsen-slægten), og derved har elementet *-datter* mistet sin semantiske betydning.

Når navne på forældre kendes, kan folketællingen undertiden give et indblik i motiver, der ligger bag patronymiske mellemnavne. Det kan ofte sluttes, om et barns mellemnavn er et primærpatronym, der er dannet til faderens fornavn, eller et sekundærpatronym. Bevæggrunde for navnevalget kan af og til også udledes ved sekundærpatronymer, eksempelvis hvis et mellemnavn modsvarer faderens mellem- eller efternavn, moderens pigenavn eller en bedsteforælders navn. På Samsø synes alle disse aspekter at være i spil. Mange flere motiver kan tænkes at ligge bag et patronymisk mellemnavn, eksempelvis opkaldelse efter fadder, en afdød slægtning eller en berømmethed, men sådanne motiver lader sig kun sjældent bestemme af kildematerialet. I det følgende gives nogle eksempler på personer med patronymiske mellemnavne og bud på motiverne bag disse.

Tabel 4: Oversigt over de patronymiske mellemnavne på Samsø, 1880.

Kategori	Antal	Navne
Mandlige patronymer	614	<i>Jensen</i> 138 • <i>Sørensen</i> 63 • <i>Nielsen</i> 53 • <i>Rasmussen</i> 48 • <i>Mortensen</i> 47 • <i>Jørgensen</i> 42 • <i>Pedersen</i> 42 • <i>Hansen</i> 29 • <i>Mikkelsen (Michelsen)</i> 21 • <i>Christensen</i> 17 • <i>Frederiksen</i> 13 • <i>Larsen (Larssen)</i> 12 • <i>Olesen</i> 10 • <i>Andersen</i> 9 • <i>Petersen</i> 6 • <i>Madsen</i> 5 • <i>Olsen</i> 5 • <i>Christiansen</i> 4 • <i>Clausen</i> 4 • <i>Clemmensen</i> 4 • <i>Jacobsen</i> 4 • <i>Klemmensen</i> 4 • <i>Knudsen</i> 4 • <i>Johansen</i> 3 • <i>Poulsen (Pouelsen)</i> 3 • <i>Henriksen</i> 2 • <i>Lassen</i> 2 • <i>Andreasen</i> 1 • <i>Andresen</i> 1 • <i>Bertelsen</i> 1 • <i>Boesen (Bosen)</i> 1 • <i>Ebbesen</i> 1 • <i>Eliassen</i> 1 • <i>Eriksen</i> 1 • <i>Gommesen</i> 1 • <i>Hermansen</i> 1 • <i>Jeppesen</i> 1 • <i>Karstensen</i> 1 • <i>Klausen</i> 1 • <i>Kristiansen</i> 1 • <i>Lauridsen</i> 1 • <i>Markusen (Marcussen)</i> 1 • <i>Thomsen</i> 1 • <i>Thygesen</i> 1 • <i>Tomasen</i> 1 • <i>Tønnesen</i> 1 • <i>Villumsen</i> 1
Kvindelige patronymer	5	<i>Jensdatter</i> 2 • <i>Jørgensdatter</i> 1 • <i>Nielsdatter</i> 1 • <i>Sørendsdatter</i> 1
Svenske patronymer	0	
Genitivpatronymer	0	
Øvr. patronymiske navne	0	
I alt	619	

Mellemnavnet hos den i indledningen nævnte maler, Jens Pedersen Stjerne (Torup, Besser sogn), er dannet som primærpatronym, da han er søn af daglejer og jordbruger Peder Jensen Stjerne. Denne praksis er ikke ualmindelig, og det samme motiv findes blandt andet også i Torups nabolandsby, Langemark, hvor børn af skrædder Morten Søren Sørensen Holm (Langemark, Besser sogn) er anført med mellemnavnet *Mortensen*, eksempelvis Mikkel Kristian Mortensen Holm og Antoninette Velhelmine Christiane Mortensen Holm. Andre eksempler

vedrører købmand Jens Christian Frank (Tranebjerg, Tranebjerg sogn), der har børn som Søren Jensen Frank og Ansine Jensine Jensen Frank, murer Christian Jensen Astrup (Onsbjerg, Onsbjerg sogn) med børn som Jens Christiansen Astrup og Ane Katrine Margrethe Christiansen Astrup, daglejer Niels Sørensen Snedker (Kolby, Kolby sogn), der har børn som Tønnes Nielsen Snedker og Anne Mette Nielsen Snedker, samt gårdmand og møllejer Jørgen Søren Mortensen Buhr (Brundby, Tranebjerg sogn), der har børn som Jacob Peder Jørgensen Buhr og Barbara Katrine Hansine Jørgensen Buhr. I de nævnte eksempler er samtlige hjemmeboende børn anført med et mellemnavn, der er dannet til vedkommende faders fornavn. Som det fremgår, forekommer dette på tværs af samfundslag, hvor både købmand og daglejer, gårdmand og håndværker har navngivet børn med mellemnavne dannet som primærpatronymer.

Ofte er det kun dele af en søskendeflok, der står anført med et primærpatronymisk mellemnavn. Det er blandt andet tilfældet hos daglejer Anders Jensen (Torup, Besser sogn), som har fire børn, hvoraf tre er drenge, og heraf er kun den yngste, Jens Andersen Jensen, anført med et mellemnavn. Noget tilsvarende forekommer hos arbejdsmand Mikkell Søren Sørensen (Pillemark, Tranebjerg sogn), hvor det også kun er Søren Mikkelsen Sørensen, den yngste af to sønner, der bærer mellemnavn, og hos gårdejer Niels Kjeldsen (Nordby, Nordby sogn), som ikke har givet sine døtre mellemnavne, mens sønnen Kristian Nielsen Kjeldsen er anført med et.

I enkelte husstande optræder primærpatronymer som mellemnavne i to generationer, som det er tilfældet ved gårdejer Morten Jensen Øster (Brundby, Tranebjerg sogn), hvor navnet *Morten* danner grundlag for mellemnavne hos døtrene Abeline Mortensen Øster, Gjertrud Mortensen Øster og Marie Mortensen Øster. Husfaderens fader, Jens Mortensen Øster, er anført som aftægtsmand i husstanden, og heraf kan det udledes, at husfaderens mellemnavn, *Jensen*, ligeledes er et primærpatronym. Også hos snedker Niels Hansen Skræder (Nordby, Nordby sogn) ses vekslende primærpatronym mellem generationerne. Han er søn af aftægtsmanden Hans Nielsen Skræder og fader til Hans Nielsen Skræder (altså nøjagtig samme navn som bedstefaren), Rasmus Magnus Nielsen Skræder og Andreas Nielsen Skræder. Det bemærkes, at navnet *Nielsen* er overstreget hos den mellemste dreng, og *Skræder* anført ovenover dette navn i originalkilden.

Foruden de netop nævnte eksempler er primærpatronymiske mellemnavne fundet i yderlige godt tyve husstande. Dertil kommer et par husstande, hvor det ikke entydigt lader sig afgøre, om der er tale om et

primær- eller sekundærpatrionym. Det forholder sig sådan, når en mand er anført med et mellemnavn, der udspringer af samme navn som hans fornavn, og hans børn har samme mellemnavn. Dette er for eksempel tilfældet hos daglejer Jens Jensen Molbo (Ørby, Tranebjerg sogn), hvis børn, Marie Rasmine Jensen Molbo og Morten Jensen Molbo, ligeledes er anført med mellemnavnet *Jensen*, som her både kan være dannet til faderens fornavn *Jens* (primærpatrionym), og kan være et arvet mellemnavn (sekundærpatrionym).

Mange af de patrionymiske mellemnavne er sekundære, og her kan flere motiver ligge bag. Det er ikke ualmindeligt, at et barn arver både mellem- og efternavn fra faderens side, hvilket der er fundet eksempler på i mere end tyve husstande. Her kan nævnes gårdejer Rasmus Jensen Ladefoged (Kolby, Kolby sogn), hvis børneflokk blandt andet omfatter Dorte Margrete Jensen Ladefoged og Berthel Jensen Ladefoged, handelsbestyrer Niels Søren Rasmussen Koch (Ørby, Tranebjerg sogn), hvis sønner, Søren og Villum Andreas, begge bærer navnene *Rasmussen Koch*, samt stråttækker Peder Jensen Farver (Nordby, Nordby sogn), der har sønnen Villads Jensen Farver. Undertiden er mellemnavnet kun videregivet til drengebørn, som det er sket hos daglejer Peder Søren Jensen Bryder (Brundby, Tranebjerg sogn), hvis sønner, Jens Peder og Niels Peder, begge står anført med navnene *Jensen Bryder*, mens datteren er anført Bodil Johanne Mar[grethe] Bryder.

Iblandt er forældres anførte efternavne videregivet som sekundærpatrionymiske mellemnavne hos børn. Efternavnet hos daglejer Roland Jørgensen (Vesterløkke, Tranebjerg sogn) er således ført videre som mellemnavn hos sønnen Ole Jørgensen Snedker, og tilsvarende hos arbejdsmand Hans Søren Jensen (Langemark, Besser sogn) hvis efternavn er videregivet som mellemnavn hos sønnen Jens Jensen Ladefoged. Motiverne bag efternavnene *Snedker* og *Ladefoged* kan ikke afgøres ud fra kilden.

Der findes tillige eksempler på mellemnavne, som svarer til mødres pigenavne. Således har Sophie Christine Hansen (Besser, Besser sogn) fire børn med gudsmed Carl Christian Kjær Jürgens, og her er et af børnene anført som Christian Hansen Jürgens. De to ældre søskende er noteret uden mellemnavne, mens den yngste søn er noteret med nøjagtig samme navn som sin far, Carl Christian Kjær Jürgens. Anna Marie Christensen (Ballen, Tranebjerg sogn) har tre børn med skipper Jens Johan Thygesen, og også her er moderens pigenavn, *Christensen*, videreført som mellemnavn hos det yngste barn, Aage Christensen Thygesen. Parrets ældre børn, en pige og en dreng, er noteret uden

mellemlavne. Der findes et par eksempler mere på dette navngivningsmotiv, og fælles for dem er, at det altid vedrører et enkelt barn i en børneflokk. Motivet bag en sådan navngivning kan muligvis være opkaldelse med fuldt navn, eventuelt efter et familiemedlem.

Opkaldelse med fuldt navn er netop det sidste motiv for navngivning med sekundærpattronymer som mellemlavne, der skal nævnes her. Snedker Clemmen [stavet *Klemmen* i den originale folketælling] Sørensen (Brundby, Tranebjerg sogn) har umiddelbart videreført sit efternavn som mellemlavn hos sønnen Søren Sørensen Hyrup, mens *Sørensen* optræder som efternavn hos de fire ældre døtre, der ikke er anført med navnet *Hyrup*. Sønnen er formodentlig opkaldt efter sin farfar, Søren Sørensen Hyrup, som levede i aftægt i husstanden.

De kvindelige pattronymer med endelsen *-datter* spiller en væsentlig mindre rolle end de mandlige pattronymer. I 1880 bærer kun fem kvinder på Samsø mellemlavne med dette navneelement, nemlig Barbara Jensdatter Skræder, Mette Jensdatter Skræder, Kirsten Jørgensdatter Hjulmand og Bodil Nielsdatter Brøndkjær (alle Nordby, Nordby sogn), samt Ingeborg Sørensdatter Frier (Kolby, Kolby sogn). Fælles for de fem kvinder er, at de er voksne og anført som enten hustru eller i aftægt, og derfor er det ikke muligt at fastslå ud fra kilden alene, om der er tale om primærpattronymer. Sandsynligheden er dog stor, men et kvindeligt patronym kan også være et udtryk for opkaldelse (jf. Kællerød 2018: 151 f.). Det er en bemærkelsesværdig lav andel af kvinder med patronymiske navne, der er anført med den feminine endelse *-datter*. Som nævnt efterlader det et indtryk af, at patronymet i 1880 i vidt omfang har mistet sin oprindelige semantiske betydning, og ikke længere udtrykker, hvem en navnebærer er søn eller datter af, men hvilken familie det pågældende individ hører til. Det kan i al fald forklare, hvorfor pigebørn allerede på dette tidspunkt oftest er navngivet med det oprindeligt kønskontrære *-sen*.

Mellemlavne dannet til stedsbetegnelser

På Samsø er 14 af de 81 leksikalske mellemlavne henført kategorien "stedsbetegnelser", hvilket svarer til 17,3 %. I den landsdækkende undersøgelse er denne kategori væsentlig mere dominerende, da den rummer 492 af i alt 1.052 leksikalske mellemlavne, svarende til godt 47 %. Den markante forskel skyldes, at denne type mellemlavne er særdeles udbredt i de jyske egne, hovedsageligt i et større halvmåneformet område, der strækker sig fra det østlige Hanherred over Thy og Mors, ned igennem Vestjylland til de geografiske store sogne på den jyske

hede. Der synes at være en vis sammenhæng mellem denne kategori af mellemnavne, især danske stednavne, og de områder, hvor fæstegårde tidligst overgik til selveje (Kællerød 2018: 62 ff., 165 ff.).

Tabel 5: Oversigt over mellemnavne dannet til stedbetejnelser på Samsø, 1880.

Kategori	Antal	Navne
Danske stednavne	18	<i>Gylding</i> (Gylling) 4 • <i>Birkedal</i> 2 • <i>Haaber</i> 2 • <i>Ry</i> (Rye) 2 • <i>Astrup</i> 1 • <i>Borch</i> 1 • <i>Hegelund</i> 1 • <i>Husted</i> 1 • <i>Legaard</i> 1 • <i>Mariager</i> 1 • <i>Nyholm</i> 1 • <i>Rønne</i> 1
Nordiske stednavne	0	
Tyske stednavne	0	
Oversatte nordiske stednavne	0	
Øvrige stednavne	0	
Topografiske betegnelseer	11	<i>Holm</i> 10 • <i>Bech</i> 1
Latiniserede stedbetejnelser	0	
I alt	29	

Som det fremgår af tabel 5, er *Holm* med ti forekomster det almindeligste navn på Samsø i kategorien. Sammen med *Bech*, der findes en enkelt gang, er *Holm* henført til underkategorien af topografiske betegnelseer, men hverken *Holm*, som betyder ‘lille ø’ (ODS, *Holm* 1), eller *Bæk*, ‘lille vandløb’ (ODS, *Bæk* 1), optræder som efterled i bebyggelsesnavne på Samsø (Dam 2015: 172 ff., 177 ff.). Dette kunne ellers tænkes at være et motiv for brugen af topografiske betegnelseer i personnavne. Blandt navnebærerne er Jørgen Holm Madsen (Pillemark, Onsbjerg sogn), der er søn af gårdejer Karl Madsen og Ane Margrete Jørgensen Holm. Han er den eneste i en søskendeflok på fem, hvoraf fire er drengebørn, der er anført med et mellemnavn, og motivet synes at være en videreførelse af moderens pigenavn. Samtidig vidner moderens patronym om, at drengen med stor sandsynlighed er opkaldt med fuldt navn efter sin morfar. Også Morten Holm Farver (Nordby, Nordby sogn), som er søn af Jacob Farver og Barbara Holm, bærer moderens

pigenavn som mellemnavn. Anders Bech Christensen (Ballen, Tranebjerg sogn), der er oplistet som ‘commis’ ved købmand Lars Rasmussen, er den eneste bærer af mellemnavnet *Bech*.

Kun en anden af stedsbetegnelsernes underkategorier er i spil på Samsø, nemlig “danske stednavne”, der omfatter 13 leksikalske navne, som er dannet til navne på lokaliteter i det meste af landet. Det mest frekvente af disse er *Gylling*, som er navnet på en østjysk sogneby, der er noteret hos fire navnebærere, heriblandt Jens Gylling Snedker (Permelille, Kolby), der har sit mellemnavn fra sin moder, Ane Jensen Gylling, gift med møllejer Lars Jensen Snedker.

Mellemnavnene *Astrup*, *Birkedal*, *Hegelund*, *Husted*, *Haaber*, *Mariager* og *Ry* er ligeledes dannet til navne på jyske lokaliteter, hvoraf nogle få udvalgte skal præsenteres her. *Birkedal* er blandt andet navnet på en dal i Svenstrup sogn syd for Mariager og en gård i Bislev sogn ved Nibe. Som mellemnavn på Samsø optræder *Birkedal* hos Lars Emanuel Birkedal Rasmussen (Ballen, Tranebjerg sogn), der er søn af teglværksbestyrer Peder Vilhelm Rasmussen og Helene Knudsen, og hos kapellan Ludvig Birkedal Hansen (Tranebjerg, Tranebjerg sogn), der ikke har videreført navnet til sine tre børn. Navnet *Haaber* modsvarer et gårdnavn i Elling sogn i Vendsyssel, og på Samsø er det noteret som mellemnavn hos den københavnskfødte købmand Emilius Joh. Haaber Bernt (Ballen, Tranebjerg sogn) og hans søn Georg Emilius Laurentius Haaber Bernt. Om der findes en forbindelse mellem den vendsysselske lokalitet og den københavnskfødte købmand, har ikke været muligt at afgøre, og det må påpeges, at sammenfaldet mellem stednavn og mellemnavn kan bero på en tilfældighed. *Ry* er navnet på en østjysk landsby mellem Silkeborg og Skanderborg, og som mellemnavn optræder *Ry* hos Oluf Ry Klausen (Langemark, Besser sogn), der er søn af skomager Morten Klausen og Mette Caroline Vilhelmine Hentsel. På den nærtliggende gård Sandholm ved Langemark er anført en forvalter ved navn Olaf Rye Lassen, som skomagersønnen muligvis kan være opkaldt efter, men dette lader sig ikke afgøre ud fra kilden.

Mellemnavne dannet til erhvervsbetegnelser

Ti leksikalske navne, som i alt omfatter 30 løbenavne, er henført kategorien “erhvervsbetegnelser”. På landsplan er *Møller* som tidligere nævnt det klart dominerende navn i denne gruppe, da det alene bæres som mellemnavn af flere personer end kategoriens resterende 65 leksikalske navne tilsammen. I 1880 findes *Møller* som mellemnavn over hele landet, men der synes at være en vis tyngde i Østjylland

(Kællerød 2018: 193 ff.). Derfor er det interessant, at *Møller* med otte forekomster ganske vist er relativt frekvent som mellemnavn på Samsø, men alligevel er overgået af navnet *Snedker*, som er noteret ni gange, jf. tabel 6. I den landsdækkende undersøgelse optræder *Snedker* som mellemnavn 18 gange, hvormed præcis halvdelen af navnets forekomster som mellemnavn findes på Samsø.

Tabel 6: Oversigt over mellemnavne dannet til erhvervsbetegnelser på Samsø, 1880.

Kategori	Antal	Navne
Danske erhvervsbetegnelser	26	<i>Snedker</i> 9 • <i>Møller</i> 8 • <i>Bødker</i> 2 • <i>Degn</i> 2 • <i>Foged</i> 2 • <i>Ladefoged</i> 1 • <i>Skipper</i> 1 • <i>Smed</i> 1
Tyske erhvervsbetegnelser	1	<i>Fischer</i> 1
Latiniserede erhvervsbetegnelser	3	<i>Fabricius</i> 3
Øvrige erhvervsbetegnelser	0	
I alt	30	

En eventuel familieforbindelse mellem de ni personer med mellemnavnet *Snedker* lader sig ikke afgøre ud fra folketællingen alene, da de optræder i ni forskellige husstande. Blandt personerne med navnet finder vi Jakob Snedker Jacobsen (Ørby, Tranbjerg sogn), der er søn af snedker Jens Søren Jacobsen. Her er overensstemmelse mellem faderens erhverv og sønnens mellemnavn, hvilket *kan* være et vidnesbyrd om en levende dannelse af tilnavne. De øvrige fire børn, to døtre og to sønner, er dog noteret uden mellemnavne.

Ved de resterende leksikalske navne i kategorien “danske erhvervsbetegnelser” findes denne form for analogi mellem navn og erhverv ikke, men i lighed med mange af de mellemnavne, der var dannet til stedbetegetnelser, synes et væsentligt motiv at være en forælders efternavn. Det er tilfældet for den indledningsvist nævnte bolsmandssøn Niels Bødker Chrestensen (Tanderup, Onsbjerg sogn), der er søn af Chresten Nielsen Bødker. Også Klemmen Foged Kræmmer (Nordby, Nordby sogn) er anført med et mellemnavn svarende til en forælders efternavn. Han er søn af gårdejer Jens Kræmmer og Bodil Margrethe

Foged, og analogt hermed er efternavnet hos Frederikke Henriette Amalie Emilie Møller (Tranebjerg, Tranebjerg sogn), som er gift med førnævnte Ludvig Birkedal Hansen, givet videre som mellemnavn til børnene Emmy Kirstine Møller Hansen, Peder Laurentius Møller Hansen og Julie Møller Hansen.

Yderligere to underkategorier er i spil på Samsø, nemlig “tyske erhvervsbetegnelser” og “latiniserede erhvervsbetegnelser”, der hver indeholder ét leksikalsk navn, henholdsvis *Fischer* og *Fabricius*. Her er *Fischer*, som optræder hos toldassistent Johan Olfert Fischer Nissen (Ballen, Tranebjerg sogn), et kuriøst eksempel på navngivningsmotiv, da der synes at være tale om idOLOPKaldelse (jf. Kisbye 1979). På folketællingstidspunktet har navnebæreren været 78 år gammel, hvormed han er født i 1801 eller senest i 1802. Motivet bag navnene *Olfert* og *Fischer* synes at være klart, da der må være tale om opkaldelse efter søhelten Olfert Fischer (1747-1829), der som søofficer gjorde sig bemærket under englændernes angreb på København i april 1801 (Bjerg 2011).

Mellemnavne dannet til inkolentbetegnelser

Syv løbenavne fordelt på to leksikalske navne er henført til kategorien “inkolentbetegnelser”. På landsplan dominerer navnet *Friis* denne kategori, og dette navn er da også til stede på Samsø i 1880, hvor det optræder som mellemnavn hos to personer. På øen er *Beyer* med fem forekomster dog mere udbredt, jf. tabel 7.

Tabel 7: Oversigt over mellemnavne dannet til inkolentbetegnelser på Samsø, 1880.

Kategori	Antal	Navne
Danske lokaliteter	0	
Udenlandske lokaliteter	7	<i>Beyer</i> 5 • <i>Friis</i> (<i>Fris</i>) 2
Latinske dannelser	0	
Øvrige inkolentnavne	0	
I alt	7	

Beyer og *Friis* er dannet som indbyggerbetegnelser om folk fra henholdsvis Bayern og Friesland, hvorfor de begge henregnes til underkategorien “Udenlandske lokaliteter”. Det må dog bemærkes, at en

del af Friesland, Nordfriesland i Slesvig, har hørt til Danmark frem til 1864, og at navnet Friis har været udbredt som tilnavn og adelsnavn herhjemme siden middelalderen.

Alle fem optegnelser af navnet Beyer stammer fra Nordby sogn, hvilket betyder, at det på landsplan er netop dette sogn, som har den største frekvens overhovedet af navnet (Kællerød 2018: 221). Blandt navnebærerne er daglejer Michel Beyer Jensen (Nordby, Nordby sogn), der har videregivet sit mellemnavn som efternavn hos børnene Kristian Beyer, Michel Søren Beyer og Ane Mickeline Beyer. Gårdmand Rasmus Rasmussen Kornmaaler (Nordby, Nordby sogn) har med Mette Johanne Olesen tre børn, en søn og to døtre, som alle er anført med Beyer som mellemnavn. Motivet herfor er uvist.

Mellemnavne dannet til folkelige tilnavne

Med kategorien “folkelige tilnavne” menes i denne undersøgelse navne, som har deres oprindelse i gamle uofficielle tilnavne, som især kan sættes i forbindelse med landbosamfundet (Meldgaard 1984: 39). Der er tale om en bred kategori, hvor navnene for eksempel kan henvise til oprindelige navnebæreres fysiske udseende og væremåde, ligesom de kan være anvendt både konkret og ironisk. En række navne som eksempelvis *Holm*, *Degn* og *Møller* er i undersøgelsen henført til andre kategorier, men de kunne for så vidt også være inkluderet i denne kategori. På samme måde kunne underinddelingen i otte kategorier være gjort anderledes. Dyre- og plantebetegnelserne i kategorierne “Dansk/tysk/øvrige fauna” og “flora” er appellativer, men når de alligevel ikke er henført kategorierne med appellativer, skyldes det et ønske om at undersøge brugen af netop disse mellemnavnetyper på landsplan i afhandlingen (Kællerød 2018: 228 ff.).

På Samsø spiller mellemnavne dannet til folkelige tilnavne en væsentlig mindre rolle i navnebrugen i 1880 end hvad der ses på landsplan, hvor 4,4 % af mellemnavnene er af denne type. På Samsø er det tilfældet for 0,6 %, da blot fire leksikalske navne, som kun optræder en gang hver, er henregnet hertil. Ét navn hører til underkategorien “Danske adjektiver” (*Bugge*) og tre til “Danske appellativer” (*Barfred*, *Munk* og *Vinther*), mens de øvrige seks underkategorier ikke er repræsenteret, jf. tabel 8.

Navnet *Bugge* optræder hos købmand og lejer Christian Bugge Hey (Nordby, Nordby sogn), som ikke har videregivet navnet til sine to børn, en datter og en søn. De tre øvrige navnebærere i kategorien er hjemmeboende sønner (i alderen 2 til 22), der har det til fælles, at de har

søskende, som står anført uden mellemnavne. Motiver bag navnene kan ikke udledes af folketællingen, men det bemærkes, at Christen Vinther Jensen (Ørby, Tranebjerg sogn), der er søn af daglejer Jens Jørgen Olesen og Anna Margrethe Hansdatter, lever under samme tag som aftægtsmanden Christen Christensen Vinther. Hvad dennes relation er til familien nævnes ikke i kilden. Hverken husfaderen eller dennes hustru bærer primærpatronym dannet til navnet *Christen* og ej heller sekundærpatronymet *Christensen*. Det synes dog oplagt, at der er en relation mellem aftægtsmandens efternavn og drengens mellemnavn.

Tabel 8: Oversigt over mellemnavne dannet til folkelige tilnavne på Samsø, 1880.

Kategori	Antal	Navne
Dansk fauna	0	
Tysk fauna	0	
Øvrig fauna	0	
Flora	0	
Danske adjektiver	1	<i>Bugge</i> 1
Tyske adjektiver	0	
Danske appellativer	3	<i>Barfred</i> 1 • <i>Munk</i> 1 • <i>Vinther</i> 1
Tyske appellativer	0	
I alt	4	

Nogle 'sjældne' mellemnavne

Foruden de 689 mellemnavne på Samsø, der indfrie kriterierne for at blive inddraget i afhandlingen, der har dannet grundlag for det netop præsenterede, optræder yderligere omkring 30 leksikalske navne som mellemnavn på øen. Disse navne findes altså *ikke* mindst 25 gange på landsplan, hvoraf mindst fem tilfælde er som mellemnavn. Her skal imidlertid gives en kort redegørelse for disse 'sjældne' mellemnavne, hvoraf langt de fleste optræder blot en enkelt gang. Nogle få navne er dog hyppigere, som det er tilfældet for *Klejs* (*Kleis*), der er noteret som

mellemnavn fem gange, *Thunbo* der optræder fire gange, samt *Haarmark*, *Stjerne* og *Vadstrup*, der alle er noteret to gange.

Tre af de netop nævnte navne er dannet til lokale stednavne. *Haarmark* er et bebyggelsesnavn i Kolby sogn (DS 1: 33), og det optræder som mellemnavn hos brødrene Jens Haarmark Jensen og Ole Haarmark Jensen (Ørby, Tranebjerg sogn), der er sønner af daglejer Jens Snedker Jensen og Bodil Marie Haarmark. Her er igen tale om et mellemnavn, der er dannet til moderens pigenavn. I familien er også en datter, men hun er ikke anført med mellemnavn. Landsbynavnet *Vadstrup*, Onsbjerg sogn (DS 1: 49 f.), optræder som mellemnavn hos Jens Vadstrup Jensen (Onsbjerg, Onsbjerg sogn), der er ældste søn af snedker Frederik Jensen og Kirsten Knudsen. Parret har yderlige fem børn, men ingen af disse står anført med mellemnavne. Også landsbynavnet *Agerup*, Besser sogn (DS 1: 74), forekommer som mellemnavn, nemlig hos urmager Søren Agerup Hansen (Torup, Besser sogn).

Endnu et mellemnavn, *Printz*, kan ses i relation til stednavne på Samsø. Det er noteret som mellemnavn hos tjenestedreng Rasmus Printz Kræmmer (Nordby, Nordby sogn). Navnet er særligt forbundet med netop Nordby, hvor det indgår som forled i gårdnavnet *Printzensminde* og naturnavnet *Printzes Bakke* (DS 1: 95, 109). Samtidig er efternavnet *Printz* ikke ualmindeligt på Samsø, hvor det i 1880 er båret af 17 personer (inklusiv gifte kvinders pigenavne), og samtlige af disse er fundet i Nordby. Som mellemnavn kan *Printz* være motiveret af såvel efternavnet *Printz* som stednavnene, vel særligt gårdnavnet *Printzensminde*.

Flere andre stednavne optræder som sjældne mellemnavne i de samsiske folketællingslister, blandt andet en række jyske lokaliteter såsom *Klejs* (bebyggelsen Klejs sydøst for Horsens), *Anbek* (bebyggelsen Anbæk nordvest for Aarhus) og *Seiling* (sognebyen Sejling ved Silkeborg). I indledningen nævntes smeden Niels Søren Klejs Rasmussen (Torup, Besser sogn), og han har givet sit mellemnavn videre til sine to sønner, Søren Klejs Rasmussen og Rasmus Klejs Rasmussen, mens datteren Marie Margrethe Rasmussen er anført uden navnet. Hvad familiens relation til landsbyen Klejs er, hvis der er nogen, fremgår ikke af tællingslisten.

To leksikalske navne henføres kategorien "inkolentnavne", nemlig *Thunbo* og *Molbo*. Begge svarer til indbyggerbetegnelser om personer, der kommer fra områder i den umiddelbare geografiske nærhed af Samsø, henholdsvis Tunø og Mols. Som mellemnavn optræder *Molbo* blot én gang i materialet, nemlig hos Christen Molbo Foged (Nordby,

Nordby sogn), som er søn af gårdejer Hans Foged og Bodil Margrethe Farver. Gårdejerens svigermor forsørges i husstanden, og hun er anført med navnet Mette Kirstine Molbo, suppleret med en oplysning om, at hendes pigenavn er *Farver*. Det synes således at være drengens morfars efternavn, der har givet anledning til mellemnavnet *Molbo*. *Thunbo* optræder blandt andet som mellemnavn hos Søren Thunbo Kræmmer (Nordby, Nordby sogn), der er søn af gårdejer Lars Rasmussen Kræmmer og Ane Margrethe Kræmmer, der står anført med *Thunbo* som pigenavn. Endnu engang er der altså tale om et mellemnavn svarende til en moders pigenavn.

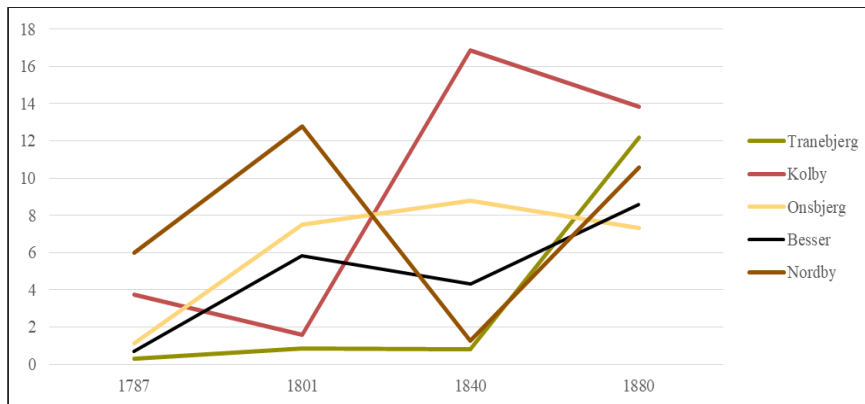
Af andre mellemnavne, som optræder på Samsø i 1880 uden at have opfyldt de nævnte kriterier for at indgå i hovedundersøgelsen, kan nævnes det engelske patronym *Harrison*, erhvervsbetegnelserne *Spinder* og *Vagtman* samt folkelige tilnavne som *Bagge*, *Christmas*, *Stjerne* og *Øster*.

Mellemnavnebrugen på Samsø før 1880

Fokus rettes nu imod mellemnavnebrugen på Samsø i perioden forud for 1880, hvilket gøres med udgangspunkt i folketællingslisterne for øen i årene 1787, 1801 og 1840. Kilderne er hentet i Excel-format fra det tidligere nævnte projekt *Folk i fortiden* (FOF), og listerne er blevet gennemgået manuelt med henblik på at identificere mellemnavne.

Når de tre folketællinger sammenlignes med folketællingen fra 1880, står det klart, at der overordnet er sket en gradvis stigning i brugen af mellemnavne på øen. I 1787 er fundet 74 mellemnavne blandt 3.693 individer, hvilket svarer til 2 % af øens samlede befolkning. I 1801 er procentdelen steget til 5 %, da 202 af denne tællings 4.049 individer på øen bærer navnetypen, og i 1840 er noteret 294 mellemnavne blandt 5.151 personer, svarende til 5,7 %. Som tidligere nævnt, optræder mellemnavne hos 689 af 6.515 personer i folketællingen fra 1880, hvilket svarer til 10,6 %. Men dykker vi ned i de enkelte sogne, ses nogle ganske bemærkelsesværdige udsving i brugen af mellemnavne i perioden (jf. figur 1). I Tranebjerg sogn er andelen af personer med mellemnavne under 1 % i de tre tidlige folketællinger, men i 1880 er ikke mindre end 12,2 % af sognets indbyggere anført med navnetypen. I Kolby har 3,7 % af sognets beboere mellemnavn i 1787, men i 1801 er tallet faldet til 1,6 %, inden det stiger til hele 16,9 % i 1840. Også i Nordby sogn forekommer et iøjnefaldende forløb, da 6 % af sognets indbyggere er anført med mellemnavn i 1787, og i 1801 er andelen fordoblet til 12,8 %.

Men så sker et markant fald til 1,3 % i 1840, hvorefter andelen af mellemnavnebærere igen stiger, så den i 1880 lander på 10,6 %.

Figur 1. Oversigt over andelen af mellemnavne i sognene på Samsø i de fire folketællinger vist i procent per folketællingsår.

Disse særdeles forskellige tendenser illustrerer en problematik, der er ved at anvende folketællinger som kilde til et studie af navnebrug i historisk tid. Udsvingene må ses som et udtryk for, at de skrivere, der har stået for optegnelserne, har haft forskellige opfattelser af, hvad der har været anset som relevant at anføre som navne hos de enkelte individer. De tidlige folketællinger synes at være foretaget af en enkelt eller få skrivere i de enkelte landsogne, mens flere skrivere har været inde over folketællingen i 1880. På Samsø har der i 1880 således været mellem syv og elleve skrivere i de enkelte sogne. Som tidligere nævnt kan nogle skrivere have anset patronymier eller lokale tilnavne som relevante at registrere, og dermed er disse navne kommet til at fremstå som mellemnavn eller efternavn i den ene tælling, mens de er udeladte i den anden. Dette fænomen synes at være på færde her, og det kan være en del af forklaringen på de store udsving, der både ses over tid i de enkelte sogne, og de iøjnefaldende forskelle mellem sognene i den samme folketælling. De forskellige praksisser kan samtidig være en del af forklaringen på, hvorfor mellemnavnefrekvensen på Samsø ligger over landsgennemsnittet.

I 1880 er godt 85 % af mellemnavnene noteret hos mænd, og også i perioden før 1880 er det hovedsageligt på sværdssiden, at mellemnavnene findes. I de tidlige folketællinger er dette forhold endda endnu

mere udtalt, da over 90 % af mellemnavnebærerne er mænd, og i 1801 sågar hele 97,5 %. Som i 1880 må patriarkalske samfundsnormer være forklaring på dette.

Også i de tre tidlige folketællinger er patronymerne klart dominerende, da denne navnetype udgør 93–95 % af mellemnavnene i listerne, og også her er det de mandlige patronym, der er i overtal. I de tre tidlige folketællinger ses en klar tendens til, at patronymiske mellemnavne fortrinsvis er anført hos voksne mænd og i kombination med et ikke-patronymisk tilnavn, som ikke går i arv. Børn er typisk anført med fornavn(e) og et primær- eller sekundærpatrionym. Nogle eksempler fra 1787 er bonde og husmand Mikkell Jenssøn Fod (Nordby, Nordby sogn), der er anført med børnene Kirsten Mikkelsdatter og Mikkell Mikkelsdatter samt husmand og bondeskrædder Jørgen Pedersen Tolder (Kolby, Kolby sogn), som står anført med børnene Peder Jørgensen, Maren Jørgensdatter og Dortha Jørgensdatter. Denne praksis har også været udbredt i 1801 og 1840, hvorfra er hentet eksempler som daglejer Rasmus Hansen Haukrog (Besser, Besser sogn (1801)) med børnene Hans Rasmussen, Kristen Rasmussen, Appolone Rasmusdatter og Anne Katrine Rasmusdatter, samt daglejer Morten Hansen Bryder (Taftebjerg, Onsbjerg sogn (1840)), der har børnene Niels Mortensen og Hans Mortensen. I tilfælde som disse kan skrivelserne have vurderet, at et lokalt kendt tilnavn har været væsentlig at registrere hos husfaderen med henblik på identifikation. Tilnavnet *Fod* adskiller således denne Mikkell Jensen fra seks andre personer i Nordby med samme navn, heraf tre voksne, hvoraf to er anført med tilnavn. Med tilnavnet placeret i navnerækken på denne måde får patronymet karakter af et mellemnavn. I folketællingen synes den individualudpegende sondring dermed at være mindre væsentlig ved kvinder og børn, selvom disse grupper for så vidt også kan have haft tilnavne.

Motiverne bag de patronymiske mellemnavne kan ofte ikke udledes af folketællingerne, da der som nævnt hovedsageligt er tale om husfædre. Men når en husfaders fader er anført i husstanden, eller når der en sjælden gang er tale om mellemnavne hos børn, da kan et motiv undertiden udledes. Således er husmand og daglejer Jens Sørensen Thun (Onsbjerg, Onsbjerg sogn (1840)) anført med primærpatrionym som mellemnavn, hvilket kan udledes af navnet på faderen, Søren Jensen Thun, der lever i aftægt i husstanden. Ligeledes er seks børn af gårdmand Rasmus Kornmaaler (Nordby, Nordby sogn (1840)) anført med primærpatrionym som mellemnavn, heriblandt Knud Rasmussen Kornmaaler og Barbara Rasmusdatter Kornmaaler.

De kvindelige patronymers rolle i de tidlige folketællinger er ganske lille, da i alt blot ti kvinder står anført med denne mellemnavneform. Da der ikke er noteret kvinder med mandlige patronymiske mellemnavne, må den bemærkelsesværdige lille andel af kvindelige patronymer være et udtryk for, at det ikke har været fundet nødvendigt at anføre kvinder med mellem- eller tilnavne. Ved fem af kvinderne kan et navngivningsmotiv udledes af folketællingerne, og her er der tale om primærpatronymiske dannelser. Et eksempel er Anne Sørensdatter Skiøtt (Onsbjerg, Onsbjerg sogn (1787)), gift med bonde og husmand Jens Povelsen og datter af Søren Jensen Skiøtt, der lever som enkemand i husstanden.

I 1787 henregnes blot fem mellemnavne til andre kategorier end patronymer, og i 1801 og 1840 er tallene henholdsvis 11 og 21. Af disse skal her blot kort nævnes de få navne, der er dannet til samsiske stednavne, nemlig *Agerup* og *Stauns*. Agerup, der som omtalt ovenfor er navnet på en landsby i Besser sogn, udgør mellemnavnet hos Søren Agerup Hansen, der allerede er nævnt i forbindelse med mellemnavne i 1880. Lokaltiteten Stavns er beliggende i Onsbjerg sogn ved Stavns Fjord (DS 1: 50), og som mellemnavn optræder *Stauns* hos to personer, nemlig Hans Stauns Olesen (Tanderup, Onsbjerg sogn (1840)), som er søn af gårdmand og bødker Ole Søren Hansen, samt Mikkel Stauns Nielsen (Onsbjerg, Onsbjerg sogn (1840)), der er søn af gårdmand Niels Sørensen Bødker. Hustruerne til de to gårdmænd er henholdsvis Ane Sørensdatter og Maren Jørgensdatter, og ingen af de to drenges søskende, ni i alt, er anført med mellemnavn. En relation til bebyggelsen Stavns eller muligvis vanddragsnavnet kan ikke udledes.

Afsluttende bemærkninger

Formålet med denne artikel har været at redegøre for mellemnavnebrugen på Samsø, som den tager sig ud i folketællingen fra 1880, samt, i mindre grad, brugen af mellemnavne på øen i tiden forud, som den kan udledes af folketællinger fra 1787, 1801 og 1840. Igennem den undersøgte periode er brugen af mellemnavne i stigning, da navnetypen findes hos godt 2 % af personerne optegnet i 1787, hvorefter mellemnavne er blevet hyppigere frem til 1880, hvor de er noteret hos mere end 10 % af øens indbyggere. Der er dog stor kompleksitet forbundet med tallene, da der findes store udsving i andelen af mellemnavnebærere i de enkelte sogne perioden igennem, hvilket gør det vanskeligt at drage entydige slutninger vedrørende mellemnavnebrugen. Når der for eksempel i

Kolby forekommer en stigning i andelen af personer med mellemnavne fra 1,6 % i 1801 til 16,9 % i 1840, samtidig med at andelen i Nordby er faldet fra 12,8 % til 1,3 %, er det usandsynligt, at dette er et udtryk for den reelle mellemnavnebrug i de to sogne.

Dette må snarest ses som et udtryk for, hvor kompleks en kilde folketællingen er, når navnebrugen undersøges på et lokalt plan. Her må således være tale om vidt forskellige præferencer hos de skrivere, der har stået for optegnelserne. Visse skrivere må have anset lokalt anvendte tilnavne som væsentlige i registreringen og for identifikation af (nogle) individer, hvorfor et pågældende tilnavn kan være anført i navnerækken. Derved har det muligvis fået udtryk som et efternavn, mens den registrerede persons patronym er kommet til at ligne et mellemnavn. Det vil imidlertid kræve vidtrækkende undersøgelser af de enkelte individers livsforløb, hvor både folketællinger, kirkebøger og andre kilder må tilgås, før en nogenlunde sikker identifikation af mellem-, til- og efternavne kan gives.

Trods denne kompleksitet er brugen af mellemnavne steget igennem den undersøgte periode, og når der i 1880 er omtrent dobbelt så mange med mellemnavne som i 1840, synes de lovmæssige forhold vedrørende brugen af faste slægtsnavne at være en medvirkende årsag. Brugen af mellemnavne har givet mulighed for mere individuelle navnerækker, ligesom mellemnavne har muliggjort navngivning i lighed med den traditionelle navngivning, hvor brugen af primærpatronymer har været væsentlig. Det er dog blot omkring 10 % af indbyggerne på Samsø, der i folketællingen fra 1880 er anført med et mellemnavn, og det er en påfaldende forskelligartet mellemnavnebrug, der er til stede. Blandt større søskendeflokke findes eksempler på, at mellemnavne er givet til både hele børneflokkene eller ingen af børnene, men ofte er blot drengene eller en enkelt dreng noteret med mellemnavn. Man skulle tro, at alle børn i en børneflokk ville få et mellemnavn (primærpatronymisk), hvis motivationen først og fremmest har været en fastholdelse af den traditionelle navngivning.

Når det alene er drenge, der gives mellemnavne i en søskendeflokk, kan det tænkes at hænge sammen med tidens patriarkalske samfundsnormer. Men igen er det påfaldende, at der også her er stor variation i, hvem af drengene, der får mellemnavne. Det er langt fra altid tilfældet, at de gives til de ældste drengebørn i en søskendeflokk, og der synes i nogen grad næsten at være tale om tilfældigheder. Flere aspekter kan være årsag til dette, og ikke mindst opkaldelse synes at have en rolle. Til denne undersøgelse har det imidlertid ikke været muligt at udføre en

grundig efterforskning af faddere eller personer i den nære familie eller lokalsamfundet som opkaldelsesmotiv, ej heller for motiver som rækker langt uden for familiens nærmiljø, som den tidligere nævnte opkaldelse efter søhelten Olfert Fischer repræsenterer.

Samtidig forekommer søskendeflokke, hvor det alene er en pige, der er anført med mellemnavn, selvom der er brødre. I de tidlige folketællinger har de få piger og kvinder, der er anført med mellemnavn, enten et kvindeligt patronym eller et ikke-patronymisk mellemnavn, men i 1880 har en anelig del af kvinderne mellemnavne dannet som et mandligt patronym. Selvom der intet har været til hinder for at navngive med kvindelige patronymer i mellemnavnsposition, har praksissen med at give kvinder patronymiske navne med den mandlige endelse *-sen* altså slået sig fast, hvilket kan ses som en indikation på, at patronymers semantiske indhold hurtigt har mistet sin betydning efter de lovmæssige bestemmelser i 1828 og 1856.

Patronymer er klart dominerende som mellemnavne i alle fire folketællinger. I 1880, og også de tre tidlige folketællinger, er *Jensen* det almindeligste mellemnavn, hvilket er i overensstemmelse med navnebrugen på landsplan. Navne som *Sørensen*, *Rasmussen* og *Mortensen* er i relativt højere grad i brug på Samsø, mens det modsatte gør sig gældende for *Hansen*, *Nielsen* og *Pedersen*. En del af forklaringen herpå findes i den geografiske udbredelse af de fornavne, de pågældende mellemnavne er dannet til.

Mellemnavne optræder bredt i de sociale lag på Samsø, hvor de forekommer hos både købmænd og daglejere og stort set alt derimellem. I artiklen er givet en række eksempler på navnerækker, der indeholder et mellemnavn, og når det har været muligt at udlede et motiv af folketællingen, er det søgt belyst. Af de patronymiske mellemnavne har en del karakter af primærpatronymer, der er dannet til faderens fornavn og efterleddet *-sen* og sjældnere *-datter*. Men mange af de patronymiske navne er sekundære, og i lighed med mellemnavne af ikke-patronymisk karakter, findes der her eksempler på, at navnene svarer til en faders mellem- eller efternavn eller, ikke sjældent, til en moders pigenavn.

Motiverne i mellemnavnebrugen på Samsø i 1880 synes at gå i flere retninger, hvilket de tre personer, der har lagt navn til denne artikel, også giver indikationer for. Således bærer den unge maler Jens Pedersen Stjerne et primærpatronymisk mellemnavn, som er dannet til fornavnet *Peder* hos faderen Peder Hansen Stjerne. Hvorvidt smeden Niels Søren Klejs Rasmussen har rødder i landsbyen Klejs kan ikke udledes af folketællingen, men en form for familiær relation til den østjyske lands-

by synes oplagt, selvom den kan gå mange år tilbage. Mellemnavnet *Klejs* er ført videre i Niels Klejs Rasmussens børns navne. Mellemnavnet *Bødker* hos Niels Bødker Chrestensen er ligeledes fra faderens side, men her er der tale om et efternavn, der er nedarvet som mellemnavn. Ofte har mellemnavnene en direkte relation til et nærtstående familiemedlem, som regel faderen, men dog synes periodens mellemnavnebrug på Samsø at have mange facetter, og der er umiddelbart mange bevæggrunde for denne navngivningspraksis.

Kilder og litteratur

Algreen-Ussing, Tage (udg.) (1862): *Kongelige Reskripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser, samt Ministerial-Skrivelser, med flere Danmarks Lovgivning vedkommende offentlige Aktstykker, for Aaret 1856*, København.

AO = Arkivalier Online (web-database, opdateres løbende), udg. af Rigsarkivet [Statens Arkiver]; <<https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/arkivalieronline-se-originale-dokumenter-paa-nettet/>> [besøgt 2022-09-14].

Bentzon, Viggo (1931): *Den danske Arveret*, 3. udgave i samarbejde med Poul Plat), København; <https://jura.ku.dk/jurabog/pdf/juridiske-monografier/bentzon_den_danske_arveret_3udg_1931.pdf> [besøgt 2022-09-11].

Betænkning om en ny lovgivning om personnavne. Afgivet af det af Justitsministeriet den 20. marts 1952 nedsatte udvalg. Betænkning nr. 254, 1960, København.

Bjerg, Hans Christian (2011) [1979-84]: Olfert Fischer, i: *Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk*; <https://biografiskeleksikon.lex.dk/Olfert_Fischer> [besøgt 2022-09-11].

CS 1771 = Verfügung wegen Einführung der Geschlechtsnamen im Herzogthum Schleswig (nr. 32 af 8. november 1771), i: *Chronologische Sammlung der im Jahre 1771 ergangenen Königlichen Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig und Holstein, die Herrschaft Pinneberg, Grafschaft Ranzau und Stadt Altona*, Kiel, s. 40 [44].

- Dam, Peder (2015): *Bebyggelser og stednavnetyper* (Navnestudier 44), København; <<https://www.mtp.dk/details.asp?eln=203846>> [besøgt 2022-05-26].
- Dansk Navneskik, Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4. maj 1898 nedsatte kommission*, udg. af F. Nielsen, A. Olrik & J. Steenstrup, København 1899.
- DDD = *Dansk Demografisk Database* (web-database, opdateres løbende), udg. af Rigsarkivet [Statens Arkiver]; <<http://ddd.dda.dk/ddd.htm/>> [besøgt 2022-09-15].
- Degn, Ole (2001): De danske efternavne på -sen. Landbefolkningens reaktioner på navnelovene af 1828 og 1856, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 121, s. 14–34.
- DS = *Danmarks Stednavne*, aktuelt 27 bind, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.
- Dåbsforordningen af 1828 = Forordning om Adskilligt som I Henseende til Daaben bliver at iagttage. Dåbsforordning af 30. maj 1828; <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=72643>> [besøgt 2022-09-12].
- Eggert, Birgit (2009): Almuens fornavne omkring år 1800, i: *Landbohistorisk Tidsskrift* 2009:1, s. 89–125; <<https://tidsskrift.dk/index.php/landbohist/article/view/3817>> [besøgt 2022-05-26].
- Eggert, Birgit (2017): Hvad er det rigtige navn? Eksempler på personnavnevariationer gennem 300 år, i: *Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforsarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016* (NORNA-rapporter 96), red. Tom Schmidt & Inge Særheim, Uppsala, s. 59–71.
- Estrup, Henrik & Nikolaj Aarø-Hansen (2006): *Navneloven med kommentarer*, København.
- FOF = *Folk i fortiden* (web-database, opdateres løbende), udg. af Rigsarkivet; <<https://folkifortiden.dk/>> [besøgt 2022-09-13].
- Folketællingerne 1787, 1801 og 1840. Downloadet fra Rigsarkivets database Folk i Fortiden (se FOF), online tilgængelig i digitaliseret form i Statens Arkivers database Dansk Demografisk Database (se DDD) og i faksimileform i Statens Arkivers database Arkivalier-online (se AO).

- Folketællingen 1880. Online tilgængelig i digitaliseret form i Statens Arkivers database Dansk Demografisk Database (se DDD) og i faksimileform i Statens Arkivers database Arkivalieronline (se AO).
- Hjorth Pedersen, Birte (1983): Hvad forstås der ved termen mellemnavn?, i: *Personnamnsterminologi. NORNA's åttonde symposium i Lund 10–12 oktober 1981* (NORNA-rapporter 23), red. Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp, Uppsala, s. 78–86.
- Holmberg, Bente (2006): Personnavnene i Broderlisten, i: *Broderliste, Broderskab, Korstog. Bidrag til opklaringen af en gåde fra dansk højmiddelalder*, red. Janus Møller Jensen, Odense, s. 123–140.
- Hornby, Rikard (1978): *Danske personnavne*, København.
- Jørgensen, Bent (2013): Det dobbelte efternavn i Danmark før år 1800, i: *Studia anthroponymica Scandinavia* 31, s. 13–30.
- Jørgensen, Ellen (1909): *Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen*, København.
- Kisbye, Torben (1979): »Alfred Dreyfus Nielsen«. Identifikationsmodeller i dansk navneskik – belyst ved drengenavne i Århus 1800–1950, i: *Convivium* 4, s. 82–107.
- Kisbye, Torben (1981): Slægtsnavne og patronymer, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 101, s. 121–132.
- Kousgård Sørensen, John (1975): Tilnavne og slægtsnavne. Et diskussionsoplæg, i: *Binamn och släktnamn. Avgränsning och ursprung. Handlingar från NORNA:s tredje symposium i Uppsala 27–28 april 1974* (NORNA-rapporter 8), red. Thorsten Andersson, Uppsala, s. 111–127.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding (2018): *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen. Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet; <[https://forskning.ku.dk/soeg/result/?pure=da%2Fpublications%2Fadam-gottlob-oehlenschlaeger-hauch--jeppe-smed-jensen\(c6dd57e9-f749-4186-aa16-9de221ed52b4\).html](https://forskning.ku.dk/soeg/result/?pure=da%2Fpublications%2Fadam-gottlob-oehlenschlaeger-hauch--jeppe-smed-jensen(c6dd57e9-f749-4186-aa16-9de221ed52b4).html)> [besøgt 2022-09-16].
- Lov om personnavne. Lov nr. 140 af 17. maj 1961 (ikrafttrædelsestidspunkt: 1. jan. 1962), København.

- Meldgaard, Eva Villarsen (1965): *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år* (Navnestudier 4) København.
- Meldgaard, Eva Villarsen (1983): Moderne dansk personnavneskik – fornavne, mellemnavne, slægtsnavne, i: *Studia anthroponymica Scandinavia* 1, s. 107–122.
- Meldgaard, Eva Villarsen (1984): De danske slægtsnavnes historie i nyere tid, i: *Studia anthroponymica Scandinavia* 2, s. 39–53.
- Meldgaard, Eva Villarsen (1992): På sporet af Erasmus, i: *Namn och Bygd, Tidsskrift för nordisk ortnamnsforskning* 79, s. 5–13.
- Navneloven 2005 = Navnelov. Lov nr. 524 af 24. juni 2005. (Ikrafttrædelsestidspunkt: 1. april 2006); <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=31494>> [besøgt 2022-05-26].
- Nielsen, Linda & Ditlev Tamm (2021) [2009]: Arveret, i: *Den Store Danske på lex.dk*; <<https://denstoredanske.lex.dk/arveret>> [besøgt 2022-09-11].
- ODS = *Ordbog over det Dansk Sprog*, udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1918–2005; <<http://ordnet.dk/ods>> [besøgt 2022-05-26].
- Pedersen, Karl Peder (2001): Navnet, det er stadig Jensen. Om danske navneregler og om skiftende tiders muligheder for at ændre navn, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 121, s. 200–221.
- VJb = *Kong Valdemars Jordebog*, bind 1 (Text), udg. af Svend Aakjær, København, 1926–1943.
- Vogt, Susanne (2005): Adelens brug af slægtsnavne før og efter Fr. I's forordning af 1526, i: *Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003* (NORNA-rapporter 80), Uppsala, s. 383–404.

Summary

Bødker, Klejs and Pedersen: On the use of middle names on 18th and 19th-century Samsø

This article examines the use of middle names on the island of Samsø in 1880 and, to a lesser degree, the period immediately preceding. Here, the term *middle name* refers to a name that takes the form of a family name (a surname) but is placed between the first name(s) and the surname in the full name of an individual. The article originates from a large-scale systematic study of middle names in Denmark in the 19th century, in which middle names in the Danish census of 1880 have been identified and investigated. Middle names are found in more than 10 per cent of the listed population on Samsø, and of these names almost 90 per cent are patronymics. Various examples of middle names on the island are treated, with discussion of both motives used and their underlying motivations, including primary patronymics from the paternal line and secondary patronymics derived from for example mothers' maiden names.

Stedse og i over 20 år kendt under tilnavnet *Fabricius*

Et studie af navneforandringer foretaget på Samsø i
henhold til lov af 1. april 1905

MARTIN SEJER DANIELSEN

Indledning

Claus blev født den 14. maj 1883 i Østerby, Besser Sogn, på Samsø. Ved dåben fik han det fulde navn *Claus Fabricius Jensen*. Forældrene var skrædder Ole Jensen og hustru Jensine Jensen (KBkm Besser). *Jensen* var altså også Claus' fars efternavn, men præcis hvorfor Claus døbt med mellemnavnet *Fabricius* er ikke helt sikkert. Det har sandsynligvis været et tilnavn som Claus' farfar havde været kendt under. Etymologisk er *Fabricius* nemlig en latinisering af professionsbetegnelsen 'smed', netop den profession som Claus' farfar, Jens Jørgen Olsen, havde da Claus' far blev født i 1846 (KBkm Tranebjerg).

I lokalområdet var Claus blot kendt under navnet *Claus Fabricius* hvilket han også selv vedkendte sig. I december 1905, altså da han var 22 år gammel, indgav Claus nemlig et "Andragende om Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn" til birkedommeren på Samsø (Andr.Slægt.).

Andragendet – eller *ansøgningen* som vi nok i dag ville foretrække at kalde det – bestod af en fortrykt tekst med tomme felter der påtegnedes med de nødvendige oplysninger ligesom irrelevante dele udstregedes. Efter at første afsnit af ansøgningen var blevet påført oplysninger om Claus' fødested, fødselsdato, dåbsdato og fulde navn ved dåben, lød næste afsnit:

Da jeg imidlertid stedse og i over 20 Aar har været almindelig kendte[!] heri Egnen under Tilnavnet Fabricius[,] som jeg ogsaa selv stedse har vedkendt mig, tillader jeg mig herved i Henhold til Lov 1. April d. A. [dvs. 'dette Aar', altså 1905] Nr. 76 at

MARTIN SEJER DANIELSEN

andrage om gratis Navneforandring, saaledes at mit fulde Navn fremtidig bliver Claus Fabricius (Andr.Slægt.; udstregede dele er udeladt, mens håndskrevne tilføjelser er indsat).

Den 22-årige Claus var ungkarl, så hverken hustru eller børn optegnedes som medansøgere på de dertil indrettede felter. Ansøgningen blev herefter underskrevet den 27. december 1905 af andrageren selv og dennes far; dengang og frem til myndighedsloven af 1922 var en mand nemlig først myndig når han fyldte 25 år (DSD). En tredje side var allerede blevet underskrevet et par dage før af Bessers sognerådsformand der attesterede at "Andrageren Tjenestekarl Claus Fabricius Jensen, Østerby[,] stedse her paa Egnen og i over 20 Aar har været almindelig kendte[!] under Tilnavnet Fabricius som han stedse har vedkendt sig" (Andr.Slægt.; udstregede dele er udeladt, mens håndskrevne tilføjelser er indsat). Ansøgningen med Claus' dåbsattest som bilag blev herefter overdraget til Samsøs birkedommer i Tranebjerg.

Andragende
om
Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn.

Som hoslagte Daabsattest udviser, er undertegnede født i Østerby By
Besser Sogn, Janni Herred den 14. Marts 18 83
og døbt i Besser Kirke den 15. juli 18 83 med
¹⁾Navnet Claus Fabricius Jensen

Da jeg ~~og min afdøde Fader saavel som min afdøde Farfader~~ imidlertid stedse og i over 20 Aar har været almindelig kendte heri Egnen under Tilnavnet Fabricius
som jeg ~~og de~~ ogsaa selv stedse har vedkendt ~~os~~, tillader jeg mig herved i Henhold til Lov 1. April d. A. Nr. 76 at andrage om gratis Navneforandring, saaledes at mit fulde Navn fremtidig bliver
Claus Fabricius.

Udsnit af Claus Fabricius' ansøgning til birkedommeren på Samsø. Foto: Forfatteren, Rigsarkivet.

Henrik Emil Brendstrup (1862–1951) havde været Samsøs birkedommer siden 1903, et hverv han kom til at bestride frem til 1912 (Sjæl.rets.: 221). Ansøgningen med bilag har været i orden, for det tog kun

Brendstrup tre dage at godkende den: Den 30. december 1905 udstedte han et navnebevis på at Claus Fabricius Jensens officielle navn fremover var *Claus Fabricius*. Navneforandringen optegnede birkedommeren i en *navneforandringsprotokol* (SamsNaPro: 84), og denne ligger i dag hos Rigsarkivet i arkivet fra Samsø Birk. I samme arkivæske der indeholder protokollen, findes også Claus' ansøgning sammen med få andre bevarede ansøgninger.

En Lov om Navneforandring var netop blevet stadfæstet året forinden, nærmere bestemt den 22. april 1904 (herefter Lov 1904). Men eftersom Karl Peder Pedersen i sin redegørelse for den danske navnelovgivning skriver at Lov 1904 først kunne tages i brug fra den 1. juli 1906 (Pedersen 2001b: 212, 213), kom det som en overraskelse da jeg i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk fandt ikke mindre end 118 sider der hver vidnede om et navnebevis udstedt i halvåret juli–december 1905 (SamsNaPro: 75–192). I protokollen ses kun 18 beviser udstedt i perioden 1906–1937 (ibid.: 1–18).¹

På landsplan udstedtes ifølge Pedersen årligt i perioden 1906–1915 kun nogle hundreder beviser i henhold til Lov 1904: I juli–december 1906 blev 700 navnebeviser udstedt, for hele 1907 var tallet 740, i 1908 udstedtes kun 410; i hele perioden 1906–1915 var højdespringeren 1914 hvor 900 navnebeviser blev udstedt, mens det laveste antal navnebeviser, kun 370, blev udstedt i 1910 (Pedersen 2001b: 213).

Så når navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk alene vidner om 118 udstedte navnebeviser fra juli–december 1905, og en lignende tendens også observeredes i en navneforandringsprotokol fra Øster og Vester Han Herredsfoged (Danielsen 2021), tyder noget på at en anden lov, nemlig lov nr. 76 af 1. april 1905 (herefter Lov 1905) der specifikt nævnes i Claus' ansøgning, affødte en signifikant mængde navneforandringer der hidtil har været overset.

Lov 1905, som var en tillægslov til Lov 1904, gjorde det i en knap 8-måneders periode, nærmere bestemt fra og med 11. maj 1905 (Bkg. 1905: 344) til loven udløb 1. januar 1906 (Lov 1905), muligt gratis at ansøge den lokale politimester (eller Københavns overpræsident hvis man boede i hovedstaden) om et navn som man havde båret som tilnavn

¹ Med retsreformen 1919 kom Samsø til at høre under Kalundborg Politikreds (DigDag.dk). Fra da af kan samsiske navneforandringer altså også være optegnet i navneforandringsprotokollen fra Kalundborg Politi. Eftersom nærværende studie fokuserer på navneforandringerne sket på Samsø i 1905, har jeg ikke undersøgt dette aspekt yderligere.

i de forgangne 20 år; til de 20 år kunne medregnes den tid en far og/eller en farfar eventuelt havde været kendt under navnet (ibid.).

Men ud over i værket *Dansk personnavneret* af Ib Lunøe (1944: 31, 89) har jeg end ikke fundet Lov 1905 nævnt i forbindelse med redegørelser for navneforandringslovgivningen i begyndelsen af 1900-tallet (Kousgård Sørensen 1997: 105–107; Pedersen 2001a; 2001b: 212–217; 2008: 147; Skautrup 1968: 311–312; Søndergaard 1979: 260–270, 275; Thomsen 1945: 14).

Formålet med denne artikel er derfor både at indplacere Lov 1905 som en væsentlig del af den danske navneforandringshistorie og at udføre et studie af de mange til- og fravalg af slægtsnavne som loven medførte. Det empiriske grundlag udgør de 118 navneforandringer sket i henhold til Lov 1905 på Samsø optegnet i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk (SamsNaPro: 75–192).

Kilde, metode og terminologi

Navneforandringsprotokollen (SamsNaPro) er fortrykt med tre forskellige typer af faste skemaer (jf. Cirk. 1903: 103): Den indledes af en række upaginerede sider der indeholder et register over navneforandringer alfabetiseret efter hidtilværende navne. De egentlige skemaer til registreringen af udstedte navnebeviser følger herefter på siderne 1–192, én side per godkendt navneforandring. Endelig på siderne 193–243 følger et register over navneforandringer alfabetiseret efter antagne navne.

På protokollens andet titelblad ses blandt andet en kort, håndskrevet indholdsoversigt der sammen med min gennemgang af protokollen viser følgende opdeling af de fortrykte skemaer til optegnelse af udstedte navneforandringer:

A. s. 1–18: Udfyldte skemaer om navneforandringer sket i henhold til Lov af 22. april 1904 (Lov 1904). Beviserne for disse 18 navneforandringer er udstedt i perioden 1906–1937.

B. s. 19–74: 56 tomme skemaer.

C. s. 75–192: Udfyldte skemaer om navnebeviser udstedt i henhold til Lov af 1. april 1905 (Lov 1905). Beviserne for disse 118 navneforandringer er alle udstedt i anden halvdel af 1905; det første er udstedt 3. juli 1905 (SamsNaPro: 101), og de sidste 30.

december 1905 (ibid.: 75–97). Særligt sidstnævnte dato er hyppigt repræsenteret: Hele 23 beviser er udstedt denne dato (ibid.). Udfyldningen af skemaerne er ikke sket strengt kronologisk: Birkedommeren er begyndt med s. 101, og da alle fortrykte skemaer var udfyldt til og med s. 192, begyndte han blot at udfylde skemaer omvendt kronologisk fra s. 100 tilbage til s. 75.

Som nævnt indledningsvis kommer fokus i nærværende studie til at være på punkt C, det vil sige de 118 siders optegnelser om navnebeviser udstedt i henhold til Lov 1905. De fortrykte skemaer med svar på en række helt faste punkter lod sig nemt overføre til et regneark. Med regnearket som udgangspunkt kunne jeg nemmere skabe overblik og gøre forskellige observationer i materialet. Henvisninger til konkrete navneforandringer vil gennem artiklen være til sidetallene i protokollen.

I konteksten af navneforandringslovgivningen i begyndelsen af 1900-tallet vil jeg terminologisk benytte *slægtsnavn* om det sidste navn i personens officielle navn; et slægtsnavn knytter sig til – eller tænkes fremover knyttet til – en slægt snarere end kun til et individ. Termen *efternavn* kan også benyttes om det sidste navn i personens officielle navn, men modsat et *slægtsnavn* kan et *efternavn* også være et primærpatronym (fx *Jensen* i den bogstavelige betydning ‘søn af Jens’) der i udgangspunktet kun tænkes knyttet til et individ. Et *tilnavn* forstås som et navn der uofficielt har været anvendt som en persons efternavn. Øvrige termer vil jeg definere når det bliver aktuelt.

Vejen til navneforandringsloven af 1. april 1905

En embedsmand udøver sin magt over for borgerne med udgangspunkt i den til enhver tid gældende lovgivning på embedsmandens ressortområde. Samsøs birkedommer, Henrik Emil Brendstrup, var naturligvis ingen undtagelse. Men for at forstå udgangspunktet for loven som han udstedte navnebeviserne på baggrund af, vil jeg begynde længere tilbage i tiden.

I de dansktalende områder i det 18. århundrede var navngivning af nyfødte i høj grad styret af tradition. Kun adelens mandlige medlemmer havde tidligt, nærmere bestemt ved kongebrev af 1526, fået påbudt at bære faste slægtsnavne (Degn 2001: 14; Lunøe 1944: 17). Men især landbefolkningen fulgte fortsat traditionen med at navngive et nyfødt barn med fornavn(e) og et som regel underforstået *primærpatronym*,

altså fars fornavn efterfulgt af *-sen* 'søn' for en dreng og *-datter* for en pige (Degn 2001: 15–17).

Traditionen skabte en stor ensartethed i befolkningens navne-repertoire hvor det fra et statsligt synspunkt var vanskeligt at skelne mellem folk (Pedersen 2001b: 203). I hertugdømmet Slesvig forsøgte det med et reskript af 8. november 1771 at komme problemet til livs ved at påbyde faste slægtsnavne (ibid.). Noget lignende kom først til at gælde i kongeriget med dåbsforordningen af 1828 der påbød: "Iøvrigt bør hvert Barn ved Daaben benævnes ei alene med fornavn, men og med det familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære" (Dåbsforordning 1828). Flere cirkulærer fra Danske Kancelli samme og efterfølgende år specificerede hvad der mentes med denne ordlyd (Kisbye 1981: 127; Lunøe 1944: 18–20; Pedersen 2001b: 203–204).

Hensigten med lovgivningen var utvivlsomt at indføre faste slægtsnavne overalt (Pedersen 2001b: 204), men befolkningen lod sig ikke sådan lige overtale til at bortkaste den indgroede tradition at navngive sine børn med primærpatronymer (Degn 1997, 2001; Kisbye 1981). I 1856 indskærpede man derfor igen hvordan det familie- eller stamnavn der i henhold til forordningen af 1828 én gang var blevet valgt, for eftertiden skulle bæres ikke bare af alle børn i samme generation, men også for alle følgende generationer i samme familie med mindre man erhvervede bevilling til afvigelse (Lunøe 1944: 22).

Denne fastfrysning af slægtsnavnene i midten af det 19. århundrede i kombination med et stigende befolkningstal der i høj grad stadig bar primærpatronymer som efternavne, fik utilsigtet den effekt at patronymerne – også kaldet *sen*-navnene (*Jensen*, *Sørensen*, *Hansen* osv.) – kom til at blive meget hyppigt repræsenteret som slægtsnavne i den danske befolkning (Kousgård Sørensen 1997: 103).

Omkring 1900 fik adgangen til navneforandring derfor politisk opmærksomhed. Den eneste mulighed for at skifte navn var ved at få *kongelig bevilling*, altså en "af en offentlig myndighed efter ansøgning given tilladelse eller dispensation" (RigsOrd: 25). Men kongelige bevillinger var dyre, og hertil blev der ført en restriktiv politik på navneområdet, så meget få mennesker benyttede sig af denne mulighed (Pedersen 2001a: 19, 21; 2001b: 203).

Men ved en bekendtgørelse af 30. maj 1903 indførtes for første gang en nemmere mulighed for at opnå slægtsnavneskifte (Pedersen 2001b: 208–210), nemlig den at man, mod at betale et mindre gebyr, kunne få godkendt et nyt slægtsnavn ved *navnebevis* – med en bredere term kaldet *øvrighedsbevis* (fx RigsOrd: 272) – ved ansøgning af over-

præsidenten hvis man boede i København, og den lokale underøvrighed, dvs. retsbetjentene og i visse byer borgmestrene, hvis man boede i resten af landet (Bkg. 1903). Ifølge bekendtgørelsen (ibid.: 473) kunne der dog kun vælges mellem navneforslag der var blevet fremlagt af filolog Verner Dahlerup (1859–1938) og historiker Johannes C.H.R. Steenstrup (1844–1935) i en *Navnebog* (Dahlerup og Steenstrup 1902).

Til overpræsidenten i København og underøvrigheden i resten af landet blev udsendt et cirkulære der fastsatte den nærmere praksis for udstedelsen af beviserne, herunder udarbejdelsen af en protokol der skulle autoriseres af amtmanden som navneforandringsprotokol (Cirk. 1903). Samsø Birks navneforandringsprotokol der udgør det empiriske materiale i nærværende studie, blev netop autoriseret af amtmanden i Holbæk Amt den 18. september 1903, men ingen navneforandringer sket i henhold til bekendtgørelsen af 1903 ses dog optegnet i protokollen (SamsNaPro). Ingen på Samsø lod sig friste af forslagene i Dahlerup og Steenstrups *Navnebog*.

Men navneforandring ved navnebevis efter ansøgning og betaling af et mindre gebyr kom til at blive helt centralt for navneforandringslovgivningen i mange årtier fremover. Det politiske fokus på at få folk til at tage mere unikke slægtsnavne fortsatte, og efter forhandlinger i Rigsdagen og den endelige vedtagelse og kongelige stadfæstelse kom året efter den egentlige Lov om Navneforandring af 22. april 1904 (Lov 1904) der med flere forlængelser kom til at være gældende lov helt frem til 1961 (Pedersen 2001b: 216–218).

Med Lov 1904 blev tilgangen til navneforandring vendt på hovedet i forhold til bekendtgørelsen fra året før: I stedet for kun at kunne vælge mellem navne på en positivliste kunne man nu i princippet vælge frit med undtagelse af de navne der fremgik af to negativlister. Hertil skulle navnene følge dansk sprogtone, og de måtte ikke være upassende eller ligge for tæt op ad navnene på negativlisterne (Pedersen 2001b: 212). De to negativlister skulle bestå af en liste over de slægtsnavne som retsligt tilkom eksisterende slægter, og som man opfordrede de pågældende slægter til selv at melde ind senest den 1. juli 1905, og en liste over navne båret af personer der havde gjort sig fortjente af fædrelandet (Lov 1904: § 2). Den tidskrævende udarbejdelse af disse negativlister var årsagen til at navnebeviser i henhold til Lov 1904 først kunne udstedes fra 1. juli 1906 (Pedersen 2001b: 212).

§ 6 i Lov 1904 skal særligt fremhæves. Denne fastsatte på den ene side at navneforandring stadig kunne ske ved kongelig bevilling, og på den anden side at borgere ved kongelig bevilling gratis kunne “antage

det Tilnavn, hvorunder de selv samt deres Fædre og Bedstefædre paa fædrene eller mødrene Side have været almindelig kendte i den paagældende Egn” (Lov 1904: § 6). Dog skulle ansøgning om dette allerede være indsendt til Justitsministeriet inden seks måneder efter lovens ikrafttræden (ibid.), dvs. fra den 1. juli 1904 (ibid.: § 9) og inden årets udgang.

§ 6 blev netop udgangspunktet for det private lovforslag der udmøntede sig i Lov af 1. april 1905 om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904 (Lunøe 1944: 31). I stedet for at antagelse af tilnavne som slægtsnavne skulle ske ved kongelig bevilling, kunne retsbetjentene (og Københavns overpræsident) gratis bevilge et tilnavn ved navnebevis som slægtsnavn hvis ansøgeren havde været alment kendt under tilnavnet de sidste 20 år. Til de 20 år kunne medregnes den tid som en far og/eller farfar eventuelt også havde været kendt under tilnavnet (Lov 1905).

I den til Lov 1905 tilhørende bekendtgørelse af 2. maj 1905 forklarede at blandt andet en attestation fra den relevante sognepræst, sognefoged eller sognerådet kunne udgøre det fornødne bevis for navnets hævde de sidste 20 år (Bkg. 1905: 345). I eksemplet citeret indledningsvis var det netop sognerådsformanden der med sin underskrift attesterede at Claus Fabricius Jensen havde hævde på navnet *Fabricius*.

I Lov 1905 stilledes der derimod intet egentlig krav til navne der skulle undgås; de lister over forbeholdte navne, som man med Lov 1904 (§ 2) havde stillet i udsigt, var jo endnu ikke udkommet, og med bekendtgørelsen af 2. maj 1905 stilledes kun krav om stavemåden:

Med Hensyn til Stavemaaden fremhæves, at der bør gives Agt paa, hvorledes denne virkelig har været, og at det navnlig bør iagttages, at sjældnere Navne ikke paa Grund af en tilfældig Lydlighed tilegnes, samt at en dansk Stavemaade anvendes, hvor en fremmedartet Stavemaade ikke har utvivlsom Hævd (Bkg. 1905: 345).

Modstående side: Claus Fabricius' navneskifte ses her optegnet i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk. Et navnebevis udstedtes ikke uden bureaukrati: Navneforandringen meldtes både til sognepræsten i Besser Sogn hvor Claus var født og døbt, og til lægdsrulleføreren i 4. udskrivningskreds. Sagen tildeltes også et journalnummer Æ 127-1905, og navneskiftet ses netop noteret i birkets journal fra 1905 under saggruppelitra Æ, løbenummer 127 (SamsJournal: 185). Foto: Forfatteren, Rigsarkivet.

STEDSE OG I OVER 20 ÅR KENDT UNDER TILNAVNET FABRICIUS

84	Fulde Navn før Navneforandringen:	1/ Claus Fabricius Jensen
Bopæl og Livsstilling:	Besky	Tjenstekar
Født: naar? hvor? Forældres Navne:	Besky 14. Marts 1883	Besky Hendrik Ole Jensen Kirsten Jensen Jensen
Døbt (eller navngivet): naar? hvor?	15. Marts 1883	Besky Rikke
Hvis ikke indfødt af Fødsel, Dato af paagældende Lov:		
Rullebetegnelse:	4-261-2-6	
Egteskellens Navn, forsaavidt Egteskab ikke er endelig opløst:	Ug. 17	
Er Egteskellen enig i Navneforandringen?		
Fulde Navn og Alder paa Børn under 18 Aar:		
Hvis mindreaarig, hvem har givet Samtykke til Navneforandringen?		
Ifald Navneforandringen ikke er begæret af vedk. selv, da af hvem?		
Det ved Navneforandringen antagne Slægtnavn?	Fabricius	
Fulde Navn efter Navneforandringen:	Claus Fabricius	
Dato for Bevisets Udfærdigelse:	30. December 1905	Ø 127-1905
Underretning s. D. til 1. Hvilken Præst eller anden Fører af Bog over Fødsler?	Lag i Skovsø, Besse	
2. Hvilke Udskrivningschef?	4. Marts 1905	
3. Hvilken Fører af Straffe- register?		
Anmærkning:		

Udstedelsen af navnebeviser var som nævnt gratis for borgeren idet den udstedende embedsmand ville blive kompenseret direkte fra statskassen (Lov 1905; Cirk. 1905: 93). At det var gratis, er vel i sig selv en motivationsfaktor der gjorde at så relativt mange valgte at skifte navn i henhold til Lov 1905. Dette kan jävnføres med navneforandringslovgivningen i Finland i 1935–37: Lovgivningen gjorde det billigere at ansøge om og få bevilget navneforandring hvis man ansøgte om et finsk- eller svenskklingende slægtsnavn. Dette medførte at ca. 58.000 afgørelser om navneforandringer blev imødekommet, og når børn der også påvirkedes af navneforandringer, tælles med, resulterede det i at ca. 100.000 personer fik et finskklingende slægtsnavn i disse år (Närhi 1987: 111).

I Danmark var en anden og måske større motivationsfaktor nok også at det efter Lov 1904 slet og ret blev ulovligt for en person at benytte “et ham ikke retlig tilkommende Slægtnavn som sit” (Lov 1904: § 8). Strafferammen var en bøde på mellem 50 til 200 kroner (ibid.). Fik man ikke ansøgt om og godkendt navneforandringen i tide i henhold til Lov 1905, kunne man pludselig blive straffet for uofficielt at skrive sig ved et slægtsnavn man måske altid havde benyttet som sit eget, og som en anden slægt oven i købet kunne have reserveret for næsen af én i henhold til Lov 1904 (§ 2a-b).

De 23 navnebeviser der udstedtes på Samsø den 30. december 1905, har også sin naturlige forklaring: Hvor loven trådte i kraft fra 11. maj 1905 (Bkg. 1905: 344), blev den sat til at udløbe fra og med den 1. januar 1906 (Lov 1905). Man har altså fået travlt med at få navnebeviserne udstedt inden nytårsskiftet, og da nytårsaftensdag den 31. december 1905 var en søndag, kunne denne dag naturligvis ikke tages i brug.

Lovgivningen svarer altså i sig selv på hvilke navne man tog som slægtsnavne. Modsat Lov 1904 der kun med de i § 2 nævnte undtagelser gav ‘frit valg på alle hylder’, var Lov 1905 langt mindre fri: De 118 navnebeviser udstedt på Samsø i 1905 var alle på oprindelige tilnavne som hovedansøger og eventuelt hans far og farfar allerede havde været almindeligt kendt under i lokalområdet i mindst 20 år før ansøgningen.

65, 72, 118 eller 407 navneforandringer?

Navneforandring påvirkede ofte andre medlemmer af familien hvilket beskrives i bekendtgørelsen af 5. maj 1905 (jf. Lov 1904, § 1, som Lov 1905 henviser til). Var man gift, kunne retten til navneforandring kun

opnås hvis ægtefællen var enig i ansøgningen idet begge ægtefæller omfattedes af navneændringen. Børn der var under 18 år, og som allerede lovligt bar ansøgerens slægtsnavn, skulle også være omfattet af navneforandringen. Børn over 18 år kunne blive omfattet, men de skulle selv samtykke dertil. En far eller en mor kunne også søge om navneforandring på vegne af deres børn under 18 år uden at forældrene selv blev omfattet af navneforandringen, men alle børnene under 18 år skulle følge navneforandringen. Endelig kunne flere voksne søskende begære navneforandring i fællesskab om et fælles slægtsnavn (Bkg. 1905).

Navneforandringsprotokollen fra Samsø viser at det i langt de fleste tilfælde var en mand der var hovedansøger. Var han gift, noteredes hustruens samtykke med et "ja" idet hun også blev omfattet af navneforandringen. Børn under 18 år havde intet andet valg end at følge trop, men mange gange valgte også børn over 18 år at gøre det samme. I materialet ses kun tre kvinder der fik udstedt egne navnebeviser, to var ugifte (SamsNaPro: 75, 177), en tredje var enke (ibid.: 142). Hertil er der to eksempler på forældre der alene begærede navneforandring på vegne af deres børn (ibid.: 94, 96).

Af de 118 udstedte navnebeviser er der naturligvis en del der kun gælder for ét individ, eksempelvis ugifte mænd som Claus Fabricius. Men mange navnebeviser gjaldt altså for flere individer. Et enkelt udstedt navnebevis kom således til at påvirke hele 11 individer: Da hovedansøger Jens Sørensen fik navnebevis på *Thomsen*, så han kom til at hedde *Jens Thomsen*, inddroges foruden hans hustru også ni børn i navneforandringen (ibid.: 157). Fordi mange hovedansøgere på denne måde havde både ægtefælle og børn, medførte de 118 udstedte navnebeviser at hele 407 individer tog eller blev inddraget i en navneforandring på Samsø i anden halvdel af 1905.

Som bekendtgørelsen foreskrev, kunne voksne søskende også ansøge samlet om det samme slægtsnavn, ligesom voksne børn kunne blive inkluderet i en forælders navneforandring. I praksis ses dog flere navnebeviser udstedt på samme navn til voksne familiemedlemmer, eksempelvis far og søn eller to-tre søskende. Dette skete vistnok som et resultat af at man i stedet for én fælles ansøgning søgte hver for sig, eksempelvis flere voksne brødre der hver var blevet gift og havde stiftet familie. I navneforandringsprotokollen noterede birkedommeren ofte i feltet til anmærkninger nederst i det fortrykte skema når en ansøger var i familie med en anden ansøger noteret et andet sted i protokollen.

Men samtidig var der, som Lov 1905 var formuleret, intet til hinder for at folk uden nogen familierelation til hinanden kunne få

godkendt det samme tilnavn som slægtsnavn. Man skulle jo som udgangspunkt bare føre bevis for at man havde været kendt under tilnavnet i mindst 20 år før navneforandringen ansøgte, eventuelt iberegnet den tid ens far og/eller farfar havde været kendt under navnet.

Det navn der på Samsø affødte flest udstedte navnebeviser i henhold til Lov 1905, var *Klejs*; et tilnavn der må knyttes etymologisk til landsbynavnet *Klejs* i Rårup Sogn på det jyske fastland sydvest for Samsø. Faktisk godkendtes tilnavnet som slægtsnavn ved navnebevis ikke mindre end seks gange (SamsNaPro: 88, 91, 114-116, 172), og en syvende ansøger fik stavevarianten *Kleis* godkendt (ibid.: 130; jf. Kællerød 2022 om navnet *Klejs*). Tre af disse var ifølge birkedommerens notater brødre (SamsNaPro: 114-116), men de øvrige fire hovedansøgers relation til hinanden er ukendt, og et eventuelt slægtskab ville kræve slægtsforskning at redegøre for.

Den 22-årige Claus Fabricius Jensens navneforandring (ibid.: 84), som jeg nævnte i artiklens indledning, kan også fremhæves som et bemærkelsesværdigt eksempel i denne kontekst. Claus var nemlig ikke den eneste der ansøgte om navnet *Fabricius*. Den 40-årige husmand Claus Fabricius Rasmussen, der som sin yngre navnebror også var født og i 1905 stadig bosiddende i Besser Sogn, fik nemlig også navnebevis på *Fabricius* (ibid.: 85). Herefter gik der altså to mænd rundt i Besser Sogn på Samsø og bar navnet *Claus Fabricius*! Deres nærmere relation fremgår ikke af navneforandringsprotokollen, men da forældrenes navne er forskellige som det fremgår af protokollen (ibid.: 84-85), og de bar forskellige patronymer før navneforandringen, var de i hvert fald ikke brødre. Hvordan har man mon i praksis holdt de to mænd udskilt fra hinanden i daglig tale? Velsagtens med et tilnavn!

Det følger at der heller ikke på et nationalt plan var noget til hinder for at det samme navn udstedtes flere gange. Selvom Samsøs birkedommer skulle melde navneforandringerne udstedt i henhold til Lov 1905 ind til amtmanden der igen meldte det videre til Justitsministeriet (Cirk. 1905: 94), medførte det ikke en øjeblikkelig central-administrativ koordinering. De i Lov 1904 (§ 2-3) omtalte negativlister lå som nævnt tidligere ikke klar før 1906. Samsøs birkedommer hverken skulle eller kunne altså i 1905 orientere sig om hvorvidt et ansøgt navn allerede var udstedt ved navnebevis af en anden af landets retsbetjente eller af Københavns overpræsident. Resultatet kan meget vel være at visse tilnavne blev udstedt som slægtsnavne ved navnebevis rigtig mange gange landet over.

Således var det næppe kun samsiske ansøgere der lykkedes med at påvise at de – og eventuelt deres far og/eller farfar – i mindst 20 år havde været kendt under eksempelvis tilnavne der etymologisk kommer af almindelige erhvervsbetegnelser som *Bager* (SamsNaPro: 186, 191), *Degn* (ibid.: 173), *Møller* (ibid.: 120) og *Fischer/Fisker* (ibid.: 76, 150). Det samme gælder almindelige danske patronymmer som *Jensen* (ibid.: 97, 133), *Lassen* (ibid.: 95) og *Thomsen* (ibid.: 157) som den samsiske birkedommer også udstedte ved navnebevis, hvilket jeg vender tilbage til senere.

På Samsø blev resultatet af de 118 udstedte navnebeviser at kun 72 forskellige navne blev godkendt, men dette vel at mærke når jeg ikke har sammenlagt navneformer der kan betragtes som varianter af leksikalske navne, eksempelvis *Fischer* (ibid.: 76) over for *Fisker* (ibid.: 150) og *Klejs* (ibid.: 88, 91, 114-116, 172) over for *Kleis* (ibid.: 130). Lægger jeg forsigtigt sådanne varianter sammen, lander jeg på at ned til 65 leksikalske navne blev udstedt af birkedommeren på Samsø i 1905.

Når jeg kun med forsigtighed tør lægge varianter sammen, skyldes det usikkerheden i hvorvidt jeg kan tillade mig at sammenlægge navne blot fordi jeg som navneforsker fornemmer at der er tale om (stave)-varianter af leksikalske navne. Navnene kunne sagtens have været opfattet som forskellige navne for en ikke-navneforsker på Samsø i 1905. Et eksempel understreger pointen.

Alfred Peder Fisker fødtes i 1878 i landsbyen Fårvang i Tvillum Sogn nordøst for Silkeborg i Jylland. Efter at han på et tidspunkt var flyttet til Samsø, hvor han i Ørby i Tranebjerg Sogn blev mejeribestyrer, valgte han i 1905 at antage navnet *Fischer* så han i stedet kunne skrive sig *Alfred Peder Fischer* (ibid.: 76). Etymologisk er *Fisker* og *Fischer* blot varianter af samme slægtsnavn, det første er en dansk form, det andet en tysk. Hertil kan man have haft en forskel i udtalen hvor *Fisker* udtaltes med -g-lyd, og *Fischer* med -sj-lyd, men dette kan ikke udledes af staveformerne alene (jf. Kællerød 2018: 100–101, 199–201).

Men uanset udtalen har både ansøgeren og birkedommeren opfattet *Fisker* og *Fischer* som to så forskellige navne at det gav mening at gennemføre den bureaukratiske proces der blandt andet indebar at udarbejde ansøgningen med den fornødne bevisførelse for Alfreds hævde på tilnavnet *Fischer*, udstede et navnebevis og anmelde navneforandringen til Alfreds dåbssogn, lægdsrulleføreren og den tidligere retskreds Alfred boede i, med henblik på at få navneforandringen noteret de rette steder (SamsNaPro: 76; jf. Cirk. 1905: 93–94).

Men birkedommeren havde måske alligevel lidt svært ved at genkende forskellen på formerne: I skemaets to felter hvor henholdsvis “[d]et ved Navneforandringen antagne Slægtnavn” og ansøgers “[f]ulde Navn efter Navneforandringen” skulle stå, fik han først skrevet *Fisker*. Begge steder blev det dog udstreget og erstattet med det nu godkendte navn *Fischer* (SamsNaPro: 76).

Man må nok konkludere at selvom 407 individers navneforandringer på Samsø ved første øjekast ligner en bragende succes for Lov 1905 på Samsø, vidner de kun cirka 65 unikke leksikalske slægtsnavne som loven ved nærmere eftersyn affødte – hvoraf en del navne i et landsdækkende perspektiv nok ikke var så unikke endda – om en mere moderat succes.

Fra *Havkrog* til *Jensen* - navneforandringernes geografi

Ansøgning om navneforandring skulle indgives til øvrigheden der hvor ansøgeren boede (Bkg. 1905: 345). Således skulle en tilflytter til Samsø også begære navneforandring hos øens birkedommer. I praksis er det dog kun tre hovedansøgere der som ovennævnte Alfred Peder Fischer *ikke* er angivet som født i et af de fem samsiske sogne (SamsNaPro: 76, 107, 137). Altså er langt de fleste hovedansøgere født på Samsø. Særligt de fire sogne på sydøen, Besser, Brundby, Onsbjerg og Tranebjerg, er repræsenteret som ansøgernes fødesogne. Af de 118 hovedansøgere ses nordøens eneste sogn, Nordby, kun angivet to gange som fødesogn (ibid.: 97, 146).

Nielsen, Olrik og Steenstrup (1899: 118) fremhæver netop Nordby Sogn som et af de få steder i landet hvor sognepræsten samvittighedsfuldt tog 1828-forordningen til efterretning og ændrede navngivningspraksis. Nordbys præst Poul Henrik Heegaard (1766–1835) (WibergNet) døbte nemlig ofte børnene med de folkelige tilnavne og gjorde således tidligt disse til faste slægtsnavne blandt Nordby Sogns beboere (Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 65, 118).

Skiftet i navngivningspraksissen i Nordby Sogn ses med det samme blot man bladrer i kirkebogens liste over fødte mandkøn: Den 1. juni 1828 døbte præsten for sidste gang en dreng *kun* med fornavn og dermed et underforstået primærpatronym: *Mickel*. Den næste dåb i sognet fandt først sted den 17. august samme år, men denne gang optegnedes barnet med slægtsnavn: *Jens Farver*. Denne praksis fortsatte herefter ufortrødent, og børnene døbt med slægtsnavne som *Beyer*, *Foged*, *Gylling*, *Haukrog*, *Hjort*, *Jyde*, *Kornmaaler*, *Kramer*, *Suder*, *Tuse*

osv.; sporadisk ses dog også patronymika som *Clausen*, *Frandsen*, *Johnsen* m.fl. (KBkm Nordby).

Men ikke alle befandt sig tilsyneladende godt med det ikke-patronym de på denne måde var blevet tillagt som slægtsnavn ved dåben. Således er det ene af de to navneforandringer fra 1905 på en person født i Nordby Sogn ganske bemærkelsesværdigt.

Tranebjerg Kirkes ringer blev født den 29. december 1836 i Nordby Sogn, og han fik ved dåben den 5. februar 1837 navnet *Clemen Jørgen Havkrog* (KBkm Nordby; her stavet “Haukrog”). Men i 1905 valgte den 68-årige ringer sammen med sin hustru at udskifte *Havkrog* med – *Jensen*! Herefter bar han altså navnet *Clemen Jørgen Jensen* (SamsNaPro: 97). *Jensen* må tilmed være dannet til faderens, Jens Clemmensens (ibid.; KBkm Nordby), fornavn, så det er altså et primærpatronym der her blev godkendt af birkedommeren som slægtsnavn. Dengang som nu var *Jensen* blandt de almindeligste *-sen*-navne i Danmark (Eggert 2017: 89; Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 132–136; Thomsen 1945: 23–24).

Navneskiftet fra *Havkrog* til *Jensen* var ikke ulovligt; ansøgeren må, som bekendtgørelsen foreskrev (Bkg. 1905: 345), tilfredsstillende have ført bevis for at han havde været almindeligt kendt under tilnavnet *Jensen* i mindst 20 år før navneforandringen ansøgte. Birkedommeren har da måttet godkende navneforandringen efter lovens bogstav, sikkert vel vidende at den gik imod lovens ånd.

Når Lov 1905 netop sigtede til at folk skulle tage deres (og evt. deres fædrene ophavs) tilnavne som slægtsnavne, og når navneforandringerne især skete blandt den stedbundne befolkning, kan det ikke overraske at mange andre af de udstedte slægtsnavne i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk genkendes i redegørelser over gamle samsiske tilnavne (Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 66–67; Poulsen 1902: 97–110; Schleisner 1891: 30–32; jf. Lerche Nielsen 2020, 2022).

Eksempler på antagne navne der således har gammel hævde på Samsø som tilnavne, er mange. Jeg vil derfor nøjes med at fremhæve nogle eksempler på udstedte navne der også optræder på den samsiske folkemindesamler Fredrik Poulsens (1865–1930) liste over “Slægtsnavne før 1800” udarbejdet på baggrund af forskellige skriftlige kilder så som skattemandtal, matrikler m.v. (Poulsen 1902: 97–107), her dog ikke altid i nøjagtig de samme staveformer som de blev udstedt med i 1905: *Alfast* (SamsNaPro: 109, 113), *Bagge* (ibid.: 183), *Gylling* (ibid.: 104, 171), *Hjulmand* (ibid.: 101, 111), *Juncker* (ibid.: 160, 161), *Kjeldmann*/

Kjældmann (ibid.: 80, 163, 174), *Kornmaaler* (ibid.: 108), *Ladefoged* (ibid.: 75, 78, 94, 180), *Nør* (ibid.: 83), *Prins* (ibid.: 87), *Stjerne* (ibid.: 141, 158), *Thunbo* (ibid.: 121, 135), *Værn* (ibid.: 86, 112) osv.

Hidtilværende navn typisk et patronym

Eksemplet med navneforandringen fra *Havkrog* til *Jensen* er det eneste i materialet hvor en navneforandring går fra et ikke-patronym til et patronym. Seks andre hovedansøgere valgte på samme vis at skifte navn til et patronym, men de bar i alle tilfælde i forvejen et andet patronym, således *Frandsen* til *Lassen* (SamsNaPro: 95), *Jensen* til *Tønnesen* (ibid.: 110), *Johansen* til *Jensen* (ibid.: 133), *Jørgensen* til *Steffensen* (ibid.: 151), *Nielsen* til *Thygesen* (ibid.: 182) og *Sørensen* til *Thomsen* (ibid.: 157).

I det hele taget bar langt de fleste hovedansøgere netop et patronym som efternavn inden de ansøgte om navneforandring, nærmere bestemt 113 ud af de 118 hovedansøgere. John Kousgård Sørensen (1925–1999) skriver netop i forbindelse med en observeret nedgang af *-sen*-navne i flere jyske landdistrikter, en nedgang som han kobler sammen med eftervirkningerne af Lov 1904, at “det næsten altid var folk med navn på *-sen*, der ønskede navneændring”, og at de “afløste navne næsten altid [er] navne på *-sen*” (Kousgård Sørensen 1997: 107). Kousgård Sørensen angiver dog ikke hvor han ved det fra.

På de fortrykte skemaer i navneforandringsprotokollen fra Samsø har birkedommeren, som skemaerne lagde op til, noteret sig hovedansøgernes forældres navne. Derfor kan man i de fleste tilfælde afgøre om det patronym der blev tillagt ved dåben, var et *primærpatrionym* dannet direkte af fars fornavn som forled og *-sen* ‘søn’ som efterled eller et *sekundærpatrionym* som var arvet fra en far der selv bar samme patronym som efternavn.

Eksempelvis søgte Frederik Jensen fra Langemark i Besser Sogn om navneforandring, og af skemaet i navneforandringsprotokollen fremgår det at Frederiks far var husmand Jens Sørensen Bager (SamsNaPro: 186). For Frederik var dåbsnavnet *Jensen* altså et *primærpatrionym* der betød at han var ‘søn af Jens’. Forældrene valgte derimod ikke ved dåben at give Frederik navnet *Bager* som faren ellers bar; navnet valgte Frederik selv i 1905 at ansøge om at få tillagt, og hans fulde navn blev herefter *Frederik Jensen Bager* (ibid.).

En anden ansøger Christian Michael Mortensen var søn af husmand Jacob Mortensen. Efternavnet *Mortensen* fik Christian altså ved

dåben fordi hans far allerede bar det som efternavn, så *Mortensen* er for Christian et sekundærpatrionym idet han *ikke* er ‘søn af Morten’. Da Christian i 1905 valgte at tage navnet *Krogsgaard*, blev hans fulde navn *Christian Michael Krogsgaard* (ibid.: 129).

En optælling viser at 55 hovedansøgere bar et primærpatrionym da de ansøgte om navneskifte, ligesom 45 hovedansøgere bar et sekundærpatrionym. Hvor langt de fleste sekundærpatrionymer stammer fra faren, regner jeg også to lidt anderledes tilfælde med til kategorien: 1) Enke Christiane Groskopf Olesen valgte at fralægge sig *Olesen* til fordel for *Groskopf*, begge navne hun havde giftet sig til (ibid.: 142), og 2) uægtefødte Andreas Hansen valgte at tage navnet *Vester* og fralægge sig patrionymet *Hansen*. Dette *Hansen* kan dog hverken stamme fra mor, Dorthea Simonsen, eller den udlagte barnefar dyrlæge A. Petersen (ibid.: 187). *Hansen* synes derimod at stamme fra Andreas’ morfar, Simon Andreas Hansen, jævnfør mor Dortheas dåb optegnet i kirkebogen fra Onsbjerg Sogn i 1846 (KBkm Onsbjerg).

Ved tretten hovedansøgere kunne det ikke afgøres om udgangspunktet inden navneforandringen var et primær- eller sekundærpatrionym, i alle tilfælde fordi farens patrionym, som han i navneforandringsprotokollens skema står noteret med, var dannet til det samme fornavn som faren selv bar. Når eksempelvis Søren Sørensen var søn af en mand der også hed *Søren Sørensen* (SamsNaPro: 111), kan det ikke afgøres om *Sørensen* var givet sønnen som primært eller sekundært patrionym.

Ser man bort fra de tretten usikre tilfælde, viser den overordnede optælling altså en næsten lige fordeling mellem ansøgere der fra dåben bar henholdsvis et primært og et sekundært patrionym, om end en lidt større andel bar primærpatrionymer. Dette er egentlig ingen overraskelse da hovedansøgerne i 1905 alle var født og døbt under 1800-tallets lovgivning der, som gennemgået tidligere, kun delvist var lykkedes med at skabe grobund for antagelsen af faste slægtsnavne.

Vender man tilbage til de konkrete eksempler ovenfor, bemærker man at Frederik Jensen ved navneforandringen til *Frederik Jensen Bager* (SamsNaPro: 186) valgte at beholde sit primærpatrionym, *Jensen*, som et *mellemløst*; en term der dog først kom til at optræde i navnejuridisk henseende fra 1960 og som defineret videnskabelig onomastisk term fra 1981 (Kællerød 2018: 18–20; 2022). Omvendt valgte Christian Michael Mortensen at sløjfe det sekundærpatrionym, *Mortensen*, han havde fået ved dåben så han efter navneforandringen hed *Christian Michael Krogsgaard* (SamsNaPro: 129).

Var det mon sådan at primærpatronymerne i forbindelse med navneforandringerne i 1905 typisk bevarede, og at sekundærpatronymerne da omvendt typisk blev sløjfet?

Sløjfede eller beholdte man patronymet?

Tilnavnet kan antages enten i Stedet for eller efter vedkommendes hidtilværende Familienavn, saa at dette sidste faar Karakteren af et Fornavn. Der er intet til Hinder for, at der i denne Henseende efter vedkommendes Begæring forholdes forskelligt for flere af samme Navnebevis omfattede Personer (Bkg. 1905: 345).

Sådan står der i bekendtgørelsen af 2. maj 1905 om den måde hvorpå det ansøgte tilnavn kunne tillægges ansøgers dåbsnavn. I praksis giver det tre muligheder: A) Man kunne bevare det oprindelige efternavn som et "Fornavn" (ibid.), hvad vi med Lars-Jakob Harding Kællerød (2018) i dag kan kalde et *efternavnetypologisk mellemnavn* (jf. Kællerød 2022), eksempelvis *Frederik Jensen Bager* (SamsNaPro: 186). B) Man kunne erstatte det oprindelige efternavn med det godkendte slægtsnavn. I forlængelse af denne mulighed viser sig i praksis en tredje version der inden for lovens rammer kunne benyttes: C) Man kunne antage et mellemnavn som slægtsnavn ved at sløjfe det oprindelige efternavn. Tidligere nævnte jeg således hvordan både *Claus Fabricius Jensen* og *Claus Fabricius Rasmussen* ved navnebevis kom til at hedde *Claus Fabricius* idet begge ansøgte om at gøre mellemnavnet *Fabricius* til slægtsnavn (ibid.: 84–85).

Således foretog jeg en optælling af de 113 hovedansøgere der bar patronymer som efternavn da de ansøgte om navneforandring, idet jeg inddelte navneforandringerne i henhold til de tre just gennemgåede muligheder A, B og C. Resultatet blev at 52 bevarede patronymet (A), 53 sløjfede patronymet (B), og 8 sløjfede patronymet til fordel for et mellemnavn (C). Da både B og C i praksis handler om at sløjfe det patronym man bar i udgangspunktet, er der altså 61 hovedansøgere der valgte helt at slette et patronym til fordel for det ansøgte navn. Seks af disse valgte, som nævnt tidligere, at udskifte patronymet med et andet patronym. Ingen af de seks valgte altså den juridisk gangbare mulighed at bære to patronymer i stilen **Jens Hansen Sørensen*.

Kobler man det sammen med foregående optælling af primærpatronymer over for sekundærpatronymer, bliver fordelingen som følger:

- Af de 55 hovedansøgere med primærpatronymer valgte 30 at beholde patronymet som mellemnavn (A) mens 25 slettede det (B og C). Omregnet i procent af de 55 hovedansøgere valgte 55 % at beholde primærpatronymet, mens 45 % slettede det.
- Af de 45 hovedansøgere med sekundærpatronymer valgte 13 at beholde navnet (A) mens 32 slettede det (B og C). Det svarer til at 29 % af de 45 hovedansøgere valgte at beholde sekundærpatronymet, mens 71 % slettede det.
- Af de 13 tilfælde hvor det ikke kunne afgøres om der var tale om primær- eller sekundærpatronymer, valgte 9 (69 %) at beholde sit patronym (A) mens 4 (31 %) slettede det (B og C).

Kvantitativt kan man altså observere en tendens til at flere ansøgere der oprindeligt bar et primærpatronym, beholdte patronymet som mellemnavn frem for at sløjfe det. Forskellen er dog ikke rigtig signifikant. Derimod er tendensen tydeligere ved ansøgere der oprindeligt bar sekundærpatronymer, idet størstedelen valgte helt at slette patronymet. I de 13 tilfælde hvor det ikke med sikkerhed kunne afgøres om ansøger bar et primær- eller sekundærpatronym, valgte størstedelen at beholde patronymet som mellemnavn.

Kvalitativt kan man også inden for nogle familier observere hvordan primærpatronymer bevaredes mens sekundærpatronymer sløjfedes. Bekendtgørelsen, som jeg citerede ovenfor, åbnede netop for at en familie der alle påvirkedes af en navneforandring, ikke behøvede at følge den samme model om enten at beholde eller at slette det oprindelige efternavn (Bkg. 1905: 345).

I Hårmark, Kolby Sogn, valgte Niels Jørgen Hansen, søn af gårdejer Hans Olsen, at antage navnet *Gylling* sammen med sin hustru og to børn, en søn og en datter. Han selv beholdt primærpatronymet *Hansen* (han var 'søn af Hans') som mellemnavn og kom da til at hedde *Niels Jørgen Hansen Gylling*. Hustruen havde jo blot giftet sig til navnet *Hansen*, og børnene var døbt med navnet. For hustru og børn var *Hansen* altså et sekundærpatronym, og de fik alle sløjfet *Hansen* til fordel for *Gylling* (SamsNaPro: 171).

Samme fænomen kan dog også observeres når hele familien var døbt med det samme sekundærpatronym: Da Jens Søren Rasmussen i Onsbjerg, søn af husmand Anders Rasmussen, valgte at tage navnet *Kaiser* som efternavn, beholdt han som den eneste i sin nærmeste familie sit sekundærpatronym som mellemnavn så hans fulde navn blev *Jens Søren Rasmussen Kaiser*. Hustruen og deres otte børn fik nemlig sløjfet

Rasmussen; eksempelvis gik den ældste søn fra dåbsnavnet *Anders Karl Rasmussen* til navnet *Anders Karl Kaiser* (ibid: 155).

Resultatet kan tolkes sådan at tilknytningen til et primærpatronym var større end til et sekundærpatronym. Frederik Jensen var 'søn af Jens', og han følte derfor behov for at beholde *Jensen* som mellemnavn (ibid.: 186). Christian Michael Mortensen *hed* bare *Mortensen* og følte det derfor mindre indgribende at sløjfe navnet (ibid.: 129; jf. Kællerød 2018: 150).

Med hensyn til kvinder gør Kællerød (2018: 150; 2022) dog den omvendte observation idet han ikke finder kvindelige patronymika på *-datter* nær så højt repræsenteret som mellemnavne i folketællingen 1880 som man ellers kunne have forventet hvis en særlig tilknytning til primærpatronymika skulle være gældende. Kildegrundlaget for nærværende studie og Kællerøds observation er dog så forskelligt at resultaterne ikke nødvendigvis er sammenlignelige, ligesom det køns-mæssige aspekt sandsynligvis har haft en betydning.

Videre må den kvantitative optælling i nærværende studie kun betragtes som en indikation på en tendens. Påvisning af mere sikre tendenser ville kræve observationer baseret på et langt større materiale. Navneforandringerne på Samsø er ikke nødvendigvis repræsentative for hele Danmark, ligesom der kunne være forskelle i købstæderne over for landområderne. Retsbetjentene (og Københavns overpræsident) kan også have administreret loven lidt forskelligt rundt omkring i landet.

Afslutning

Efter at have fået navnebevis den 30. december 1905 kunne den 22-årige Claus officielt skrive sig *Claus Fabricius*. Med det navn døde han i sit fødesogn Besser den 6. maj 1962 (KBkm Besser). I praksis var han dog altid blevet kaldt sådan, i hvert fald over 20 år inden ansøgningen i 1905; det havde både han selv, hans far og Bessers sognerådsformand skrevet under på (Andr.Slægt.).

Når Claus valgte at ansøge om navneforandring mellem jul og nytår 1905 – i sidste øjeblik inden Lov 1905 ville træde ud af kraft ved årsskiftet – var det nok mere fordi det var nødvendigt at sikre sig lov til at føre *Fabricius* som slægtsnavn, end fordi han havde gået de første 22 år af sit liv og ærgret sig over at der i kirkebogen officielt stod *Jensen* som slægtsnavn. Man må huske på at Lov 1904 (§ 8) gjorde det ulovligt at benytte et slægtsnavn man ikke havde retlig hævde på, og der kunne udstedes klækkelige bøder for forseelsen. Når det oven i købet var gratis

at ansøge i henhold til Lov 1905, var der ingen undskyldning; Claus kunne godt overse besværet at indhente sognerådsformandens underskrift, få ansøgningen udfyldt og overdrage den til birkedommer Brendstrup i Tranebjerg.

Navneforandring som kulturelt fænomen er ganske komplekst, for hver navneforandring skete i spændet mellem individets ønsker og de juridiske muligheder under påvirkning af mange forskellige faktorer såsom personlig smag, familiære tilknytninger, identitet m.m. Komplexiteten af fænomenet gør at en enkelt artikel ikke tilnærmelsesvis kan komme omkring alle aspekter, og jeg måtte derfor holde mig til nogle overordnede observationer.

Det kunne konstateres at tillægsloven af 1. april 1905 (Lov 1905) medførte et relativt stort antal udstedte navnebeviser – hele 118 på Samsø – der ikke tidligere har fået opmærksomhed. Antallet af udstedte beviser der tilsammen sikrede 407 mennesker på Samsø et nyt navn, bliver dog mindre imponerende når man opdager at mange fik navnebevis på samme tilnavn, og at navneforandringerne således kun vidner om udstedelsen af 72 unikke navne – og kun 65 hvis man slår varianter af leksikalske navne sammen.

Juridisk set var intet nemlig til hinder for at folk med fjernere eller slet ingen familierelation kunne få det samme slægtsnavn udstedt på navnebevis. Lov 1905 kan derfor meget vel have skabt nye problemer med højfrekvente slægtsnavne der ikke sikrede den fornødne adskillelse af individer. Efter nytåret 1905–06 var der eksempelvis pludselig to mænd med det fulde navn *Claus Fabricius* i Besser Sogn; det har næppe ligefrem gjort det nemmere at være postbud i lokalområdet. Andre borgere på Samsø fik hertil godkendt navne som *Jensen*, *Lassen*, *Møller* og *Fisker*; navne som ikke tilnærmelsesvis har været unikke samsiske navne og derfor også kan være givet ved navnebevis mange gange andre steder i landet.

Men Lov 1905 medførte også at en lang række tilnavne med gammel hævde på Samsø blev etableret som slægtsnavne. Langt størstedelen af ansøgerne var nemlig både født og ved ansøgningstidspunktet i 1905 bosiddende i et af de fem samsiske sogne. I Nordby Sogn var mange af sådanne tilnavne allerede som resultat af dåbsforordningen af 1828 blevet etableret som slægtsnavne, så det var kun relevant for to ansøgere født i Nordby at få et tilnavn godkendt som slægtsnavn. Én af disse to navneforandringer skete dog nærmest i trods for lovens ånd idet en ansøger valgte at skifte navn fra det mere specielle slægtsnavn *Havkrog* til det helt almindelige *Jensen* der sågar var et primærpatronym.

Lov 1905 blev hertil en succes for målet om at komme af med de mange patronymer som slægtsnavne. Kun med få undtagelser var det netop patronymerne der måtte vige for andre slægtsnavne, og det var trods alt kun et fåtal af de samsiske ansøgere – syv i alt – der fik navnebevis på patronymer. Dog observeredes en statistisk tendens til at primærpatronymer bevarede som mellemnavne, mens sekundærpatronymerne sløjfedes. Ikke alle var klar til helt at give afkald på den gamle tradition for at bære et navn der konstaterede hvem man var søn af. Mon ikke man her observerer efterdønningerne af de mange steder i landet noget trodsige reaktioner på det 19. århundredes lovgivning på navneområdet (Degn 1997; 2001; Kisbye 1981)?

Studier af navneforandringer kan kaste lys over mange onomastiske aspekter, herunder navnet som identitetsskabende markør, skellet mellem det officielle og det uofficielle navn, individets og øvrighedens fornemmelse for navnes forskellighed, herunder væsentligheden af at skelne mellem staveformer af samme etymologiske navn, osv. Perspektiverne for flere og dybere studier af navneforandringer er derfor mange. Navneforandringsprotokollerne – og en masse lignende materiale – er bevaret i stort antal, og materialet er stort set uudnyttet.

Kilder og litteratur

Andr.Slægt. = Andragende om Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn, 27. december 1905, ligger i læg betitlet "Navnesager" sammen med SamsNaPro (se denne).

Bkg. 1903 = Bekendtgørelse angaaende Udfærdigelse af Navnebeviser, nr. 107 (30. maj 1903), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1903, nr. 44, s. 473–474.

Bkg. 1905 = Bekendtgørelse angaaende Udfærdigelse af Navnebeviser i Henhold til Lov af 1ste April d. A. om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904, nr. 77 (2. maj 1905), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1905, nr. 30, s. 344–346.

Cirk. 1903 = Cirkulære til Overpræsidenten i København og samtlige Underøvrigheder uden for København, nr. 110 (30. maj 1903), i: *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark*. A. 1903, nr. 20, s. 103–104.

- Cirk. 1905 = Cirkulære til Overpræsidenten i København, samtlige Amtmænd og samtlige Politimestre, nr. 95 (2. maj 1905), i: *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark*. A. 1905, nr. 18, s. 93–94.
- Dahlerup, Verner og Johannes C.H.R. Steenstrup (1902): *Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne*, København.
- Danielsen, Martin Sejer (2021): Navneforandring, slægtsforskning og socioonomastik – Et eksempel på et slægtsnavneskifte i 1905, på: *New trends in Nordic Socio-onomastics*; <<https://www.nordic-socioonomastics.org/navneforandring-slaegtsforskning-og-socioonomastik>> [besøgt 2022-01-02].
- Degn, Ole (1997): Jens Sørensens søn, Søren Jensen eller Søren Sørensen: Jyske lokalsamfunds reaktioner på navnelovene 1828 og 1856, i: *Det store i det små* (Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling 10), red. Mæve Drewsen, Julie Fryd Johansen, Jørgen Mikkelsen m.fl., København, s. 58–69.
- Degn, Ole (2001): De danske efternavne på -sen: Landbefolkningens reaktioner på navnelovene af 1828 og 1856, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 2001:1, s. 14–34.
- DigDag.dk = Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi, udg. af Rigsarkivet, Københavns Universitet, Syddansk Universitet m.fl.; <<https://digdag.dk>> [besøgt 2022-02-27].
- DSD = Gyldendals Leksikonredaktion (2009): myndighed, i: *Den Store Danske på lex.dk*; <<https://denstoredanske.lex.dk/myndighed>> [besøgt 2022-04-24].
- Dåbsforordning 1828 = Forordning om Adskilligt som i Henseende til Daaben bliver at iagttage (30. maj 1828), på sitet Retsinformation; <<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1828/12000>> [besøgt 2022-09-14].
- Eggert, Birgit (2017): Jensen, Nielsen og Sørensen - om højfrekvente efternavne i Danmark, i: *Namn och identitet: Handlingar från NORNA's 46:e symposium i Tammerfors den 21-23 oktober 2015* (NORNA-rapporter 94), red. Unni-Päivä Leino, Mona Forsskåhl, Gunilla Harling-Kranck m.fl., Uppsala, s. 81–94.
- KBkm Besser = Rigsarkivet: Besser Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Mandkøn 1860–1891, fol. 70; Døde mandkøn 1960–1975, fol. 243.

- KBkm Nordby = Rigsarkivet: Nordby Sogn (Samsø): Kontraministerialbog: Fødte Mandkiøn 1821–1838, fol. 25 ff.
- KBkm Onsbjerg = Rigsarkivet: Onsbjerg Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Qvindekjøn 1846–1859, fol. 64.
- KBkm Tranebjerg = Rigsarkivet: Tranebjerg Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Mandkjøn 1837–1855, fol. 35.
- Kisbye, Torben (1981): Slægtsnavne og patronymer, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 1981:2, s. 121–132.
- Kousgård Sørensen, John (1997): *Patronym i Danmark 2: Nyere tid og nutid* (Navnestudier 36), København.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding (2018): *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen: Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding (2022): Bødker, Klejs og Pedersen: Om brugen af mellemnavne på Samsø i det 18. og 19. århundrede, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. Johnny G.G. Jakobsen, København, 79–112.
- Lerche Nielsen, Michael (2020): *Kornmaaler – og andre samsiske navnespecialiteter*, Månedens navn 1. september 2020 på sitet navn.ku.dk; <https://navn.ku.dk/maanedens_navn/kornmaaler> [besøgt 2022-04-18].
- Lerche Nielsen, Michael (2022): Kornmaaler og andre samsiske efternavne, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. Johnny G.G. Jakobsen, København, 139–152.
- Lov 1904 = Lov om Navneforandring, nr. 89 (22. april 1904), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1904, nr. 35, s. 395–398.
- Lov 1905 = Lov om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904, nr. 76 (1. april 1905), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1905, nr. 30, s. 343.
- Lunøe, Ib (1944): *Dansk personnavneret*, København.
- Nielsen, Frederik, Axel Olrik og Johannes C.H.R. Steenstrup (1899): *Dansk Navneskik: Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission*, København.

- Närhi, Eeva Maria (1987): The changing of surnames in Finland during the twentieth century, particularly in 1906 and 1935, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 5, s. 109–121.
- Pedersen, Karl Peder (2001a): Fra Sørensen til Sjølund: Om at ændre navn i Danmark, i: *Journalen* 2001:1, s. 19–26.
- Pedersen, Karl Peder (2001b): Navnet, det er stadig Jensen: Om danske navneregler og om skiftende tiders muligheder for at ændre navn, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 2001:2, s. 200–221.
- Pedersen, Karl Peder (2008): Politi og anklagemyndighed: 21. Navneforandringsprotokol, i: *Efter bemyndigelse: Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920–1970* (Kilder til dansk forvaltningshistorie 3), red. Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr, København, s. 146–149.
- Poulsen, Fredrik (1902): *Historiske og Kulturhistoriske Efterretninger om Samsø*, København.
- RigsOrd = Rigsarkivets 2. Afdeling, udg. (1977): *Ordliste til brug for medarbejdere ved Rigsarkivets 2. Afdeling*, [København].
- SamsJournal = Rigsarkivet: Samsø Birk: Journal (1857–1916): N-47 (1905).
- SamsNaPro = Rigsarkivet: Samsø Birk: Navneforandringsprotokol + merindhold.
- Schleisner, G. (1891): *Samsø og dens Befolkning: En Fremstilling af Levevilkaarene samt Undersøgelse af Fødsels- og Dødelighedsforholdene 1815-89*, København.
- Sjæl.rets. = Landsarkivet for Sjælland m.m., udg. (1973): *Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919: Holbæk amt* (Foreløbige arkivregistraturer), København.
- Skautrup, Peter (1968): *Det danske Sprogs Historie* 4, København.
- Søndergaard, Georg (1979): *Bogen om personnavne*, København.
- Thomsen, Alfred (1945): *Vore Slægtsnavne: En Undersøgelse af vore Slægtsnavnes Oprindelse og Fordeling med særligt Henblik paa -sen Navnene*, København.
- WibergNet = Netudgave af Wibergs Præstehistorie: Nordby paa Samsø, udg. af Randi Rostrup; <<https://wiberg-net.dk/826-Nordby-S.htm>> [besøgt 2022-01-08].

Summary

**Always and over 20 years known under the by-name
Fabricius: A study of name changes on the island of
Samsø in accordance with the law of April 1, 1905**

The article introduces the law on name change from April 1, 1905 with a study of changes of last names that took place on the Danish island of Samsø in the second half of 1905. The empirical data consists of the Name Change Register from the judicial district of Samsø. The law did not prevent the applicants from being granted the same names, so while 118 permissions to name change were granted on Samsø in 1905, affecting 407 individuals (i.e. main applicants plus their families), only 72 unique last names were granted, and only 65 if spelling variants were merged. Of all the applicants only three were not born on Samsø, and many of the names required were established by-names on Samsø. Of the 118 main applicants, as many as 113 had a patronymic as the last name before they were granted the right to change the name. Of these a small majority of applicants with primary patronymics as birth names kept their patronymics as middle names, while a large majority with secondary patronymics as last names chose to delete their patronymics.

Kornmaaler og andre samsiske efternavne

MICHAEL LERCHE NIELSEN

På en cykelferie til Samsø og Østjylland i sommeren 2020 stødte jeg i udkanten af Nordby på vejskiltet *Chr. Kornmaalersvej* (figur 1). Det blev mit første møde med en særpræget samsisk efternavnetradition, og det gav efterfølgende anledning til dette korte indblik i øens særegne navneskik.

Figur 1. Vej i Nordby på Samsø opkaldt efter Christian Kornmaaler 1902–1979. Han var sognerådsformand i Nordby i perioden 1957–1962 og lokalhistorisk engageret. Det er i den sidstnævnte egenskab, at vejen er opkaldt efter ham. Foto af forfatteren.

At *Kornmaaler* skulle være et dansk efternavn var ukendt for mig, og det er formentlig også overraskende for den gennemsnitlige, danske sprogbruger. Og dog var der ifølge Danmarks Statistik 40 danskere ud af knap 5,85 millioner indbyggere, der bar navnet i 2022, hvilket betyder, at

efternavnet ikke er så sjældent endda.¹ Ifølge *Ordbog over det danske sprog* er ‘kornmåler’ en forældet betegnelse for “en af magistraten ansat person (maaler og vejer), der foretog maaling af korn”. Kornmålerembedet oprettedes omkring år 1700 for at kontrollere kornets kvalitet og vandindhold. Den statslige kornkontrol er sidenhen fortsat under andre former, og erhvervsbetegnelsen kornmåler er i nutiden gået i glemmebogen.

Det er i sig selv ikke spor overraskende, at erhvervsbetegnelser optræder som efternavne i Danmark. Det gælder navne som fx *Møller* (29.481 i 2022), *Bager* (1.037), *Smed* (926), *Klokker* (125) og *Suder* (af latin *sutor* ‘skomager’, 54 i 2022). *Møller* er ifølge Danmarks Statistik det eneste ikke-sen-navn på top-20 listen over efternavne i 2022, om end kun på 19. pladsen.

Erhvervsbetegnende efternavne er vel belyst i litteraturen, fx Hornby (1978: 80) og Søndergaard (2000: 20), som begge bygger videre på ældre værker, fx Steenstrup (1918: 70). Fælles for disse fremstillinger er, at hovedvægten er lagt på de middelalderlige håndværker- og erhvervsbetegnelser, hvoraf nogle går tilbage til fællesnordisk tid, mens langt hovedparten er indlånt fra middelnedertysk eller højtysk igennem middelalderen og tidligmoderne tid. Georg Søndergård nævner *Bødker* ‘tøndemager’, *Grøper* ‘grydestøber’, *Hutfilter* ‘hattemager’, *Karver* ‘billedskærer’, *Knokkenhouwer* ‘slagter’, *Netler* ‘nålemager’, *Over-skærer* ‘tilskærer’, *Skiller* ‘skjoldmager’, *Sverdfeger* ‘sværd-polerer’, *Tensnider* ‘tenskerer’, *Wegener* ‘vognmager’ og *Velhauer* ‘hjulmager’. Disse navne – ofte med højtyske stavemåder så som *Holcher*, *Krüger*, *Müller*, *Schäffer*, *Schneider*, *Schröder*, *Schultz*, *Schäffer*, *Wagner* osv. – udgør som nævnt en numerisk stor gruppe af de danske efternavne.

Tyske erhvervsbetegnelser var i udgangspunktet knyttet til byborgerskabet, nemlig til de personer, der i kraft af optagelse i håndværkerlav eller senere i kraft af et næringsbrev drev erhvervene aktivt. De tyske erhvervsbetegnelser kunne også betegne forvaltere og andre ansatte på større godser og herregårde. Heroverfor har de dansksprogede erhvervsbetegnelser som fx *Drejer*, *Bødker*, *Møller* og *Smed* haft en bredere anvendelse i landdistrikterne, som det fx fremgår af de bevarede

¹ Talangivelserne fra Danmarks Statistik her og i det følgende er hentet maj 2022 på <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/borgere/navne/HvorMange>. Statistikken omfatter kun efternavne og ikke eventuelle mellemnavne, og tilsvarende er der for fornavnenes vedkommende kun medtaget første fornavn.

marknavne fra tidligmoderne og nyere tid, simpelthen fordi de repræsenterede de erhverv, som blev bedrevet lokalt i landsbyerne.

Den her skitserede opsplitning mellem tyske og hjemlige erhvervsbetegnelser er imidlertid en efterrationalisering. Frem til 1864 var en stor andel af kongens undersåtter tysktalende, og indvandringen sydfra var uhyre vigtig for industrialiseringen, opbygningen af militær-væsenet, embedsstanden osv. Mange af de indvandrede tyskere medbragte nedarvede erhvervsbetegnende efternavne, men det indebærer ikke nødvendigvis, at de har udøvet disse erhverv i Danmark.

Samsøs specielle efternavne

Præsentationen af den specielle efternavneskik på Samsø kan med fordel tage udgangspunkt i John Roth Andersens firbindsværk *Gamle Samsø Billeder. Minder fra en svunden tid*, som udkom i 1983–1986. Roth Andersen skriver i bind 1 (1983) side 7–10:

Samsingerne har fra gammel tid haft forkærlighed for at give folk tilnavne, der karakteriserede deres erhverv. Navnene er imidlertid blevet hængende ved deres efterkommere, selvom mange med tiden er gået over i et helt andet erhverv [...]. Navne som Bager, Bonde, Bødker, Drejer, Farver, Fisker, Hjulmand, Kjeldmand, Kræmmer, Mahler, Møller, Skrædder, Smed og Snedker er stadig gode gamle slægtsnavne, som findes på øen. Endnu finder man også spor af embedsmæssige bestillinger, som har sat sig spor i navngivningen på Samsø, nemlig navne som Degn, Foged, Kornmåler, Ladefoged, Præst og Reber.

Det hedder senere sammesteds:

Selv om der endnu er bevaret mange navne med erhvervs-tilknytning på Samsø, så fandtes der dog tidligere betydeligt flere af disse navne på øen. Af navne, der i dag er helt forsvundet fra øen, kan således nævnes: Adel, Bendrejer, Bildthugger, Bisp, Borgmester, Brygger, Buntmager, Færgemand, Glar, Glarmester, Greve, Herredsfoged, Husar, Klokke, Knægt, Kro, Kromand, Kusk, Kikkerhus, Mester, Murmand, Rebslager, Remsnider, Ridefoged, Rytter, Skinder, Skipper, Skolemester, Skomager, Skytte, Skriver, Spillemand, Spinder,

Stenhugger, Stolemager, Stormager, Strandrider, Styrmand,
Suder, Tolder, Tærsker, Vægter, Wiseter, Wisser og Wæver.

Mange af disse erhverv går historisk set langt tilbage, mens andre – ligesom *Kornmaaler* – peger mod det tidligmoderne, præ-industrielle samfund før ca. 1850. Pladsen tillader ikke en analyse af samtlige de navne, Roth Andersen nævner, men flere af dem, fx *Degn*, *Foged*, *Klokker* og *Wæver* har langt videre udbredelse i Danmark end blot Samsø. Andre af listens navne, fx *Skolemester*, *Stolemager* og *Spillemand*, er almindelige appellativer i dansk og landsdækkende erhvervsbetegnelser fra “de gode gamle dage”, men ligesom *Kornmaaler* “ukendte” som efternavne. Spørgsmålet er derfor, hvorfor disse erhvervsbetegnende navne udelukkende eller altovervejende er taget i brug som efternavne på Samsø?

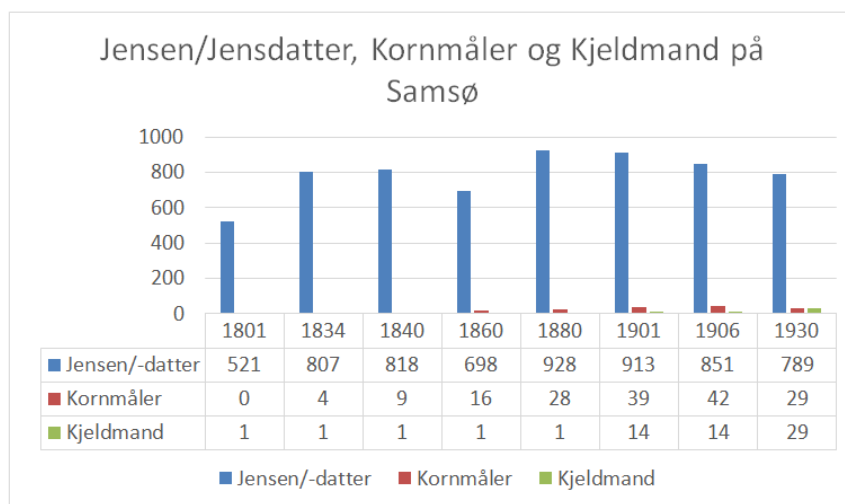
Case-study: *Kornmaaler* og *Kjeldmand*

For at belyse baggrunden for den specielle navneskik er det nødvendigt, at se nærmere på deres udbredelse igennem tid. Ved siden af *Kornmaaler* har jeg valgt at kigge på efternavnet *Kjeldmand*, der iflg. ODS er den jyske betegnelse for en brøndgraver. Jeg har søgt på navnene og forskellige stavevarianter i de digitaliserede folketællinger fra slutningen af 1787 og frem, som er samlet i internetressourcen Dansk Demografisk Database.

De enkelte navne fra denne gruppe har tilsyneladende aldrig været særligt udbredte på Samsø, selv om de af samsingerne selv er opfattet som særegne for øen. For at belyse spørgsmålet om navnegruppens opkomst og spredning, har jeg valgt at søge efter navnene i de digitalt søgbare folketællinger fra 1787 og frem til 1930. De sporadiske forekomster kan sammenholdes med forekomsterne af patronymet *Jensen/Jensdatter*, som i løbet af perioden bliver et “fast slægtsnavn”, og som samtidig er det almindeligste efternavn i Danmark i den undersøgte periode. Samsøs befolkningstal udgjorde i 1925 7.295 personer, og sammenholdt med folketællingen fra øen i 1921 svarede andelen af personer med navnet *Jensen* (samt en *Jensdatter*), i alt 759 personer, til ca. 10,5 % af den samlede befolkning. I tabel 1 ses antallet af navnebærere af de tre efternavne i samsiske folketællinger.

KORNMAALER OG ANDRE SAMSSISKE EFTERNAVNE

Tabel 1: Oversigt over forekomsten af navnene *Kornmaaler*, *Kjeldmand* samt *Jensen/Jensdatter* på Samsø i folketællingerne fra 1787 til 1930. Jensen/Jensdatter er medtaget, fordi de udgør ca. 10 % af den samlede befolkning.

Der er en række reservationer, som man må tage i forhold til udnyttelsen af navnestoffet fra folketællingerne i Dansk Demografisk Database (DDD). Rækken af folketællinger og kirkebøger er indtastet af frivillige over en lang årrække ud fra justerede retningslinjer undervejs. Alene folketællingen 1801, der omfatter knap 1.000.000 danskere, er indtastet ved hjælp af 230 frivillige bidragsydere. En nærmere redegørelse for indtastningsprojektet er givet af Nanna Floor Clausen (2001), og flere publikationer vil kunne findes på hjemmesidens menupunkt for publikationer.

Læsbarheden af den gotiske håndskrift i de enkelte kilder og i nogle tilfælde den fysiske bevaringstilstand veksler stærkt og ligeledes de fotografiske skanninger, der ligger til grund for indtastningerne. På trods af korrekturlæsning kan det ikke undgås, at folketællingernes personnavne i en del tilfælde er læst forkert, formentlig i særlig grad når det drejer sig om meget sjældne og usædvanlige personnavne, der har lighed med mere almindelige navne(former).

Dette ændrer ikke på, at DDD giver unikke muligheder for at undersøge den ældre danske navnebrug. Man skal blot være opmærksom på, at databasens oplysninger, særligt når det gælder sjældne navne bør sammenholdes med de originale folketællinger og evt. suppleres med andre kilder så som kirkebøger samt skøde- og panteprotokoller. Man

må, som jeg skal vise, også være opmærksom på, at man skal søge på forskellige stavemåder af navnene. De skiftende skrivemåder problematiserer vores forudfattede formodning om eksistensen af entydige og korrekte navneformer som påpeget af Birgit Eggert (2017). Som illustration af de varierende stavemåder af samme navn kan *Kjeldmand* tjene som eksempel. De få belæg på navnet dækker over et fåtal personer med navnet, der optræder i flere folketællinger i deres livsforløb: Folketællingen 1801 har *Kieldmand* (1 forekomst), 1834 *Kjeldmand* (1), 1840 *Kjelmann* (1), 1860 *Kjeldmand* (1), 1880 *Kjelmann* (1) og *Kjelmand* (1), 1901 *Kjelmand* (5), og 1906 *Kjelmann* (8). Navnet staves således på fem forskellige måder i otte kilder.

Udtræk fra DDD: Holbæk

3 poster fundet

Navn: **Jens Jørgensen (Glarmester)** Alder: **38** Civilstand: **Gift**
Erhverv: **Deres Søn**

Fam.nr: **5** Matr.nr: **en Gaard** Stednavn: **Langemark Bye**
Sogn: **Besser** Kilde: **FT-1834** KIPnr: **B4864** Lbnr: **539**

VIS DOK.

VIS ALLE FELTER

Navn: **Jens Jørgensen [Glarmester]** Alder: **44** Civilstand: **Gift**
Erhverv: **Gaardmand**

Fam.nr: **107** Matr.nr: **23, en Gaard** Stednavn: **Langemark Bye**
Sogn: **Besser** Kilde: **FT-1840** KIPnr: **B4869** Lbnr: **593**

VIS DOK.

VIS ALLE FELTER

Navn: **Jens Jørgensen (Glarmester)** Alder: **64** Civilstand: **Gift**
Husstandsstilling: **Gaardmand, Huusfader** Fødested: **I Sognet**

Fam.nr: **54** Matr.nr: **Gaard** Stednavn: **Langemark**
Sogn: **Besser** Kilde: **FT-1860** KIPnr: **B4879** Lbnr: **820**

VIS DOK.

VIS ALLE FELTER

20

Byernes eller Stedernes Navne, med Anførelse af Gaarde, Huse o. s. v.	Samlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Hus o. s. v.	Enhver Person's Alder, det ledende Årers Aar beregnet.	Gift, Ugift, Enkemand eller Enke.	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, Stilling i Familien eller hvad de leve af.
3. Gaard	Jørgen Skovmester	67	gift	Gaardmand.
	Dorte Skovmesterdatter	73	gift	Jens hustru
	Jens Jørgensen	38	gift	Dans hustru
	Anne Skovmesterdatter	27	gift	Jens hustru
	Dorte Jørgensdatter	8	ugift	Dans Datter.
	Jørgen Andersen	24	} ugift	Fjendstiftelse.
	Lars Christen Skovmester	18		
	Marianne Skovmesterdatter	19		

Figur 2. Screenshot fra Dansk Demografisk Database (modstående side) samt udsnit fra folketællingen 1834 (ovenfor; foto Rigsarkivet), som viser brugen af forskellige parenteser i forbindelse med (til)navnet Glarmester. Hverken i 1834 eller de følgende folketællinger er Glarmester skrevet ved Jens Jørgensens navn, der her følger som nummer tre umiddelbart efter forældrene.

Et vigtigt problem i forhold til navneforskerens anvendelse af Dansk Demografisk Database er, at man ikke altid kan regne med pålideligheden af de hits man får. Mange af de frivillige indtastere har haft genealogiske interesser i forhold til personidentifikation, og det betyder, at de navne, personen senere er kendt under, kan være tilføjet i blød parentes (...) eller skarp parentes [...], uden at navnene faktisk står i kilden, se eksemplet i figur 2. Besværligt nok forekommer der faktisk også navne sat i parentes i nogle folketællinger, og problemet løses således ikke ved at se bort fra parenteser i de hits, søgningen giver.

En generel problematik er også, hvorledes navnene er registreret i den enkelte folketælling. Eksemplet er her *Skolemester*, hvor en seksårig dreng ifølge folketællingen 1840 for Besser by benævnes Jens Skolemester Jensen, mens han i 1845 omtales som Jens Skolemester, jf. figur 3. Faderen omtales skiftevis *Jens Stjerne* og *Jens Jensen Stjerne*. Navnet *Skolemester* regnes kun i 1845 med som efternavn i database-søgningen, mens omvendt patronymet er udeladt i 1845. Denne type variation er en velkendt som fremhævet af Birgit Eggert (2017).

Udtræk fra DDD: Holbæk

2 poster fundet

Navn: **Jens Skolemester Jensen** Alder: **6** Civilstand: **Ugift**
Erhverv: **Deres Børn**

Fam.nr: **24** Matr.nr: **et Huus** Stednavn: **Besser Bye**
Sogn: **Besser** Kilde: **FT-1840** KIPnr: **B4869** Lbnr: **137**

VIS DOK.

VIS ALLE FELTER

Navn: **Jens Skolemester** Alder: **11** Civilstand: **Ugift**
Erhverv: **Deres Barn** Fødested: **Her i Sognet**

Fam.nr: **46** Matr.nr: **Et Huus** Stednavn: **Besser**
Sogn: **Besser** Kilde: **FT-1845** KIPnr: **B4424** Lbnr: **908**

VIS DOK.

VIS ALLE FELTER

Figur 3. Screenshot fra Danske Demografisk Database med posterne for drengen Jens Skolemester (Jensen). Jens er opkaldt efter sin bedstefar, idet der ikke er andre i husstanden, der bærer navnet Skolemester.

Diskussion af resultaterne

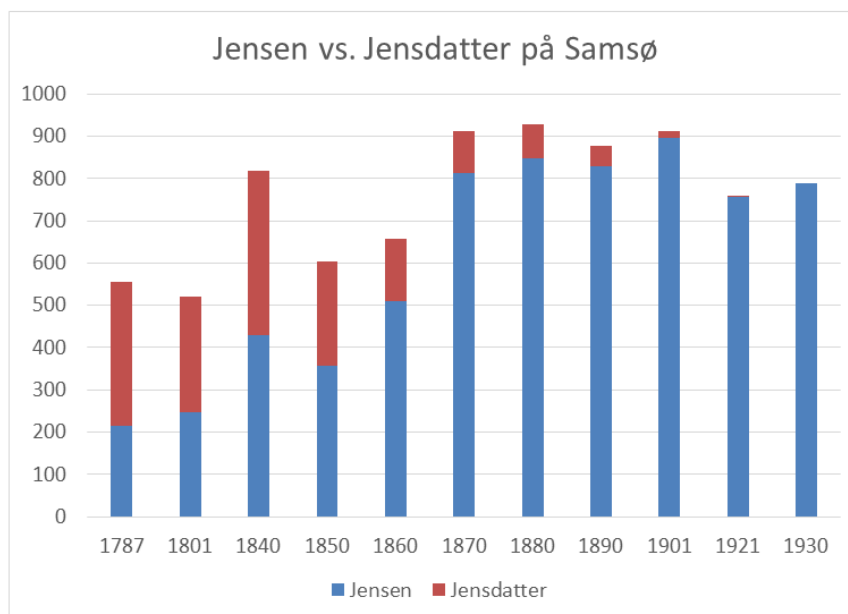
Navnet *Kornmaaler* dukker først op i folketællingen fra 1834. *Kornmaaler* bliver gradvis mere almindeligt fra 1834 frem mod år 1900. *Kjeldmand* findes i Folketællingen 1801 med ét belæg, men viser ellers samme udbredelsesmønster, dvs. at navnet først bliver mere almindeligt omkring år 1900.

Dette bekræfter for mig at se John Roth Andersens udsagn om, at *Kornmaaler*, *Kjeldmand* og lignende navne oprindeligt var folkelige tilnavne. Med Dåbsforordningen 1828 blev det pålagt landbefolkningen at tage faste slægtsnavne, og for nogle slægters vedkommende blev det altså disse erhvervsbetegnelser. Det er også karakteristisk for Samsø, at drengebørn blev opkaldt med bedstefædrenes tilnavne, fx *Skolemester* og

Kornmaaler eller efter navnet på bedstefædrenes gård. Birgit Eggert har vist noget tilsvarende i forbindelse med tilnavnet *Degn* fra Læsø (Eggert 2017). Selvom der har været skolemestre og kornmålere over hele landet, og man i daglig tale har brugt erhvervsbetegnelserne som tilnavne, synes det kun at være på Samsø, at disse tilnavne er blevet givet videre som opkaldelse efter bedstefædrene og siden er blevet til slægtsnavne. Opkaldelsesprincippet forklarer, hvorfor det udelukkende er drengebørn, der i de ældste kilder får disse navne.

Danmarks første navnelov fra 1904 tilskyndede befolkningen til i stedet for de stereotype navne på *-sen* at tage faste tilnavne som slægtsnavne (se også Danielsen 2022). Yderligere arkivstudier vil kunne kaste lys over disse navneskift, men det forekommer mig sandsynligt, at navnenes øgede frekvens hænger sammen med indførelsen af navneloven og de lange diskussioner, der lå forud. Man har ligefrem benævnt hele dette forløb for “navnesagen” (Pedersen 2001).

Tabel 2. Afviklingen af feminine patronymer *-datter* efter Dåbsforordningen 1828 eksemplificeret ved *Jensen* og *Jensdatter*. De absolutte tal for *Jensen/Jensdatter*: 1787 215/340 = 555; 1801 246/275 = 521; 1834 397/410 = 807; 1840 429/389 = 818; 1850 357/247 = 604; 1860 509/149 = 658; 1870 814/98 = 912; 1880 849/79 = 928; 1890 830/48 = 878; 1901 896/17 = 913; 1921 758/1 = 759; 1930 789/0 = 789.

Denne rent navnejuridiske forklaring tror jeg selv er den vigtigste, og man kan i den forbindelse pege på den anden, vigtig ændring, som blev søgt gennemført med Dåbsforordningen 1828, nemlig afskaffelsen af ægte patronymer til fordel for faste slægtsnavne, dvs. at patronymerne *Jensen* og *Jensdatter* blev til det faste slægtsnavn *Jensen*. Folketællingerne fra Samsø illustrerer denne udvikling. Fra 1850 daler andelen af samsinger ved navn *Jensdatter* drastisk til kun en forekomst i 1921 for siden helt at forsvinde, se tabel 2. På dette punkt stemmer Samsø godt overens med forholdene i landet som helhed. Ole Degn konkluderer på baggrund af et repræsentativt udsnit af kirkebøgerne, at afviklingen af feminine patronymer på *-datter* sker “mellem 1829 og 1852” (Degn 2001: 26). Efter man gik bort fra den direkte opkaldelse efter faderen med tilføjet *-søn/-datter* må man formode at kaldenavne og tilnavne kom til at spille en vigtigere rolle.

Fra John Roth Andersens liste over uddøde samsiske navne kan man i databasen *Danskernes Navne* 2005 genfinde enkeltbelæg på *Skolemester* og *Spillemand*. Navnet *Murmand*, dvs. ‘murer’, forekommer 14 gange – med overvægt i Østjylland. *Kromand* findes 136 gange i databasen, hvoraf de 76 er født i det østjyske. Navnet *Tærsker* er registreret 89 gange, men databasen afslører, at dette navn især er almindeligt på Lolland og Falster.

Enqueten *Oplysninger om dansk Navneskik 1898*

Forud for udarbejdelsen af Danmarks første navnelov, som blev vedtaget i 1904, blev der i 1898 foretaget en kortlægning af regionale navneskikke i Danmark. For Samsøs vedkommende er den fine formular udfyldt yderst kortfattet af birkedommer Poul Sveistrup, Tranebjerg. Materialet fra denne enquête ligger i dag relativt upåagtet i Arkiv for Navneforsknings kælderarkiv på Københavns Universitet.

Heldigvis ligger der foruden birkedommerens skemaer også en redegørelse udarbejdet af Fredrik Poulsen, der blev sendt til Axel Olrik som opfølgning på en opfordring i avisen Politiken den 4. august 1898. Den i nutiden lidet kendte historiker og folkemindeforsker Fredrik Poulsen (1865–1930) stammede fra Brundby på sydøen. Han er blevet kaldt Samsøs svar på Evald Tang Kristensen, og John Roth Andersen har givet en levende skildring af hans slægtsbaggrund og levned (bind 3, 1985: 6–27). En noget mere forbeholden vurdering er fremsat af Martin Sejer Danielsen (2017: 26).

Fredrik Poulsens optegnelser, som ikke tidligere har været kendt for samsøforskere, viser, hvorledes samsingerne langt frem i tiden beholdt et indviklet system af uformelle kaldenavne, herunder at personer blev omtalt ved deres erhverv. Med navneloven 1904 opfordres befolkningen til at erstatte deres stereotype *-sen*-navne med andre navne. Særligt opfordrede man befolkningen til at tage deres faste tilnavne som efternavne. Først herefter blev navne *Kornmaaler* for alvor etableret som efternavne, længe efter at kornmålerinstitutionen var nedlagt.

Optegnelsen af samsisk navneskik fra 1898 demonstrerer også det forhold, at kaldenavnene kunne veksle inden for samme slægt som følge af gamle opkaldelsestraditioner. Fredrik Poulsen nævner som eksempel *Jens Andersen* fra landsbyen Brundby, der i 1890 havde to sønner kaldet *Jørgen (Jensen) Sønder* og *Anders (Jensen) Rugård* – begge drenge var opkaldt efter bedstefædre på fædrene og mødrene side. Der var tale om navne som de ifølge Fredrik Poulsen “skriver sig ved, men ikke er døbt med”. Både den officielle og Fredrik Poulsens uopfordrede indberetning blev udnyttet i lovbetænkningen *Dansk Navneskik* (1899: 67–69). Eksemplet med Jens Andersens sønner omtales, uden at kilden er oplyst.

Men tilbage til navnet *Kornmaaler*. Danmarks Statistik oplyser, at der i 2022 er 40 personer med dette efternavn. Sammenholdt med, at *Danskernes Navne* medtager mange personer, der er døde fra 1967 og frem til 2005, må efternavnet siges at klare sig godt., og sammenholdt med 30 navnebærere i 1999 (Billesø 1999:90) har det oplevet en pæn stigning de senere år. Faktisk er *Kornmaaler* blandt de 10 % af de mest benyttede efternavne i Danmark, men det skal i den forbindelse nævnes, at hele 40 % af den danske efternavnebestand udgøres af navne, der kun bæres af en eller to personer, således som det fremgår af en udkørsel af samtlige danske efternavne fra 1994, som befinder sig på Arkiv for Navneforskning.

Det er så til gengæld et åbent spørgsmål, om tilknytningen til Samsø stadig er stærk? Svaret er lidt nedslående. Ifølge *Samsø Telefonnøgle 1979* var der da kun to samsinger ved navn *Kornmaaler*, der ejede en telefon på øen. I nutiden figurerer der 26 personer i Kraks telefonregister med efter- eller mellemnavnet *Kornmaaler*. Ikke én af dem bor i dag på Samsø, men er derimod godt repræsenteret i Aarhus og Vejle-egnen, i Nordvestsjælland og Storkøbenhavn. Dette skyldes givetvis af-folkningen af Samsø: Befolkningstallet toppede i 1925 med 7.295 indbyggere, mens det aktuelle befolkningstal fra 2021 er 3.724. Samfunds-mobiliteten har gjort, at samsiske navne som *Kornmaaler* er flyttet fra oprindelsesstedet og ud i hele Danmark.

Kilder og litteratur

- Billesø, Per (1999): *20.000 slægtsnavne i Danmark*, Værløse.
- Clausen, Nanna Floor (2001): Kildeindtastningsprojektet, i: Metode & Data. Dansk Data Arkiv 84, s. 22–29; <<http://ddd.dda.dk/md84.pdf>>.
- Danielsen, Martin Sejer (2017): *Mellem stednavne og Sagn. Relationen mellem stednavne og sagn på øen Samsø i teori og praksis*, København.
- Danielsen, Martin Sejer (2022): Stedse og i over 20 år kendt under tilnavnet Fabricius – Et studie af navneforandringer foretaget på Samsø i henhold til lov af 1. april 1905, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, 113–138.
- Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission ved Fredrik Nielsen, Axel Olrik og Johannes C.H.R. Steenstrup*, København 1899.
- Degn, Ole (2001): De danske efternavne på -sen. Landbefolkningens reaktioner på navnelovene af 1828 og 1856, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 121 (2001), s. 14–34.
- Eggert, Birgit (2017): Hvad er det rigtige navn? Eksempler på personnavnevariationer gennem 300 år, i: *Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforskarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.-11. juni 2016* (NORNA-rapporter 96), red. T. Schmidt & I. Særheim, Uppsala, s. 59–71.
- Hornby, Rikard (1978): *Danske Personnavne*, København.
- Pedersen, Karl Peder (2001): Navnet, det er stadig Jensen. Om danske navneregler og om skiftende tiders muligheder for at skifte navn, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 121 (2001), s. 200–221.
- Roth Andersen, John (1983–1986): *Gamle Samsø Billeder. Minder fra en svunden tid*, 1-4, Hillerød.
- Steenstrup, Johannes (1918): *Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne*, København.
- Søndergård, Georg (2005): *Danske for- og efternavne*, Vanløse.

Internetressourcer

Dansk Demografisk Database (web-database) ved Rigsarkivet; <<https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/ddd/>> [senest benyttet maj 2022].

Danskernes Navne 2005, (web-database) ved Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet; <<https://www.danskernesnavne.navne-forskning.ku.dk>> [besøgt februar 2022].

Hvor mange hedder (web-database), ved Danmarks Statistik; <<https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/befolkning-og-valg/navne/HvorMange>> [besøgt maj 2022].

Ordbog over det danske sprog, ODS, (web-database) ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab; <<https://ordnet.dk/ods/forside>> [senest benyttet maj 2022].

Utrykte arkivalier

Oplysninger om Navneskik 1898 (enquete i forbindelse med lovbetænkningen *Dansk Navneskik 1899*). Officiel indberetning ved birkedommer Poul Sveistrup om Samsø samt uopfordret indsendt redegørelse om Samsø fra Fredrik Poulsen. Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet.

Danske efternavne 1994. Udkørsel fra Danmarks Statistik sorteret efter hyppighed.

*Summary****Kornmaaler and other surnames on Samsø***

The name *Kornmaaler* belongs to a group of occupational bynames recorded in Samsø. A closer look at data from the Danish corpus of digitized censuses indicates that these names from beginning as informal bynames established themselves as surnames as a result of name regulations arising with the ordinance about names employed in christenings in 1828 which abandoned the patronymic name practice and later in the legislation regarding changes of names in 1904 where the

MICHAEL LERCHE NIELSEN

legislators encouraged the Danes to replace surnames in -sen with their bynames. In this connection an almost forgotten report on name practices on Samsø written by the folklorist Fredrik Poulsen (1865–1930) from 1898 sheds light on the highly complex patterns of naming after relatives on the island.

Iver Ellung (1757–1820)

**Geografisk-økonomisk landinspektør og antikvar.
Mere end bare stednavne**

SUSANNE VOGT

En vigtig kilde til udgivelsen *Danmarks Stednavne* (DS) er Videnskabernes Selskabs konceptkort (i DS-sammenhæng normalt betegnet med forkortelsen VSKOrig). Disse blev opmålt i perioden 1763–1820 af uddannede geografiske landmålere under en særlig landmålingskommission ved Det Kongelige Videnskabernes Selskab. Betegnelsen “geografisk” adskilte dem fra de “økonomiske” landmålere, der var beskæftiget ved udskiftningen. Konceptkortene blev håndtegnet i størrelsesforholdet 1:20.000 og udgør den første videnskabeligt nøjagtige kortlægning af Danmark. Konceptkortene blev efterfølgende brugt som grundlag for den trykte kortserie kendt som Videnskabernes Selskabs Kort (VSK; udgivet 1768–1825), hvor størrelsesforholdet var reduceret til 1:120.000 (Korsgaard 2006: 54-55; Dam & Jakobsen 2008: 76–79). Ved denne reduktion fra 1:20.000 til 1:120.000 måtte en mængde kartografiske detaljer udelades i den trykte kortserie, hvilket også gælder stednavnemæssigt, hvor man på konceptkortene kan finde en righoldig mængde af navne på gårde, huse, møller, bakker, skove, damme, moser osv., der ikke findes på de trykte kort. Ofte er konceptkortene endvidere vor eneste mulighed for at identificere sådanne navngivne lokaliteters beliggenhed, hvis disse ikke længere eksisterer, og ikke sjældent er de endda vor eneste kilde til navnets eksistens (Jakobsen 2021: 188). Mens de trykte VSK-kort har været anvendt som kilde til DS siden seriens første bind om Samsø fra 1922, så blev konceptkortenes stednavne første gang brugt i DS 10 (*Bornholms Stednavne*) fra 1951, derefter i seriens fynske udgivelser DS 13–15 fra 1958–70, og endelig siden DS 22 (*Sokkelund Herred: Amager*) fra 1995 som fast bestanddel i belægs-kataloget (Jakobsen 2021: 191–192).

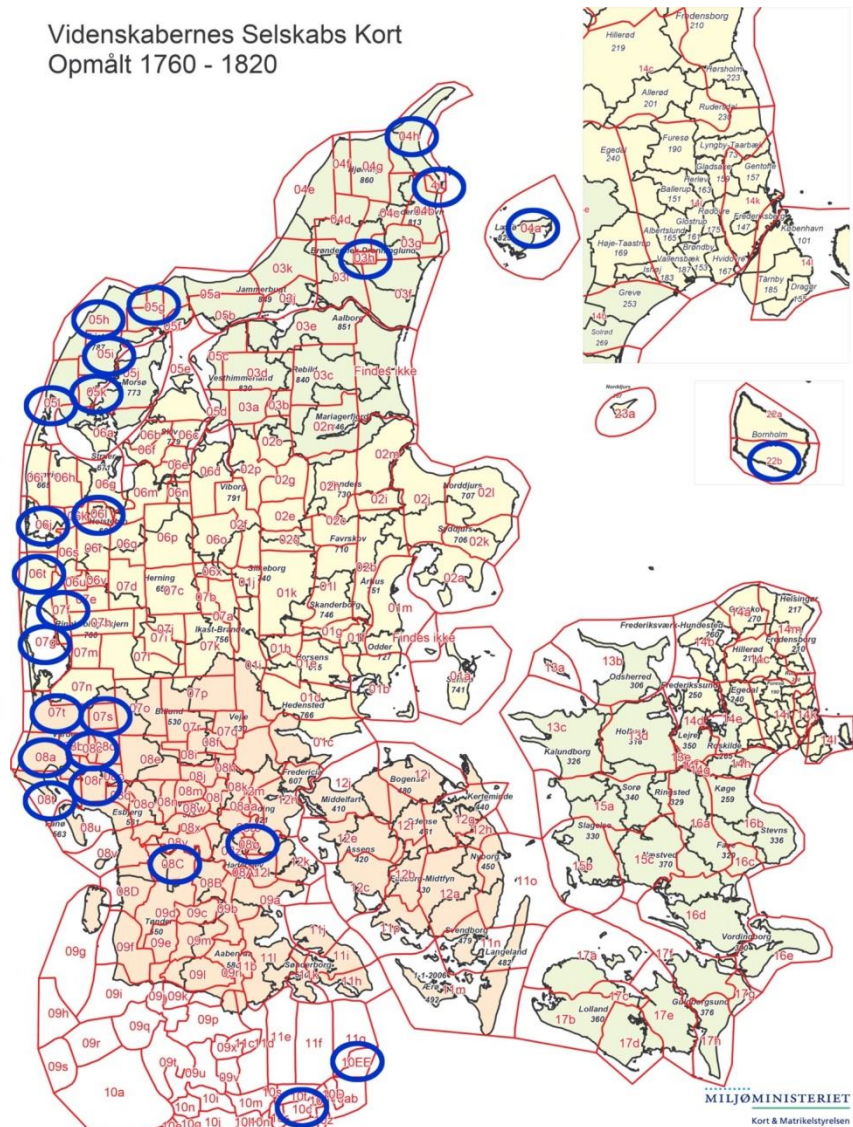
Indsamlingen af alle disse stednavne på VSKOrig-kortene (og dermed reelt også på VSK-kortene) blev foretaget af de landmålere, der foretog optegnelserne ude i felten. En af disse var Iver Ellung (1757–

1820), som bl.a. skiller sig ud fra de andre landmålere ved de tegninger, der ledsager en del af hans kort. Der gives i det følgende en kronologisk oversigt over Ellungs kortlægningsarbejde for Danmarks og Slesvigs vedkommende. Desuden har han haft en stor kulturel interesse i de fortidsminder, som han mødte på sin opmålingsvej. Takket være Ellung er flere nu forsvundne historiske genstande aftegnet. Han var også runekyndig, og han har set guldhornenes indskrift på Kunstkammeret i 1799, tre år før de blev stjålet derfra. Et syn på hans familierelationer søger endvidere at forklare, hvorfra denne interesse hos ham stammer.

Iver Ellung blev født i Hjerting i Guldager sogn i Vestjylland i 1757 og døbt den 18. september. Selve fødselsdatoen er ikke kendt, men den må være kort før eller samme dag som dåben. Guldager kirkebog er ikke bevaret for årene 1750–61, og hans fødeår opgives i andre kilder forskelligt, men i 1791 meldte Ellung sig og sin kone i Enkekassen, og i dennes protokol er hans og hendes dåb attesteret af de pågældende sognes præster. Han døde i København den 22. januar 1820 på Frederiks Hospital af et apoplektisk tilfælde og blev begravet fra hospitalets kirke den 27. januar. På grund af forbogstavet *I* opførtes han i kirkebogen som *Jens* Ellung; han boede da på Regensen, hvor han som en del af sin aflønning havde ophold, når han ikke var hjemme i Jylland eller på opmålingsarbejde. Det er ikke usædvanligt at se navnet stavet *Elling*, også i officielle kilder, samt at se ham med et forkert fornavn ud fra signaturen: *I. Ellung*. Der hersker dog ikke tvivl om stavemåden fra hans far Peter Ellungs stillingsansøgninger til Rentekammeret 1740–1753 (Nygårds sedler).

I 1779 blev Ellung assistent ved opmålingen hos Videnskabernes Selskab (Lomholt 1961: 51). Han blev geografisk landmåler i 1780, landinspektør den 21. juni 1799 og udnævnt til geografisk landinspektør den 31. maj 1817 (Matr. over landinspektørerne 1768–1968: 54). Hans forudsætninger for uddannelsen (fx officer eller student) er ikke kendt, men han siges at være den eneste, der ikke var uddannet som assistent af landmåler Søren Bruun (Lomholt 1961: 62). Måske har det været en medvirkende årsag til hans selvstændige optræden. I tiden 1783–1787 boede han på Valkendorfs kollegium (Helms 2016), ligesom han altså også boede på Regensen ved sin død. Dette var nogle landmåleres privilegium og en særlig del af deres aflønning (se fx Lomholt: 175).

Kortnumrene på figur 1 nedenfor svarer til kortnumrene i den følgende tabel 1.

Figur 1. Kort & Matrikelstyrelsens oversigtskort over konceptkortene. Kortområder tegnet af Ellung er markerede med blå cirkler. Kun 8 g over Egtved mangler.

Nedenfor følger en kronologisk liste over VSKOrig-kort optegnede af Iver Ellung. De er uddraget af en nummereret samling af konceptkortene på Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur (tidl. Kort & Matrikel-

styrelsen); kortene fra Holsten er ikke medtaget her. De i teksten fremover nævnte kort er betegnet med numrene fra denne liste. Desuden tegnede Ellung det endelige Videnskabernes Selskabs kort over Jylland fra 1811. Herudover optegnede han frem til 1819 flere kort i Holsten.

Tabel 1: Kronologisk oversigt over Iver Ellungs produktion af VSKOrig-kort.

Kort nr.	Korttitel	År og tegner(e)
4 a (1-8)	Kort Over Øen Lessøe	1786 I. Ellung
4 h (1-6)	Kort over Skagen	1787 I. Ellung
3 h	Kort over Een Part af Wendsyssel beliggende udi Ierslev Herred	1788 I. Ellung
4 i	Kort over Een Part af Vendsyssel beliggende udi Horns Herred	1788 I. Ellung
5 g (1-4)	Kort over een Part af Provinsen Thye beliggende udi Hillerslev Herred	1788 I. Ellung
5 h (1-4)	Kort over Een Part af Thye, beliggende i Ørum Amt	1789 I. Ellung
5 l (1-4)	Kort over Een Part af Thye og Ryybe Stift	1790 I. Ellung
5 i (1-4)	Kort over Een Part af Thye	1791 I. Ellung
5 k	Kort over Een Part af Thye	1792 I. Ellung
6 j (1-2)	Kort over Een Part af Lundenæs og Bøvling Amter	1792 I. Ellung
22 b (1-2)	Kort over Bornholms Vester og Sønder Herred	1793, 1794-1798 [I.] Ellung og Wolf
6 t (1-2)	Kort over En Part af Hind og Ulborg Herred	1795 I. Ellung
7 f (1-2)	Kort over een Part af Lundenæs og Bøvling Amter	1797 I. Ellung
7 g (1-6)	Kort over Den Syndre Part af Ringkiøbings Fiorden	1796 og 1798 I. Ellung
6 l	Kort over Een Part af Hierm Herred	1799 I. Ellung
7 s	Kort over een Part af Lundenæs Amt	1800 I. Ellung
7 t (1-4)	Kort over En Part af Vester Herred optaget tilligemed andre forhen indleverede Korter i Aarene	1798, 1799 og 1800 I. Ellung
8 r (1-2)	Plan over en Deel af Skads Herred beliggende i Riberhuus Amt	Opmålt 1801-02 af I. Ellung, tegnet 1805 af Th. Bugge og A. Gudme

8 a (1-2)	Kort over den sydvestre Huk af nørre Jylland	1801, 1804 og 1805 I. Ellung
8 t (1-2)	Kort over Hierting Revier, Nørre Jyllands beste Havn og Indseglingen til samme, kaldet Graaedyb, samt Udløbet af Varde Aae, tilliigemed een Part, af tilgrænsende Egne udi Skads og Vester Herreder	1802 og 1803 I. Ellung
8 g	Kort over Eggen ved Egtved efter opgivne Grendser	1805 I. Ellung
8 oe	Kort over Eggen ved Steppinge	1805 I. Ellung
8 c	Kort over Skiellet imellem Øster og Wester Herreder	1806 I. Ellung
10 ee (1-2)	Carte over Een Part af Schwansen	1806 I. Ellung
10 c (1-2)	Kort over Utholm og Everscop udi Landskabet Eijderstæd	1807 I. Ellung
10 d (1-2)	Kort over Landskaberne Ejdersted og Everscop	1808 I. Ellung
29 a	Carte over een Deel af Amtet Rendsborg	1809 I. Ellung

Iver Ellungs første opgave blev kortet over øen Læsø i 1786 (kort 4 a). Det er nok hans mest omtalte kort på grund af de tegninger af Læsø-dragter, der ledsagede det, tilligemed huse med tangtage og flag. Og over en gengivelse af Læsøs segl fra 1300-tallet med Knud den Helliges billede slanger en lokal stor tangnål sig (figur 2). Kortet er behandlet udførligt af Bak (1997: 36–43) med hensyn til stednavnene og de – højst usædvanligt – anførte navne på beboere af huse. For dragternes vedkommende er kortet udnyttet af Stoklund (2018: 254–258).

Ellung kan som sit direkte forbillede her have haft Caspar Wessel, som er den eneste af de andre landmålere, der har forsynet konceptkortene med tegninger, der relaterede sig til området på det pågældende kort. Første gang Wessel gjorde dette var i 1769 på kortet over en del af Faxe herred (kort 16 c), der viser et par mænd beskæftiget ved Faxe kalkbrud. Anden gang var i 1773 på kortet over en del af Fyn, Langeland, Tåsinge og Thurø (kort 11 n), der viser en havmand med trefork, havheste, konkylier, ankre m.m., og foroven over teksten holder genius og engle Fyns og Tåsinges våbener. Alle de øvrige landmålere kan højst svinge sig op til lidt blomster, træer, korn med lidt høstredskaber, eller laurbærkranse, og eventuelt et par overflødheshorn.

Figur 2. Udsnit af Ellungs kort over øen Læsø fra 1786. Kortet viser huse med tangtage og flag, samt to kvinder i den lokale dragt, både festdragt og arbejdsdragt. En stor tangnål slanger sig over Læsøs segl med Knud den Helliges billede.

Bak fremhæver Ellungs engagement med hensyn til pejlinger fra fx et (natten mellem 23. og 24. august 1786) strandet skib på den nordvestlige side af Trindelen, en bank i havet. Og Bak nævner endvidere Ellungs omhu med at optegne navne på øen, også på de omliggende små holme og store sten. Dette gælder for de fleste af Ellungs kort: Han nøjedes ikke med stednavneformerne fra Pontoppidans *Danske Atlas*, men vedføjede de former, som han hørte hos de lokale. Disse navneformer er som oftest ikke medtaget på de trykte Videnskabernes Selskabs kort, hvorfor man, som også *Danmarks Stednavne* har gjort det fast siden DS 22, står sig ved at efterse konceptkortene for navnestof. Også selve tegningerne kan, især på de ældre kort, give bygningsarkæologiske oplysninger. “Hvad bygningsarkæologiske oplysninger angår, var det kun én af landmålerne, Iver Ellung, som udviste en så levende, kulturhistorisk interesse for de egne, han gennemvandrede, at han i stedet for at gengive kirker og herregårde som signaturer, tegnede dem som de så ud” (Andersen & Licht 1974: 10–12). Som eksempler herpå kan nævnes

Madum og Hee kirker, og det omkring år 1800 nedrevne Timgård, men det gælder dog kun udvalgte bygninger. Peter Korsgaard fremhæver Ellungs brug af signaturer ved at sammenligne et af Ellungs kort med et andet fra Nordjylland tegnet af Iversen. Ellung har bl.a. signaturer for eng, engmose og grønninger, hvilket man også kunne forvente var til stede på det andet kort, hvilket de imidlertid ikke er; desuden har Ellung signaturer for flyvesand og krat (Korsgaard 2005: 30).

På Skagenskortet fra 1787 (kort 4 h) har Ellung anført *Grenen* og vedføjte “vulgo *Skau Grein*”. Dette fik Gordon Albøge til at mene, at formen er en flertalsform, som stemmer overens med, at man på ældre kort kan se flere grene (Albøge 1990: 92 ff.). I øvrigt er kortet forsynet med store tegninger af fyrtårnet i Skagen og citadellet i Fladstrand. I 1789 har Ellung på et kort over en part af Thy i Ørum Amt (kort 5 h) følgende annotationer: “*Fadersbøl* er en gammel adelig Sædegaard. Hvis Bygning for nærværende bestaar udi een Lade. – *Nørhaaegaard* er derimod opbyggt som en Herregaard og underlagt *Fadersbøl*. – Herredsskiellet betegnet ved: [en prikket linje] imellem *Hillerslev* og *Hundborg* Herred, er anlagt efter Atlas Daniae, som henfører *Skinnerup* til *Hundborg* Herred. Hvorimod xxxxxxxx [en linje af små krydser] er aflagt efter Bøndernes og Andres Anviisning, som angive det halve af *Skinnerup* Ejendom, endnu at henhøre til *Hillerslev* Herred”. Ellung anfører således en uoverensstemmelse med *Danske Atlas*. Annotationen afspejler endvidere, at landmålerne havde til opgave at markere herredsgrenser.

Et meget interessant kort fra 1792 (kort 6 j) over en part af Lundenæs og Bøvling amter viser Ellungs interesse for udviklingen af de forskellige *Minder*, altså udmundinger fra Nisum Fjord ud i Vesterhavet (figur 3). Om det nordligste ved *Nørre Fiorden* hedder det: “Her menes Mindet først at have gaaet i Havet, saa gamle Folk kan endnu mindes en liiden Strøm”. Det næste syd for Egholm i fjorden kaldes *Sygestue Strøm* på selve kortet, men *Syestue Strøm* vest for kortet. I fjorden står: “Her var Mindet for 100 Aar siden og der over”. I havet står: “Her ved *Syestue Strøm* var Mindets Udløb i ældgamle Dage og kaltes *Torsminde* vulgo *Torskminde*. Gamle kan erindre at den ofte blev udkastet, naar den var tilstoppet”. Han afmærker derefter: “Mindet for 50 år siden”, “Mindet for 40 år siden”, “*Gamel Minde Strøm*, Herfra blev Mindet flyttet udi den stærke Storm. 1763”. Så: “*Synder Mindet* blev aabnet 1763 og lugt for 20 Aar siden”. Endelig: “*Synder mindet v: Nye Synder Mindet v: Nisum Fiord minde*”. Ellung nævner endvidere ud for Peer Hages Berg syd for *Torsminde*, at “her var Havet 400 Alen vestligere for 40 Aar siiden”.

Figur 3. Udsnit af et kort over en part af Lundenæs og Bøvling amter (kort 6 j) fra 1792, som viser Ellungs optagethed af de forskellige 'minder', tidligere og nuværende udmundinger fra Nissum Fjord til Vesterhavet.

Hverken *Sygestue Strøm* eller *Syestue Strøm* er behandlet i DS 17 (Ringkøbing Amt), men de er heller ikke fundet andre steder. Navnet må vel betyde “sygestue”, en slags hospital, evt. “systue”, men der ligger intet på stedet, end ikke en karantænestation. Men der vises ved kortets navneskilt en dramatisk skildring af skibsforlis med ankere, reb og tønder samt skibbrudne i rigningen på et skib. Det skal nok forestille dem, der ikke var så heldige at nå Mindet på den farlige kyst i tide, men i stedet var strandet på revlerne (figur 4).

Figur 4. Illustration fra kortet 1792 (kort 6 j), der ved navneskiltet viser en tegning forestillende adskillige skibsforlis ved den farlige kyst. Man ser folk på land med kikkerter, folk i rigningen på et skib, samt ilanddrevet gods.

På et lille kort (kort 4 i) fra 1788, over en del af Vendsyssel i Horns herred, viser kartouchen to mænd, der står på et bræt med sideror, mens de har en stage i hånden (figur 5). Det er ikke helt tydeligt, hvad meningen er. Men der er en typisk esehytte, et såkaldt A-hus, som kan ses magen til på Frilandsmuseet.

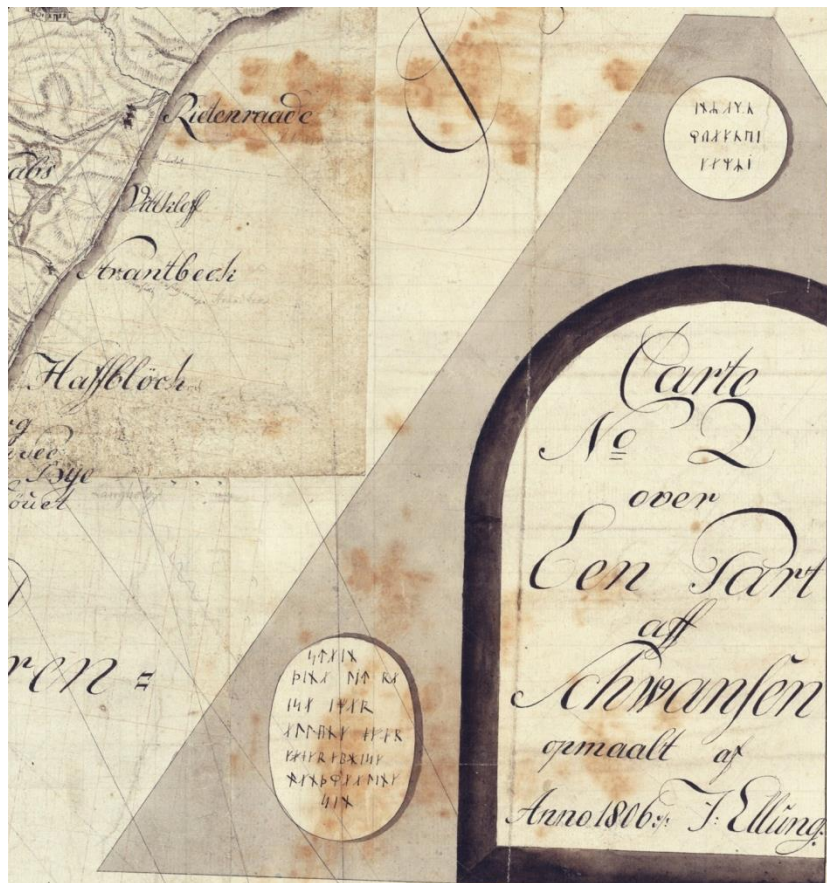
Figur 5. Kort fra 1788 (kort 4 i) over en del af Vendsyssel i Horns herred. Ved kartouchen ses to mænd, der står på et bræt(?) med sideror. De har en stage med en klump eller åre i hånden. Måske er de til søs? Der synes at gå en strøm ned til højre i billedet. Der ses også en typisk esehytte, som brugtes af fiskere om sommeren, bl.a. til at "æse", dvs. sætte madding på krog.

To små kort over egnen ved Egtved fra 1805 (kort 8 g) og skellet mellem Øster og Vester herreder fra 1806 (kort 8 c) har mindre tegninger, der ikke har noget med stedet at gøre. Egtved-kortets illustration har tegneredskaber og en lille æske(?) med ukendte asiatiske(?) skrifttegn. Herredsskellet har en pyramide, hvor den afskårne top er prydet med en buste af en skægget mand, hvilket motiv gentages i horisonten; måske et selvportræt?

Interessen for gamle indskrifter og runer samt antikviteter

Endelig skal gives et par eksempler på Iver Ellungs interesse for gamle indskrifter og runer. På kortet fra 1788 over en part af provinsen Thy i Hillerslev herred (kort 5 g) har han tegnet Hillerslev kirke efter Worms *Monumenta Danica* (s. 297, hvilket er angivet med tynd skrift), hvor

kirken står som en ruin uden tag, men med en runesten over det ukendte par Thorchil og Mergret sat op i tårnets mur (*Danmarks Runeindskrifter*: 194 f. og fig. 383–384c). På kortet fra 1806 over Schwansen (kort 10 ee) har han på en pyramide, der omslutter kartouchen, indsat to tavler med runer (figur 6). Det har indtil nu kun været muligt at tyde den ene, ovale. Der står med nutidig stavemåde, men med bibeholdelse af runestenes sædvanlige ordstilling: “Sten denne lod rejse Iver Ellung over geografisk landmåling sin”. *Geografisk* er stavet med ph! Den øverste, runde indskrift har det trods behjertede runologers indsats ikke været muligt at få mening ud af.

Figur 6. To runeindskrifter på en pyramide fra kartouchen over kortet fra 1806 (kort 10 ee) over Schwansen. Den ovale tavle viser, at Iver Ellung satte denne sten over sin geografiske landmåling.

Iver Ellungs kulturelle interesse indskrænkede sig ikke til kortene, men var ledsaget af en levende opmærksomhed rettet mod hans omgivelser. Efter hans død i januar 1820 fik Oldsagskommissionen på et møde d. 18. maj via student Schive til Professor Nyerup leveret en pakke med afskrifter og tegninger af indskrifter og monumenter, som dels var forfærdiget af, dels havde tilhørt den afdøde landinspektør Ellung (Mødeprotokol: 256; NM CCXIX). På det næste møde 7. juli 1820 havde kommissionen fra afdøde landinspektør Ellungs arvinger fået tilsendt den del af hans antikvitetssamling, som henstod i Jylland, bestående af ikke mindre end omtrent 150 genstande. Arvingerne overlod det til kommissionens billighed at betale en passende pris derfor (Mødeprotokol: 259; NM CCXXX-LXVIII). Sekretæren havde nøje gennemgået samlingen og troede, at den kunne være meget nyttig for museet. Han anså at 50 rigsbankdaler sedler ville være det ringeste, man kunne byde for den; kommissionen besluttede imidlertid, at der for disse sager skulle betales 40 rigsbankdaler sedler (Mødeprotokol: 259; NM CCLXXIII-LXXIV).

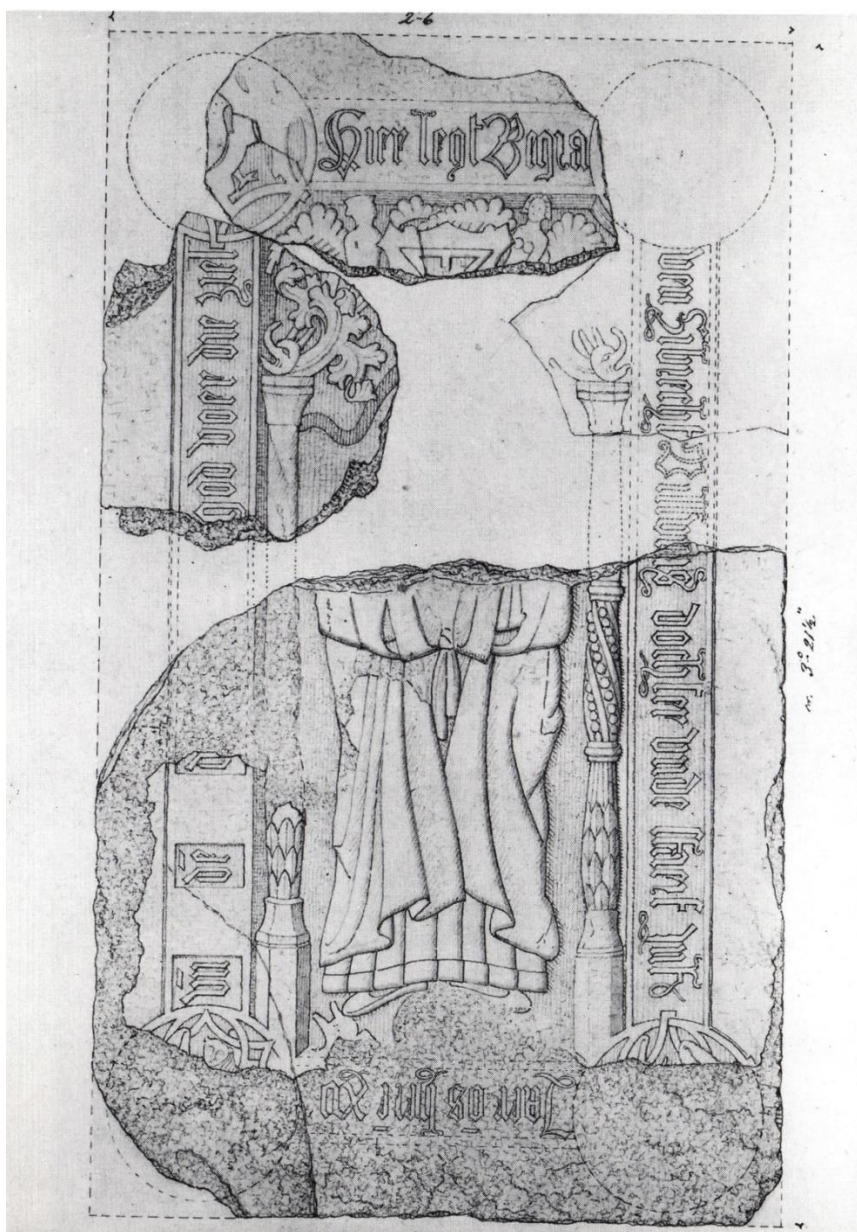
Der haves fra Ellungs egen hånd et vidnesbyrd om, at han har været på Kunstammeret og afkopieret inskriptionen på det ene guldhorn i 1799. Han har nemlig ejet det eksemplar af H. Grauers "Erklæring" fra 1737 om det sidst fundne guldhorn, hvilken bog var i P.G. Thorsens eje i 1864. Heri har Ellung skrevet om Grauers læsning af indskriften: "Inscriptionen er rigtig, samme har jeg afkopieret paa Kunstammeret 1799". Thorsen kalder ham besidder af mangehånde kundskaber og store samlinger (Thorsen 1864: 348 f. note 1).

I registret til *Danmarks Kirker* (DK) optræder Ellung i de sidste rettelsesbind med betegnelsen *landmåler* og *antikvar*. Ved Nørre Nebel Kirke (DK: Ribe Amt s. 1213 fig. 43) burde tilføjes i billedteksten: "Tegningen skyldes I. Ellung". Og ved Henne Kirke anføres, at de gengivne og nævnte tegninger af altertavlens midtskab skyldes I. Ellung (DK: Ribe amt s. 1248 fig. 14 og s. 1270, venstre spalte, linje 10 fra oven). De var i teksten anførte som anonyme med årstallet 1798 i museets arkiv. De viser, at altrets sidetavler allerede manglede i 1798. Han er også anført i registret under: *malere*, hvor der i Lunde Kirke og i Varde findes tegninger af ham, som er anført som anonyme.

I slutningen af 1700-tallet fandt Ellungs ven, Poul Mathias Nødskov, ved Timgård tre store stykker af en ligsten, som han ud fra indskriften bestemte til at være kong Christian II's elskerinde, Dyvekes: "Hier legt Begra – uen Sibrecht - s dochter ...". Han vidste, at gårdens tidligere ejer, Knud Pedersen Gyldenstjerne, havde taget Sigbrits (dvs.

Figur 7. Ellungs tegning af Sigbrit Villumsdatters ligsten på Tim. Bogstaverne af P.M. Nødskov. Foto Nationalmuseet 1993. Efter Heraldisk Tidsskrift.

Figur 8. Sigbrit Villumsdatters ligsten tegnet 1878 af J.B. Løffler efter fundet af det fjerde stykke til Henry Petersen (1879). Foto Nationalmuseet. Efter Heraldisk Tidsskrift.

Dyvekes mor, Sigbrit Villumsdatter) ligsten med sig fra København til Tim. Nødskov var god ven af Iver Ellung, som mens Nødskov var syg havde haft ham boende i over et år som lærer for sønnen (Peter Nicolai) (Hauch-Fausbøll 1941: 93 og 97 f.; Nødskov 1968: 7 og 63 ff.), og de tegnede i fællesskab en tegning af stenen, Ellung motivet og Nødskov indskriften. Tegningen (figur 7) er dateret 1795 og findes i dag på Nationalmuseet (Antikvarisk Topografisk arkiv, Tim sogn). Da stenen nåede til København i begyndelsen af 1830'erne, manglede stykket med Sigbrits navn. Men i 1878 blev et fjerde stykke fundet, og Henry Petersen (1879) bestemte det ud fra stykker af Sigbrits monogram til at være fra hendes sten. Det ses i figur 8, hvordan det fjerde stykke giver plads til [*Willom*]'s mellem *Sibrecht* og *dochter* (Vogt 1994: 473-478). Vi kan altså også takke Ellung for afgørende viden om denne sten.

Modgangsår

I 1800-tallets første tiår kom Iver Ellung ud for ubehagelige storme i livet. Dels som den første klitkommissær eller sandflugtskommissær i embedet, et arbejde, som han gik op i, men ikke havde held med at gennemføre sine detaljerede planer for. Det var en ny pligt, som var besværlig for bønderne. Han gjorde sig upopulær blandt bønderne og hos herredsfogeden, amtmanden og i Rentekammeret, og til sidst, da han dårlig turde vise sig i klitterne af frygt for at lide overlast, udeblev han og blev afskediget (Fuglsang 1947–49: 168 f.; Kjeldgaard 1994: 105 f.). At han skulle være uden evne til at omgås bønder, modsvares i nogen grad af hans lange opmålingstid, hvor han ikke ses at have haft problemer med dem. Dette til trods for, at han fra april-maj til oktober havde ret til at besvære dem med husly og kost for en billig penge, samt at måtte færdes overalt, selv på tilsæede marker. Han havde endogså fået lært nogle af dem at opmåle, som det ses af det følgende.

Dertil fik han ikke afleveret sine kort (8 a; 8 t; og 8 r) over en del af Skast herred i Riberhus amt til tiden, trods flere påmindelser, og i foråret 1805 måtte Selskabet sende et par af de hurtigste og yngste landmålere, Thomas Bugge junior og Andreas Christopher Gudme, derud for at gøre opmålingen færdig. Disse meddelte tilbage til selskabets sekretær Thomas Bugge senior, at Ellung efter bøndernes udsagn skulle have ladet opmåle ved andre "Fuldmægtiger", samt at han nu var rejst til Holsten uden at bryde sig om sine geografiske opmålinger (Lomholt 1961: 51–53). I 1806 var han forhindret ved sygdom i at

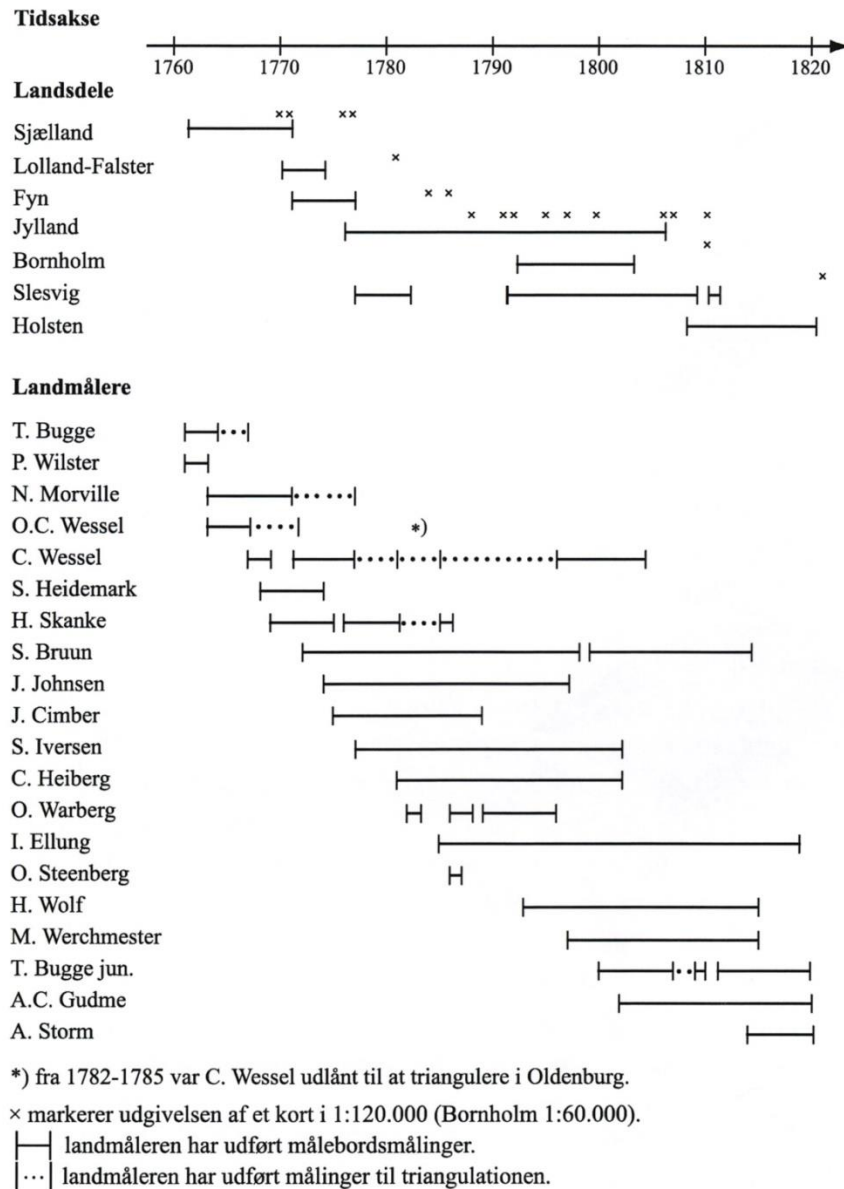
opmåle og fik kun opmålt et par små kort over skellet mellem Øster og Vester (Horne) herreder samt et kort over en del af Schwansen.

Det er vanskeligt at bedømme, om disse beskyldninger, som allerede Molbech nævner (Molbech 1843: 200 f. note 200), har noget på sig. Man har det nemlig kun fra forhandlingsprotokollen, da alle brevene fra de sidste seks-syv år i selskabet brændte ved Københavns Bombardement i 1807, hvor Bugges gård i Store Kannikestræde blev ramt. Heldigvis var konceptkortene, konstruktioner og beregninger samt kobberpladerne i tide blevet overført til Geheimearkivet (Lomholt 1961: 56), men hans bibliotek på 15.000 bind gik til. Da imidlertid Ellung i 1810 søgte om højere løn, omtalte Bugge ham som “den flittige og duelige Mand, der gerne kunne fortjene Tillæg efter 31 Aars Tjeneste, og det gjorde Selskabet ondt, at Landmaalingskassen ikke kunne taale denne Udgift” (Lomholt 1961: 77).

I Holsten arbejdede Ellung støt videre og opmålte i årene 1809–19 otte konceptkort på i alt $17\frac{3}{4}$ kvadratmil (Lomholt 1961: 57). I 1811 havde han for selskabet reduceret og tegnet det af Bugge senior konstruerede generalkort over Jylland. Det blev på grund af flere forsinkelser med kobberstikkeren o.a. først udgivet i 1820. Der skulle bl.a. rettes stednavne, efter Ellungs mening fordi Bugge i modsætning til ham havde brugt *Danske Atlas*-former, hvilket selskabet fandt rigtigst (Lomholt 1961:135).

Sideløbende med selskabets geografiske opmåling udførtes for Rentekammeret en økonomisk landmåling til brug for skatteansættelse af jorden. Flere af de geografiske landmålere deltog også i den økonomiske opmåling, således også Iver Ellung og John Johnsen, hans forlover ved brylluppet i 1785, som blev konduktør (Lomholt 1961: 161). Landmålerens løn var ikke stor, og gennem hele Lomholts bog (1961: fx 182 f.) løber en fortælling om klager over lønnen og umulighed ved at opretholde livet på den. Det var fx dyrt at arbejde på Bornholm og i Holsten, hvortil landmålerne selv måtte bekoste den lange rejse, og hvor opholdet var dyrt (Lomholt 1961: 53).

Ellung havde i Jylland i årene 1786–92 og 1795–1806 opmålt i Vendsyssel og Hjertingegnen m.m. 21 konceptkort på ca. $50\frac{1}{2}$ kvadratmil; på Bornholm i 1793–94 Vester og Sønder herred ca. $1\frac{2}{3}$ kvadratmil; og i hertugdømmet Slesvig i 1806–09 Schwansen, Eidersted og Rendsborg distrikt, fire konceptkort på ca. 5 kvadratmil (Lomholt 1961: 33 f.). Dertil kommer de ovenfor nævnte Holstenkort på i alt $17\frac{3}{4}$ kvadratmil. Det var måske ikke det helt store antal kvadratmil pr. år (Lomholt 1961: 52), men Ellung havde jo heller ikke gået og målt op på

Figur 9. Grafisk fremstilling af de enkelte landmålernes arbejde i tid og sted (efter Nielsen 2017: 20).

“Sjølunds fagre sletter” (dvs. Sjælland), men på de mest forblæste og ugæstmilde egne i Nord- og Vestjylland. Her var der mange enkeltgårde, og ikke bare landsbyer som på Sjælland, og tillige var udskiftningens begyndelse årsag til mange flere gårdnavne, som skulle indtegnes. Samtidig gjorde de senere opmålere mere ud af kortene, bl.a. med flere arealkategorier. Derfor tog arbejdet ofte længere tid end for de første opmålere på Sjælland (Dam 2005: 40–41; Korsgaard 2005: 27–28).

Iver Ellungs nærmere økonomiske forhold

I årene 1793–94 opmålte Iver Ellung på Bornholm, søgte flere gange om lønforhøjelse og pådrog sig en voksende gæld. Selskabet lånte ham i 1799 600 rigsdaler mod pant i ejendom (Lomholt 1961: 52). Ellungs godsarkiv med nummer G.465 1 og 2 findes på Rigsarkivet Viborg. Det må være dette gods, der er tale om. Det var på under 20 tønder hartkorn, ifølge dets skifteprotokol fra 1799–1810, og lå i Hjerting. Han har på to kort (8 t og 8 a) angivet at måle fra *Ellungsløst*, sikkert hans egen besiddelse (se figur 10). Det spøgefulde navn på det nærliggende *Jepsenborg* (kort 8 t) tilhører som nyere gårdnavn en type, som er af nedsættende eller spøgende karakter, ligesom *Pjaltensborg* og *Blæsenborg*, sandsynligvis givet af tjenestefolk eller naboer (Hald 1965: 96 f.). I dette tilfælde kan navnet også være givet af Ellung selv, hvilket rimer godt med det spøgefulde navn *Ellungsløst*. At de to navne ikke kan genfindes på senere kort, tyder under alle omstændigheder på en vis grad af indforståethed ejerne imellem.

Figur 10. Udsnit af VSKOrig kort 8 t. Her ses *Ellungsløst* markeret ved en ellers ukendt pavillonsignatur. Herfra ses et stort antal lige streger at stråle ud. De angiver de mange observationer, som Ellung tog derfra. Det nærliggende *Jepsenborg* ses ovenfor.

Som assistent skulle man ifølge reskript af 1761 lønnes ved stipendier og senere befordres til embeder. Stipendiet var et mindre pengebeløb og en eller to koster (som i “kost og logi”) af Kommunitetet og plads på Regensen eller Valkendorfs kollegium. I 1780 var lønnen 110 rigsdaler, fra 1781 130 rigsdaler årlig (Lomholt 1961: 184). Ellung havde 1792 122 rigsdaler plus akademiske stipendier, i 1799 290 rigsdaler plus stipendier (Lomholt 1961: 183). I årene 1805–06 steg han fra 280 til 388 rigsdaler plus tillæg på 62 rigsdaler, i alt 450 rigsdaler plus en plads på Regensen af 20 rigsdalers værdi. (Lomholt 1961: 53).

Den 26. april 1816 blev han med to andre, Bugge junior og Gudme, indstillet til gratis bestalling som geografiske landmålingsinspektører. Og i 1818 fik han en bevilling på 100 rigsbankdaler slesvig-holstensk courant med 60 % tillæg for at få sin søn, Peter Nicolaj (Nicolaj) Ellung, som assistent (Lomholt 1961: 68).

Gælden fra 1799 var ikke betalt ved hans død. Trods stadige henstillinger fra selskabet betalte han fra 1814 (dvs. efter statsbankerotten i 1813) og inflationen efter krigen ingen renter af lånet, og Lomholt betegner ham som økonomisk meget efterladende. Ved hans død i 1820 fik sønnen bevilget to års henstand, og herefter søgte enken forgæves at få gælden eftergivet eller rentefrihed i hendes livstid. I 1831 besluttede selskabet at beholde obligationen (Lomholt 1961: 77 f.). Meningen med dette er ikke helt klar fra Lomholts side, og det har ikke været muligt at få det nærmere oplyst ved en forespørgsel for ca. 30 år siden. Men Ellungs søn Peter Nicolaj (1788–1844) og sønnesøn Iver (1821–1858) ses dog ikke at være gået fallit af den grund; de boede begge i Hjerting til deres død.

Til sammenligning kan anføres, at Ellungs mulige forbillede hvad angår tegninger, digteren Johan Herman Wessels lillebror Caspar Wessel, havde livslange økonomiske sorger. Hans bror digteren betonedes hans flid: “Han tegner Landkort og læser Loven./Han er saa flittig, som jeg er doven”. Caspar Wessel skriver i et brev til Selskabet: “I mine yngre Aar var min Gage saa liden, at jeg umuelig kunde leve deraf, og den Gield jeg den Gang paadrog mig, stræber jeg nu at betale, inden jeg afgaaer” (Ebert 1995). Caspar Wessel, der var ridder af Dannebrog og en betydelig matematiker, døde i 1818 forarmet og gigtplaget i en alder af 72 år. Begravelsen og huslejerestancen beløb sig til 159 rigsdaler og 9 skilling, som kreditorerne forsøgte at inddrive hos familien i Norge (Ebert 1995). Ingen har dog endnu betegnet *ham* som efterladende i økonomisk henseende.

Statstidende meddelte i 1820: “Den 22de Januar døde geographisk-oeconomisk Land-Inspecteur Ellung af et apoplectisk Tilfælde paa Frederiks Hospital.” Ellung blev altså kun 62 år. Det er tankevækkende, at to så flittige og talentfulde landmålere trods langvarig tjeneste var ude af stand til at komme gældfri ud af denne verden.

Iver Ellungs kulturelle baggrund

Men hvordan var Iver Ellung blevet kulturelt interesseret? Hans far Peter Ellung (ca. 1697–1775), hvis herkomst ikke kendes, havde – efter at have været kammertjener i 22 år hos gehejmeråd Iver Rosenkrantz – flere gange fra 1740 søgt Rentekammeret om stillinger i administrationen, bl.a. som proviantforvalter. Desværre var Iver Rosenkrantz, om hvis gode vidnesbyrd Ellung i sine ansøgninger ikke tvivlede, blevet afskediget som (faktuel) storkansler (dvs. at han ledede Danske og Tyske Kancelli) af kongen og var død i 1745. Så det tog sin tid, inden Ellung den 16. januar 1753 endelig blev toldkontrollør samt vejer og måler i Varde. Han boede dog, som sine forgængere, i Hjerting (Danske Toldembedsmænd); her må han have købt sit ovenfor nævnte gods. Og han må efter at have fået embedet have giftet sig med Else Marie Rømer (1715–1794), datter af kapellan til Viborg Sortebrødrekirke og senere sognepræst i Hersom, Klejtrup og Vester Bjerregrav Niels Madsen Rømer fra Rømø (ca. 1678–1736) og Anne Jensdatter Thorning fra Viborg (1675–1727). Hendes ældste bror Jens Rømer var teologisk kandidat, og den anden bror var proviantforvalter i Frederiksstad Palle Nielsen Rømer. Denne skyldte antagelig sin stilling den samme Iver Rosenkrantz, som hans senere svoger havde sat sin lid til. De fik i hvert fald begge en søn ved navn Iver. Og Iver Ellungs kusine Alhed Rømers søn, officeren Palle Rømer Fleischer, blev i Ellungs levetid en af Eidsvollmændene. Ellung havde, som det også ses nedenfor af valget af forlover, gode forbindelser til Norge.

Iver Ellung var enebarn; begge forældre var oppe i årene ved hans fødsel. De fik den 3. september 1762 tilladelse til at måtte sidde i uskiftet bo med et deres fælles sammenavlede umyndige barn ved ægtefællens død, såfremt de ikke indgik nyt ægteskab (Jyske Registre). Hans far må have været påvirket af de mange år i tjenesten hos den i sjælden grad kulturelt interesserede Iver Rosenkrantz, som var ven med Hans Gram og interesseret sig for Universitetets ve og vel.

Som assistent ved landmålingen giftede Iver Ellung sig den 25. maj 1785 (efter forudgående trolovelse hos højlærde Munthe (kapel-

lanen)) i Holmens kirke i København med Anne Margrete Bjørn (1764–1833), datter af farver og eligeret borger i Varde Jørgen Bjørn og Anne Cathrine Sørensdatter Hallum fra Skærbæk vandmølle i Ølgod sogn. Hvorfor vielsen af de to jyder skulle ske her, vides ikke. Bruden har næppe været vidende om, at hendes tipoldefar, tolder og borgmester i Varde, Johan Bjørn(sen)s bror admiral Poul Bjørn har kunnet se ned på parret fra sit epitafium ved siden af højaltret; dog, når man kender Ellungs interesse for kirker og deres udsmykning, er et kendskab hertil såmænd ikke umulig. Forlovere var hans to kolleger, for ham landmåler John Johnsen og for bruden teologisk kandidat Johan Daae. Denne arbejdede som assistent ved landmålingen siden 1782, men blev senere i 1785 præst i Norge som sin far og holdt sig til dette fag; en datterdatter af ham blev gift med digteren Henrik Ibsen. Dette er således også et eksempel på, at landmålerne ofte var uddannet i andre fag. Brudens søster, Mette Bjørn, blev siden gift med præsten i Alslev og Hostrup sogne, der er nabosogne til Guldager, hvor Hjerting ligger.

Iver Ellung har altså været påvirket i kulturel henseende både fra sit barndomshjem og herefter sit ægteskabs familiære forbindelser. Opholdet i det akademiske miljø på Valkendorf og Regensen har helt sikkert også været en inspiration. Han var meget interesseret i de kirker og fortidsminder, han så på sin vej. Kollegaen Caspar Wessel har sikkert inspireret ham til at forsyne sine tidlige konceptkort med tegninger, der refererede til lokaliteten. Ellungs bestræbelser på at få de seneste oplysninger med ved at spørge sig frem hos de lokale, blev ikke altid vurderet efter fortjeneste. Selskabet foretrak stoveformerne fra *Danske Atlas*. Måske skyldes den selvstændige handlemanér, at han som den eneste geografiske landmåler ikke var uddannet af landmåler Søren Bruun. Han gik meget op i sit arbejde, og var meget omhyggelig med de forskellige arealbetegnelser på kortene. Opmålingen var hans liv, og han døde af apopleksi i København dagen efter det møde den 21. januar 1820, der i realiteten afsluttede opmålingsarbejdet i Videnskabernes Selskab. Det kunne have været interessant for *Danmarks Stednavne* bind 1, om han også var nået til Samsø.

Kilder

Ellungs Gods. G 465. Skifteprotokol 1794-1810, autoriseret d. 20. februar 1794. Rigsarkivet Viborg. Søgbar i ao.salldata.dk, scannede godsarkiver.

Enkekassen: Den Almindelige Enkekasse, Protokoller med indlæg på Rigsarkivet. Register over Indskyderne i landmilitæretatens Pensionskasse og den Almindelige Enkekasse. 1739-1846. Indlæg nr. 3065

Jyske Registre D 26, 1762, s. 117, 231. Rigsarkivet.

Mødeprotokol: Oldsagskommissionens Mødeprotokoller 1807-48 i: *Acta Archaeologica, Nationalmuseets Oprindelse, Oldsagskommissionens Mødeprotokoller 1807-48*, udg. af Tove Benedikte Jakobsen assisteret af Christian Adamsen, s. 256–259.

Nygårds sedler: Søgbar på Dansk Demografisk Database. Seddelkartotek i Rigsarkivet.

Relevante kirkebøger, Rigsarkivet. Statens Arkiver.dk.

VSK = Videnskabernes Selskabs Kort (1:200.000), trykt kortserie over Danmark og Slesvig, udgivet af Videnskabernes Selskab, København 1768-1825.

VSKOrig = Forarbejder (konceptkort) til VSK tegnet i 1:20.000 i årene 1763-1820. Geodatastyrelsen. Kopier i kortsamling hos Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet.

Litteratur

Albøge, Gordon (1990): »Den yderste Pynt af Jylland«. Et navnehistorisk rids, i: *Vendsyssels Årbog* 1990, s. 85–96.

Andersen, E. Sloth & Keld de Fine Licht (1974): *Kirker og Bygninger fra Geodætisk Instituts arkiv, udgivet med biografiske oplysninger ved Einar Andersen*, København.

Bak, Frede (1997): Et gammelt kort over Læsø, i: *Vendsyssel nu & da. Tidsskrift om Vendsyssels natur, kunst og kulturhistorie* 17, s. 36–43.

Dam, Peder (2005): Videnskabernes Selskabs kort – En introduktion til såvel analog som digital brug, i: *HisKIS Skrift 2003–2005*, s. 36–44;

<<http://hiskis2.dk/wordpress/wp-content/uploads/2012/01/HisKIS-%C3%85rsskrift-2003-2005.pdf>>.

Dam, Peder & Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen (2008): *Historisk-geografisk atlas*, København.

Danmarks Kirker. Rettelsesbind til Ribe Amt.

Danmarks Kirker. Navneregister 2015.

Danmarks Runeindskrifter, red. Lis Jacobsen og Erik Moltke samt Anders Bæksted og K. M. Nielsen, København 1941.

Danske Toldembedsmænd 1660-1920, red. Michael Bach [u.å.]; <<http://toldhistorie.blogspot.com>>.

DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.

Ebert, Jørgen (1995): Lillebrors komplekse tal, kronik i: *Politiken*, 08-06-1995.

Fuglsang, Anthon (1947–49): Bidrag til Sandflugtens Historie, i: *Jyske Samlinger*, 9. rk. bd. 5 (1947–49), s. 162–194.

Hald, Kristian (1965): *Vore Stednavne*, 2. reviderede og forøgede udgave, København.

Hauch-Fausbøll, Th. (1941): En vestjysk Forsker – Poul Mathias Nødskov, i: *Hardsyssels Aarbog* 1941, s. 93–101.

Helms, Hans Jørgen (2016): *Valkendorfs kollegium 1588-1865*, København.

Heraldisk Tidsskrift, se Vogt, Susanne.

Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig (2021): Kort som kilde til Danmarks stednavne – Brugen af historiske kort i dansk stednavneforskning, i: *Brugen af historiske kort - fag for fag* (Geoforum Perspektiv 38), red. P. Dam & al., København, 185–197; <<https://journals.aau.dk/index.php/gfp/article/view/6594/5684>>.

Kjeldgaard, Poul (1994): *Lauritz Thagaard – en embedsmand ved enevældens lokaladministration i Thisted*, Viborg.

Korsgaard, Peter (2005): Videnskabernes Selskabs kort, i: *HisKIS Skrift 2003–2005*, s. 27–35; <<http://hiskis2.dk/wordpress/wp-content/uploads/2012/01/HisKIS-%C3%85rsskrift-2003-2005.pdf>>.

SUSANNE VOGT

- Korsgaard, Peter (2006): *Kort som kilde – en håndbog om historiske kort og deres anvendelse*, København.
- Lomholt, Asger (1961): *Landmaaling og fremstilling af kort under bestyrelse af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1761–1843*, København.
- Matrikel over Landinspektørerne 1768-1968, i: *Landinspektøren. Tidsskrift for Opmålings- og Matrikelvæsen* 25:2 (1968).
- Molbech, Christian (1843): *Det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs Historie i dets første Aarhundrede 1742–1842*, København.
- Nielsen, Keld (2017): *Hvordan Danmarkskortet kom til at ligne Danmark. Videnskabernes Selskabs opmåling 1762-1820*, 2. udgave, Århus.
- Nødskov, Poul Mathias (1787/1968): *Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn, Viborg 1787*; 2. udgave ved Alfred Kaae, i: *Hardsyssels Årbog* 1968, s. 3–108.
- Petersen, Henry (1879): Gravstenen fra Timgaard, »Dyvekes Ligsten« kaldet, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1879, s. 56–86.
- Statstidende 1820*: Tillæg til den Danske Statstidende. Ao. 1820 No. 9. Mandagen, den 31te Januar.
- Stoklund, Bjarne (2018): *Læsø Land. Økologi og kultur i et øsamfund 1550-1900* (bind 2: Manden og havet), København.
- Thorsen, P.G. (1864): *De danske Runemindesmærker. Første Afdeling. Runemindesmærkerne i Slesvig*, København.
- Vogt, Susanne (1994): Knud Pedersen Gyldenstjerne og nemesis, i: *Heraldisk Tidsskrift* 7:70 (1994), s. 471–481.
- Worm, Ole (1643): *Monumenta Danica*, København.

Summary

Iver Ellung (1757–1820): Geographical-economical land-surveyor and antiquarian. More than just place-names

An important source for the publication *Danmarks Stednavne* are the original maps drawn for The Royal Danish Academy of Sciences and Letters in the period 1763–1820 by geographical surveyors. One of these men stands out among the others for the drawings that accompanied some of his maps. A chronological list is presented here of those that are relevant for Denmark and Schleswig. In addition, Ellung was greatly interested in the ancient monuments that he met during his surveying trips and it is thanks to him that several objects that have now disappeared have been depicted. He was also familiar with runes and he had seen the inscriptions on the golden horns i the cabinet of curiosities (Kunstkammeret) in 1799, three years before they were stolen from there. His estate contained many drawings and archaeological specimens which passed to Oldsagskommissionen (now the National Museum). A look at his family relationships makes an attempt to explain his cultural interests.

Snekke-navne nok engang

BENTE HOLMBERG

I 1995–96 blev der på Institut for Navneforskning (nu: Arkiv for Navneforskning) ved Københavns Universitet lagt mange kræfter i at registrere stednavne der indeholder skibsbetegnelsen *snekke* som forled. Projektet, også kaldet Snekke-projektet, var initieret og finansieret af Vikingeskibshallen i Roskilde. Fra tidligere studier i danske *Snekke*-navne vidste vi at de fleste navne er overleveret som marknavne. Derfor valgte vi at vores indsamling og registrering af *Snekke*-navne skulle tage udgangspunkt i markbøgerne fra 1681–83. Det er den almindelige betegnelse for de protokoller der blev udarbejdet til brug for Christian V's matrikel (1688), og med enkelte undtagelser omfatter disse protokoller opmålinger fra hele landet. De excerperede *Snekke*-navne blev siden eftersporet på matrikelkort fra slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, i indberetninger og i andre kilder med henblik på en præcis lokalisering. Og for at sikre at alle relevante navne og navneformer blev registreret, er der også søgt efter *Snekke*-navne i ældre kilder.

Den afgørende inspirationskilde til at iværksætte et Snekke-projekt i midten af 1990'erne var de arkæologiske udgravninger af en reparationsplads for skibe ved Fribrødre Å på Nordfalster. Her ved en tidligere fjordarm ca. 2 km syd for Stubbekøbing og farvandet Grønsund havde Vikingeskibshallen i Roskilde i samarbejde med Nationalmuseet og Museet Falsters Minder gennem flere år foretaget arkæologiske udgravninger af skibsdele som kan dateres til tiden fra begyndelsen af 1000-tallet til ind i 1100-tallet. Fra undersøgelsens begyndelse var arkæologerne opmærksomme på at der var flere stednavne i området som kunne have forbindelse til fundet. Et næs der fra vest skyder ud i ådalen, der hvor åen munder ud i den tidligere fjord, benævnes i markbogen fra 1682 *Nørre Snekkebjerg*, mens et tilsvarende næs lidt længere mod syd kaldes *Sønder Snekkebjerg*. Følger man åen længere mod syd og øst kommer man til et større område der, ligeledes i markbogen, benævnes *Snekketofter*. Der er ingen tvivl om at kombinationen af det store fund af skibsdele og de tre *Snekke*-navne i området ikke er tilfældigt, og spørgsmålet var da om pladsen ved Fribrødre Å er en

enestående lokalitet, eller om den gennem kombinationen af fund og navnestof kunne vise vejen for andre lignende lokaliteter.

Efter projektets afslutning i 1998 skrev Jan Skamby Madsen og jeg en artikel i tidsskriftet *Kuml* hvori der indgår et katalog over danske *Snekke*-navne (Holmberg & Skamby Madsen 1998: 214 ff.). Kataloget består af 100 stednavne som formodes at rumme ordet *snekke* som forled. Navnene blev grundigt vurderet på grundlag af overlevering og beliggenhed, og nogle af lokaliteterne blev besøgt og inspiceret inden artiklen gik i trykken. Kataloget skulle naturligvis tjene som dokumentation for vores materiale og for vores tolkning af det, men det skulle også tjene som kilde til støtte og inspiration for fagfæller, filologer, arkæologer og historikere, og sådan har kataloget også fungeret i årene der er gået. Vores artikel og det navnekorpus som er fremlagt i artiklen, har fået meget opmærksomhed, og materialet er blevet diskuteret i flere forskellige publikationer. I tillæg hertil har vi fået flere relevante henvendelser fra kolleger og andre interesserede med oversete navne, forslag til lokalisering, tekstkorrektioner m.m., og selv har vi også i tidens løb fundet mangler og fejlbedømmelser af forskellig art. Det er disse mangler, korrektioner og mulige fejlbedømmelser i egne og andres værker der skal fokuseres på i denne artikel.

Nordiske *Snekke*-navne og studiet af dem

Ordet *snekke* er en fartøjsbetegnelse som forekommer i flere stednavne af nordisk oprindelse. Stednavne af denne art har i reglen fungeret som mark- eller naturnavne, og de hører derfor ikke til de mest kendte stednavne, i hvert fald ikke i Danmark. Ikke desto mindre findes der et forholdsvis stort antal *Snekke*-navne, specielt i Finland, Norge, Sverige og Danmark (se Holmberg & Skamby Madsen 1998: 202 f.). Mange af disse stednavne er gået af brug, men de kan ofte findes og dokumenteres i historiske kilder.

Stednavne med reference til sejlbare skibe påkaldte sig en særlig opmærksomhed da Ingemar Olsson i 1972 (og senere i 1979) offentliggjorde en artikel om *Snekke*-navne på Gotland. Her identificerede og lokaliserede han en række gotlandske *Snekke*-navne som på grundlag af skriftlig overlevering, beskyttet beliggenhed ved havet, arkæologiske fund, fosfatprøver o.l. kunne formodes at sigte til gamle landingspladser eller havnepladser for snekker i betydningen 'ledingsskib, krigsskib' (Olsson 1972: 180). Det fremgår af artiklen at Olsson er opmærksom på at *Snekke*-navne kan sigte til andet end sejlbare skibe, og som et

eksempel på et navn der sandsynligvis er navngivet efter en skibssætning, nævner han *Snäckhagen* i Grötlingbo på den sydøstlige del af Gotland (Olsson 1972: 205). Se i øvrigt Holmberg & Skamby Madsen (1998: 204 f.) hvor det nordfynske *Stensnekkehøjen* i Stubberup sogn på Hindsholm, er nævnt som en parallel og som et sikkert eksempel på navngivning efter en skibssætning, et "steenschib" (1623).

I Danmark er det stednavne som kan referere til arkæologiske oldtidslevn, der tidligt påkaldte sig navneforskernes opmærksomhed, dvs. navne der indeholder ord som *gravhøj*, *kæmpehøj*, *stendysse*, *skib* og *snekke* (se fx Kousgård Sørensen 1964 og Hald 1969: 13–23). Og med skriftserien *Danmarks Stednavne* (DS) som begyndte at udkomme i 1922, og som indtil 1939 medtog samtlige mark- og naturnavne (se dog forordet til DS 2 fra 1929), er det forståeligt at interessen samlede sig om stednavnenes vidnesbyrd om arkæologiske fænomener, se eksempelvis realkommentaren til det sønderjyske *Snekkebjerg* i Egen sogn på Als (katalognummer 95) som betegner en "Bakke ved Kysten. Rimeligvis af Ordet Snække 'Skib'. Ved Foden af Bakken ligger Rester af flere Skibssætninger (Medd. fra J. Raben 1938)." (DS 7: 320).

Først med Snekke-projektet i midten af 1990'erne og med det projektarbejde der ligger bag udgivelsen af *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder* (Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose og Henrik Thrane [red.] 1996), er der sat fokus på *Snekke*-navne med reference til det fartøjsbetegnende *snekke*, sigtende til aktiviteter med rigtige skibe.

I Holmberg & Skamby Madsen (1998: 202 f.) er der opregnet flere eksempler på nordiske navne af denne art. Som et eksempel omtales et *Snekkebjerg* i Skåne (lokaliseret til Vellinge sogn i Skytts herred). Det er et gammelt dansk navn som er overleveret i Lund stifts landebok ca. 1570 (Lb 1: 358:28 og 359:1) som *Sneckebierg* og som *Snickebjær* på Skånska rekognosceringskartan 1812 (gengivet i Crumlin-Pedersen 1984: 63). Navnet påkalder sig interesse fordi det betegner en lokalitet ved Foteviken i det sydvestlige Skåne hvor der er fundet flere skibsvrag fra 1000- og 1100-tallet (Crumlin-Pedersen 1984). Crumlin-Pedersen er også opmærksom på at en gård (i Norra Håslöv sogn) i nærheden af *Snekkebjerg* (i Vellinge sogn) hedder *Snäckeholm*, men da gården først er navngivet efter udskiftningen i 1800-tallet, er gårdnavnet ikke relevant for tolkningen af skibsfundene i Foteviken (brev fra Hallberg til Crumlin-Pedersen, dateret den 29.9.1983). Tilbage er kun navnet *Snekkebjerg* som betegner en lokalitet med en beliggenhed ved et vandløb der udmunder i Foteviken ved Kungstorp, og her fortsætter Crumlin-

Pedersen (a.a.: 64): “i lyset af de gotlandske og danske eksempler forekommer denne beliggenhed at være for speciel til at navnet kan bortforklares som uinteressant. Der synes kun at være et enkelt stednavn yderligere i Skåne af samme art, *Snäckan*, et aflangt grundstykke i Saxtorps sogn ved sydstranden af Saxåen (Skånes ortnamn A7, 79f).”

Oplysningen om at *Snekke*-navnene i Skåne skulle være begrænset til to er ikke rigtig. Fejlen går tilbage til en omfattende korrespondance mellem Ole Crumlin-Pedersen og Göran Hallberg fra 1983. Korrespondancen handler om navnene i og omkring Foteviken. Her godtager Göran Hallberg at forleddet i *Snekkebjerg* (i Vellinge sogn) sandsynligvis er ordet *snäcka*, og så fortsætter han: “men innebörden är oviss. Höjden kan ha liknats vid en snäcka, den kan ha haft en urgröpfung upptill eller på sidan som ett snäckskal, jorden i eller kring högen kan ha varit rik på snäckskal etc. Snäck-namn är vad jag vet ytterst ovanliga längs Skånes kuster. Jag har kontrollerat våra samlingar för kustsocknarna i Bara, Oxie, Skytts och Vemmenhögs häradar – men inte funnit några belägg. En avlång ägofigur i Saxtorps socken vid sydstranden av Saxån ett bra stycke uppströms mynningen heter Snäckan. Det är det enda! (Se bifogad kopia ur Skånes ortnamn. Serie A. Del 7, s. 79 f.)” (brev fra Hallberg til Crumlin-Pedersen, dateret den 16.10.1983).

I et stort anlagt og imponerende studie af skibsfundene ved Fribrødre Å forsøger Lutz Klassen bl.a. at indkredse Fribrødre Å-pladsens historiske funktion eller kontekst (Klassen 2010: 307 ff.). I den forbindelse retter han blikket fra *Snekke*-navnene i Danmark til *Snekke*-navnene i de gamle danske provinser i Sverige for at undersøge hvilke aktiviteter der har fundet sted på de benævnte pladser, og for at klarlægge om en overordnet organisation, fx en ledingsorganisation, eventuelt har været involveret. Med forskellige forbehold fremlægger han 34 *Snekke*-navne fra Skåne, Halland og Blekinge som er fremkommet ved en søgning i en online-database på Institutet för språk och folkminnen som også rummer *Skånsk ortnamnsdatabas* (Klassen 2010: 315 ff.). Navnene, heriblandt de skånske navne som er nævnt ovenfor, er lokaliseret til sogn og herred, men der er desværre ikke knyttet oplysninger til de enkelte navne, fx oplysninger om lokalitetens beliggenhed, navnets overlevering (før eller efter 1500?) og formodede betydning, ældre skrivemåder, naboskab til andre relevante navne o.l. Nogle af disse oplysninger findes faktisk i den senest opdaterede version af *Skånsk ortnamnsdatabas*, men i begrænset omfang.

Også i Sydslesvig findes der *Snekke*-navne af dansk oprindelse, specielt i egnen omkring Hedeby og Slesvig. Navnene er eksemplarisk

fremlagt og beskrevet af Andres Siegfried Dobat (2002). *Snekke*-navnene i de tidligere danske provinser i det sydlige Sverige og i Sydslesvig er historisk interessante, og de er oplagte som fremtidige forskningsemner, men de indgår ikke i kataloget i Holmberg & Skamby Madsen 1998, og det har heller ikke været målet.

Ordet *snekke*

I gamle svenske og norsk-islandske tekster bruges ordet *snekke* om et mindre fartøj. Det refererer især til et krigsskib, og det bruges specielt om et ledingsskib, dvs. et skib som et herred eller et skibslag skulle udruste og bemane. De danske tekster er ikke meget oplysende med hensyn til skibstypens form og funktion, men det er næppe urimeligt at antage at ordet *snekke* har haft den samme specialbetydning i ældre dansk som det har i de øvrige nordiske sprog. Om fartøjsbetegnelsen *snekke* og ordets historie, se Holmberg & Skamby Madsen (1998: 204 med henvisninger).

Ordet *snekke* som stednavneled

Som stednavneled kan ordet *snekke* både referere til sejlbare skibe og til flere andre fænomener, og det gælder formentlig i hele det nordiske område. Ordet *snekke* kan fx – ligesom ordet *skib* – sigte til en skibssætning, dvs. en begravelse på land som er markeret med sten der angiver konturerne af et skib.

Ordet *snekke* kan sandsynligvis også sigte til en naturforekomst der ligner et skib. Et muligt eksempel leverer navnet *Snekken* (katalognummer 60) i Vindinge sogn ved Holckenhavn Fjord på Nordøstfyn. Lokaliteten har form som et skib, men navnet kan også sigte til andre sagforhold (se Holmberg & Skamby Madsen 1998: 205). Navne af denne art er i øvrigt fåtallige og usikre.

Når ordet *snekke* optræder sammen med ord der betegner skove og rydninger, kan navnene også tænkes at referere til steder hvor man har hentet materiale til skibsbygning. Det er et navngivningsmotiv kendt fra flere gamle navne som begynder med ordet *Skib*- (se fx Holmberg 2001: 99 f.), men når det drejer sig om *Snekke*-navne, træder dette motiv ikke tydeligt frem. Det kan teoretisk set være den saglige baggrund for *Snekelund* på Møn (katalognummer 43) og *Snekholt* på Djursland (katalognummer 75). Det gælder sandsynligvis også navnet *Snekkevej* i Sønderjylland (katalognummer 93). Det sidste led i dette navn er en sideform til ordet *rud* som betyder 'rydning'. I DS 7: 127 antages det første

led i navnet at være identisk med ordet *snekke* som betyder ‘snegl’. Dette ord nævnes af og til ved tolkningen af danske, specielt sønderjyske, *Snekke*-navne. Det er et ungt lån fra højtysk, og ordet har tilsyneladende kun været lidt kendt i danske dialekter uden for Sønderjylland (se Holmberg & Skamby Madsen 1998: 205 med henvisninger).

Fra *Snekkesten* til *Snekkersten*

Det bedst kendte danske *Snekke*-navn i vor tid er uden tvivl det nordsjællandske bebyggelsesnavn *Snekkersten* (katalognummer 1). Navnet fungerer i dag som et bebyggelsesnavn, men det er i sin oprindelse et naturnavn. Bebyggelsen har nemlig navn efter en stor sten i strandkanten hvortil der er knyttet flere sagn (se DS 2: 11). Det første led i navnet antages at være ordet *snekke* i betydningen ‘skib’, og af de overleverede navneformer som er fremlagt i kataloget, kan man se at navnet både optræder som *Snekkersten* (skrevet: *Snedker-Steenen*) og som *Snekkesten* (skrevet: *Sneckestenen*) i gengivelsen af det ældste dokument som er fra 1582. Navneformerne med *-r* som er enerådende efter 1844, menes i DS 2: 11 at være opstået som en videre udvikling af det trykssvage *-e* i ordet *snekke*.

Denne inkonsekvens i overleveringen mellem navneformer uden *r* og navneformer med *r* kan iagttages i flere af de excerperede navne. Et entydigt eksempel findes blandt stednavnene ved Fribrødre Å på Nordfalster. Det er navnene *Nørre* og *Sønder Snekebjerg* (katalognummer 47) som utvivlsomt indeholder ordet *snekke* i betydningen ‘skib’. De to navne er omtalt første gang i markbogen fra 1682 som henholdsvis *Nørre Snechebier* og *Sønder Snechebier*. Navnene optræder senere på et matrikelkort fra 1793, og her skrives der ikke *Snekebjerg*, men *Snedkerbjerg* (figur 1).

Det er muligt at de yngre navneformer med *r* skal forklares som en videre udvikling af det trykssvage *-e* i ordet *snekke*, sådan som det menes at være tilfældet i navnet *Snekkersten* ovenfor. De varierende navneformer er imidlertid blevet beskrevet som en omtydning fra ordet *snekke* til ordet *snedker*, jf. overskriften: *Snekebjerg* bliver til *Snedkerbjerg* i Holmberg & Skamby Madsen (1998: 207), og begge forklaringer er givetvis mulige. Ordet *snedker* kan lydligt minde om ordet *snekke*, og i modsætning til ordet *snekke* har ordet *snedker* været et velkendt ord i den periode hvor hovedparten af de danske marknavne blev nedskrevet. Ordet *snedker* der undertiden skrives *sneker*, *snediker* og *snidker*, er ifølge ODS indlånt fra plattysk i perioden 1500–1700.

Figur 1. Udsnit af matrikellortet over Maglebrænde bys ejerlav i en kopi fra 1807 efter original fra 1793. I det nordøstlige hjørne af ejerlavet optræder marknavnene Nordre Snedkerbjergs Agre og Søndre Snedkerbjergs Agre.
© Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.

Et tredje eksempel på vekslende navneformer i den skriftlige overlevering er baseret på navnet *Snekkedræt* som ligger vest for Damhus-søen i Rødovre sogn (katalognummer 11). Her er det imidlertid – i modsætning til ovenfor – markbogen fra 1682 som har navneformer med *r*, mens de senere kilder har navneformer uden *r*. Navnet er senest behandlet af Bent Jørgensen som paralleliserer markbogsformerne med de former af stedsnavnet *Snekkersten* som er nævnt ovenfor. Han mener i

øvrigt at der foreligger en sammensætning af substantivet *snekke* ‘skib’ og substantivet *dræt* ‘dragning, træk’ (DS 25: 122). Det er i så fald nærliggende at antage at navnet *Snekkedræt* sigter til et sted hvor man har trukket skibe over land (således i Holmberg & Skamby Madsen 1998: 215), men både Ib Lumholt (1967: 111) og Bent Jørgensen a.a. mener at de topografiske forhold i Rødovre ikke kan støtte denne tolkning. Ib Lumholt tilføjer endda at det eneste vandløb af blot nogenlunde størrelse i lokalitetens nærhed er Harrestrup Å, men som et apropos hertil er det værd at anføre at *Snekke*-lokaliteterne sjældent ligger ved det åbne hav, men derimod ved en naturhavn eller et åløb 1–2 km inde i landet hvor skibene var beskyttede (Holmberg & Skamby Madsen 1998: 212). Se i øvrigt navnet *Snekkedræt* (katalognummer 51).

Kataloget over *Snekke*-navne og Supplementet

Vores indsamling og registrering af *Snekke*-navne tog, som tidligere nævnt, udgangspunkt i markbøgerne fra 1681–83, og der blev samlet og registreret “med en bred pensel” og efter devisen: hellere tage for meget med end for lidt. Derfor rummer projektets ringbind, som er tilgængelige på Arkiv for Navneforskning på Københavns Universitet, flere mulige *Snekke*-navne end de 100 *Snekke*-navne som er medtaget i det katalog der findes i Holmberg & Skamby Madsen (1998: 214 ff.).

Ordet *snekke* er i reglen nemt at identificere når det forekommer som stednavneled (Holmberg & Skamby Madsen 1998: 207), og alligevel er det let at komme i tvivl når de overleverede navneformer ikke er absolut regelrette. Som nævnt ovenfor kan man fra tid til anden se at navneformer uden *r* veksler med navneformer med *r*, også i sikkert tolkede *Snekke*-navne. Navne med den her nævnte vekslen i belægs-materialet er derfor medtaget i det afsluttende katalog. Navne der kun er overleveret med *r*-former, er derimod ikke medtaget i kataloget. Det gælder fx navnet *Snedkerbjerg Dam* som betegner en lavvandet sø vest for Ørslev Kloster på halvøen Nordfjends ved Limfjorden (Ørslevkloster ejerlav og sogn, Fjends herred). Navnet er overleveret på et matrikelkort fra 1791 (kopieret i 1810), og her skrives det *Snedker biere Dam*. Lokaliteten er beskrevet af Michael Lerche Nielsen (2015: 39 f.) som mener at der er tale om “en oplagt, ny snekkehavn!”, men skriftformen med *r* får i det mindste mig til at tvivle på at der er tale om et nyt *Snekke*-navn og en “ny snekkehavn”.

I kataloget optræder der heller ikke navne som kun er overleveret med *rs*-former, idet navne af denne art må antages at indeholde en

genitivform af erhvervsbetegnelsen *snedker*. Se fx navnene *Snekkeholm* og *Snekkebjerg* (i Viskinge sogn, Skippinge herred) i Holmberg & Skamby Madsen (1998: 208 med henvisninger). Da *r* i stillingen foran *s* ofte forsvinder i de danske dialekter, kan forleddet i navne som *Snekkeseng* (ved Ormslev, sydvest for Århus) og *Snekkeshave* (ved Favstrup, sydøst for Christiansfeld) også være en genitivform af erhvervsbetegnelsen *snedker*. Navne af denne art er derfor også holdt ude af kataloget.

Det er muligt at vurderingen af de excerperede stednavne har været og er for firkantet og for principiel, og det er muligt at der blandt de stednavne som er blevet forvist fra kataloget, findes enkelte *Snekke*-navne som rettelig burde vurderes som ægte. Men mange af de udskudte navne er dårligt overleveret. Ofte er navnene kun overleveret i en enkelt kilde fra forrige århundrede og kan tilmed være vanskelige at lokalisere.

Kataloget over *Snekke*-navne i Holmberg & Skamby Madsen (1998: 214 ff.) rummer alle de *Snekke*-navne som vi havde registreret i 1997–98. Der er siden kommet nogle stykker til. De findes i det supplement til kataloget der er anført bagest i denne artikel. Navnene er – lige som i Holmberg & Skamby Madsen 1998 – lokaliseret til sogn og herred, og i den kommentar som følger efter de overleverede navneformer, gives der yderligere oplysninger om de betegnede lokaliteters beliggenhed. Her er der også henvisning til de steder i faglitteraturen hvor navnet er omtalt. Da ordet *snekke* kan referere til flere forskellige sagforhold, er der også givet oplysninger som er relevante når de sproglige muligheder skal overvejes. I supplementet er der også anført ældre eller yderligere belæg end dem der findes i Holmberg & Skamby Madsen 1998. Det kan måske se ud som petitesser, men overleveringen er vigtig for bedømmelsen af navnene, specielt det ældste belæg.

En kommentar som ofte optræder i katalogteksten i Holmberg & Skamby Madsen 1998, gælder oplysninger om den betegnede lokalitets beliggenhed i nærheden af en skibssætning, langdysse, stengrav eller lignende. Det gælder fx to sønderjyske navne, *Snekkebjerg* ved Augustenborg Fjord på Als (katalognummer 95) og *Snekhæld* ved Genner Bugt nord for Åbenrå (katalognummer 91). Som det fremgår af katalogteksten betegner de to navne bakkeskråninger hvor der er fundet rester af skibssætninger. Det er nærliggende at antage at ordet *snekke* i disse navne sigter til skibssætninger, men da de betegnede lokaliteter ligger nær ved kysten, kan navnene også sigte til aktiviteter med sejlbare skibe.

I kataloget kan man også finde eksempler på en tankegang som jeg i dag vil sætte spørgsmålstegn ved. I katalogteksten til det vest-sjællandske *Snekkerup* i Fårdrup sogn (katalognummer 33) hedder det eksempelvis således: "Navnet er ligesom *Snekkerup* i Vigersted sogn (31) sammensat af ordene *snekke* og *torp* 'udflytterbebyggelse'. Da landsbyen ikke ligger ved vandet, antages navnet at sigte til en skibssætning (DS 23: 96). Vest for *Snekkerup* træffes navnet *Snekkebjerg* (34)." Formuleringer af denne art bruges fra tid til anden i DS, og den citerede tekst er sikkert lånt fra DS 23, men konklusionen er ikke rimelig da mange af de registrerede *Snekke*-lokaliteter ligger inde i landet ved et åløb eller lignende. Fundet af skibsdele i den nordlige del af Rold Skov i nærheden af navnet *Snekkensdal* (katalognummer 69), se nedenfor under *Snekke*-navne og skibsfund, maner i hvert fald til forsigtighed når der fremsættes konklusioner om de danske vandvejes omfang og rækkevidde.

Endelig kan man i kataloget møde oplysninger om at der i nærheden af den betegnede *Snekke*-lokalitet findes navne som indeholder et andet skibsbetegnende ord end ordet *snekke*, i reglen ordet *skib*. Til eksemplerne hører *Snekholt* (katalognummer 75) i Hyllested sogn på Djursland. Sognet rummer foruden sognenavnet også navnet *Skibsbjerg* i flere varianter. Også syd for Djursland i Kattrup sogn i Voer herred findes der et eksempel. Det er navnet *Snekkesten* (katalognummer 85) der ligger i Møballes Kurrisgårdsmark som er den ene af byens fire marker. I byens nabomark som hedder Østermark, træffes navnet *Skibbjerg*.

Lokaliseringsproblemer

Det er vigtigt at være opmærksom på at katalogets *Snekke*-navne ikke altid er præcist lokaliseret. Det kan naturligvis bero på at der ikke findes ældre kortmateriale, men det kan også skyldes den fremlæggelsesmetode som er anvendt i kataloget, og som går tilbage til *Samsøs Stednavne* der udkom som DS 1 i 1922. Som eksempel skal navnet *Snekkehøj* (katalognummer 26) nævnes. Det betegner en høj i Onsbjerg sogn ved Bjælke-*rendens* udløb i Sælvig (DS 1: 67). Navnet er overleveret som *Snechehøj* i markbogen 1682, og det genfindes på et matrikelkort, men kun som bestanddel af to marknavne som på MK 1783 skrives: *Snække høis Agre* og *Snækkehøi Stumper*. De nævnte markstykker ligger naturligvis i nærheden af højen, og de leverer derfor en relativ lokalisering. En præcis lokalisering leverer derimod en indberetning til Stednavneudvalget fra

1918 og et generalstabskort fra 1925. Antallet af *Snekke*-navne er heller ikke absolut. Er der i det nævnte tilfælde tale om ét eller tre *Snekke*-navne? Det kommer an på hvem der tæller. Er eksempelvis *Nørre Snechebier* og *Sønder Snechebier* i Maglebrænde sogn på Nordfalster ét eller to navne? I kataloget i Holmberg & Skamby Madsen 1998 er de registreret som ét navn under opslagsformen *Snekkebjerg* (katalog-nummer 47). Den anvendte fremlæggelsesform er praktisk og giver et rimeligt overblik fra det ældste belæg til det yngste.

Figur 2. Kort over udbredelsen af *Snekke*-navne på Samsø. Øen har en af Danmarks tætteste koncentrationer af *Snekke*-navne. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

***Snekke*-navne og skibsfund**

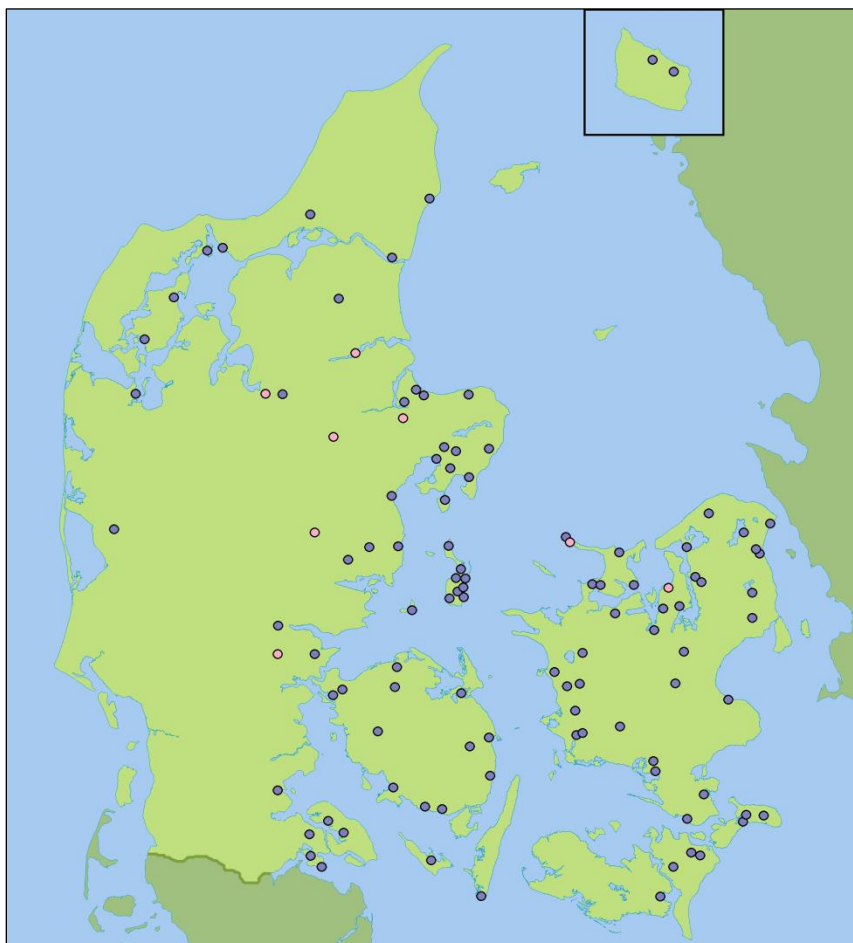
Det var – som tidligere nævnt – de mange skibsdele fra forskellige skibe som er fundet ved Fribrødre Å på Falster i nærheden af lokaliteterne

Snekkebjerg (katalognummer 47) og *Snekkeøfter* (katalognummer 49) som satte gang i Snekke-projektet for om muligt at finde andre lignende lokaliteter, og nu med navnene som vejviser. At stednavne som indeholder ordet *snekke* undertiden kan vise vejen til steder hvor der engang har været maritime aktiviteter, blev kendt i 2001 ved en prøvegravning i Viby sogn ved Århus Å. Her ved en losseplads i Eskelund og ved en historisk lokalitet med navnet *Snekkeeng* (katalognummer 82) har arkæologerne Jan Skamby Madsen og Lars Nørbach fundet skibsrester (Århus Stiftstidende 15.8.2001) som ved efterfølgende undersøgelser kan dateres til vikingetid og tidlig middelalder (se Skamby Madsen & Vinner 2005: 94 f.). Af katalogteksten fremgår det i øvrigt at der sydøst for *Snekkeeng* findes flere navne som indeholder ordet *skib*. Da skibsresterne er sikkert konserveret, er der endnu ikke gravet yderligere på stedet, men der er planer om at undersøge fundpladsen i nær fremtid.

Forløbet ved Århus Å er måske ikke enestående. I 2012 gentog Lars Nørbach forsøget med at lade et *Snekke*-navn vise vej. Nu ved en prøvegravning ved Teglgårds Mølle ved Buderupholm der er beliggende i den nordlige del af Rold Skov. Her findes der en lokalitet med navnet *Snekkensdal* (katalognummer 69), og her ca. 30 km syd for Limfjorden ved Lindensborg Å fandt han flere skibsrester. Genstandene er efterfølgende dateret til vikingetid og tidlig middelalder (Nørbach 2012). *Snekkensdal* adskiller sig ved sin beliggenhed langt inde i landet fra de andre *Snekke*-lokaliteter hvor der forekommer fund af skibsdele, men ifølge Lars Nørbach a.a. har det været muligt at sejle fra Limfjorden til fundstedet i Rold Skov. Det skal pointeres at der på nuværende tidspunkt kun er foretaget en prøvegravning, og at stedet derfor ikke kan tages som indtægt for vidtrækkende konklusioner. Et andet muligt navngivningsmotiv er naturligvis selve Rold Skov som er en kæmpestor ressource til skibsbygning. I katalogteksten i Holmberg & Skamby Madsen (1998: 218) angives det imidlertid at navnet muligvis sigter til en stendysse i Bjergeskov.

I den her nævnte sammenhæng er det i øvrigt værd at minde om det skånske *Snekkebjerg* i Vellinge sogn i Skytts herred og fundet af skibsvrag ved Foteviken (se ovenfor). Men også i Sydslesvig ved *Schnickstedt* (sammensat af ordene *snekke* og *sted*) i bydelen Holm i Slesvig by er der fundet gamle skibsdele (Crumlin-Pedersen 1997: 179).

Snekke-navnene i det danske landskab

Figur 3. Kort over udbredelsen af Snekke-navne i nutidens Danmark. De lyserøde prikker markerer de navnelokaliteter der er blevet tilføjet ved nærværende undersøgelse (se Supplement til Katalog over Snekke-navne). Kystlinjen er den historiske inden de store inddæmninger i 1800-tallet. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen efter Holmberg & Skamby Madsen (1998: 211 figur 6).

Som det fremgår af kortet i Holmberg & Skamby Madsen (1998: figur 6; i denne artikel gengivet i en opdateret version som figur 3) forekommer der *Snekke*-lokaliteter i det meste af landet. Lokaliteterne findes spredt langs kysterne i de indre danske farvande med flest navne i kyst-

områderne ved Nord- og Vestsjælland, på Samsø, i Østjylland og i Sønderjylland omkring Als. Men der er ikke desto mindre områder af landet hvor der kun findes få *Snekke*-navne, fx Nord- og Vestjylland, og områder hvor der findes mange *Snekke*-navne, fx Samsø (jf. figur 2) og det sydlige Djursland og Århus.

Som tidligere nævnt gør kataloget over *Snekke*-navne i Holmberg & Skamby Madsen 1998 ikke krav på at være fuldstændigt, og det har da også været muligt at supplere kataloget med adskillige navne, fortrinsvis navne som er belagt i kilder der er yngre end 1600-tallets markbøger (se nedenfor). Men de supplerende navne findes fortsat i de områder hvor der i forvejen findes mange *Snekke*-navne. På baggrund heraf kunne det være interessant at studere matrikelkort, indberetninger o.l. fra de kystområder i Nord- og Vestjylland hvor der kun findes få *Snekke*-navne.

Snekke-navnene er af flere arkæologer og historikere blevet tolket som navne der har relation til en ledingsorganisation i vikingetid og tidlig middelalder, og *Snekke*-lokaliteterne er ofte blevet beskrevet som havnepladser hvor ledingsskibe blev opbevaret, repareret og udrustet (se Ravn 2016: 93 ff. med henvisning til Klassen 2010). Men på grund af *Snekke*-navnenes ulige fordeling i landet mener Morten Ravn at navnene kun kan bruges som en generel indikator af lokaliteter med skibsrelaterede aktiviteter i det 11. århundrede. I stedet gør Ravn sig til talsmand for at mange af *Snekke*-navnene udpeger områder med de nødvendige ressourcer for skibsbygning. Det er sikkert rigtigt, men det samme gælder med sikkerhed de mange stednavne som indeholder ordet *skib*.

Jeg vil ikke interferere i Lutz Klassen og Morten Ravns diskussion, og jeg vil heller ikke afvise Morten Ravns påstand om at det ikke er alle *Snekke*-navne som er dannet i vikingetiden eller den tidlige middelalder (Ravn 2016: 91). Men hans fortsatte argumentation som oven i købet indeholder en henvisning til Holmberg & Skamby Madsen (1998: 204–206), må bero på en misforståelse. Her hedder det: “For example, several *snekke* place-names have arisen in connection with the romantic reintroduction of the term in the 18th and 19th century, and in this context the term was often used descriptively of legendary or landscape features.”

Der er ingen tvivl om at pladsen ved Fribrødre Å som blev udgravet og undersøgt i tiden fra 1982 til 1993, er en enestående lokalitet. Det er den først og fremmest på grund af det store fund af skibsdele fra 1000- og 1100-tallet som er grundigt beskrevet af Klassen (2010). Men kombinationen af skibsfund og *Snekke*-navne er værd at bemærke for

selv om det ikke er en enestående kombination (se ovenfor under overskriften *Snekke*-navne og skibsfund), så er det ikke en almindelig kombination. Hvor almindelig eller usædvanlig kombinationen er, må fremtidens arkæologi vise, for eksemplerne er sikkert flere end dem som vi kender i dag. Min konklusion må derfor være den at mange af de danske *Snekke*-navne sigter til et af de andre fænomener som er nævnt ovenfor under overskriften Ordet *snekke* som stednavneled.

Som filologisk medspiller inden for et spændende tværfagligt forskningsfelt hvori det sidste ord sandsynligvis ikke er sagt, vil jeg frit efter Ingemar Olsson (1972: 2006) tillade mig at minde om at vi ikke kan forvente at det danske korpus af *Snekke*-navne helt og aldeles gengiver de oprindelige forhold. Dertil er det behæftet med alt for mange usikre faktorer. Nogle *Snekke*-navne er forsvundet i tidens løb, og nogle navne er undsluppet vores opmærksomhed. Endvidere må man regne med at en plads kan have været en snekke-havn uden at dette forhold er kommet til udtryk i et navn indeholdende ordet *snekke*.

Supplement til Katalog over *Snekke*-navne

- 25. Snekkebjerg** (Kolby sogn, Samsø) Herredsbog 1690 Sneckeberg; VSKOrig 1777 Snekkebiereg.
- 52a. Snekketofte** (Søndersø sogn, Skovby herred) MK 1800 (1801) Snekke Tofte, Snekker Tofte. – Lokaliteten ligger umiddelbart nord for Vedby.
- 61. Snekken/Snekkeagre** (Herrested sogn, Vindinge herred) 1526 (1572 ÆDA V: 1075), 1531 (1572 ÆDA V: 1079) Snecken; 1539 (1572 ÆDA V: 1078-79) Snecke lone; 1539 (1572 ÆDA V: 1078) Snecken.
- 77. Snekkeballe** (Ebdrup sogn, Djurs Sønderherred) Taxationsforretning 1799 Snekke Balle.
- 87. Snekkemade** (Skibet sogn, Tørrild herred) – Selv om der ikke findes relevant kortmateriale, så er navnet i Holmberg & Skamby Madsen 1998 lokaliseret til Vilstrup Å. Navnet er overleveret i et herredstingsvidne 1/10 1485, og i referatet herfra bevidner otte lokale mænd at de hørte og så “at hr. Anders Fris hævdede sin ret til Snekem[aae] og den fiskegård og den frie opdæmning på begge sider og den holm sønden for den førnævnte fiskegård indtil Vilstrup Å begynder...”. Referatet er afskrevet i 1631. I en afskrift fra 1633 omtales lokaliteten som Seckemae, og da der er større sandsynlighed for at den skrivende

glemmer et bogstav, end at han føjer et bogstav til, så er den ældste afskrift lagt til grund for navnets optræden i kataloget i Holmberg & Skamby Madsen 1998.

- 88. Snekkemade** (Pjedsted sogn, Holmans herred) KronSk (II: 227) 21/7 1665 Snecke Maj.
- 99. Snekkedybet** (i Limfjorden) – Formodningen om at *Snekkedybet* betegner farvandet mellem Hals og Egense skyldes kilden (eller kilderne?) fra 1515 som forbyder fiskeri “pa Agersbons grwnde wdii Agersunitt Sebersundtt wed Halsse eller Eyensse Sneckedybett eller nogre stedtze ther omkring neden for forne. Sunde” (1/11 1515).
- 101. Snekkedræt** (Kyndby sogn, Horns herred) PrIOldsagskomm. 1807: 30 Snekkedræts Dys. – *Snekkedrætsdys* omtales i a.a. som en “Steenkreds hvori [der findes] et dækket Gravkammer.” Navnet betegner formentlig en langdysse nordøst for Kyndby, i nærheden af kysten. Her træffes også navnet *Skehøj* eller *Skedysse* som sandsynligvis sigter til en skibssætning (se Dalberg & Kousgård Sørensen 1979: 12 og 27 og *Skedysagre* i Kongens Lyngby sogn ved København, DS 25: 283). Se i øvrigt *Snekkedræt* i Rødovre sogn (katalognummer 11) og *Snekkedræt* i Nørre Næra sogn på Nordfyn (katalognummer 51).
- 102. Snekkebjerg** (Odden sogn, Ods herred) Gst 1897 Snekkebjerg; Gst 1938 Snekkebjærg. – På den sydvestlige side af Gniben, nord for søen.
- 103. Snekkedal** (Vorde sogn, Nørlyng herred) Aarb. 1870: 248 Snekkedalshøj. – Snekkedalshøj er en gravhøj som ligger sydøst for Klovenhøj (Aarb. 1870: 250), dvs. nordvest for bebyggelsen Navntoft.
- 104. Snekkedal** (Langå sogn, Middelsom herred) Indb. 1928 Snekkedal. – Mellem Kildedalsbakker og Rådal Plantage, sydvest for Langå.
- 105. Snekkedybet** (Mariager landsogn, Onsild herred) 1494 (1584 ÆDA V: 755) Sneckedybitt; DATl (IV: 521) 1768 Snekkedybet. – ÆDA indeholder bl.a. en registratur over breve i Mariager Klosters Arkiv, og her står der: “Konning Hansis thilladelsze, att the wdi Mar. maa sette ruszer wdi haffuitt synden fran [var. for] Sneckedybitt. 1494.” (ÆDA V: 755). At forkortelsen Mar. står for Mariager fremgår af teksten i DATl IV: 521.
- 106. Snekkerhøj** (Vester Alling sogn, Sønderhald herred) Gst 1878 Snekkehøj; Indb. 1924 [Snegehøw’], Snekkerhøj (Snedkærhøj?); Gst

1988 Snekkerhøj. – I det sydøstlige hjørne af Vester Alling sogn, ved Hedegårde. Navnets oprindelse er tvivlsom. Meddeleren til Indb. 1924 skriver at jorden skråner til alle sider, og at navnet måske skal forklares af ordet “Sned = Skraaning.”

107. Snekkehøj (Sønder Vissing sogn, Tyrsting herred) DaSagn (I: 431) 1892, Heilskov 1951: 32 Snekkehøj, Snekkehøw; Lidegaard 1998: 222 Snekkeshøj. – Ved Gudenåen mellem [Sønder] Vissing og Voerladegård. Kilderne er alle sagnhistoriske.

108. Snekketoften (Øster Starup sogn, Brusk herred) Lindholm 1911: 335 Snedkertoften; Indb. 1916 [æ Sneketowt]. – Lokaliteten ligger i Ågård, sydvest for Øster Starup. Navneformen fra 1916 er tvetydig, og den dækker muligvis over erhvervsbetegnelsen *snedker*, se Lerche Nielsen (2014: 192).

Kilder og litteratur

Aarb. = *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, udg. af Det Kongelige Danske Oldskriftselskab, København 1866 ff.

Brev 1983 = Journaliseret brevkorrespondance fra 1983 mellem Ole Crumlin-Pedersen, museumsinspektør ved Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium, og Göran Hallberg, arkivar, senere arkivchef ved Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, vedrørende stednavne omkring Foteviken. Kopi på Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet.

Crumlin-Pedersen, Ole (1984): Fotevik. De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982, i: *Pugna forensis – Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83*, Lund, s. 7–68.

Crumlin-Pedersen, Ole (1997): *Viking-Age Ships and Shipbuilding in Hedeby/Haithabu and Schleswig*, Schleswig og Roskilde.

Crumlin-Pedersen, Ole, Erland Porsmose & Henrik Thrane [red.] (1996): *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense.

Dalberg, Vibeke & John Kousgård Sørensen (1979): *Stednavneforskning 2*, København.

DaSagn = E. Tang Kristensen: *Danske Sagn*, Århus 1892–1901.

BENTE HOLMBERG

DAtl = Erich Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, København 1763–81.

Dobat, Andres Siegfried (2002): *Snekke-Namen an der Schlei*. Zeugnisse einer maritimen Infrastruktur im Umfeld von Haithabu und Schleswig?, i: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 32, Heft 4, s. 607–620.

DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.

Gst = generalstabskort, målebordsblade, atlasblade, 4 cm-kort udg. af Geodætisk Institut/Geodatastyrelsen.

Hald, Kristian (1969): *Stednavne og kulturhistorie*, 2. oplag, København.

Heilskov, Christian (1951): De 17 søers sogn, i: *Østjydsk Hjemstavn* 1951.

Holmberg, Bente (2001): *Skib og snekke i danske stednavne*, i: *Namn i en föränderlig värld*, red. Gunilla Harling-Kranck, Helsingfors, s. 95–107.

Holmberg, Bente & Jan Skamby Madsen (1998): Da kom en snekke... Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet, i: *Kuml* 1997–98, s. 197–224.

Indb. = Indberetning til Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget).

Klassen, Lutz (2010): The finds and their interpretation, i: *Fribrødre Å. A late 11th century ship-handling site on Falster*, red. Jan Skamby Madsen & Lutz Klassen, Højbjerg, s. 61–465.

Kousgård Sørensen, John (1964): Marknavne og arkæologi, i: *Marknavnestudier* (Navnestudier 3), København, s. 83–93.

KronSk = *Kronens Skøder*, København 1892–1955.

Lb = *Lunds stifts landebok*, udg. af K.G. Ljunggren & Bertil Ejder, Lund og København 1950–65.

Lerche Nielsen, Michael (2014): Starup – Et jysk stednavn med historisk og arkæologisk potentiale, i: *Kuml* 2014, s. 187–204.

Lerche Nielsen, Michael (2015): V, i: *Bentes ABC*, red. Bent Jørgensen & Bo Nissen Knudsen, København, s. 37–40; <nors.ku.dk/publikationer/webpublikationer/bentesabc/bentes_abc.pdf>.

Lidegaard, Mads (1998): *Danske høje fra sagn og tro*, København.

- Lindholm, Poul (1911): *Starup sogn i Brusk herred. Et historisk-topografisk forsøg*, Kolding.
- Lumholt, Ib (1967): *Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne* (Navnestudier 5), København.
- MK + år = Matrikelkort, Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.
- Nørbach 2012 = Interviews med Lars Christian Nørbach i avisartiklerne "Har Rold haft et skibsværft i vikingetiden?", i: *Mariager Avis*, 23.10.2012, <<https://ugeavisen.dk/mariageravis/artikel/har-rold-haft-et-skibsv%C3%A6rft-i-vikingetiden>>; og "Vikingetiden overrasker midt i Rold Skov", i: *Jyllands-Posten*, 21.10.2012, <<https://jyllands-posten.dk/kultur/article4881518.ece>>.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup, København 1919–56.
- Olsson, Ingemar (1972): Snäck-namn på Gotland, i: *Fornvännen* 67, s. 180–208.
- Olsson, Ingemar (1979): Snäck-namn på Gotland. *Gotlandsk natur och historia speglade i ortnamnen*, Visby, s. 99–129. (Optryk efter artikel i *Fornvännen* 1972).
- PrIOldsagskomm. 1807 = *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Sjælland, Samsø, Møn*, udg. af Chr. Adamsen & Vivi Jensen, Højbjerg 1998.
- Ravn, Morten (2016): *Viking-Age War Fleets. Shipbuilding, resource management and maritime warfare in 11th-century Denmark*, Roskilde.
- Skamby Madsen, Jan & Max Vinner (2005): Skibe, navigation og havne, i: *Vikingernes Aros*, red. Annette Damm, Højbjerg, s. 80–97.
- Skånes ortnamn (Serie A: Bebyggelsenamn), Lund 1958 ff.
- Skånsk ortnamnsdatabas; <www.isof.se> under Ortnamnsregistret.
- VSKOrig = Videnskabernes Selskabs Kort. Originaltegninger i Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.
- ÆDA = *De ældste danske Archivregistraturer*, udg. af T.A. Becker m.fl., København 1854–1910.

Summary

***Snekke*-names revisited**

In 1995–96 Institut for Navneforskning (now Arkiv for Navneforskning) at Copenhagen University employed much energy in recording place-names that contain the ship-term *snekke* as their first element. From earlier studies we knew that most names of this type have survived as field-names. We therefore decided that our collection and registration of *Snekke*-names should begin with the village land registers ('markbøgerne') from 1681–83. This is the normal term employed for the records that were compiled for use in Christian V's land register (1688) and with just a few exceptions these registers include mappings from the whole of the country. The determining source of inspiration for compiling a *Snekke*-project was the archaeological excavations of ship-parts from the tenth and eleventh centuries at Fribrødre Å in North Falster. From the very beginning the archaeologists had been aware that there were three *Snekke*-names in this area that could have relevance and there is no doubt that the combination of the three *Snekke*-names in the area were no chance finds. The question then was whether the site at Fribrødre Å was an exceptional locality or whether a combination of finds and names might open the way to other similar localities.

After the conclusion of the project in 1998 Jan Skamby Madsen and I published an article that contained a catalogue of Danish *Snekke*-names. The catalogue consists of 100 place-names that are assumed to contain the word *snekke* as its first element. The catalogue was partly designed to serve as a source of inspiration for colleagues, archaeologists and historians. It has certainly proved to be so in subsequent years. Our article and the names presented in it have received much attention and the material has been discussed in several different publications. We have also received many enquiries from interested people with names that we had overlooked, suggestions for localisations, corrections of texts etc. And we have ourselves in the course of time found absences and errors of various types. It is these errors, corrections and possible wrong identifications in our own work and that of others that are focused on in this article.

Bornholms førkristne landskab og bebyggelse¹

Nogle ekstralingvistiske perspektiver på *Danmarks Stednavne 10*

SOFIE LAURINE ALBRIS OG ANDERS PIHL

I årene 1950–51 udkom bind 10 af *Danmarks Stednavne*, der omhandler øen Bornholms stednavne (herefter: DS 10). Udgivelsen af dette bind blev besluttet i Stednavneudvalget i 1943, og indsamlingsarbejdet påbegyndtes i 1944 og fortsatte i 1945, mens Bornholm var besat af sovjetiske tropper. En stor del af arbejdet til dette bind foregik således under en speciel og dramatisk periode. Indsamlingen var et omfattende arbejde, hvor man inkluderede både bebyggelsesnavne og naturnavne og opnåede en detaljeret dækning af det bornholmske navnemateriale (Lerche Nielsen 2007: 146). Navnestof blev exciperet fra et forskelligartet materiale af kort, arkivalier og litteratur, mens bornholmerne Aage Rohmann og H.A. Koefoed blev hyret til at optegne udtaleformer. Arbejdet blev ledet af Gunnar Knudsen, der især stod for gårdnavnene, mens andre navneforskere som Kristian Hald, Anders Bjerrum, Christian Lisse, Inge Wohlert og John Kousgård Sørensen også bidrog til arbejdet med manuskriptet. Selvom DS 10 således inkluderer et ganske stort materiale, har navneforskningen siden kun vist begrænset interesse for Bornholms stednavne (Lerche Nielsen 2003: 115; Lerche Nielsen 2007; se dog Holmberg 2007; B. Jørgensen 2011; Koefoed 1982). Siden udgivelsen har især to navne opnået opmærksomhed i generelle skandinaviske diskussioner og forskning, nemlig øens eget navn og bebyggelsesnavnet *Gudhjem* på øens nordkyst (Kousgård Sørensen 1985; Nyman 2002). Manglen på interesse for det øvrige stednavnemateriale kan skyldes, at kilderne til de bornholmske stednavne over-

¹ Denne artikel er udarbejdet som en del af projektet *Gudernes Landskab, Bornholms sakrale topografi i det første årtusinde e.Kr.*, der er støttet af Carlsbergfondet.

ordnet set ikke er særlig gamle, hvilket gør det vanskeligt at forstå og forklare forskelle og ligheder mellem Bornholm og det øvrige Danmark og Sydszkandinavien (Holmberg 2007: 91, 99). Det kan også være fordi, at man kun finder få af de ældre bebyggelsesnavnetyper, som ellers har stort fokus i stednavneforskningen.

I dag har vi et omfattende kendskab til antallet og udbredelsen af forhistoriske bebyggelser på Bornholm, hvilket stiller nye betingelser for at forstå dannelsen af stednavnematerialet. Dette er imidlertid en omfattende opgave. I denne artikel vil vi give eksempler på, hvordan tolkninger af det bornholmske navnemateriale kan have gavn af nærmere studier af realforhold, både lokalt og mere generelt. Vi vil hermed demonstrere, at mange af tolkningerne i DS 10 i dag har brug for en revision. Endvidere vil vi vise, at der er et betydeligt potentiale i en evaluering af Bornholms stednavnemateriale i forhold til arkæologi og historiske kort for at undersøge organiseringen af landbebyggelsen på Bornholm i yngre jernalder og vikingetid (Korsgaard 2006; Christensen 2010; Albris 2017; Pihl 2021).

Gamle kilder, nye muligheder

Selvom Bornholm i forhistorien ligner resten af Danmark med hensyn til huskronologi, genstandsmateriale osv. (Nielsen 1998), adskiller øens landbebyggelse sig ved aldrig at danne egentlige landsbyer. Dermed findes der på øen et stort antal enkeltgårde, der godt kan have haft egne navne fra gammel tid, selvom de ofte først optræder i kilder fra 1600- og 1700-tallet (Koefoed 1982: 144).

På trods af at man involverede bornholmere i optegnelses- og tolkningsarbejdet og dermed tog højde for den lokale dialekt forekommer *Bornholms Stednavne* visse steder at have misforstået bornholmske forhold eller ikke at have forholdt sig til gældende realforhold. DS 10 har for eksempel i overordnede strukturelle sammenhænge en tendens til at forudsætte, at forhold som ses i andre dele af Danmark også gælder på Bornholm. Omvendt var navneforskningen inden for naturnavnestoffet endnu ikke nået så langt i andre dele af landet, at man havde et godt sammenligningsgrundlag for det bornholmske materiale. Michael Lerche Nielsen har peget på den indstilling, DS 10 har til de bornholmske gårdnavne, som ofte foreslås at bygge på slægtsnavne, selvom mange nok snarere bør opfattes som naturnavne (Lerche Nielsen 2003:136; jf. Holmberg 2007: 102). Et eksempel er *Tunneby*, som DS 10 forsigtigt forklarer ud fra de i Smørskyld 1624 nævnte ejere *Peder*

Andersenn Tun og *Nielss Perssenn Tun* (DS 10: 148). *Tun* er imidlertid ikke ejernes navn men en tilføjelse hertil, der fortæller, hvilken gård de kommer fra. Det er således ikke at betragte som slægtsnavne, men en designation der følger med gården, og altså fungerer som tilnavn, ikke som slægtsnavn. Til afklaring af forholdene omkring slægtsnavne og designationer har vi i dag digitaliserede, søgbare udgaver af kirkebøgerne, hvorfor vi har bedre forudsætninger for at efterprøve om formodede slægtsnavne vitterligt har haft denne funktion. Ved udarbejdelsen af DS 10 var det ikke muligt på samme måde at gennemgå alle kirkebøger, og derfor kan man nu konstatere flere fejlagtige antagelser. I tillæg synes *Tun* faktisk at være en fejllæsning af kilden fra 1624, der bør læses som *Tue*. Den nævnte *Peder Andersenns* gård optræder da også i DS 10 under opslaget *Tuegård* (DS 10: 148, opslaget umiddelbart før *Tunneby*). Ydermere kan *Tunneby* faktisk stedfæstes via præsteindberetninger til Ole Worm 1624–25 (Jørgensen 1974: 186), og de to ovennævnte herrers gårde kan entydigt siges *ikke* at have hørt til *Tunneby*. Da navnet *Tunneby* kun er overleveret i disse præsteindberetninger, er det vanskeligt at give en tolkning på forleddet, men et forsigtigt bud kan være ordet *tønde*, gllda. *tunne*.

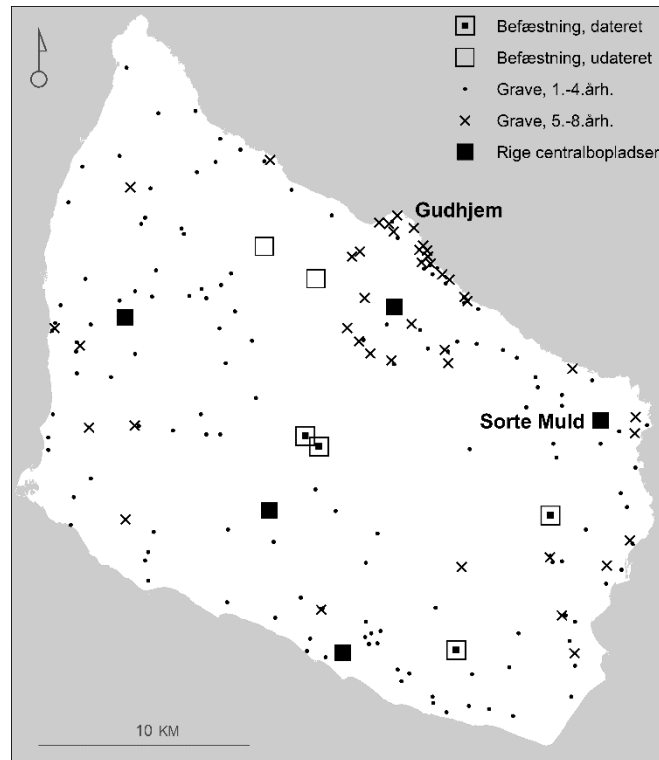
Denne brug af gårdsnavne som tilnavne ses også andre steder i Danmark og er altså ikke et specielt bornholmsk fænomen, men eksemplet viser nødvendigheden af at gå materiale og tolkninger i DS 10 efter i sømmene.

Bornholms forhistorie

Det er ikke bare navneforskningen, der har flyttet sig siden 1950–51. Vores indsigt i Bornholms arkæologi og forståelse af bebyggelses- og dyrkningshistorie samt den politiske udvikling har også udviklet sig meget de sidste 70 år. Bornholm er med sine 588 km² en velafgrænset geografisk enhed, hvis tæthed og kvalitet af arkæologiske fund er uden sidestykke. Fra perioden 100 f.Kr. – 900 e.Kr. er der i dag registreret mere end 500 arkæologiske lokaliteter. Et særtræk ved øen er en i dansk kontekst unik mængde jernaldergrave (fig. 1), hvoraf mange er velundersøgte. Disse gravpladser var allerede i 1800-tallet genstand for omfattende arkæologiske undersøgelser, hvilket har skabt en enestående indsigt i gravmateriale, der ellers kunne være gået tabt (Lund Hansen 2010; Vedel 1886, 1897). Mange krigergrave, to moser med våben-depoter og flere forhistoriske befæstninger afslører, at jernalderen kunne være en urolig periode (Nørgård Jørgensen 2008: 104–121; Jørgensen &

Nørgård Jørgensen 1997). Frem til midten af det 20. århundrede var Bornholms forhistorie primært kendt gennem gravpladsarkæologien, men fra 1950'erne begyndte også øens bebyggelse at blive kendt, og der er gjort store landvindinger inden for bebyggelsesarkæologien de sidste 70 år både på Bornholm og i Skandinavien generelt (Lutz 2010: 74–75). I midten af det 20. århundrede begyndte professor Ole Klindt-Jensen at afdække Bornholms bebyggelseshistorie og forsvarsanlæg. Han præsenterede en sammenhængende undersøgelse af Bornholm (1957) efter flere års udgravningskampagner, men hans videre arbejde blev afbrudt af hans død i 1980. De sidste 30–40 år har det været metaldetektoren, der har præget udviklingen ved at føre til opdagelser af talrige nye lokaliteter og ved afdækning af aktivitetstyper og fundgrupper, der var vanskelige at erkende før. Sideløbende med Klindt-Jensens undersøgelser gennemvandrede Viggo Nielsen øens skove i jagten på marksystemer fra bronze- og jernalder, og han kunne efter et halvt århundrede publicere et omfattende materiale (Nielsen 2000). Med tilkomsten af LiDAR i dansk arkæologi er Viggo Nielsens observationer senest blevet suppleret yderligere, og Bornholm er således den region i Danmark, som har det forholdsvis største areal af bevarede oldtidsagre, der giver et unikt indblik i forhistorisk arealudnyttelse (Pihl 2013 upub.).

Bornholms beliggenhed gør øen central for handel og rejser på nord-sydgående og øst-vestgående ruter i Østersøregionen (Naum 2016). Rigdom ophobede sig på øen, men tilstrømningen ændrede sig i takt med den geopolitiske situation (Aarslef 2010: 344–345). Der er store mængder romerske mønter og guldskatte fra det 5.–6. århundrede (Horsnæs 2010) og desuden Sydsjællands højeste koncentration af sølvdepoter fra det 10.–11. århundrede (Ingvardson 2018). Rigdommen koncentrerede sig især omkring den bebyggelse, der har været mest fremtrædende i de senere årtiers forskning: Sorte Muld nær det nuværende Svaneke, beliggende med god udsigt over havet. Sorte Muld var sandsynligvis en kernebebyggelse med hal og tempel, der lå midt i et større kompleks af rige bebyggelser, der nåede et højdepunkt fra det 4. til 7. århundrede (Watt 2011). Dette bebyggelsescenter kan beskrives som en form for tidligt urbant miljø med et omfattende kontaktnet i Europa (Dengsø & Albris under udarbejdelse). Området har været genstand for et projekt om kortlægning af fundgrupper og udbredelsesmønstre og kvalificerende bevaringsstrategier fra 2002–2006 (Adamsen & al. 2009). Ud over eftertidens beskrivelse af jordens farve, forårsaget af de ophobede kulturlag med meget trækul, har komplekset dog tilsyneladende ikke efterladt sig spor i stednavnematerialet.

Figur 1. Udvalgte arkæologiske lokaliteter på Bornholm. Kort af Anders Pihl.

Østudier – et voksende forskningsfelt

Idet øer udgør afgrænsede geografiske enheder, har det været naturligt, at de større danske øer er blevet behandlet i selvstændige bind af *Danmarks Stednavne* (DS), såsom bind 1 'Samsøs Stednavne' og det netop udgivne bind (DS 27) om 'Læsøs Stednavne'. Disse bind af DS giver således indblik i, hvordan sprog og sprogbrug og organisering af lokaliteter på øer ligner og adskiller sig fra omgivelserne. Betingelserne for livet på øer og i andre småsamfund ændres i takt med øget globalisering og nye former for kommunikation og infrastruktur. Et særligt internationalt forskningsfelt kaldet *Island Studies*, 'østudier', har i de seneste årtier udviklet sig i et krydsfelt mellem socialvidenskabelige, geografiske og kulturvidenskabelige discipliner. Forskningsfeltet defineres som det tværfaglige studie af øer på deres egne præmisser (f.eks. Baldacchino 2004; Grydehøj 2017). Begrebet *islandness*, 'øhed',

betegner øsamfunds særlige kvaliteter, udfordringer og identiteter, samspillet mellem isolation og centralitet (Nimführ & Otto 2020). Man studerer f.eks. om øer er mere eller mindre modtagelige for forandringer, og hvordan øsamfund håndterer ændringer i miljø, klima og større samfundsudviklinger. Øer er traditionelt blevet betragtet som sårbare og isolerede, men de kan også være meget modstandsdygtige og fungere som centrale knudepunkter for handel og kontakt. Østudier er relevante for alle småsamfund i en verden, hvor forandringer sker stadigt hurtigere, og her kan navneforskningen bidrage væsentligt med viden om særtræk ved øers sprogbrug, kontakter og bebyggelsesforhold gennem tiden.

Bornholmerne og øen Bornholm har en speciel position i dansk historie og selvbevidsthed med et eget særegent narrativ (Holmén 2014: 33–37). Set som en fjern østlig forpost af dansk territorium er øen for det øvrige Danmark i dag mest kendt som landets eneste klippeø og et populært feriemål. I forhistorien har Bornholm imidlertid haft en central nøgleposition i Østersøen og sandsynligvis en form for egen suverænitet. I Alfred den Stores oldengelske udgave af Orosius' verdenshistorie indgår en beretning fra omkring 890 af den engelske rejsende i Østersøen, Wulfstan, som fortæller, at Bornholm har egen konge (Lund 1983: 16). Bornholm kan således have været et (periodevis) selvstændigt kongedømme i den sene jernalder alt efter, hvordan man definerer konge som begreb (Jørgensen 1990; Aarslef 2010: 347–348). Øen kom sandsynligvis under dansk overherredømme i løbet af vikingetiden. Sent i det 11. århundrede skriver Adam af Bremen, at Bornholm er en del af Danmark, og en jarl ved navn *Veseti* indsat på Bornholm af kong Harald Blåtand omtales i Jomsvikingsaga. En stor del af Bornholm var i ærkebispens af Lunds ejerskab i perioden 1149–1522, og øen blev siden pantsat til Lübeck 1525–1576. Efter at være blevet afstået som en del af Skånelandene ved Roskildefreden i 1658, gjorde befolkningen oprør mod dens svenske erobrere for at bringe øen tilbage under den danske konge. Dette betød, at Bornholm blev geografisk afskåret fra resten af Danmark, hvilket især kunne mærkes under Anden Verdenskrig. Her blev den tyske besættelsesmagt angrebet af den sovjetiske Røde Hær i foråret 1945, som derefter besatte øen i et år. Dette gjorde, at bornholmerne følte sig svigtet og glemt af det øvrige Danmark (Holmén 2014: 36–37). Den særlige historie betyder, at Bornholms befolkning opretholder en stærk følelse af lokal identitet. Man kan desuden spore en lang kontinuitet i fælles mundtlige traditioner på øen (Rømer 2018).

Navnet Bornholm og en bornholmsk øidentitet

Navnet *Bornholm*, dets baggrund og overlevering har i sig selv været central for og berører flere problematikker vedrørende øens og dens befolknings identitet og status, med tråde der rækker ind i både dansk/skandinavisk statsdannelse og tidlig europæisk historie. Der er generel enighed om, at øens oprindelige navn har været **Borgund* (DS 10: 2–3). Efterleddet *-holm* er en tydeliggørende tilføjelse, ‘holmen Borgund’, som man finder i middelalderen (f.eks. 1231 Burghændeholm; Jørgensen 2008: 41). Det har længe været en diskussion, om *Borgund*-navnene var dannet af et appellativ **borgund* med betydningen ‘højt, forhøjet sted’ eller snarere er primært dannede *und*-afledninger af ordet *borg* ‘bakke, befæstning’ (Lerche Nielsen 2003: 121; Nyman 2000: 217–220; Nyman 2002: 9–12).

Eva Nyman har behandlet navnet Bornholm under en gennemgang af *Borgund*-navnene i sin afhandling om *-und*-afledninger fra 2000. Hun undersøgte betydningen af disse navne ved at evaluere topografien for alle de ti skandinaviske *Borgund*-lokaliteter: fem norske, tre svenske og to danske. Nyman kom frem til, at der har eksisteret et appellativ med betydningen ‘den høje, løftede’, som adskilte sig i betydning fra ordet /navneelementet *borg*. Det er dette appellativ, der danner baggrund for navnene, som derfor ikke er dannet som *-und*-afledninger af ordet *borg*. Nyman konkluderer, at *Borgund*-navnene generelt ser ud til at have meget høj alder. Hun evaluerede efter eget udsagn ikke de arkæologiske forhold, selvom hun nævner Borgund i Ålesund og Borgund i Lærdal, begge i Norge. Borgund Kaupang i Ålesund var et handelsknudepunkt i sen vikingetid og middelalder med flere kirker (Neset & al. 2020), og i Borgund i Lærdal har der foruden en stavkirke fra det 12. århundrede været en handelsplads og samlingsplads fra vikingetiden (Ramstad 2018). Spørgsmålet er, om *Borgund*-navne på en eller anden måde kom til at blive associeret med handel/centralitet, måske som følge af at den type lokaliteter, som de betegnede, var velegnede til denne type aktiviteter? En yderligere belysning af dette spørgsmål vil kræve en gennemgang af de arkæologiske forhold omkring alle *Borgund*-lokaliteter.

I den første overlevering af Bornholms navn, rejseberetningen nævnt ovenfor, kalder Wulfstan øen *Burgenda land*, og tilføjer, at “de har deres egen konge” (Lund 1983: 16). Dette antyder, at øens befolkning har gået under et etnonym, *Burgendan*, dannet af ønavnet, der betyder ‘folkene, der bor på øen **Borgund*’ (Nyman 2002: 5–6).

Den helt tidlige forskning antog, at der var en relation til den folkestamme, der gik under navnet burgunderne, blandt andet baseret på navneligheden (f.eks. Stjerna 1905). Forholdet mellem Bornholm og burgunderne var allerede meget omdiskuteret før midten af det 20. århundrede, og diskussionen refereres og diskuteres i DS 10: 2–4. Rent sprogligt er der formelt ikke noget til hinder for en forbindelse mellem ønavnet Bornholm og folkestammen burgunderne (Nyman 2000: 246–247). Men det er alligevel usikkert, om man kan lave den kobling, da det historiske materiale er meget fragmentarisk. I det 1. århundrede e.Kr. nævner den romerske historiker Plinius den Ældre en stamme kaldet *Burgu(n)diones* blandt andre stammer i Oder-Vistula-regionen, men det er ikke sikkert, at dette er den samme stamme som burgunderne. De historisk kendte burgundere dukker op i senantikken, hvor de omtales første gang i år 373 i forbindelse med et angreb i Rhinområdet, hvor de etablerer deres første kongerige i begyndelsen af det 5. århundrede (Kaiser 2004: 15 f.). En kilde fra det 8. århundrede, *Passio Sigismundi*, nævner en burgundisk tradition om skandinavisk herkomst. Moderne historikere har imidlertid afvist denne forbindelse ud fra den betragtning, at det kan være et rent tilfælde, at navnene har samme rod, samt at oprindelseshistorien om en skandinavisk baggrund kan være lånt fra langobardiske og gotiske traditioner (Wood 1990: 57; Kaiser 2004: 15, 23). Også DS 10: 4 afviser, at Bornholm skulle være burgundernes “urhjem”. Teorien blomstrer imidlertid stadig i populærkulturen, og problematikken kan udmærket revurderes ud fra nyere perspektiver og metoder, hvor særligt DNA-studier ville være nyttige. Dog er det nok ikke muligt nogensinde at frembringe et entydigt svar. Det arkæologiske materiale viser ingen tegn på massevandring væk fra Bornholm, men det fortæller om væsentlige kontakter mellem det sydøstlige Skandinavien og Central- og Østeuropa mellem ca. 1 og 600 e.Kr. (Lund Hansen 2011). Religionshistorikerne Olof Sundqvist og Anders Hultgård har påpeget, at der er visse ligheder mellem personnavnestoffet i den velkendte gruppe runeindskrifter fra halvøen Lister i Blekinge, *HariwulfaR*, *HeruwulfaR* og *HathuwulfaR*, og nogle indskrifter opstillet af burgundere omkring Trier. På en sten mindes *Hariulfus*, søn af *Hanhavalldus*, ‘af burgundernes kongelige slægt’, og i samme region er fundet en sten med indskriften “titulus Hagdulfus” (Sundqvist og Hultgård 2004: 4). Allitterationer med *ha*-lyde og navneelementet *wulfaR/ulfus* ‘ulv’ går igen, og sådanne navneskikke kan have været gennemgående traditioner i visse familier eller slægter, hvilket kunne indikere nære relationer mellem Trierområdet og Blekingeregionen.

Samtidig må det dog påpeges, at *ulv* er et af de mest almindelige personnavnelementer over hele det germanske område (Albris 2020). Der er samtidig en vis dateringsforskel, da Hariulfus-stenen i Trier er fra det 5. århundrede, mens Blekingestenene regnes for at være fra det 6.–7. århundrede. Det, vi kan uddrage af disse paralleller, er derfor, at der generelt var nære kontakter mellem eliterne i det centrale Europa og Skandinavien, noget der også fremgår af det bornholmske gravmateriale fra det 6.–8. århundrede (Jørgensen & Nørgård Jørgensen 1997). Når det gælder Bornholm, har navnet **Borgund* formentlig karakteriseret øens høje og bratte fremtoning, når man nærmer sig over havet. Beliggenheden ud for den skånske kyst betyder, at øen havde tætte bånd til Skåne og Blekinge, sammen med hvilke den også indgår i det østdanske dialektområde, som udgjorde det østlige Danmark fra sen vikingetid eller tidlig middelalder (Holmén 2014: 36). 3D-scanninger af huggeteknikken på udvalgte runesten fra øen har dog vist, at der også var nære håndværksmæssige forbindelser til Södermanland, sydvest for Stockholm (Kitzler Åhfeldt 2019). Uanset om der er en forbindelse til folkestammen burgunderne eller ej, så er det interessant, at Bornholms befolkning af Wulfstan dels nævnes under et samlet etnonym og dels at det fortælles, at dette folk har deres egen konge. Det tyder på, at Bornholm i hvert fald udadtil har fremstået som en samlet enhed i det 9. århundrede.

Denne antagelse kan understøttes af Bornholms kvindelige smykkemateriale fra vikingetiden, der også ser ud til at have sit eget præg (Høilund Nielsen 1991: 132–133). Et indblik endnu længere tilbage i tid giver arkæologen Lene Heidemann Lutz i sin afhandling om Bornholms gravfund fra yngre romertid. Hun viser, at Bornholm i det 2.–4. århundrede havde klare forbindelser til Sydsåne, Öland, Gotland, Sjælland og det nuværende nordlige Polen, men at øens keramik, dragt- og smykkeskik samt gravlæggelsesritualer udgør sin egen arkæologiske regionalgruppe og dermed har en bestemt karakter, der vidner om en lokal bornholmsk identitet (Lutz 2010: 260–276). Det kan altså tyde på, at øen – trods nære forbindelser til både nord, vest og syd – opretholdt en egen autoritet og kulturel identitet gennem en stor del af jernalderen.

Bornholms ældste bebyggelsesnavne

Trods sin særegenhed ser det ud til, at Bornholm sprogligt og kulturelt var del af en sydsandinavisk kultursfære gennem det meste af forhistorien (Becker 1975: 43; Nielsen 1996; Lerche Nielsen 2003: 118).

Bornholms bebyggelsesstruktur adskiller sig imidlertid fra det øvrige Sydszkandinavien på flere punkter, hvor den måske snarest ligner Gotland og Øland (Lerche Nielsen 2007: 145). Især det bornholmske bebyggelsesnavnemateriale er anderledes end Sydszkandinavien generelt ved at mange af de ellers almindelige navnetyper er stort set fraværende (Holmberg 2007: 99–101). Det gælder bl.a. den ældre stednavnetype på *-lev*, som ellers er en sydszkandinavisk kernetype, og rydningsnavne som dem på *-ryd* og *-tved*. Når vi finder almindelige navnetyper, såsom *by*-navne og *torp*-navne adskiller de bornholmske sig i grundbetydning eller brug fra det øvrige Danmark. Ordet *torp* indgår ikke i nogen ældre bebyggelsesnavne på Bornholm og har på øen generelt været naturbetegnende med en særbetydning ‘en (lille) høj og tør eng med ringe græsvækst’. De bornholmske dialektord *torpajor* og *torp(a)æinn* betegner desuden højtliggende (tør) eng eller jord (Bornholmsk Ordbog). Disse betydninger adskiller sig fra betydningen ‘udflytterbebyggelse’, som man regner med i det øvrige Danmark (se Lerche Nielsen 2007 for en detaljeret historik og diskussion af de bornholmske *torp*-navne).

Forskellene mellem Bornholm og det øvrige Sydszkandinavien er endnu ikke fuldt forklaret (Lerche Nielsen 2007: 141). De bornholmske bebyggelsesnavne udgør lidt af en gåde, som vi ikke kommer nærmere at besvare uden at inddrage mere generel bebyggelseshistorisk indsigt. Forklaringerne skal formentlig hentes i Bornholms karakter af øsamfund, der på visse punkter har fungeret uafhængigt af eller uden for de strukturer, man havde i andre områder. Samtidig skete der nogle ganske omfattende omstruktureringer af øen i begyndelsen af middelalderen, der har sat spor i navnematerialet. Spørgsmålet er bl.a., om de fraværende navnetyper har været dannet og siden er forsvundet, eller om de aldrig er dannet på Bornholm?

Bornholm har mange naturnavne af ældre karakter, som er kommet til at indgå i navnene på flere af de historiske købstæder (Lerche Nielsen 2003: 119). Navnet *Rønne* bygger på et hydronym, **Rutna*, ‘råddent, sumpet område’ (DSÅ 5: 427 f.), *Svaneke* er sandsynligvis et oprindeligt **Swanwika*, ‘svanevig’ (DS 10: 76), mens *Hasle* er dannet af kollektivordet **hasli*, ‘samling af hasseltræer’. Øen har desuden en forekomst af navne relateret til førkristen religion. Dette fortæller os, at der ikke er sket fuldstændige kontinuitetsbrud, som helt har udraderet det samlede stednavnebillede (B. Jørgensen 2011: 27; Lerche Nielsen 2003: 134).

Afhængigt af definitionen kan man finde et eller to eksempler på visse ældre navnetyper på Bornholm. Hvis man for eksempel ser på

udbredelseskortene over stednavnetyper i Peder Dams *Bebyggelser og Stednavnetyper* fra 2015, er der en enkelt markering på Bornholm på kortet med navne på *-løse* (s. 39), et navn på *-hēm* (s. 45), tre navne på *-inge* (s. 57) og fem navne på *-sted* (s. 51), uden at der i øvrigt kommenteres på de enkelte navne.

Det navn, der refereres til på *-hēm* er *Gudhjem* (1547 Gudium), nuværende fiskerleje og sogneby på det nordøstlige Bornholm. DS 10 konkluderer om navnet, at det er et *hēm*-navn, der muligvis er opkaldt efter klosteret Gudhem i Västergötland (s. 335). Det er et spørgsmål om vurdering, hvorvidt man vil betragte Gudhjem som dannet med endelsen *-hēm* (Dam 2015: 45; Lerche Nielsen 2003: 115). I sin artikel om navnegruppen argumenterede John Kousgård Sørensen for, at de elleve skandinaviske *Gudhēm*-navne er dannet af sammensatte appellativer og derfor falder uden for de øvrige navnedannelser på *-hēm* (Kousgård Sørensen 1985; Jørgensen 2008: 101). Dette navn skal der vendes tilbage til nedenfor. Foruden en del mangelnavne på *-løse*, såsom *Brødløse*, ‘bebyggelsen hvor man mangler brød’ i Rutsker, er der på Bornholm fem navne på *-løse*, der ikke kan udtrykke mangel (DS 10: xix): en enkelt *Åløse* (1569 Aaløsse) ved Kelseå i Østermarie og fire *Stenløse*-navne (i Olsker, Pedersker, Poulsker og Vestermarie), hvor alle kan forbindes med tilstedeværelse af sten frem for mangel. Navnene udtrykker altså en karakteristik af lokaliteterne. DS 10 fremhæver, at der er fire enslydende navne (navnegentagelser er meget forekommende på Bornholm), og at et af navnene i ældre kilder står i bestemt form (*Stenløse*, Olsker, 1569 synden steenløssen), hvilket forstås som tegn på, at *Stenløserne* er dannet af et substantiv. DS 10 foreslår derfor (ibid.), at de bornholmske navne på *-løse* ikke er repræsentanter for den gamle navnetype på *-løse*, men har betegnet en art fugtige græsningsarealer, der ligger adskilt fra det øvrige driftsareal, og derfor er “løse”. Det er dog muligt at se i hvert fald *Åløse* som et muligt “ægte” navn på *-løse*, dvs. ‘lysningen ved åen’ (jf. Jørgensen 2008: 355). Ved *Åløse* er der inden for de seneste år fundet bebyggelser fra vikingetiden godt 100 meter fra åen, men da de ældre navne på *-løse* sandsynligvis ikke oprindeligt var bebyggelsesbetegnende, kan det ikke i sig selv bruges som argument for, at *Åløse* skal høre til disse navne. Det er også en mulighed, at de fire *Stenløse*-navne skal forstås ironisk.

Der er en del bornholmske navne på *-inge*, som dog udgør lidt af en blandet landhandel, og de vil være for omfattende at gennemgå i detaljer her (se også Lerche Nielsen 2003: 133–134). Bare to af disse er *i*-omlydt og kan således tyde på at være af ældre dato (DS 10: xvi):

Navnet *Tejn* (1569 Teding), i dag et fiskerleje i Olsker, er et *i*-omlydt *inge*-navn, dannet af et ord, der svarer til oldn. *tað*, ‘gødning’ (DS 10: 268). Under navnet *Holsmyr* i Poulsker opgives en ældre form, 1569 y Hørings myr (DS 10: 452), hvilket DS 10 tolker som en genitiv af et oprindeligt **Hyrning*, en *i*-omlydt afledning til subst. *horn* med bortfald af *n* efter *r*.

Der er også navne på *-inge*, der forklares som oprindelige appellativer. Et forsvundet navn **Velling* (1555 Wellingh), der skal have været navn på en skov, indgår muligvis i navnet *Vellensby* (1569 Wellingsbye) (DS 10: 137). Kousgård Sørensen har argumenteret for, at dette navn er et gammelt vandløbsnavn, svarende til et appellativ **vælding*, ‘kildevæld’ (DSÅ 7: 277 f.). Ligeledes opfattes flere navne i Rø sogn, hvori navnet *Spælinge* indgår (1485 (1494) Spalingz mølle, 1611 Spilinge Mousse), som spor af et oprindeligt ånavn (DSÅ 6: 295; DS 10: 303). Skærpinge (1817 Skiærpinge) i Rutsker opfattes som dannet af et appellativ **skærping*, afledt af ordet *skarp* og sigtende til stenet ufrugtbar jord (DS 10: 256). Samme baggrund har det nuværende *Skærpingegård* i Rø (1675 Skerpinge), hvor der er gjort et skattefund fra vikingetiden. Baggrund i et appellativ opgives også for navnet *På Skellinge* (1629 paa Schiellinge) i Østermarie, som menes dannet af substantivet *skal* (DS 10: 355) sigtende til det plateau, gården ligger på. Det er desuden formelt muligt, at de to ældre herredsnavne *Michlings* og *Hænnings* herreder er dannet af gamle navne på *-inge*, hvilket DS 10 anfører som en mulighed, selvom en forklaringsmodel med personnavne foretrækkes (DS 10: 420, se nedenfor).

Vi finder på Bornholm mange navne, der ender på *-sted*, herunder nyere gårdsnavne, hvor *-sted* ses i kombination med for eksempel *Å*-, *Høj*-, *Kejser*-, *Nord*-, *Ny*- og *Skrubbe*-. Mange af de ældre navne på *-sted* betegner nuværende fiskerlejer langs kysten. Men der er ikke nødvendigvis tale om det klassiske bebyggelsesnavneelement *-sted* ‘bebyggelsessted’. Navnet *Listed* (1379 Lysta) kan sammenstilles med det norske landskabsnavn *Lister*, m. *listi*, ‘strimmel, kant’, hvilket understøttes af den lokale udtale *Lista*, frem for *Listâ* (DS 10: 384). Men de fleste af disse navne indeholder sandsynligvis snarest et efterled *stath*, f. svarende til oldn. *-stǫð*, ‘landings-/ladeplads’ (Koefoed 1982: 147; Lærche Nielsen 2014: 189). Disse kan potentielt være gamle og afspejle ældre landingspladser, som man ved, at der må have ligget flere af på velegnede steder langs kysterne. Indtil videre er der ikke fundet mange arkæologiske beviser for disse anlæbspladser, formentlig fordi de ofte ligger under de historiske fiskerlejer. En god kandidat til en sådan ældre landingsplads er

Ypnestad i Østermarie (1700 Üpensted), hvor forleddet er personnavnet *Ødbjørn* (DS10: 360). DS 10 formoder, at en mand ved navn Ødbjørn, der står som ejer af Ypnestedgaard i 1606 først har givet navn til fiskerlejet, som senere har givet navn til gården. Denne argumentationsrække virker dog utilfredsstillende, snarere kan det tyde på, at en familie knyttet til gården og fiskerlejet har haft tradition for at bruge navnet Ødbjørn. Dette personnavn findes på en af de bornholmske runesten, Klemensker sten 1, og bruges også i middelalderen i Skåne og på Bornholm. Dertil synes et moderne efternavn *Ødbergsen* knyttet til personer, der stammer fra øen (Holmberg 2007: 94–95). Et kig i de bornholmske kirkebøger afslører, at et fornavn *Ødber* var i brug frem til for omkring 200 år siden (jf. også Bornholmsk Ordbog, Öbber(n)). Det virker plausibelt, at navnet på fiskerlejet kan være navn på en ældre landingsplads, muligvis allerede fra vikingetid, som senere kom til at indgå i gårdsnavnet.

Et andet navn *Røsted* (1671 Røsted) indeholder sognenavnet *Rø* (DS 10: 289) og kan afspejle en landingsplads, der har betjent hele området. Dette falder i tråd med at Rø sogn har nogle strukturelle særtræk, der kan være arkaiske i forhold til de øvrige områder på Bornholm (se detaljeret diskussion i Pihl 2021: 59). For det første synes kirken i Rø placeret centralt i forhold til den arkæologisk registrerede vikingetidsbebyggelse, hvilket ikke ses andre steder på Nordbornholm (Pihl 2021: 58–59). Det vil sige, at selve Rø må forventes at have haft stedskontinuitet siden vikingetiden. Hertil er Røsted nærmeste punkt på kysten. Ydermere har området Lindeskov, som omgiver Røsted, haft status af ‘gildesjord’, som i dette tilfælde har fungeret som fællesjord/fælled for selvejerbønderne. Dette synes at underbygge, at Røsted kan have været en fælles landingsplads.

I sin afhandling om danske bebyggelsesnavne på *-sted* inkluderer John Kousgård Sørensen fire bornholmske navne, hvoraf han konkluderer, at navnene *Tingsted* (Vestermarie s.) og *Bådsted* (Rø s.) er oprindelige sammensatte appellativer. Bådsted (1668 Boedsted), der ligger ved kysten, antager han med DS 10 er dannet af et appellativ **bådsted*, glða. **bātstath* m. (DS 10: 284; Kousgård Sørensen 1958: 46–47). Tingsted (1555 Tingstadt) er appellativet *tingsted* ‘forsamlingsplads’ (DS 10: 148). *Melsted* og *Skarpeskade* regner han som dannelser med efterleddet *-sted*. I *Skarpeskade* (1434 j Skarpestathe), der ligger inde i landet i Klemensker, er forleddet adjektivet *skarp* ‘mager’ eller substantivet *skarpa* ‘mager jord’ (DS 10: 206–207). *Melsted* på nordøstkysten i Østerlars (1569 Melstadt) afviser DS 10 kan være dannet med

forleddet gl'da. *mæthal* 'mellem' og foreslår i stedet det bornholmske substantiv *mæl*, oldn. *melr*, 'sandbanke, klit', da der på dette sted er en strækning med sand (DS 10: 336). Kousgård Sørensen (1958: 100) følger denne tolkning. Både Melsted og Bådsted kan på grund af deres placering ved kysten betragtes som indikationer på anløbspladser, og kan formelt også være dannet med efterleddet *stath*, f.

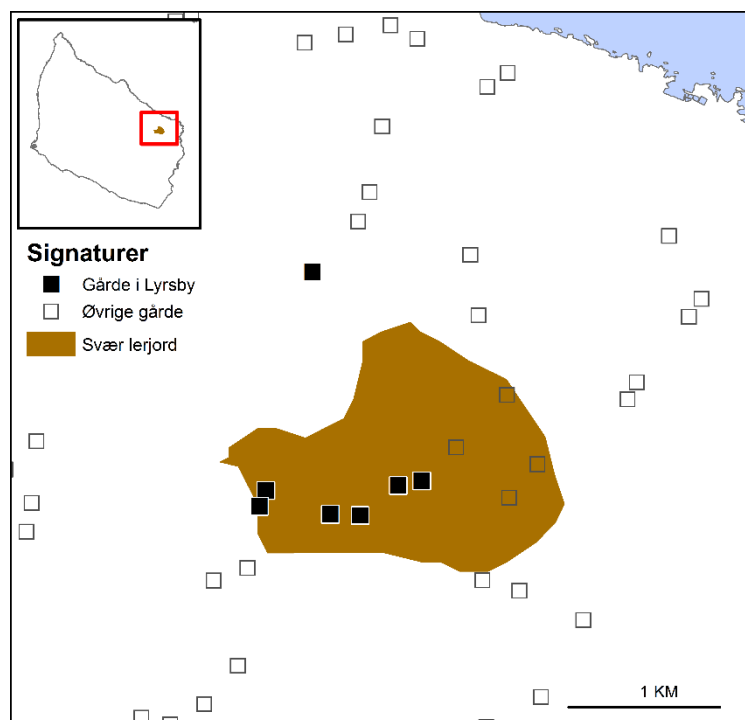
Hermed kan vi give en slags status på de ældre bebyggelsesnavnetyper: vi har altså to mulige repræsentanter for bebyggelses-efterleddet *-sted*, mindst to stednavne på *-inge* og et muligt navn på *-løse*. Disse navnetyper kan der have været flere af, som siden er forsvundet i de omstruktureringer, som var ganske omfattende i den tidlige middelalder. De navnetyper, der slet ikke optræder på Bornholm, er af vidt forskellig art og hører til forskellige dannelsesperioder. Derfor kan der ikke peges på en logisk fælles årsag til, at disse navne ikke er dannet over en så lang periode. At der ikke forekommer navne på *-lev* kan skyldes, at denne navnegruppe synes at tilhøre et tidligt dansk indflydelsesområde (Brink 2011: 18), og muligvis at denne navnetype repræsenterer en bestemt organisationsstruktur, som ikke har været indført på Bornholm (Albris 2015). At de klassiske rydningsnavnetyper mangler, kan måske forklares med, at der ikke blev gennemført rydninger med bebyggelsesekspansion på Bornholm på samme måde eller i samme perioder som andre steder i Skandinavien.

Navne på *-by*, spor af en gammel bygdestruktur?

I tillæg til ovenstående kan en forklaring på forskellene mellem det bornholmske stednavnemateriale og det øvrige Sydsandinavien sandsynligvis ligge i den bornholmske bebyggelsesstruktur, der har bestået af enkeltgårde, og hvor de større byer langs kysten er et relativt sent fænomen (Holmberg 2007: 99; Lerche Nielsen 2007: 145). Gårdene ligger ofte på rækker og indgår i et samlet areal, der hører under et fælles områdenavn. Disse områdenavne betegner DS 10 som *egnsnavn*, men her vil vi med Michael Lerche Nielsen (2003: 120) foretrække termen *bygdenavn*. Ordet og navneelementet *by/-by* er på Bornholm kommet til at betegne disse områder med spredt bebyggelse snarere end en egentlig landsby. Samtidig er der en del eksempler på, at navne på *-by*, som det også ses i andre dele af Norden og visse steder i Jylland, kun betegner én enkelt gård, for eksempel *Agerby* i Østerlars sogn, *Bolby* i Klemensker sogn eller *Dalby* i Rø sogn (jf. Jørgensen 2008: 50). Desuden finder vi et eksempel som Store/Lille Dalbygård i Sose i Vestermarie sogn. Her er

Sose uden tvivl bygdenavnet, mens *Dalby* må være navnet på bebyggelsen. Sandsynligvis er Lille Dalbygård en knopskydning fra én oprindelig gård, som har medført behovet for adskillelse ved tilføjelserne Store og Lille. Derudover finder vi, at ikke alle navne på *-by* knytter sig til gårde. For eksempel er der i Grisby, Ibsker og Knudsker, Studeby i Østerlars og Pedersker/Åker tale om samlinger af små udbyggere eller husmandssteder. Det vil sige, at navne på *-by* på Bornholm overordnet er i funktion som område/bygdenavne og som egentlige gårdsnavne, lidt lig de norske navne på *-by/-bø* (f.eks. Schmidt 2015: 78–80). Navnetypemæssigt er stednavnebilledet på Bornholm helt domineret af *by*-navne, de cirka 60 navne findes hovedsagelig på den sydlige del af Bornholm (se kort i Dam 2015: 64). Heraf er mange i funktion som bygdenavne, mens der også er en væsentlig mængde bygdenavne med udgangspunkt i naturnavne. Sommetider er der tale om primære navnedannelser med *-by*, og sommetider er elementet tilføjet som efterled på lokale naturnavne og lignende. For eksempel er forleddet i *Vellensby* som nævnt et ånavn svarende til et appellativ **vælding*, ‘kildevæld’ (DSÅ 7: 277 f.). *Kelseby* antager både Kousgård Sørensen (DSÅ 4: 64) og Jørgensen (2008: 153) indeholder et tilnavn. Lerche Nielsen, der i en artikel fra 2003 har diskuteret de bornholmske navne på *-by* i detaljer, foreslår, at dette navn kan indeholde et forled **Kildesø* (Lerche Nielsen 2003).

Efterleddet *-by* er dog overordnet sammensat med appellativer såsom *Åby*, *Kærby*, *Klinteby*, hvilket er et normalt mønster for navne på *-by* i det danske område (Holmberg 2007: 101; Lerche Nielsen 2003: 127; 2007: 146). Det kan dog også her betale sig at gå navnetolkningerne lidt efter i sømmene. For eksempel foretrækker DS 10 at tolke forleddet i *Lyrby* (1599 *Leritzbye*, 1624 *Lyridsbye*) som **lyrehus*, ‘hus med røghul’ frem for jordartsbetegnelsen substantivet *ler* (DS 10: 353, se også Lerche Nielsen 2003: 28). Her medgiver DS 10, at der med den foretrukne tolkning ses bort fra den ældste form såvel som den lokale udtale. Hvis man sammenligner med klassificeringen af det øverste jordlag i området, bliver det klart, at realforholdene på stedet taler for at forleddet er ordet *ler* (fig. 2). Seks af de syv gårde, som DS 10 opremser under *Lyrby*, ligger på ‘svær lerjord’, som er den mest lerede jordtype. Dertil er dette den eneste forekomst af svær lerjord på Bornholm. Flere andre steder findes områder med ‘lerjord’, mens hovedparten af øen er klassificeret som ‘sandblandet lerjord’.

Figur 2. Gårde som DS 10 tilskriver Lyrby sammenholdt med Bornholms eneste forekomst af 'svær lerjord'. Datakilde: Den Danske Jordklassificering. Kort af Anders Pihl.

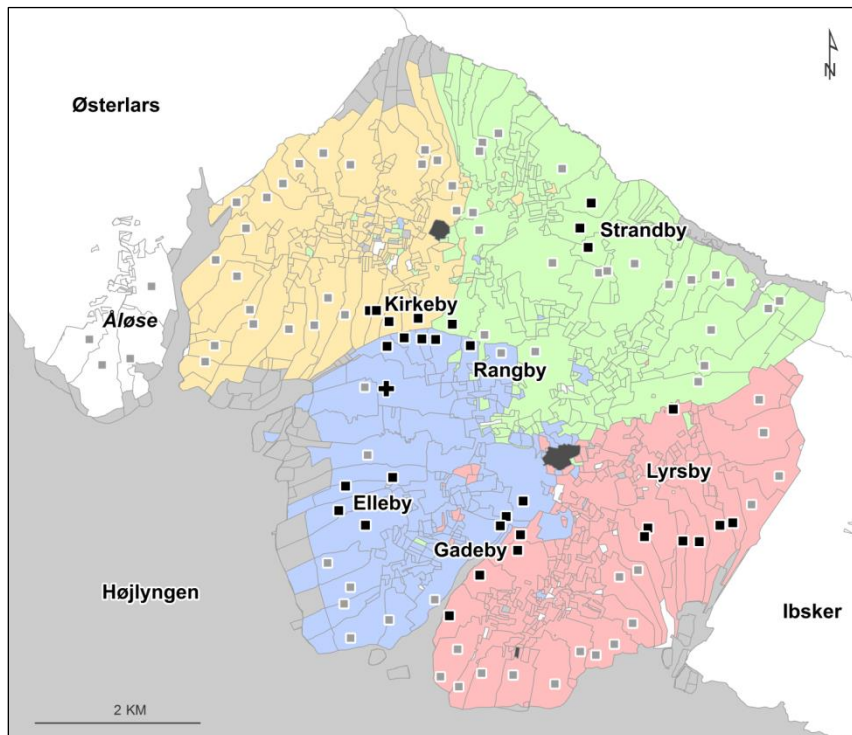
Der er generel enighed om, at skønt der er en del helt unge navne, kan mange af navnene på *-by* på Bornholm nogenlunde rimeligt dateres til vikingetid blandt andet på grund af appellativforleddene (Koefoed 1982: 145; Lerche Nielsen 2003: 125, 133; 2007: 145). Imidlertid er forskningen i de andre skandinaviske lande åben for, at navnetypen kan være endnu ældre, og i Danmark har holdningen til dateringen af *by*-navne da også flyttet sig i de senere år. Landskabsstudier fra blandt andet Fyn har vist, at repræsentanter for navnetypen kan være dannet tilbage i perioden omkring 600 e.Kr. (Hansen 2015: 208; se også Dam 2015: 69).

Det øgede kendskab til de forhistoriske realforhold kan hjælpe med til at belyse baggrunden for stednavnenes opståen og udvikling. Præliminære studier viser, at den generelle forståelse af de bornholmske stednavne, herunder især bebyggelsesnavne, kan fremmes gennem af-dækning af udviklingen i dyrkningssystemer og bebyggelsesstruktur.

Tages der for eksempel udgangspunkt i gårdenes jorder, som de fremgår af Original-1-kortets ældste lag, der for Bornholms vedkommende er fra før udskiftningen, ligner det ved første øjekast, hvad man ville forvente i forhold til, at gårdene overvejende ligger på rækker. Går man imidlertid mere i detaljen med ejerforholdene og ser på, hvordan de enkelte gårdes mindre jordlodder placerer sig, træder en anden struktur frem: Nu ses det, at der er latente grænser i jordfordelingen. Jordlodder med de samme cirka 25 ejere (gårde) ligger sammen og danner derved klynger (og ikke rækker) af gårde. Sognene Rø, Olsker, Rutsker samt den nordlige del af Klemensker er gennemgået i et pilotstudie (Pihl 2021), og hele undersøgelsesområdet lader sig opløse i disse klynger, hvor gårdene på deres hovedparcel viser sig at ligge i ringe. Hver ring eller klynge har et virvar af op til 200 smålodder i midten, der dog alle ejes af gårdene i klyngen, hvorved jordloddernes ejerforhold skaber grænserne klyngerne imellem (Pihl 2021: 55–56). Det interessante er, at klyngerne brydes af sogne- og ejerlavsgrenser, og derfor tolkes de som værende rester af en ældre (administrativ?) storejerlavsstruktur. Indtil videre anvendes termen *storejerlav*, som anvendt i forbindelse med studier på Fyn (Hansen 2015), grundet flere fællesnævner så som en formodet datering til yngre jernalder/vikingetid og sammenlignelige geografiske størrelser i omegnen af de 10 km².

Da det som nævnt er småt med *by*-navne på Nordbornholm, er Østermarie sogn på Østbornholm også kortlagt på samme måde (fig. 3). Hér kan området inddeles i fire storejerlav efter samme præmis omkring jordloddernes ejerforhold. Enklaven Åløse har efter alt at dømme hørt til et storejerlav i det nuværende Østerlars sogn. I de fire tolkede storejerlav findes i DS 10 seks navne på *-by*: Elleby (4 gårde), Gadeby (6), Kirkeby (9), Lyrby (7), Rangby (1) og Strandby (3). Heraf gør to sig bemærkede ved at bestå af gårde fra to storejerlav, nemlig Kirkeby og Gadeby. Kirkebys navn er selvsagt tæt forbundet med Østermarie kirke, og kan som sådan ikke være ældre end denne (eller en evt. ældre trækirke på stedet). Dette falder i tråd med tolkningen, at storejerlavene skulle være ældre end sognene, men indikerer samtidig et opgør med den ældre storejerlavsstruktur muligvis med henblik på at skabe egentlige landsbyer? *Gadeby* kan også forklares som et yngre navn jævnfør storejerlavene, fordi behovet for gader (fæ-/drivgader) først opstår i forbindelse med nedlæggelsen af storejerlavenes gårdklynger. I en klynge (ring) har alle gårdene en naturlig adgang til den omgivende udmark, når klyngerne ophæves og gårdene flyttes er man nødt til at bibeholde noget af

udmarken i form af drivgader for, at alle gårde fortsat kan have adgang til udmarken, nu i form af Højlyngen centralt på øen.

Figur 3. Kortlægning af Østermarie Sogn på baggrund af jordernes ejerforhold viser, at gårdene på et tidspunkt har været organiseret i klynger (storejerlav?). Gårde som DS 10 tilskriver by-bebyggelser er fremhævet. Kort af Anders Pihl.

De øvrige fire -by-navne kan ikke dateres relativt på samme måde, da de holder sig inden for samme storejerlav. Dog skal opmærksomheden henledes på det lave antal gårde, hvert navn repræsenterer. Der er langt op til 25 gårde, hvis der skulle være tale om bygdenavne, knyttet til/udledt af storejerlavet. Kirkeby i Østermarie er den repræsentant for navnetypen med flest gårde på Bornholm, og det tolkes som nævnt som af yngre dato. For det nordvestlige storejerlav i det nuværende Østermarie sogn passer det svært daterbare navn *Glappe* (1761 Glappe), af bornholmsk **glapp* beslægtet med det svenske og norske dialektord *glap*, 'hul, mellemrum', bedre som bygdenavn med en mulig relation til storejerlavet. I dag betegner det et ikke nærmere afgrænset område

centralt i det skitserede storejerlav. Bemærkes skal det også, at i de tilfælde, hvor der er lokaliseret gårde fra sen vikingetid, ligger de nærmere centrum af storejerlavet end den middelalderlige/historiske gård – og dermed tættere på bygdenavnet.

Det arkæologiske materiale fra perioden sen vikingetid-tidlig middelalder, lokalt kaldet *Østersøtid*, er overvældende og slet ikke systematisk bearbejdet, men hvor der er gjort nedslag bl.a. i relation til den nævnte undersøgelse af Nordbornholm genfindes samme billede af, at bebyggelsen/gårdene i perioden har ligget tættere sammen, stadig dog uden at tendere egentlige landsbyer. Det kan ikke afvises, at nogle *-by*-navne på Bornholm kan have rod i førkristen tid; accepterer man hypotesen om tilstedeværelsen af storejerlav må endog rigtig mange af *-by*-navnene dog være yngre. Udover de allerede viste, må det også gælde, hvor der findes flere navne på *-by* inden for samme storejerlav, for eksempel Stenby og Dalby i det storejerlav, som udgør hovedparten af Rø i dag.

Når flere kildegrupper, som her samkøres, øges kompleksiteten hurtigt, men samtidig skitserer ovenstående perspektiverne i en kombination af det arkæologiske materiale, historiske kort og DS 10.

Gudhjem og *Gudhēm*-fænomenet

Som nævnt synes Bornholm kulturelt set at tilhøre en sydsandinavisk kreds eller sfære i forhistorien såvel som historisk tid. Det kommer bl.a. til udtryk i fundmateriale, der kan relateres til det religiøse liv, hvor Bornholm kan beskrives som en slags epicenter for de såkaldte guldgubber, små stykker guldblik med stemplede eller klippede billeder af mennesker (eller på Bornholm af og til dyr), som især er en sydsandinavisk fundgruppe (Watt 2019). Der er fundet guldgubber på Bornholm, som er stempelidentiske med fund fra Gudme-Lundeborg på Fyn, Stavnsager i Jylland, Uppåkra i Skåne og Västra Vång i Blekinge, samt Helgö i Mälardalenområdet (Watt 2019: 49–50). Også i forhold til de sakrale stednavne ser øen ud til at være på linje med det øvrige Sydsandinavien. Det er efterhånden velkendt, at navnet *Gudhjem* (1547 Gudium) på øens nordøstkyst hører til en gruppe af elleve skandinaviske stednavne i Danmark, det sydlige Norge og de østlige dele af Sverige, sammensat af ordene *gud*, gl. *guth*, n. og *hjem*, gl. *hēm*. Navnet *Gudhjem* og guldgubberne synes samlet set at pege på, at der inden for det religiøse liv var tæt forbindelse mellem Bornholm og det øvrige Sydsandinavien. Alle Bornholms andre potentielle førkristne sakrale

stednavne er mulige sammensætninger med gudenavnet *Odin*, som også har en jævn udbredelse i det meste af Skandinavien (se eksempler nedenfor, Brink 2007: 113–114).

Stefan Brink påpeger, at *Gudhēm*-navnenes udbredelsesområde kan karakteriseres som under dansk indflydelse i sen jernalder og vikingetid og bl.a. følger udbredelsen for navne på *-lev/-löv* (Brink 2011: 18). Det sidste gælder så ikke Bornholm, hvor *-lev/-löv* er fraværende, og de fleste andre ældre navnetyper er sparsomme, hvis overhovedet repræsenteret. Det er således bemærkelsesværdigt, at Bornholm ud fra navnestoffet følger normerne, hvad angår det sakrale, men adskiller sig på det bebyggelsesmæssige.

DS 10 opfatter som nævnt *Gudhjem* som en mulig ældre navnedannelse på *-hēm*, her som en områdebetegnelse, der kan være blevet trængt ud til kysten eller alternativt som et opkaldelsesnavn efter andre *Gudhēm*-navne (DS 10: 335). Der har siden været diskussioner om, hvordan disse navne skal forstås (opsummeret i Brink 2011; B. Jørgensen 2011). Allerede tre år efter udgivelsen af DS 10 tog Jöran Sahlgren *Gudhēm*-navnene op til overvejelse og konkluderede, at de måtte henvise til den kristne gud, idet de kunne være oversættelser af latinske klosternavne som *Locus Dei* og *Domus Dei* (Sahlgren 1954). Da to af navnene, *Gudhem* i Västergötland og *Gudum* i Vestjylland, er knyttet til kristne klostre, foreslog Sahlgren, at de andre navne var opkaldt efter disse.

John Kousgård Sørensen indvendte i sin behandling af Gudme på Fyn i DS 13, at det var usandsynligt, at et gammelt herredsnavn (Gudme Herred, 1327 Guthumhæret) skulle være dannet efter et vestjysk kloster (DS 13: 165). I 1985 behandlede han *Gudhēm*-navnene mere indgående og lagde vægt på, at forleddet både i hedenske og i de kristne latinske navne stod i genitiv singularis. I *Gudhēm*-navnene er første led imidlertid i stammeform og – mente Kousgård Sørensen – i pluralis, det vil sige, at navnene skal læses ‘gude-hjem’. Da flere *Gudhēm*-navne optræder uden for udbredelsesområdet for de skandinaviske bebyggelsesnavne med efterleddet *-hēm*, foreslog han endvidere, at de er dannet af et oprindelig sammensat appellativ, lig det *guthheimr/godheimr*, som optræder i de norrøne kilder (se også Brink 2011: 17). Kousgård Sørensens argumenter er i dag generelt accepterede i navneforskningen (jf. B. Jørgensen 2011: 25). Dog anfægter Stefan Brink i sin lidt summariske artikel om navnegruppen fra 2011 Kousgård Sørensens endelige udlægning “der Ort, wo die Götter sich aufhalten, wo sie zu Hause sind, und wo sie zum Gegenstand eines besonderen Kultes gemacht werden” (Brink 2011: 18;

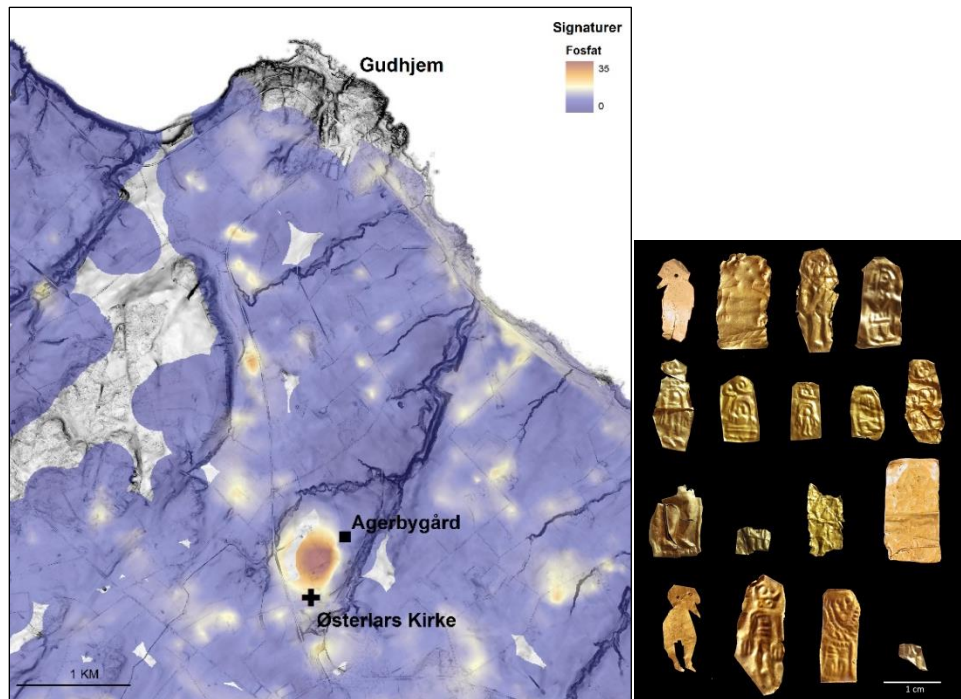
Kousgård Sørensen 1985: 136). Brink pointerer, at betegnelsen *Gudhēm* både som stednavn og appellativ er så uhåndgribelig, at vi principielt ikke kan vide, om ‘gudernes hjem’ nødvendigvis er en slags kultplads (Brink 2011: 18 f.). En vej frem er at undersøge navnene ud fra landskab og realforhold samt forsøge at afklare deres mulige kultiske kontekst.

Dagens Gudhjem er vokset op omkring det oprindelige fiskerleje, og sognet er udskilt af Østerlars sogn. Selve bebyggelsen er ikke nødvendigvis særlig gammel (Lerche Nielsen 2003: 135). I en anmeldelse af DS 13 i *Namn och Bygd* 1958 afviste Jöran Sahlgren helt, at fiskerlejet Gudhjem kunne have noget med førkristen religion at gøre (Sahlgren 1958: 187). Her forholdt han sig til den historisk kendte bebyggelse, men som Anne Nørgård Jørgensen har redegjort for (2011) ligger Gudhjem midt i et exceptionelt rigt fortidsmindemiljø med mange bopladser og gravpladser fra jernalderen (fig. 1). Selvom Bornholm har en generel høj tæthed af fortidsminder og arkæologiske lokaliteter, er der omkring Gudhjem en særlig koncentration bl.a. af monumentale og rige gravpladser fra især yngre jernalder og ældre vikingetid (Nørgård Jørgensen 2011: 135). Hvorvidt der i selve Gudhjem har været en egentlig kultplads er ikke afklaret. Nørgård Jørgensen foreslår, at en sådan kan have ligget på det højtliggende klippeparti *Bokul*, hvor der også er en gravplads med bautasten og herover en bavnehøj. Umiddelbart nord herfor findes navnet *Salene* (c. 1650 Salline) der enten kan indeholde elementet *sal*, ‘stormandsgård, gudehus’ eller ordet *saddel*, idet disse ord falder lydligt sammen på bornholmsk (DS 10: 316; B. Jørgensen 2011: 27). Imidlertid kan *Gudhēm*-navnene generelt også have haft områdebetegnende funktion og dækket større arealer med en række lokaliteter og aktiviteter, der blev opfattet som knyttet til religionen. Dette kan der for eksempel argumenteres for omkring Gudme på Fyn (Albris 2014).

Det bliver stadig mere klart, at *Gudhēm*-navnene afspejler nøglelokaliteter i såvel arkæologisk som onomastisk sammenhæng i forhold til forståelsen af jernalderens sakrale landskab og samfund. I 2010 blev der afholdt en workshop i Slesvig, hvor data og viden om de elleve skandinaviske *Gudhēm*-lokaliteter blev fremlagt fra flere forskellige fagområder (Grimm & Pesch 2011). *Gudhēm*-workshopen tog udgangspunkt i den tankegang, som har været gennemgående for forskningen i centralpladser og sakrale landskaber de sidste 30–40 år, at der er et fælles mønster for samfundsorganiseringen i jernalderens landskab, og at man ved fortsat afdækning af denne kan lægge brikker til et samlet puslespil (se især Hedeager 2001: 468; L. Jørgensen 2011; Sundquist 2011). Formålet var blandt andet at belyse, om *Gudhēm*-navnene er

udtryk for lignende lokaliteter, eller om de f.eks. kunne være opkaldt efter Gudme på Fyn. Workshopen udmundede i en publikation, der blandt andet gennemgik de arkæologiske og historiske forhold omkring alle lokaliteterne. Det viste sig, at stederne havde meget varierende karakter (Grimm & Pesch 2011). Imidlertid er der inden for de senere år dukket mere materiale op, der viser, at vores viden om disse steder langt fra er udtømt. I 2018 fremkom en runesten fra ældre germansk jernalder i Øverby i Rakkestad i Østfold, Norge. Stenen er omdiskuteret, men nævner blandt andet en *eril*, som formodes at være en titel eller funktionsbetegnelse på en religiøs eller militær leder (Iversen & al. 2019; Schulte 2019). I Rakkestad ligger også gården Gudum. I Gudum ved Slagelse, hvorfra der ved ovennævnte workshop i 2010 næsten ikke var kendt nogen fund, er der fremkommet nogle detektorpladser med fundmateriale fra yngre jernalder og vikingetid, deriblandt et par figurer med sandsynlige religiøse motiver (f.eks. Axboe & Claudi Hansen 2019). Det er dog endnu ikke klarlagt, hvilken art og udbredelse denne lokalitet kan have haft. Sidst men ikke mindst begynder området Gudum og Vårst i Nordvestjylland at tegne sig som et større sakralområde med grav- og kultpladser, der har været i brug over lang tid (Christiansen 2021). Som Stefan Brink bemærker i sit bidrag til *Gudhēm*-workshopen, kan det være svært at begribe den lange kontinuitet, der synes at have været på visse kultpladser (Brink 2011: 18–19).

Selvom vi ikke kan forvente, at *Gudhēm*-lokaliteterne er ens, bliver det stadig mere klart, at vi er nødt til at forstå disse navne som dele af større områder og udviklinger over meget lange tidsforløb. Når det gælder Gudhjem på Bornholm, er der som nævnt et markant gravpladsmiljø omkring selve Gudhjem. Umiddelbart syd for Gudhjem ligger den rige Agerbygård-bebyggelse ved Østerlars kirke (fig. 4). Gravpladserne, der koncentrerer sig omkring disse lokaliteter, går visse steder tilbage til bronzealderen og op til vikingetid, og deres beliggenhed følger kysten samt forhistoriske vejforløb. Nogle af disse gamle veje løber mod sydøst, forbi Agerbygård, og har muligvis forbundet Gudhjem og Agerbygård med den store bebyggelse Sorte Muld 14 km væk. Sorte Muld består af et mindre center, sandsynligvis med en indhegnet kultbygning, omgivet af mange satellitpladser med handel og håndværk, disse har et aktivitetshøjdepunkt i det 2.–6. århundrede. Således er Sorte Muld på mange måder en nær parallel til Gudme på Fyn, men på Bornholm er det ikke dette kompleks, der hedder ‘gudernes hjem’. Vi ved ikke, hvad Sorte Muld har heddet, eller om området i sin samtid blev opfattet som en eller mange bebyggelser.

Figur 4. Fundlokaliteten Agerbygård syd for Gudhjem beliggende mellem den historiske gård af samme navn og Østerlars Kirke, træder meget tydeligt frem i fosfattallene (rød farve). Kort af Anders Pihl; indeholder data fra Danmarks Højdemodel 2016, SDFI. Til højre et udvalg af guldgubber fundet på lokaliteten af detektorfører Klaus Thorsen. Foto af René Laursen, Bornholms Museum.

Fortidsminderne giver indtryk af et tæt netværk af betydningsfulde lokaliteter i hele området mellem Gudhjem og Sorte Muld, selvom det er uklart, hvordan de fordeler sig kronologisk i forhold til hinanden. Muligvis er der en tidsmæssig forskel, hvor Sorte Muld har mest tyngde i den romerske jernalder og germansk jernalder, mens aktiviteterne her synes at mindske i yngre germansk jernalder (600–700-tallet), hvor området omkring Gudhjem og Agerby fortsat blomstrer ind i ældre vikingetid. Endvidere er der en ubalance, hvor der i området omkring Sorte Muld kendes meget få grave og gravpladser, mens de som nævnt findes i mængder omkring Gudhjem og Agerbygård, men denne forskel kan skyldes bevaringsforhold. Sorte Muld og Gudhjem ligger i hver deres ende af Bornholms Øster Herred, og derfor er spørgsmålet om den bornholmske herredsdannelse og øens herredsnavne interessant i denne forbindelse.

Mulige teofore stednavne og det sakrale landskab

De sakrale stednavne på Bornholm har – ud over Gudhjem – ikke fået megen opmærksomhed. I sin oversigtsartikel “How Uniform was the Old Norse Religion” fra 2007 udelader Stefan Brink øen helt. Der synes imidlertid flere steder at være stednavne, der mere eller mindre sikkert kan indeholde gudenavnet Odin, selvom overleveringen er lidt sen. Mest bredt accepteret er *Onsbæk* nær Rønne på det vestlige Bornholm (1676 Oensbeck), hvorefter også er afledt navnet *Onsdal*. Onsbæk tolkes som sammensat af gudenavnet *Odin* og substantivet *bæk* (DS 10: 25; DSÅ 5: 187). Bækken har sit udspring i området Blemmelyng og løber gennem Robbedale ud i havet syd for Rønne. Vandløbet er dog i dag grøftet et godt stykke af vejen. Konsulteres ældre kortmateriale (fig. 5) ses, at bækken oprindeligt løb sammen med et afløb fra to små damme kaldet *Viggerne* (1697 (1816) Wigre, Wigern) af bornholmsk *vigger*, ‘vidjespire, vidjekvist’ (DS 10: 30). Umiddelbart syd for de to søer er iagttaget 10–12 brandgrave (det vil sige begravelser, hvor den gravlagte og eventuelt gravudstyr er brændt), sandsynligvis fra ældre jernalder (BMR 1677, SB 060304-33). Det er interessant i forbindelse med Onsbæk, at hele området omkring bækken har ligget hen som udmark i form af lyng og skov siden germansk jernalder, måske allerede fra starten af det 5. århundrede, hvor mange af de gamle dyrkningsområder blev forladt. Store dele af området fremstår i dag som et usædvanligt velbevaret fossilt kulturlandskab med marksystemer fra bronzealder og ældre jernalder. Særligt omkring bækkens nordlige løb er der mange fortidsminder, blandt andet gravanlæg med bautasten (Blemmelyng /Kællingehøj, SB 060303-228), der har gået under navnet *Tingstenene*. Det, at området i dag er skov, betyder dog, at der her har været mindre udgravningsaktivitet og eftersøgning med metaldetektor end andre steder. Derfor har vi ikke så megen indsigt i aktiviteterne i dette område i den periode, hvor navnet Odin kan være blevet dannet. Mod nord løber Onsbæk mellem to markante høje, hvorefter den vestlige, Smedehøj, er menneskeskabt med efterretninger om fund af urner (SB 060304-11), mens den østlige kan være naturdannet. Sammen danner de nærmest en port hvorigennem bækken løber. Sydøst om højene og over bækken ses spor af et gammelt hulvejsforløb. Lidt længere nord herfor er fundet en denarskat på 217 mønter (Kroggård/Udmarken, SB 060301-66. Horsnæs 2010: 437). Længere mod syd ligger plateauet Tornhøj ud mod Onsbæks vestlige bred, hvor der står flere bevarede bautasten og en sten med skåltegn. I dalen på den modsatte side mod øst, umiddelbart overfor Tornhøj, er

fundet en denarskat på 255 denarer nedlagt i et lerkar (Robbedale SB 060304-20, C7776. Horsnæs 2010: 437). Den senest daterede mønt er fra 194 e.Kr., men da mønterne er meget slidte, kan de være nedlagt længe efter (Horsnæs 2010: 443–444). Som sagt synes dyrkning og beboelse i området at være opgivet tilsyneladende allerede fra slutningen af yngre romersk jernalder. Historikken bag Odin som gudfigur er meget omdiskuteret, og der er uenighed om, hvorvidt han var en gud, der blev “importeret” engang i jernalderen, bl.a. under romersk indflydelse, eller om han har rødder længere tilbage (Schjødt 2019). Odin beskrives af Jens Peter Schjødt som en gud, der ikke var dyrket så meget af “almindelige mennesker” og i hverdagslivet, men blev forbundet med menneskeofringer, konger og eliter samt med krig, magi eller sejd (Schjødt 2019: 67). Stednavne, der indeholder gudenavnet Odin, kan selvfølgelig ikke være dannet før, denne kult var etableret. Alligevel og måske netop derfor kan navnet Onsbæk indikere, at området har været i brug på andre måder efter, at opdyrkningen af det blev opgivet. Har det “forladte” område været helligt eller tabuiseret i en eller anden grad?

Figur 5. Onsbæks forløb på Videnskabernes Selskabs konceptkort, tegnet i perioden 1793-98.

Der er yderligere et område, hvor vi finder et *Odin*-navn, som har smittet af på flere lokale navne. *Onsbjerg* i Klemensker (1683 Onsbjerg; 1746-50 Ons-bierg) ligger i den nordlige del af Klemensker sogn og tolkes i DS 10 som indeholdende gudenavnet (DS 10: 223. Om det tilsvarende navn på Samsø, se Fellows-Jensen 2022). Gården Onsbjerggård ligger umiddelbart nord for Onsbjerg med jord ud mod Højlyngen mod nord-vest. I 1882 beretter lærer J.A. Jørgensen, der stod for en stor del af registreringen af øens arkæologi: “Tæt ved Gaarden er der en meget høj Sandbakke i hvis Overflade sorte Pletter samt Potteskaar ere sete, dog ikke i nogen betydelig Mængde.” (SB 060104-78). Den omtalte sandbakke er selve Onsbjerg, men oplysningerne er desværre sparsomme. Tæt sydøst for Onsbjerg nævner DS 10 navnet *Sortebakker* (s. 226), der kan indikere en potentiel bo- eller gravplads, hvilket korresponderer godt med Jørgensens iagttagelser. Vest for Onsbjerg strækker sig et mindre, aflangt vådområde, hvor der ligeledes af Jørgensen er registreret sorte askepletter og lerkarskår (SB 060104-72). Området er et af de mindre velbelyste på Bornholm, men ca. 250 m sydvest for Onsbjerg er registreret en hustomt fra yngre jernalder/vikingetid og flere gruber på luftfoto (SB 060104-388), og 500 m mod nordvest er der en gravplads fra romersk jernalder og en detektorplads med dateringer, der rækker over en lang periode (Høgegård SB 060104-345). Der er således aktivitet i området gennem jernalder og vikingetid. Omkring Onsbjerg og Onsbjerggård findes andre navne, *Onshøj* og *Olslække*, som begge har navn efter Onsbjerg (DS 10: 205). Disse navne varierer på Bornholm i udtale mellem *Ons-/Ols-* (DS 10: 25). *Ols*-formerne kan måske tolkes som forsøg på at kristengøre nogle navne, der blev opfattet som problematiske ved at omtolke forleddet til *Ols-*, det vil sige en reference til Sankt Olav, som er dedikationshelgenen for Ols Kirke på Nord-bornholm. Denne omtolkning er i så fald ikke slået helt igennem.

Amtmand Urne indberettede i 1743 yderligere et *Onsbjerg*-navn, der skal have ligget på “Lyngen uden for Ibsker Sogn nær ved Gamlebjerg”. Gamlebjerg beskrives som en gammel borg/ruin (refereres hos DS 10: 409). DS 10 mener derfor, at Gamlebjerg er identisk med den nuværende Gamleborg i Paradisbakkerne. *Onsbjerg*-navnet er i dag forsvundet, og det nævnes kun af kilder, der belaver sig på Urne, så DS 10 mener, der er tale om en skrivefejl eventuelt for Jonshøj i Poulsker Højlyng nær skellet mod Ibsker. Dette synes dog at stemme dårligt, da den tidligste kilde for navnet på denne høj i stedet primært kalder den *Storenshøj* og først godt inde i 1800-tallet får vi navnet Jonsbjerg (VSK Storenshøj, 1839 Storenshøi (Jonsbjerg) (DS 10: 409). I Rutsker findes

desuden et *Onsvad* ved gården Højegård, men dette navn har nærmest ingen overlevering og må betragtes som usikkert (DS 10: 253).

Ud fra ovenstående kan det konkluderes, at der mindst to steder er stednavne, der potentielt kan indeholde gudenavnet Odin, nemlig *Onsbæk* syd for Rønne og *Onsbjerg* i det nordlige Klemensker. De øvrige *Ons*-navne er enten dannet til disse navne eller er for usikre til at udlede noget af. Det er interessant, at det blot er guddommen Odin, der kan findes spor af på øen. Man må dog formode, at der kan have været andre sakrale stednavne, som er forsvundet. En lokalitet, der er interessant i denne sammenhæng, er *Guldhullet*, hvor guldgubber og små guldfigurer er ofret ved en kilde i udkanten af det rige bopladsområde Smørenge i Vestermarie på det sydvestlige Bornholm (Nielsen & Watt 2018). Materialet herfra adskiller sig fra de andre steder med guldgubber ved en overvægt af kvindebilleder, og man kan forestille sig en helligdom til en kvindelig guddom. Det er muligt, at de andre større og mere kendte bopladsområder Agerbygård, Sandegård og Møllegård også har haft tilknyttede kultpladser eller -aktiviteter. Her kan det bemærkes, at i hvert fald navnet *Agerbygård* (1746–50 agere-gd) har et muligt sakralt indhold. Navnet er kun sent overleveret, men formerne veksler mellem Agergård, Agerbygård og Agerby, hvilket tyder på, at stedets egentlige navn har været et usammensat **Ager*, med diverse tydeliggørende tilføjelser. DS 10 bemærker endvidere, at en ældre udtaleform, [*aːgra*-] tyder på en pluralisform (DS 10: 308).

Ordet *ager*, glda. *akær*, m. er beslægtet med ‘at age’, med en fællesgermansk betydning ‘dyrket jord’. Ordet har formentlig tidligt haft betydningen ‘græsgang, sted hvor kvæget drives hen’. De meget gamle stednavne med dette efterled skal muligvis forstås i denne betydning (Jørgensen 2008: 18). At navne på *-ager* blev dannet i den førkristne periode ses af, at de optræder i Danelagen. Betydningen ‘græsgang’ skal i middelalderen være fortrængt til fordel for den nutidige primære betydning ‘dyrket jord’, men optræder i den ældre betydning visse steder i landskabslovene (Dam 2015: 245). I svenske og norske stednavne optræder efterleddet *-åker* sammensat med gudenavne, f.eks. viser de tre herredsnavne *Frösåker*, *Torsåker* og *Ulleråker*, at sakrale agre kunne have tilknytning til herredsting (Vikstrand 2004: 332–333). I svensk forskningstradition ser nogle forskere også usammensatte *Åker*-navne som mulige navne på rituelle samlingspladser (jf. Vikstrand 2001: 367; 2002: 19–20). Lisbeth E. Christensen har opsummeret diskussionen og afviser, at navnelementet *ager* i Danmark kan have henvist til rituelle pladser (Christensen 2010: 113–114). Denne opfattelse skal muligvis

revideres efter fundet af et kultpladskompleks i Frøs herred, Sønderjylland, på en mark med navnet *Stavsager* (Grundvad & Albris 2020: 36). Som Christensen bemærker (2010: 113–114) må den sproglige tolkning veje tungest, men vi må samtidig tage realforholdene i betragtning – og her bringer arkæologien konstant nye perspektiver. Endvidere bør man ikke se Bornholm som primært en del af en dansk stednavneregion. I flere arbejder har Stefan Brink påpeget, at bebyggelser med navnet *Åker* i Hälsingland ofte ligger centralt placeret nær sognekirker. Han mener, at usammensatte, bebyggelsesbetegnende *Åker*-navne i det mellemste og det nordlige Sverige kan have betegnet lokale samlingspladser eller kultagre fra førkristen tid (Brink 1988: 58; 1990: 358). Brink genfinder ikke denne type *Åker*-navne i det sydlige Sverige, bortset fra at navnet på den store centrallokalitet *Uppåkra* uden for Lund i Skåne kan have været et oprindeligt **Åker* (Brink 1998: 322). Et andet eksempel, der kan nævnes, er rigdomskomplekset *Åker* ved Hamar i Norge (Røstad 2020). Det skal her bemærkes, at stednavnet *Åker* (1420 Aakirkia) på Bornholm er en sammentrukket form af navnet *Åkirke*, og altså ikke er et *ager*-navn. Agerby/Agerbygård er som nævnt ovenfor en rig og prominent placeret fundlokalitet nær Gudhjem med direkte forbindelse til Østerlars kirke (fig. 4). Selve bopladsen ligger forholdsvis koncentreret på en høj lermoræne mellem to vandløb og er præget af høje fosfattal, meget keramik og rige detektorfund, herunder guldgubber (Watt 1998: 209–210). Selve bebyggelsen er kun sparsomt belyst, men vurderes at have en kerne, der består af en storgård (ibid.). En profilgrøft gravet gennem den centrale del indikerer, at bosættelsen begyndte i ældre romersk jernalder og har mindst otte faser. Ud fra detektorfundene er der herfra kontinuitet op til middelalder med en relativt stor fundmængde fra vikingetid, selvom kulturlagene kun synes bevarede op til begyndelsen af ældre germansk jernalder. Der bør her også nævnes navnet *Højagre* i Østerlars sogn, umiddelbart (ca. 800 m) sydøst for Agerbygård, hvor jordfordelingen før udskiftningen peger på, at der på et tidligere tidspunkt har været tale om et fællesområde, hvor alle de omkringliggende gårde hver har fået sig et stykke jord efterfølgende.

Der er endnu et bornholmsk navn, som tilsyneladende aldrig er blevet taget i betragtning som muligt sakralt navn. *Balsmyr* (25/6 1480 Baldzmyre) er en mose lige vest for Klemensker. DS 10 tolker navnets forled af bornholmsk *bajl*, m. ‘balde, balle (fremstående, kødrig del på legemet)’ eller gl. subst. *balgh*, ‘terrænforhøjning’, som det imidlertid bemærkes ikke findes på Bornholm i øvrigt (DS 10: 213); dog har vi

navnet Årsballe (1744 Aasballe), der opfattes som et sammensat appellativ *arsballe*, bornholmsk *årsbajl*, ‘røvbalde’ (DS 10: 212). Balsmyr er en aflang mose på ca. 250 x 100 m, hvor der ved tørvegravning i 1832 er fundet flere genstande fra bronze- og jernalder (SB 060104-59). Fra sidste del af bronzealderen er der fundet celte (en type økse), armringe og to dragtnåle, hvoraf mange var fragmenterede og ildspåvirkede. Den anden del af fundet består af i alt nitten genstande (Nørgård Jørgensen 2008: 107–110). Genstandene er primært lanser og spyd samt værktøj, hvilket ifølge Nørgård Jørgensen er en usædvanlig sammensætning. Der er spor af mindst tre deponeringer, som er sket over en lang tidsperiode: en midt i yngre romersk jernalder, en på overgangen til ældre germansk jernalder og en fra 6. århundrede. Den midterste nedlægning indeholder østbaltiske våbentyper. Ovenfor mosens er iagttaget spor af jernalderbebyggelse, og ved Bekkegården nær den østlige kant af mosens er der fundet et gulddepot med blandt andet tre spiralarmsringe fra yngre romersk jernalder (SB 060104-60).

Der er flere muligheder for tolkning af navnet *Balsmyr* i betragtning af våbenedlæggelserne. En mulighed er, at det indeholder gudenavnet *Balder*, som i øvrigt er svært at identificere i stednavne, bl.a. fordi det lydligt falder sammen med ovennævnte navneelement (Vikstrand 2001: 91, note 66; Brink 2007: 120–122; Christensen 2010: 137–138). Guden Balder var ikke som sådan en krigsgud, men i den bevarede hovedmyte om ham bliver han dræbt, når der kastes til måls efter ham, på trods af at han skulle være usårbar. Det kan ikke udelukkes, at ritualer relateret til Balder kan have indeholdt kastning af angrebsvåben, som de der findes i mosens, men våbenofringer kan være rettet mod mange andre guddomme. Et argument for gudenavnet er, at forleddet kan stå i genitiv, men Balders i øvrigt ringe repræsentation i stednavne taler muligvis imod denne tolkning. I betragtning af de østbaltiske genstande kan en anden mulighed være, at vi her har et indlånt ord fra baltiske sprog, svarende til litauisk *baltas*, ‘hvid’, der ofte bruges i hydronymer i de baltiske lande (Senn 1969: 133). Der er ikke i øvrigt eftersøgt baltiske indslag i det bornholmske stednavnemateriale. En sidste mulighed er en form af det bornholmske verbum *baltra* (Bornholmsk Ordbog), ‘træde ned, skabe en fordybning/aftryk’, her i så fald sigtende til mosens form som en fordybning i landskabet eller som reference til de fordybninger man kan afsætte i tørven, når man går rundt i en mose. Mod denne sidste mulighed taler, at man ved sammensætning med et verbum på bornholmsk ville forvente en sammensætning på *-e*, *baltre-*, frem for *-s* (vi takker den anonyme fagfællebedømmer for denne

kommentar). De to andre muligheder kan have deres fordele set ud fra det arkæologiske materiale, hvis man vil acceptere en vis tidsdybde for et sådant naturnavn. En anden våbenoffermose, *Knarremose*, synes ikke at have bevaret et sakralt navn.

Dansk magtovertagelse, kristendom, sogne- og herredsdannelse

Der er ingen tvivl om, at især indførelsen af kristendommen har haft stor betydning for det bornholmske navnelandskab. Sognene kommer som nye strukturer, der bryder med eller overskriver den eksisterende organisation med tilhørende navne; særligt sognenavnene afspejler tydeligt en struktur lagt ned "ovenfra". De bornholmske sogne har, bortset fra Rø sogn, alle navn efter kirkerne, hvor de i det øvrige Danmark og Sydsverige oftest har navn efter den landsby, kirken blev placeret i (Holmberg 2007: 100; Dalberg & Kousgård Sørensen 1979: 61). Det tyder på, at sognenavnene er skabt i forbindelse med sogne-etableringen, og sandsynligvis er navngivet som del af en overordnet plan. Sognenavnene må således kobles til kirkebyggerierne i årtierne omkring 1200 (Lerche Nielsen 2003: 125). Da kirkenavnene tager udgangspunkt i kirkernes skytshelgener, som svarer til kirkerne i Lund, er der en teori om, at navnene er dikteret af ærkebispens i Lund, der fra 1149 ejede størstedelen af Bornholm og her opførte et system af forsvarskirker, herunder de fire bevarede rundkirker (Holmberg 2007: 100; Nielsen 2003: 122–124).

Det præcise tidspunkt og hændelsesforløb for den danske magtovertagelse af øen er ukendt, men kan måske relateres til en række strukturelle ændringer og overgangen til kristendommen (Naum 2008: 55–56). Der er imidlertid en periode på 300 år fra 900 til 1200, hvor der sker en række forskellige udviklinger, der tyder på, at kristningen var en gradvis proces og havde fået et vist fodfæste allerede inden dansk overtagelse. Adam af Bremen, som i sidste del af 1000-tallet fortæller, at Bornholm var under den danske konge, beretter også, at kristendommen blev indført på Bornholm af ærkebispens i Lund omkring 1070. Enkelte gravpladser på det sydlige Bornholm indikerer dog, at den var til stede før da. Gravpladserne Runegård, Munkegård og Grødbygård består af tidlige kristne grave fra ca. 900–1100, der har en blanding af kristne og hedenske begravelsesritualer og med indslag af slaviske genstande (Naum 2008: 179–253). Disse gravpladser indikerer en tidlig struktur, hvor kristne kirkegårde og kirker placeredes i et nært forhold til store

gårde (Naum 2016). Da visse af gravene også indeholder slaviske genstande, har en teori været, at der skete en infiltration af slaviske grupper, der var allierede med den danske konge (Price & al. 2012). Forsøg på strontiumisotop-analyser for at bevise slavisk migration mislykkedes dog på grund af Bornholms komplicerede geologi. Der er heller ikke påvist slaviske navne som på Lolland og Falster (Lerche Nielsen 2003: 139).

En tydeligt kristen runestenstradition opstod på Bornholm i det 11. århundrede, hvor denne praksis ellers var ved at klinge af i Danmark. Mange af stenene har stilistiske ligheder med svenske runesten fra det 11. århundrede, hvilket har givet anledning til debat om svensk indflydelse. I et pilotstudie har Laila Kitzler Åhfeldt og Lisbeth Imer frembragt 3D-scanninger af otte af de 40 bornholmske runesten (Imer & Kitzler Åhfeldt 2019; Kitzler Åhfeldt 2019). Analyser af huggeteknikken viser relationer til bestemte personnavne på stenene og indikerer tætte forbindelser mellem runeristerne og bestemte stenrejserfamilier, som runehuggerne formentlig var medlemmer af (Imer & Kitzler Åhfeldt 2019: 11). Sammenligninger med svenske runesten har vist overraskende lidt kontakt med Öland og Gotland, men tilsyneladende forbindelser til Södermanland (Kitzler Åhfeldt 2019). Runestenstraditionen sammenfalder på Bornholm med indførelsen af nye gravpladser med øst-vest-orienterede begravelser, hvilket vil sige kristne begravelsesritualer (Imer 2015: 172).

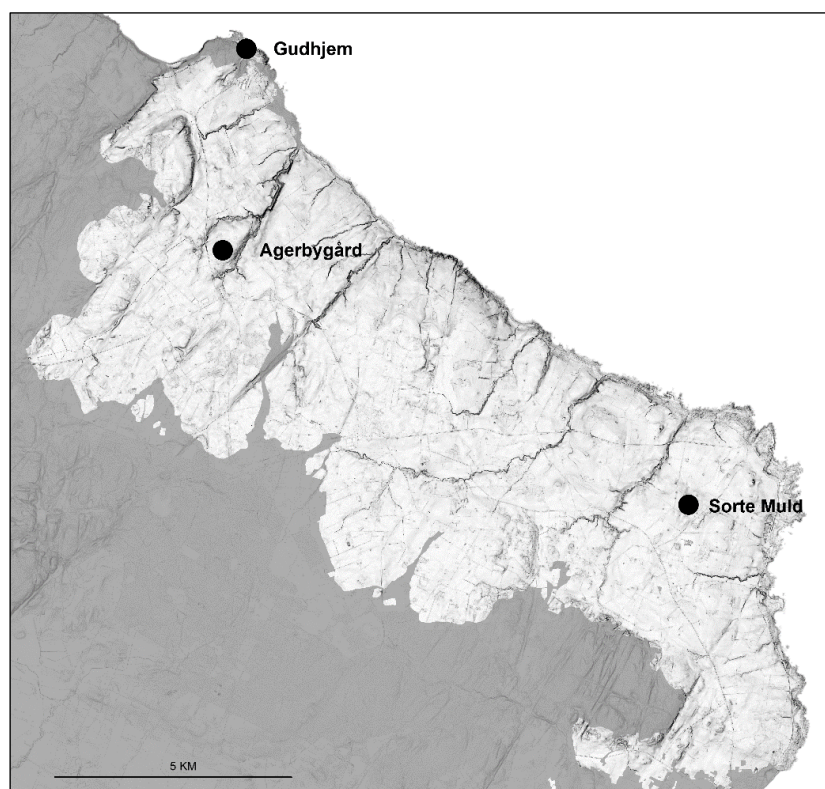
Møntforskeren Gitte Ingvardson har argumenteret for, at møntskattenes sammensætning i det 11. århundrede på Bornholm antyder, at øen ikke var en del af det danske kongerige i sen vikingetid, men udgjorde en selvstændig økonomisk og politisk enhed (Ingvardson 2014: 329). Hun mener, at det, at øen i det 11. århundrede ikke havde et stort handelscenter, samt at bebyggelsen bestod af individuelle gårde, indikerer, at øen havde en decentral social og politisk struktur. Her er også diskussionen om herredsdannelsen og de bornholmske herredsnavne interessant. Det har siden det 19. århundrede været diskuteret, om herredsinddelingen i Skandinavien var baseret på i forvejen etablerede, naturligt afgrænsede bygdeområder, eller om den blev skabt som mere kunstige strukturer i et overordnet administrativt system (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979: 53; Jørgensen 1980: 38–44). Mens de danske herredsnavne oftest bærer efterleddet *-herred* i de ældste overleveringer, har flere svenske områdenavne først sent fået tilføjet efterleddet, hvilket tolkes sådan, at herredsinddelingen startede på øerne og i det centrale Jylland og bredte sig herfra til resten af Norden (Andersson 1965;

Jørgensen 1980: 39–40). Et vigtigt spørgsmål i forhold til navnematerialet er her, om heredsnavnene har optaget eller er dannet af ældre bygdenavne, eller om de er primære heredsnavne, dvs. skabt i forbindelse med heredsdannelsen (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979: 54), jf. dannelsen af sognenavne omtalt ovenfor.

Thorsten Andersson har i 2013 opsummeret de mulige baggrunde for heredsnavnedannelser med baggrund i sit arbejde fra 1965 (Andersson 2013: 50). Heredsnavnene kan være baseret på gamle område-/bygdenavne, navne på sådanne områders centrale samlingspladser eller på indbyggernavne dannet til disse samlingspladser eller til bygdeområderne. Siden udgivelsen af DS 10 i 1951 har der været ført en ganske omfattende diskussion om de skandinaviske heredsnavne (se Svensson 2015: 27–34 for en opsummering af diskussionen). De bornholmske heredsnavne har dog spillet en forholdsvis lille rolle i diskussionen, selvom de ser ud til på et tidspunkt at have gennemgået et navneskifte, der er interessant i forhold til omstruktureringer af bebyggelse og administration. De bornholmske herreder blev allerede i middelalderen benævnt *Nørre, Øster, Sønder og Vester herred* (første kilde 1335). Disse navne er primære heredsnavne, givet som del af en nyetableret struktur. Der er dog en tidligere række navne på herrederne: *Hasle, Hænnings, Michlings* og *Rønne* herreder (Lerche Nielsen 2003: 122). Disse navne kan udmærket være dannet på baggrund af ældre områdenavne. *Hasle* og *Rønne* herreder indeholder som nævnt i indledningen de naturnavne, der siden gav navn til to af øens købstæder, og det ligger lige for at se dem som områdekarakteriserende naturnavne, der ikke oprindeligt behøver at have henvist til mindre, mere afgrænsede lokaliteter.

De to andre tidlige heredsnavne *Hænnings* og *Michlings* er mere vanskelige at forklare. Deres forled tolkes af DS 10 som personnavnene *Henning* og **Mithling*, om end lidt ad omveje (DS 10: 307 og 420). Navnet *Henningsherred* er kendt fra første del af det 13. århundrede, *Hænnignshærædh* eller *Hænningsnhærædh*, hvor det er nævnt sammen med *Hasle* og *Rønne* herreder. *Henningsherred* dækker sognene *Østerlars*, *Østermarie* og *Ibsker*, der som det fremgår ovenfor er en meget rig og central bygd på Bornholm i den sene jernalder (fig. 6). De nuværende sogne *Svaneke* og *Gudhjem* blev først senere udskilt af *Ibsker* og *Østerlars*. DS 10 konkluderer meget kort, at der i forleddet må være tale om et personnavn, under henvisning til sydslesvigske heredsnavne med personnavneforled, uden at inddrage andre muligheder (DS 10: 307). En kobling til *Henningsgård* i *Østermarie* (1746–50 *hennings-Gd*), der i *Jordebøgerne* fra 1689 og 1691 tilhørte en *Henning Pedersen*,

anser DS 10 dog for tvivlsom (DS 10: 349). Man bør overveje, om her ikke snarere er tale om en *inge*-afledning, enten som en område-beskrivelse, en karakteristik af en samlingsplads eller et indbyggernavn (jf. Andersson 2013: 50). Sogneanvet *Henne* i Vestjylland, der i 1145 er overleveret i formen *Hænningh* tolkes af Bent Jørgensen som en afledning til dyrenavnet *hane* (Jørgensen 2008: 117). Formelt kan forleddet i Henningsherred være afledt af samme ord med tilføjelsen *-s* som et genitivmærke (se også Jørgensen 1980: 41). Genitivendelsen kan pege mod, at *inge*-navnet skal ses som en henvisning til en konkret samlingsplads eller en befolkningsgruppe. Med den arkæologiske viden vi har, kan man ikke undlade at få tanken, om vi har at gøre med det oprindelige navn på Sorte Muld-komplekset eller dets indbyggere?

Figur 6. Hænningsherred rummer med Gudhjem og Agerbygård i den ene ende og Sorte Muld i den anden nogle af de mest markante lokaliteter på Bornholm i jernalderen. Kort af Anders Pihl; indeholder data fra Danmarks Højdemodel 2020, SDFI.

Personnavnemodellen blev allerede i 1965 draget i tvivl af Thorsten Andersson, som dog ikke kom med konkrete alternativer i forhold til navnet *Hænningsherred* (Andersson 1965: 111). For Michlingsherred foreslog han, at navnet kunne vise til en samlingsplads. Navnet *Michlingsheret* kendes kun fra Huitfeldts Bispekrønike fra 1604 (s. 53 Michlingsherret), og det vides ikke, hvor Huitfeldt har navnet fra. DS 10: 420 foreslår først, at navnet kan sammenstilles med det i Sverige kendte Myckling, der er sammensat af adjektivet glsv. *mykil*, ‘stor’, og *ænge*, n. ‘eng’ med henvisning til Ståhle (1946: 315). Redaktionen har formentlig ikke været enig, idet denne udlægning specifikt anføres som Gunnar Knudsens. I stedet vælger DS 10 at gå ud fra, at Huitfeldt har fejllæst et **Mithlingsherret*. Da herredet ikke synes at ligge ‘i midten’ udleder man, at forleddet må være et personnavn **Midhlung*, ‘den midterste’, også med henvisning til Ståhle (1946: 342; jf. DS 10: 420). Som støtte herfor bruges den førnævnte tolkning af naboherredet, som antages at indeholde personnavnet Henning. Denne argumentationsrække forekommer noget tynd. Hvis man spoler tilbage og går ud fra den faktisk overleverede form, står vi med *Michling*, som i så fald kan referere til det store sammenhængende udmarks- og græsningsareal i dette herred, bestående af Smålyngen og Rispebjerg. Dette græsningsområde ligger oveni købet midt i herredet. Eller man kan, ligeledes med henvisning til Ståhle (1946: 315), tænke sig en afledning på enten *-inge* eller *-ling* af adjektivet gllda. *mikill*, ‘stor’. Igen har navnet tilføjet *-s*, der kan indikere en samlingsplads eller en indbyggerbetegnelse.

Som det fremgår, går man ud fra, at de enkelte bygder har haft lokale centrale samlingspladser (se også Svensson 2015). Bebyggelsen *Tingsted* i Vestermarie, der er nævnt ovenfor, afspejler efter alt at dømme en gammel samlingsplads. Middelalderens landsting lå i Åkirkeby. Tingsted kan have fungeret som samlingspladsen for Rønne/Vester Herred, men dets beliggenhed ind mod Bornholms centrale lyngklædte højland kan måske indikere en ældre, mere generel funktion for hele øen. Det nærliggende navn *Kongsstubbe* (1684 Kongstobbe), sammensat af substantivet *konge* og *stubbe*, ‘mosekrat’ er muligvis interessant i denne sammenhæng. Der er mange navne på *Ting*- på Bornholm der synes at være af nyere dato, men enkelte kan give indikationer på andre tingsteder. Her er for eksempel navnet *Tinghøj* i Klemensker (1805 Tinghøi), som benævner en høj ved Torpegård nær skellet til Rutsker Sogn (DS 10: 227) eller et gammelt navn *Tingdal* i Rø sogn, overleveret på et kort fra 1744, i navnet Tingdalsaa, der benævner det område, der også kaldes Dyndalen/Dyndalså (DS 10: 304). På

konceptkortet (fig. 5) ses også navnene *Tingstenene* og *Tingboderne* i området nordvest for Onsbæk. Disse navne er ikke optaget i DS 10. Der synes at være potentiale i at kortlægge stednavne med relation til rets-udøvelse og for eksempel sammenligne dem med en kortlægning af de tidligere nævnte storejerlav-strukturer og andre forhold.

Afslutning

Med denne artikel har vi vist, at det bornholmske stednavnemateriale rummer mange muligheder for belysning af ældre forhold, inklusive de administrative, bebyggelseshistoriske og religionshistoriske. At belyse sådanne forhold kræver dog, at vi bevæger os ud over stednavnene alene og inddrager grundige studier af realforhold, arkæologi og sprog, både lokalt på øen og generelt i Skandinavien.

I denne artikel har vi redegjort for flere af de mange muligheder, der findes for at belyse stednavnes baggrund og tolkningsmuligheder gennem granskning og vurdering af realforhold på både overordnet og mere lokalt niveau. Vi har dermed vist hvilke lag af viden, man kan trække på i en eventuel revision af DS 10. Særlig digitale ressourcer giver nye muligheder, f.eks. at eftersøge kirkebøger for at belyse forholdet mellem slægtsnavne og gårdsnavne. Desuden betyder de mange landvindinger i Bornholms arkæologiske landskab de sidste 70 år, at studiet af øens ældre stednavnemateriale må baseres på den viden om øens kontakter, organisering, økonomi og bebyggelsesstruktur, som er frembragt gennem det arkæologiske kildemateriale. Vi har påpeget, at Bornholm som øsamfund falder indenfor det tværfaglige forskningsfelt *østudier*, som er generelt relevant for det danske landskab, der er præget af øer, samt for navneforskningen i øsamfunds navnestof. Bornholm har gennem historien og forhistorien indtaget en særstatus i Østersøen, noget der formentlig har bidraget til en sammenhængskraft og flere særlige træk ved øens materielle kultur og bebyggelsesstruktur. Artiklen retter dels fokus mod de bornholmske bebyggelsesnavne, der fremstår meget anderledes end stoffet i det øvrige Sydkandinavien. Der findes et enkelt sandsynligt 'ægte' navn på *-løse*, mens flere navne på *-sted* måske snarere refererer til landingspladser. Bornholms særegenhed, når det gælder bebyggelsesnavne, kan både skyldes senere omstruktureringer, der synes at have været ganske omfattende på øen, men det må også hænge sammen med øens for Sydkandinavien unikke bebyggelsesstruktur. Det diskuteres, om de bornholmske stednavne på *-by* har en mulig relation til en ældre bygdestruktur og fremkomsten af såkaldte

‘storejerlav’. Bornholmske gårdnavne ender ofte på *-by*. Mens Bornholm afviger inden for bebyggelsesnavnebilledet, afviger hverken naturnavne med ældre præg eller førkristne sakrale stednavne væsentligt fra det øvrige Sydsandinavien, hvilket indikerer, at Bornholm på andre områder end bebyggelsen var nært forbundet med den øvrige region. Artiklen retter her særligt fokus mod Bornholms sakrale landskab. Her indskrives både navnet *Gudhjem* og flere teofore stednavne med gude-navnet Odin som forled sig i et stednavnebillede, der stemmer godt overens med det øvrige Danmark og sydlige Sverige. Særlig *Gudhēm*-navnene har i senere år været genstand for arkæologisk opmærksomhed, og det bornholmske *Gudhjem* bør ses som en del af dette komplekse fænomen. I forbindelse med *Gudhjem* har vi fremhævet den arkæologiske centrallokalitet Agerbygård ved siden af Østerlars Rundkirke, hvor navnet kan have været et oprindeligt simpleks dannet af ordet *ager*. Det diskuteres desuden, om arkæologien kan bidrage til en tolkning af navnet *Balsmyr*, som betegner en mose med våbenofringer fra jernalderen. Bornholm synes at have gennemgået store strukturelle ændringer ved overgangen til kristendommen, og artiklen afslutter med at komme ind på de bornholmske heredsnavne og heredsdannelse, samt mulighederne for identifikation af tingsteder.

Det har ikke været artiklens mål at give definitive svar på baggrundene for det bornholmske stednavnemateriales særegenheder, men at foreslå nye måder at søge svar med udgangspunkt i et arkæologisk syn på landskab og bebyggelse i langtidsperspektiv, baseret på begge forfatteres arbejde med øens arkæologi i kombination med administrative forhold og stednavne.

Vi kan konkludere, at netop det, at Bornholm er og har været sin egen ø-enhed med sin særlige udvikling gennem forhistorisk og historisk tid, gør, at vi her ser nogle forhold og processer, der er anderledes end andre steder. Det bornholmske navnemateriale opfører sig på én gang ens med og forskelligt fra de øvrige stednavnebilleder i Sydsandinavien. Det kan betyde, at bornholmske forhold kan give indsigt, der også kan bidrage til vores forståelse af tilsvarende processer andre steder. Bornholm er i forhold til det sakrale landskab og rituel adfærd tæt knyttet til, og sandsynligvis endda central for, den sydskandinaviske region, noget vi især ser afspejlet i udbredelsen af guldgubber. Derimod fremstår Bornholm anderledes i forhold til administration og bebyggelsesstruktur, særligt i perioden fra slutningen af romersk jernalder og frem til den tidlige middelalder. Det står klart, at man skal betragte Bornholm som først og fremmest sin egen enhed, dernæst som en del af

henholdsvis sydøstskandinavisk og vestbaltisk kulturkreds og til sidst, og først sent, som en del af Danmark. Det er derfor nogle lidt andre briller, vi skal have på, når vi studerer øsamfundet Bornholm og dets stednavne, end når vi ser på det øvrige Danmark. Det er netop “øheden”, der forklarer, hvorfor Bornholm på nogle punkter ligner og på andre punkter helt adskiller sig fra sine umiddelbare omgivelser.

Kilder og litteratur

- Adam af Bremen (ca. 1072-1081): *Historia Hammaburgensis Ecclesiae* (Den hamborgske kirkes historie). Oversat og kommenteret af Allan A. Lund som *Adam af Bremens Krønike*, København 2000.
- Adamsen, Christian, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Sonne Nielsen & Margrethe Watt [red.] (2009): *Sorte Muld. Wealth Power and Religion at an Iron Age Central Settlement on Bornholm*, Rønne.
- Albris, Sofie Laurine (2014): Turen går til Gudernes Hjem. Om en køretur med Bent Jørgensen og nogle overvejelser om organiseringen af Gudmes landskab, i: *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014*, red. B. Eggert, P. Gammeltoft & R.S. Olesen, København, s. 17–32.
- Albris, Sofie Laurine (2015): Navne på -lev og jernalderens centralpladser. Hvordan markerer navnetypen ændringer i yngre jernalders ejerskabsforhold?, i: *Innovationer i namn och namnmönster – handlingar från NORNA:s 43:e symposium* (NORNA-rapporter 92), red. E. Aldrin & al., Uppsala, s. 9–35.
- Albris, Sofie Laurine (2017): *Stednavne og storgårde i Sydsandinavien i 1. årtusind*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Albris, Sofie Laurine (2020): Animal art and personal names in Iron Age Scandinavia: Different media – corresponding cultural codes?, i: *Onoma* 55, s. 77–97; <<https://doi.org/10.34158/ONOMA.55/2020/5>>.
- Andersson, Thorsten (1965): *Svenska Häradsnamn* (Nomina Germanica 4), Lund.
- Andersson, Thorsten (2013): Häradsnamn, i: *Namn och Namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn*,

- red. S. Nyström & al., Uppsala s. 46–50; <<https://www.isof.se/lar-dig-mer/skolwebben/namn-och-namnforskning>>.
- Axboe, Morten & Lone Claudi-Hansen (2019): Gudum on Zealand – A New »Gudme« Emerging?, i: *Sächsische Leute und Länder Benennung und Lokalisierung von Gruppenidentitäten im ersten Jahrtausend* (Neue Studien zur Sachsenforschung 10), red. M. Augstein & M. Hardt, Wendeburg, s. 79–94.
- Baldacchino, Godfrey (2004): The coming of age of island studies, i: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 95, s. 272–283.
- Becker, Carls Johan (1975): Hovedlinier i Bornholms oldtidshistorie, i: *Bornholmske Samlinger* 1975, s. 9–50.
- BMR: Nummer i Bornholms Museums journalregister.
- Bornholmsk Ordbog: det bornholmske ordbogsprojekt, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet; <<https://bornholmskordbog.ku.dk/q.php?p=bo>>.
- Brink, Stefan (1988): Ett försök till rekonstruktion av en förkristen kultplats, i: *Ingemar Olsson 25 augusti 1988* (Meddelanden från institutionen för nordiska språk 28), red. J. Einarsson & B. Söderberg, Stockholm, s. 53–58.
- Brink, Stefan (1990): Cult Sites in Northern Sweden, i: *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place Names* (Scripta Instituti Donneriani Aboensis 13), red. T. Ahlbäck, Åbo, s. 458–489.
- Brink, Stefan (1998): Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag, i: *Centrala Platser - Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist* (Uppåkrastudier 1), red. L. Larsson & B. Hårdh, Lund, s. 297–326.
- Brink, Stefan (2007): How uniform was the Old Norse Religion?, i: *Learning and understanding in the Old Norse World. Essays in honour of Margaret Clunies Ross*, red. Judy Quinn, Kate Heslop & Tarrin Wills, Turnhout, s. 105–136.
- Brink, Stefan (2011): Gudhem – The Toponymic Evidence (Or Rather Challenge), i: *The Gudme/Gudhem phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian*

- Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010*, red. O. Grimm & A. Pesch, Neumünster, s. 15–24.
- Christensen, Lisbeth E. (2010): *Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Christiansen, Torben Trier (2021): »Gudernes hjem« - helligområde og gravplads med udsigt, i: *SKALK* 2021:1, s. 3–9.
- Dalberg, Vibeke & John Kousgaard Sørensen (1979): *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder*, København.
- Dam, Peder (2015): *Bebyggelser og stednavnetyper* (Navnestudier 44), København.
- Den Danske Jordklassificering*, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet; <<https://dca.au.dk/forskning/den-danske-jordklassificering>>.
- DS = *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget, København 1922 ff.
- DS 10 = *Danmarks Stednavne 10: Bornholms Stednavne*, København 1951.
- DSÅ = *Danske sø- og ånavne*, red. John Kousgård Sørensen, København 1968–96.
- Fellows-Jensen, Gillian (2022): Onsbjerg on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire, i: *Danmarks Stednavne 100 år. Jubilæumsskrift i anledning af hundredeåret for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne*, red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 59–67.
- Grimm, Oliver & Alexandra Pesch [red.] (2011): *The Gudme/Gudhēm phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010* (Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe, 6), Neumünster.
- Grydehøj, Adam (2017): A future of island studies, i: *Island Studies Journal* 12:1, s. 3–16.
- Grundvad, Lars & Sofie Laurine Albris (2020): Afdækning af fænomenet *hørg*. Nye udgravninger i Harreby, i: *By, Marsk og Geest* 2020, s. 7–43.

- Hansen, Jesper (2015): *Landsbydannelse og bebyggelsesstruktur i det 1. årtusinde – et bebyggelseshistorisk regionalstudie*, ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet.
- Hedeager, Lotte (2001): Asgård reconstructed? Gudme – a central place in the north, i: *Topographies of Power in the Early Middle Ages* (Transformations of the Roman World 6), red. M. de Jong & F. Theuws, Leiden, s. 467–507.
- Holmberg, Bente Legarth (2007): Centralitet og regionalitet i Bornholms sted- og personnavne, i: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm d. 4.-7. maj 2006* (NORNA-rapporter 82), red. B. Eggert, B. Holmberg & B. Jørgensen, Uppsala, s. 91–106.
- Holmén, Janne (2014): Fluctuating Dynastic and National Affiliation: The Impact of War and Unrest on Bornholm, Åland, and Saaremaa, i: *The Sea of Identities: A Century of Baltic and East European Experiences with Nationality, Class, and Gender* (Södertörn Academic Studies 60), red. N. Götz, Huddinge, s. 31–52.
- Horsnæs, Helle (2010): Roman Coins from Bornholm – a preliminary overview, i: *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*, red. U.L. Hansen & A. Bitner-Wróblewska, København og Warszawa, s. 433–448.
- Højlund Nielsen, Karen (1991): Centrum og Periferi i 6.–8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien, i: *Fra Stamme til Stat i Danmark, 2. Hovdingesamfund og Kongemagt*, red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen, Aarhus, s. 127–154.
- Imer, Lisbeth M. (2015): The Danish runestones: When and where?, i: *Danish Journal of Archaeology* 3:2, s. 1–11; <<https://doi.org/10.1080/21662282.2015.1104905>>.
- Imer, Lisbeth M. & Laila Kitzler Åhfeldt (2019): Rune Carvers and Sponsor Families on Bornholm, i: *Danish Journal of Archaeology* 8, s. 1–21.
- Ingvardson, Gitte Tarnow (2014): Trade and Power – Bornholm in the late Viking Age. i: *Northern Worlds – landscapes, interactions and dynamics*, red. H.C. Gulløv, København, s. 325–337.

- Ingvardson, Gitte Tarnow (2018): *As Long as it Glitters: A Re-evaluation of the Mixed Silver Hoards of Bornholm, Denmark*, i: *Silver, Butter, Cloth: Monetary and Social Economies in the Viking Age*, red. J. Kershaw & G. Williams, Oxford, s. 32–56.
- Iversen, Frode, Karoline Kjesrud, Harald Bjorvand, Justin J.L. Kimball & Sigrid Mannsåker Gundersen (2019): *Irlen på Øverby i Vingulmark*, i: *Viking* 92, s. 63–98.
- Jørgensen, Bent (1980): *Stednavne og administrationshistorie* (Navnestudier 20), København.
- Jørgensen, Bent (2008): *Danske stednavne*, 3. udgave, København.
- Jørgensen, Bent (2011): Navne og navnemiljøer omkring de danske Gudme'r, i: *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNAS 38. symposium i Ryslinge 12.-15. maj 2009* (NORNA-rapporter 86), red. L.E. Christensen og B. Jørgensen, Uppsala, s. 177–198.
- Jørgensen, Frank (1974): *Præsteindberetninger til Ole Worm. II, indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623-25*, København.
- Jørgensen, Lars (1990): *Bækkegård and Glasergård. Two cemeteries from the late Iron Age on Bornholm*, København.
- Jørgensen, Lars (2011): Gudme-Lundeborg on Funen as a model for northern Europe?, i: *The Gudme/Gudhēm phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010*, red. O. Grimm & A. Pesch, Neumünster, s. 77–90.
- Jørgensen, Lars & Anne Nørgård Jørgensen (1997): *Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th–8th Centuries on Bornholm* (Nordiske Fortidsminder B 14), København.
- Kaiser, Reinholdt (2004): *Die Burgunder*, Stuttgart.
- Kitzler Åhfeldt, Laila (2019): Provenancing Rune Carvers on Bornholm through 3D-Scanning and Multivariate Statistics of the Carving Technique, i: *European Journal of Archaeology* 23:1, s. 82–104.
- Klindt-Jensen, Ole (1957): *Bornholm i Folkevandringstiden*, København.
- Koefoed, H.A. (1982): Bornholms stednavne, i: *Bornholmiana. Udvalgte bornholmske artikler*, red. H.A. Koefoed, Odense, s. 138–150.

- Korsgaard, Peter (2006): *Kort som kilde: en håndbog om historiske kort og deres anvendelse*, København.
- Kousgård Sørensen, John (1958): *Danske bebyggelsesnavne på -sted* (Navnestudier 1), København.
- Kousgård Sørensen, John (1985): Gudhem, i: *Frühmittelalterliche Studien* 19, s. 131–138.
- Lerche Nielsen, Michael (2003): Bornholms bebyggelseshistorie i Østersøperspektiv, i: *Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001* (NORNA-rapporter 78), red. S. Nyström, Uppsala, s. 115–142.
- Lerche Nielsen, Michael (2007): Bornholmske -torp-navne. Centralstatus eller periferi?, i: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA:s 35. symposium på Bornholm d. 4.-7. maj 2006* (NORNA-rapporter 82), red. B. Eggert, B. Holmberg & B. Jørgensen, Uppsala, s. 145–170.
- Lerche Nielsen, Michael (2014): Starup – Et jysk stednavn med historisk og arkæologisk potentiale, i: *Kuml* 63, s. 187–204.
- Lund, Niels (1983): *Ottar og Wulfstan. To rejsebeskrivelser fra vikingetiden*, Roskilde.
- Lund Hansen, Ulla (2010): Iron Age research on Bornholm – an overview, i: *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*, red. U.L. Hansen & A. Bitner-Wróblewska, København og Warszawa, s. 29–48.
- Lund Hansen, Ulla (2011): Contacts during the 3rd to 5th centuries AD between southern Scandinavia and the Black Sea area – glass and glass fragments found in graves and trading centres in northern and central Europe, i: *Settlement and Coastal Research in the Southern North Sea region (Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 34)*, red. F. Bittmann, J. Ey, M. Karle, H. Jöns, E. Strahl & S. Wolters, Wilhelmshaven, s. 151–164.
- Lutz, Lene Heidemann (2010): *Die Insel in der Mitte. Bornholm im 2.–4. Jahrhundert. Regionale und vergleichende Untersuchungen der jüngkaiserzeitlichen Grabfunde* (Berliner Archäologische Forschungen 9), Köthen.

- Naum, Magdalena (2008): *Homelands lost and gained. Slavic migration and settlement on Bornholm in the early Middle Ages* (Lund Studies in Historical Archaeology 9), Lund.
- Naum, Magdalena (2016): Migration, identity and material culture: Hanseatic translocality in the medieval Baltic Sea, i: *Comparative Perspectives on Past Colonisation, Maritime Interaction and Cultural Integration*, red. L. Melheim, H. Glørstad & Z.T. Glørstad, Sheffield, s. 129–148.
- Nesset, Therese, Katharina Lorvik & Gitte Hansen (2020): Jakta på dei døde fra Borgund. Fragmenter av historier, i: *Universitetsmuseets årbok 2020*, s. 62–73.
- Nielsen, Finn Ole Sonne (1996): *Forhistoriske interesser*, Rønne.
- Nielsen, Finn Ole Sonne (1998): *Middelalderens Bornholm*, Rønne.
- Nielsen, Finn Ole Sonne & Margrethe Watt (2018): Pre-Christian offerings from Guldhullet near Smørenge on Bornholm, i: *Acta Archaeologica* 89, s. 77–89.
- Nielsen, Viggo (2000): *Oldtidsagre i Danmark: Bornholm*, Højbjerg.
- Nimführ, Sarah & Laura Otto (2020): Doing research on, with about the island: Reflections on islandscape, i: *Island Studies Journal* 15:1, s. 185–204.
- Nyman, Eva (2000): *Nordiska ortnamn på -und* (Studier til en svensk ortnamnsatlas 16; Acta academiae regiae Gustavi Adolphi 70), Uppsala.
- Nyman, Eva (2002): Bornholm, Birgitta och burgunderna, i: *Ortnamns-sällskapet i Uppsala årsskrift 2002*, s. 5–18.
- Nørgård Jørgensen, Anne (2008): *Porskjær Mosefund. Jernalderen i Nordeuropa* (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 59), Højbjerg.
- Nørgård Jørgensen, Anne (2011): The road to Gudhjem – the »Via Appia« of Bornholm, i: *The Gudme/Gudhēm phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010*, red. O. Grimm & A. Pesch, Neumünster, s. 127–146.
- Pihl, Anders (2013): *Oldtidsagre omkring Østersøen i 1. årtusinde f. Kr.*, magisterkonferens, Københavns Universitet.

- Pihl, Anders (2021): De bornholmske sognegilder og deres før-/tidlig-kristne forgængere, i: *Landbebyggelsens struktur* (Middelalderens rurale Danmark 2), red. Mette Svart Kristiansen & Lars Christian Bentsen, Højbjerg, 51–65.
- Price T., M. Naum, P. Bennike, N. Frei, K.M. Lynnerup, H. Wagnkilde, T. Pind & F.O. Nielsen (2012): Isotopic investigation of human provenience at the eleventh century cemetery of Ndr. Grødbygård, Bornholm, Denmark, i: *Danish Journal of Archaeology* 1:2, s. 93–112.
- Ramstad, Morten (2018): Vikingstaden Bjørkum – en gård, en samlingsplass, litt av begge deler eller noe helt annet?, i: *Sogeskrift frå Lærdal 2018*, s. 19–29.
- Rømer, Lars Christian Kofoed (2018): *Tales in an Underground Landscape. Anthropological Excursions in the Danish Island of Bornholm*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Røstad, Ingunn M. (2020): The Åker Assemblage – Fit for a King? A New Account and Discussion of a Collection of Treasure of the Norwegian Merovingian Period, i: *Medieval Archaeology* 64:1, s. 1–30.
- Sahlgren, Jöran (1954): Gudhēm, i: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 76/77 (1953), s. 1–7.
- SB: Sognebeskrivelsesnummer. Sagsnummer i det nationale danske register over fund og fortidsminder, Kulturstyrelsen.
- Schjødt, Jens Peter (2019): Mercury – Wotan – Óðinn: One or Many?. i: *Myth, Materiality, and Lived Religion: In Merovingian and Viking Scandinavia*, red. K. Wikström af Edholm, P. Jackson Rova, A. Nordberg, O. Sundqvist & T. Zachrisson, Stockholm, s. 59–86; <<https://doi.org/10.16993/bay.d>>.
- Schmidt, Tom (2015): De store stedsnavnklassene. En forskningsoversikt, i: *Namn och Bygd* 103, s. 53–91.
- Schulte, Michael (2019): Swiftness in the older runic inscriptions. A runological and linguistic commentary on the recently discovered Rakkestad-stone from Øverby in Eastern Norway, i: *Scandinavian Philology* 17:1, s. 73–96.

- Senn, Alfred (1969): An Inventory of Lithuanian Proper Names, i: *Names* 17:2, s. 127–137.
- Stjerna, Knut (1905): *Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern* (Antikvarisk tidskrift för Sverige 18:1), Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar (1946): *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län* (Studier till en svensk ortnamnsatlas 3; Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 16), Uppsala.
- Sundquist, Olof (2011): Gudme on Funen: central sanctuary with cosmic symbolism?, i: *The Gudme/Gudhēm phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010*, red. O. Grimm & A. Pesch, Neumünster, s. 63–76.
- Sundquist, Olof & Anders Hultgård (2004): The Lycophoric names of the 6th to 7th century Blekinge rune stones and the problem of their ideological background, i: *Namenwelten: Orts- und Personennamen in historischer Sicht*, red. A. van Nahl, L. Elmevik & S. Brink, Berlin, s. 583–602.
- Svensson, Ola (2015): *Nämnda ting men glömda, ortnamn, rättsutövning och landskap i Skåne, Växjö*.
- Vedel, Emil (1886): *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, København.
- Vedel, Emil (1897): *Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, København.
- Vikstrand, Per (2001): *Gudernas Platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen* (Studier till en svensk ortnamnsatlas 17; Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 77), Uppsala.
- Vikstrand, Per (2004): Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskab ur ortnamnens perspektiv, i: *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*, red. Anders Andrén & al., Lund, s. 317–341.
- Watt, Margrethe (1998): Bopladser med Kulturlag - deres betydning for studiet af bosættelsesmønstre og "centerdannelse", i: *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist* (Uppåkrastudier 1), red. L. Larsson & B. Hårdh, Lund, s. 205–216.

- Watt, Margrethe (2011): Sorte Muld, Bornholm, an example of transformation and regional contacts during the 5th to 7th centuries in the Baltic Sea area, i: *Transformations in North-Western Europe (AD 300-1000)* (Neue Studien zur Sachsenforschung 3), Stuttgart, s. 139–148.
- Watt, Margrethe (2019): Gold Foil Figures and Norse Mythology: Fact and Fiction?, i: *Myth, Materiality, and Lived Religion: In Merovingian and Viking Scandinavia*, red. K. Wikström af Edholm, P. Jackson Rova, A. Nordberg, O. Sundqvist & T. Zachrisson, Stockholm, s. 191–221; <<https://doi.org/10.16993/bay.h>>.
- Wood, Ian (1990): Ethnicity and the Ethnogenesis of the Burgundians, i: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern 1*, red. H. Wolfram & W. Pohl, Wien, s. 53–69.
- Aarslef, Esben (2010): Detector finds form the Viking Age on Bornholm – a new perspective, i: *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. red. U.L. Hansen & A. Bitner-Wróblewska, København og Warszawa, s. 337–350.

Summary

Pre-Christian landscape and settlement of Bornholm

In the years 1950–51, volume 10 of *Danmarks Stednavne* ('Place-Names of Denmark', hereafter DS 10) was published, presenting the place-names of the island of Bornholm. A large part of the work for this volume took place during World War II and in the subsequent Soviet occupation of Bornholm in 1945, making it a special and dramatic period. The collection included both settlement names and natural names achieving a detailed coverage of the place-name material of Bornholm. Names were excerpted from a diverse material of maps, archives and literature and a long range of onomastic researchers contributed to the manuscript, while locals Aage Rohmann and H.A. Koefoed were hired to record pronunciation forms. Many of the interpretations in DS 10 today need a revision. Although DS 10 includes quite a large amount of material, name researchers have since shown only limited interest in Bornholm's place-names, which may be due to the fact that the sources for the Bornholm place-names are generally not very old, while we find only a few of the older settlement-name types, which otherwise are a

focus of place-name research. However, two names in particular have gained attention in general Scandinavian discussions and research, namely the island's own name and the settlement name Gudhjem on the island's north coast.

This paper sets out to demonstrate how we can gain new insights and understandings of the place-names on Bornholm through carefully researching contexts and conditions, both locally and more generally. First, it is clear that new digital resources make it possible to relate large bodies of data to each other and make qualified evaluations of interpretations. For example, a search through church registers can illuminate relationships between family names and farm names. In addition, achievements in Bornholm's archaeological landscape over the past 70 years mean that we have extensive knowledge of the number and distribution of prehistoric settlements on Bornholm, which sets new conditions for understanding the formation of the place-name material. The article explores the settlement names in *-by* on Bornholm and their possible relationship to an older settlement structure and the emergence of so-called 'storejerlav', large units in land distribution with possible roots in the 6th–7th centuries AD. Farm names on Bornholm often end in *-by*, but otherwise the island's settlement names differ to a great extent from the other parts of Southern Scandinavia. There is one single likely 'genuine' name in *-løse*, while several names ending in *-sted* probably refer to landing places. The differences between Bornholm and the surrounding region can both be due to later restructuring, which seems to have been quite extensive on the island, but it must also be connected to the island's unique settlement structure. Neither nature names with older features nor pre-Christian sacral place-names on Bornholm differ significantly from the rest of Southern Scandinavia, showing that the island was on line with its surroundings in the areas of language and religion. Here, both the name *Gudhjem* and several theophoric place-names with the deity name Odin show an accordance with Denmark and Southern Sweden. The *Gudhēm* names in particular have been the subject of archaeological attention in recent years and Bornholm's *Gudhjem* should be seen as part of this complex phenomenon. In connection with *Gudhjem*, we have highlighted the central archaeological site Agerbygård, next to Østerlars round church, where the name may have originally been a simplex formed from the word *ager*, 'arable field' with a possible sacral reference. It is also discussed whether archeology can contribute to an interpretation of the name *Balsmyr*, which denotes a bog with weapon offerings from the Iron Age.

Bornholm seems to have gone through major structural changes during the transition to Christianity, and the article concludes by looking at names related to Bornholm's administrative divisions and the possibilities for identifying thing-sites.

A central point of this paper is that Bornholm as an island community falls within the interdisciplinary research field of *island studies*, which is generally relevant for the Danish landscape, characterized by islands, as well as for name research in the names of island communities. Throughout history and prehistory, Bornholm has assumed a special status in the Baltic Sea, something that has probably contributed to cohesion and special traits in the island's material culture and settlement structure. It is currently impossible to determine whether the island name *Bornholm* is connected to the tribal name the Burgundians, although this is a popular theory. However, the state of *islandness* that characterizes a geographical unit such as Bornholm can be used as an explanatory model: The fact that Bornholm is and has been its own island entity with its special development through prehistoric and historical time means that we see some conditions and processes here that are different from other places. The place-name material of Bornholm is at once similar to and different from the other place-name patterns in Southern Scandinavia. In relation to the sacral landscape and ritual behavior, Bornholm is closely linked to, and probably even central to, the southern Scandinavian region. On the other hand, Bornholm appears different in relation to administration and settlement structure, especially in the period from the end of the Roman Iron Age until the early Middle Ages. It is clear that Bornholm must be considered first and foremost as its own entity, and secondly as part of a south-east-Scandinavian and west-Baltic cultural region, and finally, and only later, as part of Denmark. We therefore have to wear slightly different glasses when we study the island community of Bornholm and its place-names than when we look at the rest of Denmark. It is the *islandness* that explains why Bornholm is in some respects similar to and in other respects completely different from its immediate surroundings. This also means that conditions on Bornholm can provide insight that can also contribute to our understanding of similar processes elsewhere.

The article does not provide definitive answers to the peculiarities of the place-name material of Bornholm, but suggests new ways of looking at the material based on an archaeological view of landscape and settlement in a long-term perspective, and on both authors' work with the island's archeology in combination with administrative conditions

and place-names. Despite the somewhat limited interest since the publication of DS 10 in the early 1950s, the paper shows that Bornholm's place-name material holds many possibilities for the elucidation of early developments, including the administrative, settlement-historical and religious-historical ones, which have been in focus here. However, such discussions require us to move beyond the place-names alone and include thorough studies of archaeology and history, both locally on the island and in Scandinavia in general.

Viden og vanvid

– om stednavneværker i digital form

PEDER GAMMELTOFT

Vi bor i et videnssamfund, hvor information er hjørnestenen i måden vi agerer på som stat og individer. Derfor er det også naturligt at navneforskningen tidligt kiggede mod nye horisonter for forskning og formidling af sted- og personnavne. Denne artikel er dels et indsyn i hvordan den digitale tankegang har arbejdet sig ind i navneforskningen. Samtidig er artiklen også et overblik over hvordan man gennem årene har tænkt digitale data og deres strukturering i databaser og gennem søgesider på internettet. Traditionelt set var papir måden at få formidlet sine resultater på, men i det 20. århundrede trådte andre medier ind på banen. Først kom radioen som revolutionerede måden hvorpå vi formidler til den brede befolkning, kort efter fulgt af fjernsynet. Navneforskere er almindeligvis ikke blevet radio- eller tv-personligheder, men interviews og tv-indslag har forekommet i nogenlunde antal. Der, hvor de audioteknologiske medier for alvor vandt indpas, var i forbindelse med indsamling af stednavne, hvor lyd tidligt blev indspillet på Edison-fonografer og lakplader – og senere på spole- og kassettebånd.

I begyndelsen af 1950'erne kom en helt ny teknologi på banen i Norden – computeren. Det var et elektronisk system der lynhurtigt kunne udregne komplekse talmængder og algoritmer. Den kunne også lagre både grunddata og resultaterne til senere reproduktion og videre udregninger. Den første nordiske computer havde det iøjnefaldende akronym *BESK* (Binär Elektronisk SekvensKalkylator). Den kom i brug i Sverige i 1953 (Karlqvist u.å.) og blev hurtigt eksporteret til Danmark, hvor den fik navnet *DASK* (Dansk Algoritmisk Sekvens Kalkulator) og gik i produktion i 1958. Samtidig blev også *ENSK* bygget i Finland (Paju 2005). Herefter gik Norden ind i en veritabel elektronisk revolution, der så bygningen af mere og mere kraftfulde computere og endda en overgang en blomstrende produktion af computere, især med afsætning på hjemmemarkederne. De i blandt os, der gik i skole i

1980'ernes Danmark, husker måske EDB-undervisningen på Regnecentralens Pico 702 og Picoline 759 mikrodatamater.

Da NORNA blev dannet i 1971 var den elektroniske tidsalder allerede i gang inden for navneforskningen, og fjerde bind i serien NORNA-rapporter, *EDB på navnearkiverne*, beskrev hvordan teknologien blev anvendt og kunne anvendes inden for navneforskningen. Men der skulle dog gå godt et årti inden computeren for alvor gjorde sit indtog i navneforskning. Henimod slutningen af 1980'erne begyndte man at indsamle person- og stednavne i computerprogrammer og lagre dem på digitale medier, og i løbet af slut-halvfemserne var computere gået hen og blevet hvermandseje og internettet var blevet etableret. Derfor begyndte også de første stednavnedatabaser at komme på nettet – og for den datainteresserede blev det nemmere at lave egne navnedatabaser med databasesystemsoftware der muliggjorde for den enkelte at lave selv komplekse databasesystemer sammensat af flere tabeller og med brugervenlige visningsmuligheder. Vi skal over de næste afsnit se på hvordan den digitale processering af navnedata har ændret vor tilgang til navneforskningens forskningsresultater og hvordan den er blevet demokratiseret gennem internettet.

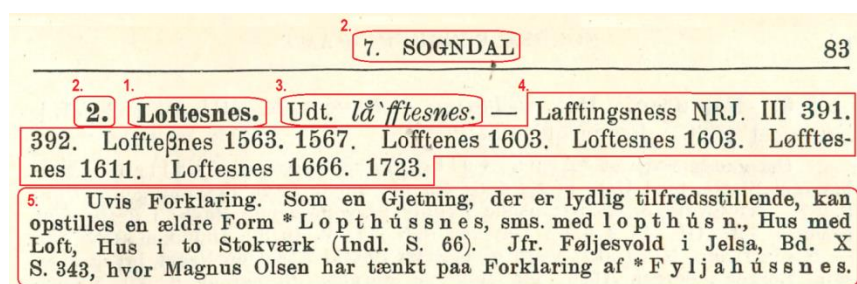
Viden

For at komme så langt som at få skabt en navnedatabase, måtte navneforskeren tilegne sig endnu mere viden til den allerede brede fane af kundskaber nødvendige for at bedrive navneforskning – håndtering af elektroniske data og databasekonstruktion. Og om man skulle få sin database på nettet, måtte man også lære sig både computerkodning og websidedesign – eller alliere sig med en IT-udvikler, eller flere.

Fundamentalt set, er ingenting forandret fra dengang til i dag – der kræves stadigvæk de samme kundskaber – men siden årtusindskiftet er IT-teknologierne blevet mere tilgængelige og langt mere brugervenlige. Man skal dog stadigvæk kunne kode for at gøre avancerede ting som at få gjort stednavnedatabaser søgbare på internettet. Derimod kan simple ting som at skabe databaser til at huse og lagre sine stednavnedata i laves med blot en basal viden om databasekonstruktion.

Der har traditionelt eksisteret tre typer af databaser. Den simpleste har vi vist alle arbejdet med, nemlig enkeltfilsdatabasen. Det er en simpel type database, hvor man kun arbejder i én fil og hver linje typisk indeholder én post og dens data. Denne type database kendes bl.a. som programmet Excel fra Microsoft-programpakken. For simple data-

strukturer og simple dataoperationer som filtrering og sammentælling, er dette en fin måde at strukturere sine data på. Geografisk placerbare data i form af GIS-datasæt opererer også med enkeltfilsdatabaser i de normale datatyper for geografiske informationssystemer. Men skal man arbejde med blot lidt komplekse data, må man kigge på andre databasetyper. Hvis vi tager en typisk stednavneudgivelse som *Danmarks Stednavne*, *Norske Gaardnavne* eller *Sveriges ortnamn*, består en navneartikel af hovedkategorierne opslagsform, lokalisering, udtale, kildeformer (med daterings- og kildeangivelser) og en tolkning, se figur 1.

Figur 1. Udsnit fra *Norske Gaardnavne*, bind 15 s. 83, med hovedkategorierne opslagsform (1), lokalisering (2), udtale (3), kildeformer (4) og tolkning (5), der her hver især er markeret med rød omkreds.

I princippet kan man godt have alle disse informationer i en flad enkeltfilsdatabase, men siden kildeformsdelen i en stednavneartikel i sig selv indeholder flere informationer, egner Excel og enkeltfilsdatabaser sig ikke til stednavnedatabaser eller komplekse personavnedatabaser. I stedet må man kigge på enten hierarkiske databaser eller på relationelle databaser.

Hierarkiske databaser kaldes ofte også XML-databaser og er en type database, der bruger en en-til-mange-relation gående fra en hoveddatainformation til de underordnede informationer (fx lokalisering, kildeformer og tolkning). Hierarkiske databaser anvender en træstruktur, der forbinder et antal forskellige elementer til én 'forælder' eksempelvis en opslagsform. Ideen bag hierarkiske databasemodeller er nyttig hvor man har data, der linker tilbage til én overordnet post i en hierarkisk struktur. Det betyder, at den er meget god til denne bestemte type data-lagring, men ellers er den ikke videre alsidig og er reelt afgrænset til meget specifikke anvendelser. Dog passer den ganske godt til navne-databaser, da tolkning/betydning og kildebelæg typisk peger tilbage til én overordnet post: opslagsformen. Inden for navneforskningen har

databasetypen imidlertid aldrig vundet stort indpas. Den vestlandske stednavneressource *Hordanamn* fra Universitetet i Bergen er en af yderst få, der benytter sig af teknologien.

Hierarkiske databaser var populære i det tidlige databasedesign i mainframe-computerens æra i 1970'erne og den tidlige, kommercielle højhastighedscomputers tid. Hvor mainframe-computere stadig er i brug, bruger man i dag normalt andre typer databaser der kan håndtere mere fleksible modeller til mere sofistikerede typer datastyring, fx relationsdatabaser.

En relationsdatabase, eller helt korrekt et relationelt databasestyringssystem (RDBMS), er et databasesystem, hvor data lagres og præsenteres som relationer, det vil sige i tabeller, der har relationer til hinanden, og som linkes til hinanden gennem identer eller 'nøgler', hvor den overordnede nøgle kaldes den primære nøgle og de nøgler der linker til den kaldes for fremmednøgler. For at manipulere de data, der er lagret i tabeller, anvender man programmatisk SQL-sætninger (Subject Query Language), der gør det muligt at manipulere data mellem tabeller til at vise komplekse resultater.

De fleste moderne databasesystemer, kommercielle så vel som open source, er i deres grundstruktur relationelle og omfatter databasesystemer, som fx Oracle DB (Oracle Corporation), SQL Server (Microsoft) og MySQL (open source), SQLite (open source) og PostgreSQL (open source). Stednavnedatabaser som *Danmarks Stednavne*, *Skånsk ortnamnsdatabas* og *Ortsnamsregisteret* kører alle på relationsdatabaser. I disse databaser vil opslagsformen typisk være placeret i en overordnet tabel, hvis ID kobles med underordnede tabeller for lokalisering, kildeformer og tolkning, hvor disse har opslagsformstabellens primær-ID som en såkaldt fremmednøgle. De underordnede tabeller, fx kildeformstabellen, kan også have flere tabeller underordnet sig, så som kildehenvisning/-forkortelse og datering. Disse er igen koblet i et ID-fremmednøgleforhold – dog her med kildeformstabellens egne primær-ID, se også figur 2.

Men også relationsdatabaser har deres begrænsninger. Med fremkomsten af sociale netværk og big data (dvs. indsamling, opbevaring, analyse, processering og fortolkning af enorme mængder af data i titusind- eller hundredetusindvis af gigabyte) blev databaser massive størrelser. Sociale medier måtte betjene titusindvis eller endda hundredvis af millioner af kunder over hele verden med flere tusinde læsninger og skrivninger hvert minut. Traditionelle relationsdatabaser kan simpelthen ikke skalere op til at opfylde dette behov. Løsningen på dette

problem er blevet kaldt NoSQL, eller 'Not only SQL', der er en klasse af databasesystemer, der ikke følger alle reglerne for et relationelt databasesystem. NoSQL-databaser er konstrueret til at være fleksible med hensyn til lagrede data, relationer (i form af grafdatabaser) og aggregering af data. Disse databasesystemer bruges oftest i meget store databaser, som er særligt udsatte for ydeevneproblemer forårsaget af begrænsningerne i relationelle databaser og som skal kunne skaleres efterhånden som behovet for ydeevne øges. Af kendte NoSQL-databasesystemer er Facebooks Cassandra-database, Googles BigTable, og Amazons SimpleDB og Dynamo.

Kernen i NoSQL er den såkaldte grafdatabase, der gemmer data i samlinger af noder og kanter i stedet for i en række kolonner og rækker. Hver node repræsenterer et datapunkt, og hver kant definerer en relation mellem to noder. Denne type database er især anvendelig til lagring af komplekse data, der har indirekte relationer, og til dataforespørgsler efter den korteste vej mellem to datapunkter. En grafdatabase kan også omtales som en vidensgraf eller graforienteret database, og er i det væsentlige en samling af kanter og noder, hvor hver node er defineret af en unik identifikator og har flere kanter knyttet til sig. En kant er også defineret af en unik identifikator, og den har en start- og en slutnode samt et sæt egenskaber der definerer relationen mellem to noder. Så for at beskrive en relation mellem en opslagsform (node 1) og en kildeform (node 2) og en datering (node 3), beskriver man relationen mellem dem (en kant), i dette tilfælde skal kanten beskrive at kildeformen (node 2) er en tidligere skriveform af opslagsformen (node 1). Dertil skal en kant beskrive at dateringen (node 3) er en historisk tidsbeskrivelse af kildeformen (node 2).

Til at strukturere data bruges en såkaldt ontologi, der organiserer information og begreber og giver en ramme til at definere domænet i en konceptuel model, der består af et sæt af begreber, karakteristika og relationer. De konceptuelle modeller definerer de semantiske termer og mekanismer til at organisere informationen ved at lave et sæt antagelser om den faktiske anvendelse. Fordelen ved at anvende ontologistyrede grafdatabaser er, at data er fuldt maskinlæsbare og websemantiske.

Det semantiske web er et netværk af data, der er forbundet på en sådan måde, at de nemt kan behandles af maskiner i stedet for menneskelige operatører. Netværket er en udvidet version af det eksisterende World Wide Web, og er et effektivt middel til data-repræsentation i form af en universelt sammenkoblet database. Ved at understøtte inklusion af semantisk indhold på websider, målretter det

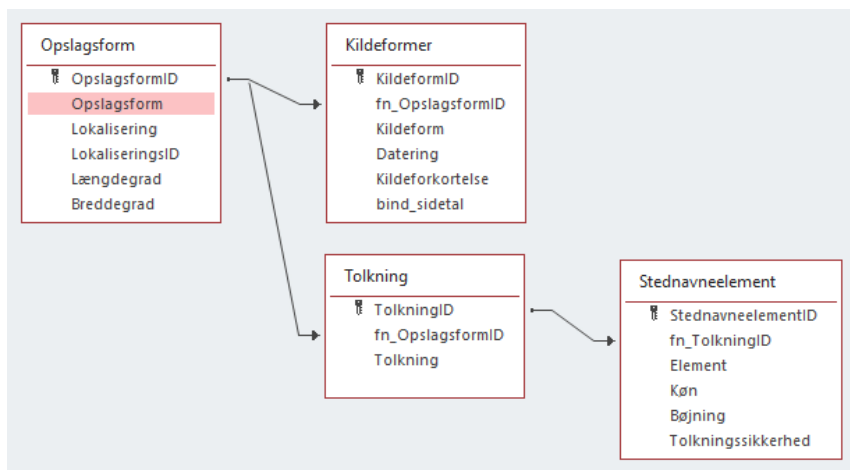
semantiske web konverteringen af det aktuelt tilgængelige web af ustrukturerede dokumenter til et web af struktureret information/data. Det semantiske web er drevet af World Wide Web Consortium, og bygger på konsortiets Resource Description Framework (RDF) samt det der svarer nogenlunde til relationsdatabasens primær-ID'er, Uniform Resource Identifiers (URI'er), til at repræsentere data. Ved at strukturere sine data i RDF-format (en model til at lagre, håndtere, udveksle og anvende metadata), er det muligt for computerprogrammer at søge, opdage, indsamle, vurdere og behandle dataene på nettet uden menneskelig indsats.

Teknologien er relativt ny, og befinder sig endnu for en del systemers vedkommende på det eksperimentale stadium. Men alligevel findes der inden for navneforskningen to stednavneressourcer der benytter sig af disse teknologier, nemlig det finske *Nimisampo* og det deraf afledte *Norske stedsnavn* | *Norske stadnamn*.

Hvordan kommer man selv i gang?

Jeg har ovenfor beskrevet nogle forskellige typer af databasesystemer. Man kan i princippet bruge dem alle i sin egen forskning, men der er dog én der er mere anvendelig end andre – i alt fald for nuværende – og det er den relationelle database. Det mest gængse databaseformat er SQL (Subject Query Language), i en af dens mange alternativformater – MS SQL, MySQL, SQLite, PostgreSQL, osv. Det kan være en lettere møjsommelig affære at sætte databaseservere op, så derfor er den nemmeste måde at skabe sin egen relationsdatabase at undersøge, om man i sin Microsoft Office-pakke har MS Access installeret. De fleste Office-pakker, bortset fra de mest basale 'Home Office'-versioner, har som regel Access inkluderet. Og heldigvis har Microsoft en god hjemmeside (Microsoft Access Support), der hjælper en med at komme godt i gang med databaser.

Når man sætter en stednavnedatabase op, er det vigtigt at have in mente hvad man ønsker at udforske. Hvis ønsket er at lave en 'klassisk' stednavnesamling, dvs. en der følger det gængse layout som vi kender det fra stednavneværkerne, med en inddeling efter opslagsform, lokalisering, udtale, kildeformer og tolkning (se figur 1), så kræver det en tabelstruktur der afspejler dette. Man må derfor have mindst fire tabeller i sin database, se figur 2: *Oplagsform, Kildeformer, Tolkning og Stednavneelement*.

Figur 2. Forenklet databasemodel for stednavne inddelt i en tabel for a) opslagsformen og navnets lokalisering til administrativ enhed, administrativ enhedskode og geografisk placering, b) kildeformer, deres datering og kildeophav, c) en tekstuel tolkning, og d) en tabel til at håndtere stednavneelementerne der indgår i tolkningen, med diverse grammatiske og morfologiske informationer, samt hvor sikker tolkningen er.

I princippet skal hver linje i hver af tabellerne have sin egen ID (jf. de felter (= kolonner) i tabellerne der slutter på 'ID' og som har et nøgleikon ud for sig), og relationerne mellem de enkelte tabeller styres af ID'er fra hovedtabellerne og sættes ind som såkaldte fremmednøgler (jf. felterne der begynder med 'fn_'). Når det er på plads og relationerne er defineret, så er det egentlig 'bare' at fylde data i databasen og begynde at analysere. Og jo mere avanceret man bliver, jo flere funktionaliteter kan man tillære sig, enten gennem Microsoft Access' egne informationssider, eller gennem kurser og dedikerede internetsider, som fra fx *W3 Schools*. En indvending, der ofte gøres inden for navneforskningsmiljøet, er at det er for meget arbejde både at sætte sig ind i databasedesign og -programmering og derefter taste alt det ind, der i forvejen findes i arkivskabe og seddelskuffer. Jo, det er ganske sandt – man skal være forberedt på at lægge en indsats i at forstå og skabe databaser. Men sidstnævnte indvending, det at man skal taste alt ind, som allerede findes, er mindre valid. Uanset hvad vi forsker i, skal vi lave en udvælgelse, om den gøres på en skriveblok, i et word-dokument, eller i en database, det kommer nærmest ud på det samme. Og uanset hvordan man arbejder inden for navneforskning, så er alt arbejdet betinget af samlingsskabernes præferencer. Da stednavneforskningens fokus siden

de ældste tider overvejende har taget udgangspunkt i bebyggelsesnavne, så er bebyggelsesnavne stadigvæk det, der i hovedsagen forskes i, eftersom bebyggelsesnavne fortsat er det, der dominerer i samlingerne, hvorimod andre typer af stednavne enten mangler helt eller kun er svagt repræsenteret. Et eksempel er værket *Norske Gaardnavne*, der, som navnet tilsiger, beskæftiger sig med stednavne på (matrikel)gårde og småbrug. Det ensidige fokus på gårdnavne i excerperingsprocessen gør, at vi ikke har oversigt over hvilke andre typer stednavne vi finder i norske middelalderkilder, især ikke naturnavne. Disse begrænsninger vil man naturligvis overføre til databaser, hvis man holder sig til det eksisterende samlingsindhold – men om man inddrager materiale fra kilder uden for fagfeltet, har man automatisk mulighed for at udvide spektret for hvilke forskningsspørgsmål man kan stille materialet.

Fra det humanistiske miljø generelt, og især de der beskæftiger sig med digital humaniora, er kritikken lidt anderledes vinklet. Den går ud på at digitale forskningsressourcer ikke skaber ny viden, men bare er et sammenkog af eksisterende viden præsenteret som ny viden gennem online systemer, der begrænser brugen, snarere end at gøre den relevant for flere faggrupper (Oldman 2021: 132 og 137 f.). Til dette er der to svar. For det første, er dette helt korrekt observeret, om man forsøger at genskabe *eksisterende* fysiske samlinger digitalt, og ikke benytter sig af chancen for at bringe nyt materiale ind i ressourcen. Men, for det andet, skal man huske på at ikke alle forskningsressourcer er tænkt som redskaber for brede forskningsfelter. De er derimod gerne udviklet for at servicere et specialiseret fagfelt. Her er applikationerne afstemt det specialiserede felts behov, som de bør og skal. Hvad ikke rigtig kommer til udtryk i kritikken er, at digitale forskningsressourcer er to ting – de er data og de er rammen hvori de vises. Førstnævnte er ‘guldet’, det som har vedblivende værdi for forskere, uanset i hvilket format. Præsentationsrammen derimod er blot selve kisten hvori guldet opbevares – og en der til enhver tid kan skiftes ud med en anden beholder. Her ligger kritikken af begrænsningen i hovedsagen på de ydre rammer og ikke så meget på indholdet. Bevares, det kan være en tilstrækkelig belastning til at data ikke kan komme i anvendelse i andre faggrupper, men så må fx dataudveksling (i form af download eller hellere API’er) tænkes ind i projekterne, hvor det er muligt.

Mere alvorligt er nok det faktum, at de der ikke har den faglige nysgerrighed til at sætte sig ind i digitale muligheder, i større eller mindre grad ekskluderes fra at kunne bruge de ressourcer, der bliver dannet i forskningsmiljøet. Dette er et problem der kan skabe en faglig

opdeling i et A-hold og et B-hold, hvis man ikke sørger for god, brugervenlig tilgængelighed for alle relevante brugere.

Vanvid

Jo mere indført man bliver i hvordan stednavnedatabaser virker og man indser hvor kraftfulde de er som tolkningsredskab, kan vanviddet begynde at stige en til hovedet ved at få den idé at gøre ens data tilgængelige for et større publikum på nettet. I teorien er tilgængeliggørelse en meget smart idé, men i praksis løber man ind i en lang række udfordringer. Ikke alene stiger kravet til ens IT-kundskaber for at kunne få sin stednavnedatabase ud på internettet, det kan også hurtigt blive en ganske bekostelig affære, da der skal betales for lagring og vedligehold hos eksterne udbydere. Og dertil skal der programmeres en indbydende hjemmeside, der kan vise resultaterne fra søgninger i databasen.

Lidt bedre stillet er man, hvis man kan overbevise sin institution om at det er en god idé at gøre forskningsdata tilgængelige. Da kan institutionen gå ind med programmørtimer, lagringsplads og vedligehold af ressourcen. Afdeling for Navneforskning (nu: Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet) var i perioden 2009–2011 del af forskningsinfrastrukturprojektet *DigDag* (Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi). I forbindelse med projektet blev de trykte bind af *Danmarks Stednavne* digitaliseret, og efter projektets afslutning blev der skabt en digital ressource baseret på de trykte bind samt det koordinatsatte stednavnedatasæt *Danske Stednavne* fra Geodatastyrelsen (nu SDFI), tilsammen lanceret online som *Danmarks Stednavne* (www.danmarksstednavne.dk). Til alt held var der penge nok til at ansætte en IT-udvikler til at få udviklet en avanceret online digitalressource. *Danmarks Stednavne* var ganske avanceret for sin tid, da den havde indbygget både et komplekst søgeinterface samt et effektivt redigeringsmodul, noget som kun få andre digitale stednavneressourcer havde på det tidspunkt. Resultatvisningen er tilgængelig i en opstilling, der ligner de trykte udgavers, samt gennem en kortvisning. Kortvisning var også ganske innovativt for sin tid. Kun *Hordanamn* havde den funktionalitet før *Danmarks Stednavne*, og det er egentlig først med *Icelandic Saga Map*, og i de seneste år *Nimisampo* og *Norske stedsnavn | Norske stadnamn*, at dette er begyndt at blive normen. Så på sin vis har *Danmarks Stednavne* været en digital frontløber på flere områder, selv om dens digitalisering ligger ganske mange år efter både de norske og svenske søsterinstitutioners. Netudgaven af *Danmarks Stednavne* har nu

kørt i omkring ti år og trænger til en overhaling for at blive helt tids-svarende, noget som Københavns Universitet heldigvis ser på med forståelse og med lidt held får vi en ny udgave at se snart.

Desværre har universiteterne dog generelt ofte ualmindeligt svært ved at se fornuften i at skulle vedligeholde digitale ressourcer, især hvis der ikke er ekstern finansiering til drift, vedligehold og opgradering. Resultatet bliver ofte, at på et eller andet tidspunkt stopper ressourcen med at fungere og så kommer den aldrig online igen. Uanset om der er tale om internt eller eksternt finansierede ressourcer, var universiteterne i mange år uvillige til at overtage drift og vedligehold af forskningsressourcer, selv om de hellere end gerne tog en stor bid af en bevilling i overheads mens projektet kørte. Det synes dog at være ved at ændre sig, i takt med at de bevilgende myndigheder kræver garanti for at ressourcen fortsætter en vis periode efter projektets ophør. Dette har dog generelt bare medført en tendens til at udsætte problemerne til når den aftalte driftsperiode er udløbet – og er ressourcen god nok, vil dens relevans jo eksistere langt ud over den berammede driftsperiode.

Om universiteternes IT-afdelinger havde en samlet plan for hvilke rammeværk, softwaresystemer og frontend-programmeringssprog de accepterede som kerneinfrastruktur, ville det være meget nemmere at sikre en kontinuerlig og effektiv drift af systemer i årtier, uden at det hverken ville være en byrde eller stor omkostning for universiteterne. Men som det er nu, findes der stort set ikke sådanne planer. Og derfor må IT-afdelingerne servicere en meget bred fane af systemer så længe som det er aftalt. Se, det er både ressourcespild og grænsende til vanvid.

Afslutning

Som fag og forskningstradition er der til stadighed et stort pres på for at få gjort forskningsdata digitalt tilgængelige. Og selv om navneforskningen i Norden startede tidligt ud med at omfavne den digitale tidsalder, har det været så som så med at holde momentum oppe. Det er nemlig ikke uden videre ligetil at få etableret digitale ressourcer. Dels er der udfordringen med at man skal have en basal IT-kundskab for at kunne skabe en digital ressource. Og for at få den gjort tilgængelig for almenheden, kræver det en del ressourcer i form af programmering og udgifter til drift og vedligehold. Og i denne del af udfordringssfæren er der yderligere den problematik, at ens institution ofte er ganske tilbageholdende med at ville vedligeholde noget der ikke har et driftsbudget, og som derudover ikke kan stille retningslinjer for hvordan

ressourcer skal udvikles for at det skal kunne lade sig gøre at holde ressourcen kørende i årene efter endt udvikling.

Selv om dette er ikke ubetydelige udfordringer, skal det dog ikke holde én tilbage. Navneforskningen har et stort almenfolkeligt og tværvenskabeligt potentiale og både *Danmarks Stednavne* på nettet, den nylige personavneressource *Dansk Navneleksikon* samt de andre nordiske navneressourcer viser med al tydelighed dette. Så bare kom i gang med at tænke innovativt og få udviklet stadig nye ressourcer – men tænk også på hvordan de skal holdes kørende!

Webdatabaser og litteratur

Danmarks Stednavne (web-database), udg. Københavns Universitet; <<http://danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk/>> [besøgt 12. oktober 2021].

Dansk Navneleksikon (web-database), udg. Københavns Universitet og Det danske Sprog- og Litteraturselskab; <<https://ordnet.dk/dnl/>> [besøgt 4 juni 2022].

‘DASK’, *Wikipedia Danmark*; <<https://da.wikipedia.org/wiki/DASK>> [besøgt 17. maj 2022].

Hordanamn (web-database), udg. Universitetet i Bergen; <<http://hordanamn.uib.no/cgi-bin/stadnamn/lydkart/stadnamn-kart-lyd.py>> [besøgt 22. maj 2022].

Icelandic Saga Map (web-database), udg. Háskóli Íslands & Stofnun Árna Magnússonar; <<http://sagamap.hi.is/is/>> [besøgt 22. maj 2022].

Karlqvist, Jan (uden år): *BESK – Binär Elektronisk Sekvens Kalkulator*; <<http://www.treinno.se/pers/okq/besk.htm>> [besøgt 17. maj 2022].

Microsoft Access Support (uden år): *Access Video Training*; <<https://support.microsoft.com/en-gb/office/access-video-training-a5ffb1ef-4cc4-4d79-a862-e2dda6ef38e6>> [besøgt 4 juni 2022].

Nimisampo (web-database); <<https://nimisampo.fi/fi/app/table>> [besøgt 22. maj 2022].

Norske stedsnavn | Norske stadnamn (web-database), udg. Universitetet i Bergen; <<https://toponymi.spraksamlingane.no/nb/app>> [besøgt 22. maj 2022].

Ortnamnsregisteret (web-database), udg. Institutet för språk och folkminnen; <<https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names>> [besøgt 22. maj 2022].

Oldman, Dominic (2021): Digital research, the legacy of form and structure and the ResearchSpace system, i: *Information and Knowledge Organisation in Digital Humanities*, red. Koraljka Golub & Ying-Hsang Liu; London, s. 131–153; <DOI: 10.4324/9781003131816-7> [besøgt 22. maj 2022].

Paju, Petri (2005): A Failure Revisited: The First Finnish Computer Construction Project, i: *History of Nordic Computing. HiNC 2003* (IFIP International Federation for Information Processing 174), red. J. Bubenko, J. Impagliazzo & A. Sølvberg, Boston, s. 79–94; <https://doi.org/10.1007/0-387-24168-X_7> [besøgt 22. maj 2022].

Rygh, Oluf (1919): *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. 12. Nordre Bergenhus amt*, Kristiania.

Skånsk ortnamnsdatabas (web-database), udg. Institutet för språk och folkminnen; <<https://www.isof.se/arkiv-och-insamling/digitala-arkivtjanster/skansk-ortnamnsdatabas>> [besøgt 22. maj 2022].

Sørensen, John Kousgård [red.] (1974): *EDB på navnearkiverne* (NORNA-rapporter 4), Uppsala.

Summary

Knowledge and madness – on place-name dictionaries in digital form

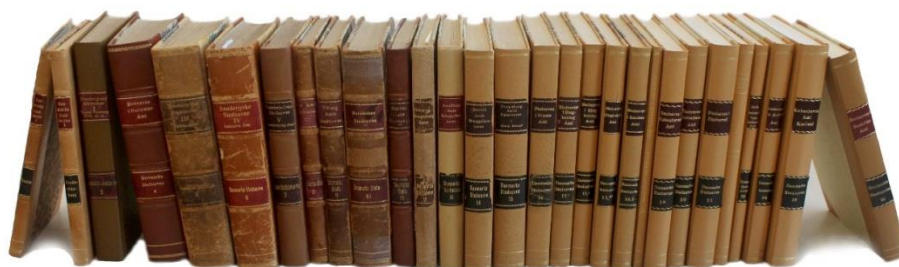
This article has a twofold purpose. Firstly, to present an overview of the development of digital infrastructures and tools that enabled the creation of place-name databases, but secondly, and foremost, to encourage people to get started with ‘thinking digitally’ and start using databases for their own research purposes and for the use of the scientific community (and the general public). The article explores the suitability of the various kinds of database types and, not least, how to integrate the use of databases in one’s own research. Included are also sections that problematize digital thinking and points to issues in implementing digital research infrastructures online, in terms of cost, maintenance and organizational backing.

Danmarks Stednavne

En bibliografi

BIRGIT EGGERT

Et traditionelt festskrift ville ofte slutte af med en bibliografi over den fejrede forskers udgivelser. Da det her er et 100-årigt udgivelsesværk vi fejrer, er situationen i sagens natur lidt anderledes, men ikke desto mindre har vi i redaktionen valgt at fejre fødselaren med en bibliografisk oversigt, der dels omfatter udgivelsesserien selv, med nærmere oplysninger om redaktionernes individuelle sammensætning og værkets stednavnemæssige indhold, dels oplister anmeldelser af enkeltbind og andre oversigtsartikler vedrørende *Danmarks Stednavne*.

Oversigt over *Danmarks Stednavne* bind 1–27

Danmarks Stednavne 1. Samsøs Stednavne. 1922.

- Redaktion: Svend Aakjær, Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: Marius Kristensen og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 2. Frederiksborg Amts Stednavne. 1929.

- Redaktion: Gunnar Knudsen, Kristian Hald og Knud B. Jensen*
- Tilsynsførende: Johs. Brøndum-Nielsen, Marius Kristensen og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 3. Sønderjyske Stednavne I. Indledning, Nørre-Tyrstrup Hrd. m.m., Tillæg, Registre. 1944.

- Redaktion: Kristian Hald, Gunnar Knudsen, Anders Bjerrum og Knud B. Jensen*
- Tilsynsførende: Johs. Brøndum-Nielsen (afløst af Svend Aakjær 1. juni 1943), Knud Fabricius (afløst af Axel Lindvad 1. juni 1943), Peter Skautrup og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 4. Sønderjyske Stednavne II. Haderslev Amt. 1942.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Knud B. Jensen, Kristian Hald og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: Johs. Brøndum-Nielsen, Peter Skautrup, Henrik Ussing, Knud Fabricius samt Marius Kristensen (†2. nov. 1941)
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 5. Sønderjyske Stednavne III. Tønder Amt, med Dele af Ribe Amt. 1933.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Kristian Hald, Knud B. Jensen og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: Johs. Brøndum-Nielsen, H. V. Clausen, Marius Kristensen og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 6. Sønderjyske Stednavne IV. Aabenraa Amtsrådsreds. 1936.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Knud B. Jensen, Kristian Hald og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: Johs. Brøndum-Nielsen, H. V. Clausen, Marius Kristensen og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 7. Sønderjyske Stednavne V. Sønderborg Amtsrådsreds. 1939.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Knud B. Jensen, Kristian Hald og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: John. Brøndum-Nielsen, Marius Kristensen, Henrik Ussing og Peter Skautrup
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 8. Vejle Amts Stednavne. 1944.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Kristian Hald, Knud B. Jensen og Gunnar Knudsen*
- Tilsynsførende: Svend Aakjær, Axel Linvald, Peter Skautrup og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 9. Viborg Amts Stednavne. 1948.

- Redaktion: Anders Bjerrum, Kristian Hald, Knud B. Jensen og Gunnar Knudsen, med bistand af S. K. Amtoft og Inge Wohlert*
- Tilsynsførende: Svend Aakjær, Axel Linvald, Peter Skautrup og Henrik Ussing
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 10. Bornholms Stednavne. 1951.

- Redaktion: Ander Bjerrum, Kristian Hald, Knud B. Jensen, Christian Lisse, Aage Rohmann og Gunnar Knudsen, med bistand af Inge Wohlert og John Kousgård Sørensen*
- Tilsynsførende: Svend Aakjær og Axel Linvald
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 11. Maribo Amts Stednavne. 1954.

- Redaktion: Anders Bjerrum og Christian Lisse
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 12. Stednavne i Århus og Skanderborg Amter. 1964.

- Redaktion: Anders Bjerrum og Christian Lisse
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 13. Svendborg Amts Bebyggelsesnavne. 1958.

- Redaktion: John Kousgård Sørensen
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og gadenavne

Danmarks Stednavne 14. Odense Amts Bebyggelsesnavne. 1969.

- Redaktion: John Kousgård Sørensen
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og gadenavne

BIRGIT EGGERT

Danmarks Stednavne 15. Svendborg Amts Naturnavne. Sunds Herred. 1970.

- Redaktion: Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohler
- Indeholder: Naturnavne

Danmarks Stednavne 16. Stednavne i Præstø Amt. 1975.

- Redaktion: Lis Weise
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 17,1. Stednavne i Ringkøbing Amt (1). 1976.

- Redaktion: Gordon Albøge
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 17,2:1. Stednavne i Ringkøbing Amt (2:1). 1981.

- Redaktion: Gordon Albøge
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 17,2:2. Stednavne i Ringkøbing Amt (2:2). 1984.

- Redaktion: Gordon Albøge
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

Danmarks Stednavne 18,1. Randers Amts Stednavne. Galten Herred. 1976.

- Redaktion: Kristian Hald
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 18,2. Randers Amts Stednavne. Rougsø Herred. 1980.

- Redaktion: Kristian Hald
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 19. Stednavne i Københavns Amt. Smørum Herred. Sydlige del. 1988.

- Redaktion: Bent Jørgensen
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 20. Stednavne i Københavns Amt. Smørum Herred. Nordlige del. 1990.

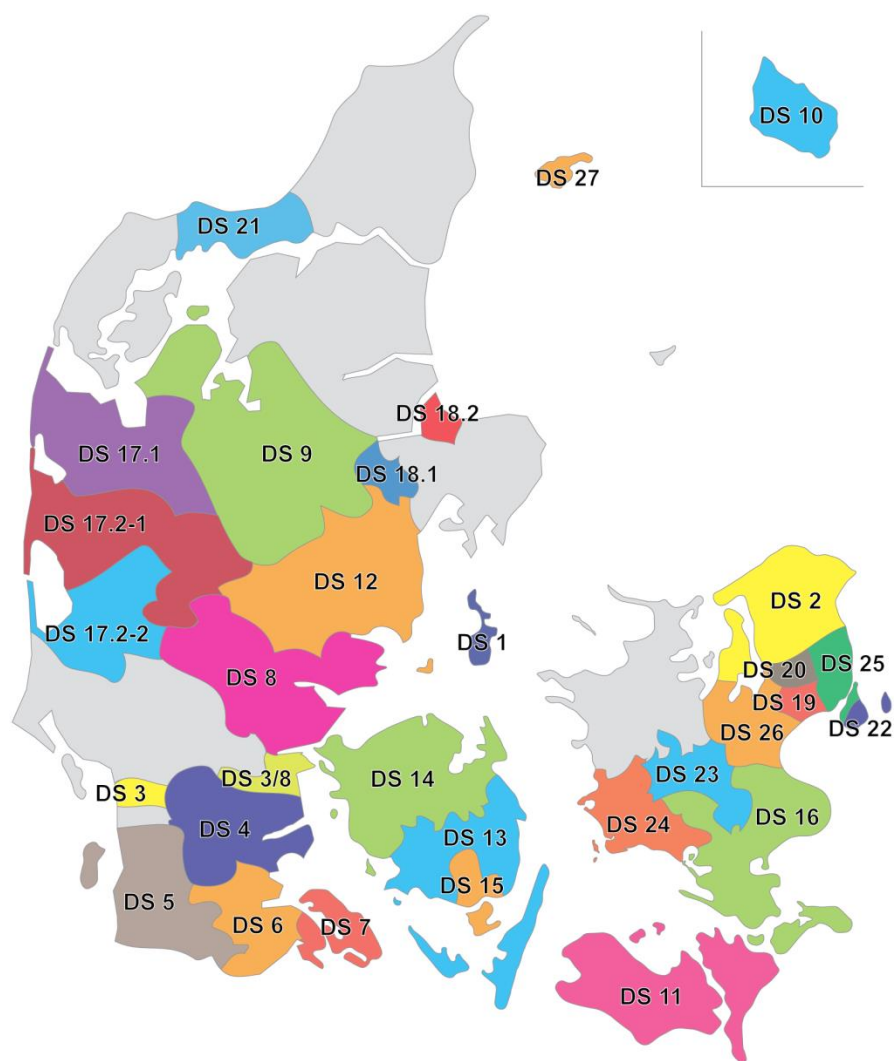
- Redaktion: Bent Jørgensen
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og naturnavne

Danmarks Stednavne 21. Stednavne i Hanherred. 1991.

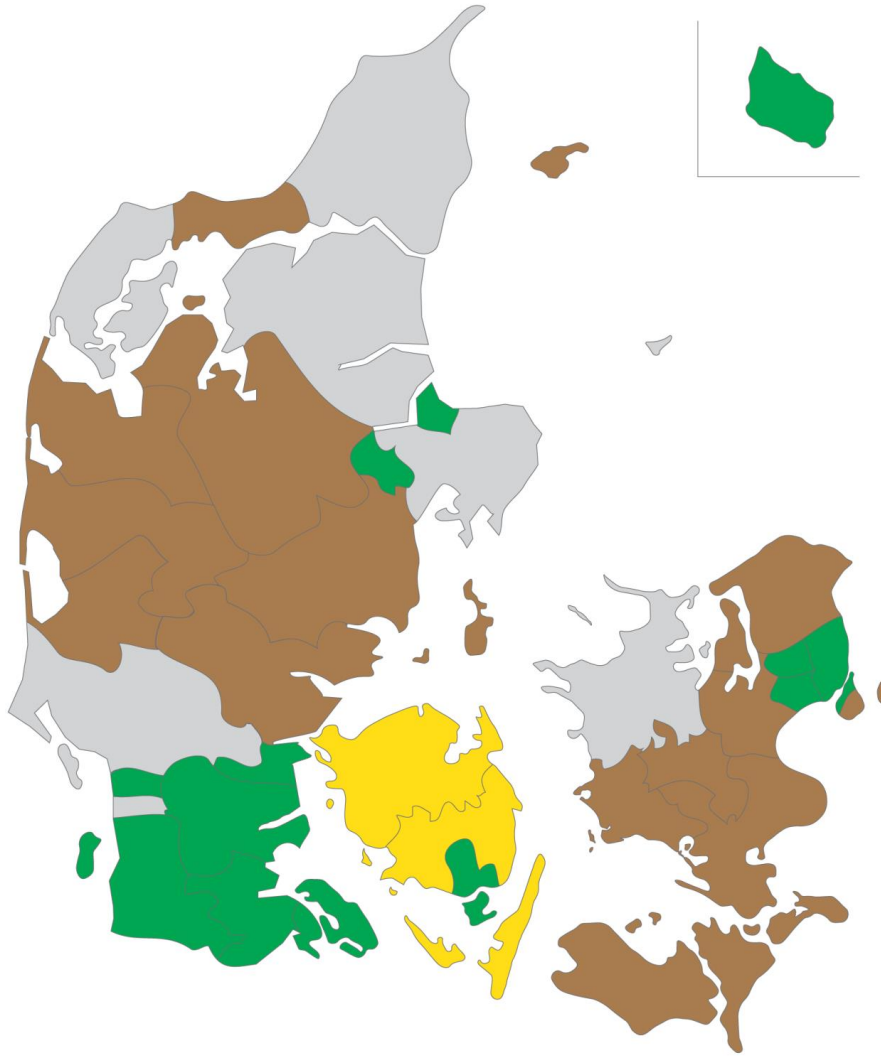
- Redaktion: Gordon Albøge
- Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

- Danmarks Stednavne* 22. Stednavne i København og Københavns Amt. Sokkelund Herred. Amager og Saltholm. 1995.
- Redaktion: Bent Jørgensen
 - Indeholder: By-, bydels- og ejerlavsnavne samt naturnavne
- Danmarks Stednavne* 23. Stednavne i Vestsjællands Amt. Sorø, Ringsted, Alsted Herred, Ringsted Herred. 1997.
- Redaktion: Bent Jørgensen
 - Indeholder: Bebyggelsesnavne, udvalgte naturnavne og gadenavne
- Danmarks Stednavne* 24. Stednavne i Vestsjællands Amt. Slagelse, Korsør, Skælskør, Slagelse Herred, Vester Flakkebjerg Herred, Øster Flakkebjerg Herred (med dele i Storstrøms Amt). 2001.
- Redaktion: Bent Jørgensen
 - Indeholder: Bebyggelsesnavne, udvalgte naturnavne og gadenavne
- Danmarks Stednavne* 25. Stednavne i København og Københavns Amt. Sokkelund Herred. Sjællandsdelen. 2006.
- Redaktion: Bent Jørgensen
 - Indeholder: By-, bydels- og ejerlavsnavne samt naturnavne
- Danmarks Stednavne* 26. Stednavne i Roskilde Amt. Roskilde, Køge, Sømme Herred, Volborg Herred, Tune Herred, Ramsø Herred. 2013.
- Redaktion: Bent Jørgensen
 - Indeholder: Bebyggelsesnavne, udvalgte naturnavne og gadenavne
- Danmarks Stednavne* 27. Læsøs Stednavne. 2022.
- Redaktion: Birgit Eggert
 - Indeholder: Bebyggelsesnavne og udvalgte naturnavne

* Bind 1–10 blev udgivet af Stednavneudvalget uden anførsel af redaktørerne, mens alle efterfølgende bind er udgivet af Stednavneudvalget og Institut/Afdeling/Arkiv for Navneforskning ved en eller to navngivne redaktører.

Figur 1: Kort over DS-seriens udgivelsesmæssige dækningsområde pr. 2022. Kortet viser hvilke geografiske områder de enkelte bind dækker over. Kort af Bo Nissen Knudsen.

Figur 2: Kort over DS-seriens udgivelsesmæssige dækningsområde pr. 2022 med hensyn til medtagne navnekategorier. Alle bind medtager bebyggelsesnavne som er overleveret i skriftlige kilder før udskiftningen. Kortet indikerer derfor kun mængden af medtagne naturnavne: i grønne områder næsten alle; i brune områder kun større naturnavne; og i de gule områder er naturnavne slet ikke behandlet. Kort af Bo Nissen Knudsen.

Anmeldelser af *Danmarks Stednavne* (kronologisk)

Sahlgren, Jöran (anm.): Danmarks stednavne. 1. Samsøs stednavne utg. af Stednavneudvalget. Kbhn 1922. XVI + 116 s. Pris 4 kr., i: *Namn och bygd* 10, 1922, s. 168–170.

Steenstrup, Johannes (anm.): Samsøs Stednavne: Danmarks Stednavne Nr. 1. Samsøs stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I kommission hos G.E.C. Gad. København 1922, i: *Danske Studier* 1923, s. 39–45.

Modéer, Ivar (anm.): Danmarks Stednavne 2. Frederiksborg Amts Stednavne udgivet af Stednavneudvalget. Kbhn 1929. XXIV + 168 s. 8:o. Pris 4 kr. 50 Øre, i: *Namn och bygd* 18, 1930, s. 152–155.

Skautrup, Peter (anm.): Frederiksborg Amts Stednavne: Danmarks Stednavne Nr. 2. Frederiksborg Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I Kommission hos G.E.C. Gad. København 1929, i: *Danske Studier* 1929, s. 176–182.

Modéer, Ivar (anm.): Sønderjyske Stednavne, 3, Tønder Amt med Dele af Ribe Amt, udg. af Stednavneudvalget. Kbhn 1931–1934. XVI + 672 s. (= Danmarks Stednavne [DSN], 5), i: *Namn och bygd* 25, 1937, s. 174–177.

Aakjær, Svend (anm.): Sønderjyske Stednavne, udg. af Stednavneudvalget. 1.–2. Hefte. Kbh. 1931, G.E.C. Gad, i: *Danske Studier* 1931, s. 171–178.

Schmidt, August F. (anm.): Sønderjyske Stednavne, i: *Fortid og Nutid* 9, 1931–32, s. 282–284.

Schmidt, August F. (anm.): Sønderjydske Stednavne, i: *Fortid og Nutid* 12, 1937–38, s. 94.

Hvidtfeldt, Johan (anm.): Vejle Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget i Forbindelse med Vejle Amts historiske Samfund (Gad 1944), i: *Historie/Jyske Samlinger*, 8. rk. 5, 1946–47, s. 280–281.

Sahlgren, Jöran (anm.): Danmarks stednavne 10. Bornholms stednavne utgivet af Stednavneudvalget. G.E.C. Gad. København. 1950–51. 586 + XXXI sider. Pris 24 da. kr., i: *Namn och bygd* 39, 1951, s. 167–168.

- Ingers, Ingemar (anm.): Svendborg amts bebyggelsesnavne, udgivet af Stednavneudvalget ved John Kousgård Sørensen (Danmarks stednavne nr 13). København 1958, i: *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift* 1957–58, s. 72.
- Sahlgren, Jöran (anm.): Danmarks stednavne nr 13. Svendborg amts bebyggelsesnavne udgivet af Stednavneudvalget ved John Kousgård Sørensen. XXXVI + 312 sider. København 1958. G.E.C. Gad. Pris da. kr. 24, i: *Namn och bygd* 46, 1958, s. 186-187.
- Sahlgren, Jöran (anm.): Anders Bjerrum. Stednavne i Århus og Skanderborg amter udgivet af Stednavneudvalget (Danmarks stednavne nr 12). XXX + 243 sid. + 2 amtskartor. Pris da. kr. 24. G.E.C. Gad. København 1964, i: *Namn och bygd* 52, 1964, s. 169–170.
- Nielsen, Karl Martin (anm.): Danmarks Stednavne. Udgivet af Institut for Navneforskning: Nr. 16. Stednavne i Præstø Amt, ved Lis Weise, 1975. Nr. 17:1, Stednavne i Ringkøbing Amt, ved Gordon Albøge, 1976. Nr. 18:1, Randers Amts Stednavne, ved Kristian Hald, 1976, i: *Historisk Tidsskrift* 78, 1978, s. 503–504.
- Hallberg, Göran (anm.): Stednavne i Vestsjællands Amt. Slagelse. Korsør. Skælskør. Slagelse Herred. Vester Flakkebjerg Herred. Øster Flakkebjerg Herred (med dele i Storstrøms Amt). Udgivet af Institut for Navneforskning ved Bent Jørgensen. 251 s. København: C.A. Reitzels Forlag A/S 2001. (Danmarks Stednavne 24.) ISBN 87-7876-216-2, i: *Namn och bygd* 91, 2003, s. 187–188.
- Hallberg, Göran (anm.): Stednavne i København og Københavns Amt. Sokkelund Herred. Sjællands-delen. Udgivet af Institut for Navneforskning ved Bent Jørgensen. 392 s. København: C.A. Reitzels Forlag 2006. (Danmarks Stednavne 25.) ISBN 87-7876-481-5, i: *Namn och bygd* 95, 2007, s. 150–151.

Anden litteratur som adresserer *Danmarks Stednavne* som udgivelse i bogserie og som offentligt tilgængelig database på internettet (kronologisk)

Knudsen, Gunnar (1923): Stednavneudvalget. Beretning om Virksomheden i Aarene 1919–23, i: *Fortid og Nutid* 4 (1923), s. 163–182 [særligt afsnittet “Udgivervirksomhed” s. 180–181].

Knudsen, Gunnar (1935): *Stednavneudvalget gennem 25 Aar. 1910–13de Juli–1935*, København [særligt kapitlet “Videnskabelige udgiverarbejder” s. 35–40].

Hjorth, Ebba (1986): Leksikografisk onomastik og onomastisk leksikografi, i: *Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985* (Navnestudier 27), red. Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen, København, s. 96–107.

Jørgensen, Bent (1989): Sted- og personnavneudgivelser, i: *Forskningsprofiler*, red. Bente Holmberg, Britta Olrik Frederiksen & Hanne Ruus, København, s. 9–26.

Gammeltoft, Peder (2011): Fra bog til bytes – om digitalisering af trykte stednavneværker, i: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* (NORNA-rapporter 87), red. Ole-Jørgen Johannesen & Tom Schmidt, Uppsala, s. 205–212.

Jørgensen, Bent (2011): Etymologi i dansk stednavneforskning. Nødigt med gerne, i: *Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010* (NORNA-rapporter 87), red. Ole-Jørgen Johannesen & Tom Schmidt, Uppsala, s. 49–60.

Knudsen, Bo Nissen (2015): Danske stednavne på den digitale vej. Status på DigDagprojektet og digitaliseringen af Danmarks Stednavne, i: *Navne og skel – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012* (NORNA-rapporter 91), bind 1, red. Birgit Eggert, Rikke S. Olesen & Bent Jørgensen, Uppsala, s. 245–257.

BIBLIOGRAFI FOR *DANMARKS STEDNAVNE*

- Jørgensen, Bent (2020): De sidste 25 års danske navneforskning i hundredårsperspektiv, i: *Studier i nordisk 2012–2015*, red. Seán D. Vrieland, Anne Mette Hansen & Rikke Steenholt Olesen, København, s. 111–133.
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig (2021): Kort som kilde til Danmarks stednavne. Brugen af historiske kort i dansk stednavneforskning, i: *Brugen af historiske kort – fag for fag* (Geoforum Perspektiv 38), s. 185–197.
- Eggert, Birgit, Johnny G. G. Jakobsen & Rikke S. Olesen (2022): 100 år med Danmarks Stednavne – og et kig ind i fremtiden, i: *Danske Studier 2022*, s. 5–26.
- Olesen, Rikke Steenholt (2022): Individ og kollektiv – at løfte *Danmarks Stednavne*, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 9–30.
- Johnny G. G. Jakobsen: DS 1: Samsøs Stednavne – 100 år efter, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 31–50.
- Jørgensen, Bent (2022): Huller i osten: Om mangler i *Samsøs Stednavne*, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 51–57.
- Eggert, Birgit (2022): *Danmarks Stednavne* – en bibliografi, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. J.G.G. Jakobsen, København, s. 261–271.

OBS: Der er eftersøgt anmeldelser af og litteratur om *Danmarks Stednavne* i en lang række tidsskrifter, serier og andre udgivelser, men jeg kan ikke garantere at der ikke findes mere som det endnu ikke er lykkedes mig at opstøve.

Udgivelser i serien *Navnestudier*

- Nr. 1 John Kousgård Sørensen: *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. 1958.
- Nr. 2 *Ti Afhandlinger*. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. 1960.
- Nr. 3 *Marknavnestudier*. 1964.
- Nr. 4 Eva Villarsen Meldgaard: *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år*. 1965.
- Nr. 5 Ib Lumholt: *Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne*. 1967.
- Nr. 6 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 1*. 1968.
- Nr. 7 Gillian Fellows Jensen: *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*. 1968.
- Nr. 8 Lis Weise: *Efterstillet adjektiv i danske stednavne*. 1969.
- Nr. 9 Bent Jørgensen: *Dansk Gadenavneskik*. 1970.
- Nr. 10 Bent Søndergaard: *Indledende studier over den nordiske stednavnetyper lev (löv)*. 1972.
- Nr. 11 Gillian Fellows Jensen: *Scandinavian Settlement Names in Yorkshire*. 1972.
- Nr. 12 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 2*. 1973.
- Nr. 13 *Festskrift til Kristian Hald. Navneforskning, Dialektologi, Sproghistorie*. Red. Poul Andersen m.fl. 1974.
- Nr. 14 Bent Jørgensen: *Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne*. 1977.
- Nr. 15 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 3*. 1978.
- Nr. 16 Gillian Fellows Jensen: *Scandinavian Settlement Names in the East Midlands*. 1978.

UDGIVELSER I SERIEN NAVNESTUDIER

- Nr. 17 Vibeke Wegener og Marianne Kjær: *To Studier i Danske Fornavne*. 1978.
- Nr. 18 Bent Jørgensen: *Stednavne og samfærdselshistorie*. 1979.
- Nr. 19 Bente Holmberg: *Stednavne som kulturhistorisk kilde. En samfærdselshistorisk undersøgelse*. 1980.
- Nr. 20 Bent Jørgensen: *Stednavne og administrationshistorie*. 1980.
- Nr. 21 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 4*. 1981.
- Nr. 22 Lis Weise: *Danske indbyggernavne på -inge*. 1983.
- Nr. 23 John Kousgård Sørensen: *Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder*. 1984.
- Nr. 24 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 5*. 1984.
- Nr. 25 Gillian Fellows-Jensen: *Scandinavian Settlement Names in the North-West*. 1985.
- Nr. 26 *Stednavne i brug. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum*. Red. Bent Jørgensen. 1985.
- Nr. 27 *Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*. Red. Vibeke Dalberg og Gillian Fellows-Jensen. 1986.
- Nr. 28 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 6*. 1987.
- Nr. 29 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 7*. 1989.
- Nr. 30 Birte Hjorth Pedersen og Lis Weise: *Fornavnebogen*. 1989.
- Nr. 31 Birte Hjorth Pedersen og Lis Weise: *Danske fornavne*. 1990.
- Nr. 32 Eva Villarsen Meldgaard: *Studier i københavnske fornavne 1650-1950*. 1990.
- Nr. 33 Vibeke Dalberg: *Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavnedannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer*. 1991.
- Nr. 34 Friederike W. Husted: *Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn*. 1994.
- Nr. 35 John Kousgård Sørensen: *Danske sø- og ånavne 8*. 1996.

- Nr. 36 John Kousgård Sørensen: *Patronymer i Danmark 2. Nyere tid og nutid*. 1997.
- Nr. 37 Ulf Timmermann: *Der nordfriesische Rufnamenschatz. Teil 1. Die germanischen Namen dänisch-nordischer Herkunft*. 1997.
- Nr. 38 Peder Gammeltoft: *The place-name element bólstaðr in the North Atlantic area*. 2001.
- Nr. 39 *Names through the Looking-Glass. Festschrift in Honour of Gillian Fellows-Jensen. July 5th 2006*. Red. Peder Gammeltoft og Bent Jørgensen. 2006.
- Nr. 40 Vibeke Dalberg: *Name and Place. Ten essays on the dynamics of place-names* (webpublikation). Edited and translated by Gillian Fellows-Jensen, Peder Gammeltoft, Bent Jørgensen and Berit Sandnes on the occasion of Vibeke Dalberg's 70th birthday, August 22nd 2008.
- Nr. 41 Sofie Laurine Albris: *At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydvestsjælland*. 2014.
- Nr. 42 *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014*. Red. Birgit Eggert, Peder Gammeltoft og Rikke Steenholt Olesen. 2014.
- Nr. 43 Line Sandst: *Tivoli, Trængsel og Troelstrup. Stednavne som stilistiske figurer*. 2014.
- Nr. 44 Peder Dam: *Bebyggelser og stednavnetyper*. 2015.
- Nr. 45 Bent Jørgensen: *DSÅ Plus. Supplement til Danske sø- og ånavne*. 2022.
- Nr. 46 *Danmarks Stednavne 100 år. Jubilæumsskrift i anledning af hundredeåret for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne*. Red. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen under medvirken af Birgit Eggert. 2022.

